

ק ש ת

ק ש ת

העורך:
אהרן אמיר

מזכירות המערכת:
דליה למדני

קשת מופיע אחת לרבע־שנה בהוצאת עִם־הספר בע"מ, רח' ביאליק 9, תל־אביב, טל. 67244. דמי חתימה לשנה: 12 ל"י; בחוץ־לארץ, \$6.00. חוברת בודדת: 3.50 ל"י; בחוץ־לארץ, \$1.75. כתבי־יד לא יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוילת ועליה כתובת השולח. המערכת אינה נושאת באחריות לכתבי־יד שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות להוצאת עִם־הספר בע"מ.

שנה חמישית, חוברת ב, חורף 1963

נדפס בדפוס "עופר", תל־אביב

התוכן:

יבגני וינוקורוב: אנוכי מכבד (שיר)	4
י. אורן: הלירה מימי המנדט	5
שולמית הר־אבן: עיר זרה (שירים)	19
עמוס עוז: ארצות התן	20
ישראל רינג: סיפוי (שיר)	33
יאיר בורלא: הרי את מקודשת	34
יחיאל חזק: ליל גבנונים (שיר)	44
משה גיורא: איתמר	46
נתן רוטנשטרייך: חברה וערכים	58
אברהם ברטורא: בית־ספר לא הרחק מן הגבול (ב)	68
יוליאן טובים: אביב (שירים)	90
תיאודור התלגי: ספרות ערגה, עלבון ומרי	92
ז'זי פוטראמנט: הכדור הקדוש	100
אנטוני סלונימסקי: עולמנו (שיר)	111
יוזף ויטלין: המנון על כף מרק (שיר)	112
אדולף רודניצקי: זרם מים זכים	114
בולסלב לשמיאן: הנערה (שיר)	128
ליאפולד סטאף: רועת האווזים (שיר)	130
נחמן ליסט: צדק הקומינטרן... (א)	132
שלמה אבינרי: מלחמה ועבודת באוטופיה של תומס מורוס (ב)	149
במת קוראים:	158
אליהו אגסי: באזני הדואגים למיזוג	
בקרות קצרות	163
המשתתפים בחוברת	184

יבגני וינוקורוב : אנוכי מכבד

אָנְכִי מְכַבֵּד

עוֹד מֵאֵז הַיּוֹתִי וְאַטוֹט
שֶׁפֶּאֱלֶה תְּמִיד מְתוּנִים וְשִׁקְטִים
שֶׁהָלְאוּ שֶׁלָּהֶם זֶהוּ לֹא לְצִמִּיתוֹת,
וְהֵן זֶהוּ הֵן אֲמַתִּי.

וְאֲנִי

לֹא כָּזֶה. לְצִמִּים בְּרִתְחָה
אֲתַרְצֵשׁ, אֲשַׁתּוֹלֵל,
גַּם אֲבִיר בְּמִשְׁנֶה, גַּם אֲחִילֵט בְּבִטְחָה
לְרִסֵּן אֶת צִמִּי בְּצִמִּיד,
צַד אֲשֶׁר אֲכַשֵּׁל —
שׁוֹב פְּתָאִם, בְּלִי מִזִּיד.

כֵּן, יְשָׁנִים

אֲנָשִׁים נְבוֹנִים בְּעוֹלָם.
מִשְׁפָּטִים מִפְּכָח, שִׁקּוּלָם מִצִּי.
וְאֲצִלִּי לְפָצְמִים בְּקוֹלֵנֶצַּע
דְּמִצָּה
תִּגְרַר לָהּ מִצַּל הַרְיָסִים.

תִּגְרַר

חֲמִימָה. לְצִצְרָה לֹא תוֹכֵל.
יִסְתַּמְנֶוּ עֲקָבוֹת בְּלִחִי.
וְהַסְרֵט הֵהוּא אוֹלִי אֵין בּוֹ מָאוֹם,
וּבְקָלָל,
כֵּל-כֵּל — שׁוֹם דְּבַר רְצִינִי,
סִתָּם לֹא-כֵלּוּם.

י. אורן : הלירה מימי המנדט

ההנחה שאני מזדקן מניין? מן העובדה שדברים אשר קראתים לפני שעה קלה מתנדפים מזכרוני כהרף-עין ואילו שירים שלמדתי בימי-ילדותי ובלשון שאינה שגורה בפי זה למעלה מעשרים-וחמש שנים אני זוכרם על-פה עד עצם היום הזה. שירים אלה חוזרים כפעם בפעם אל פי ואל לשוני, בייחוד בימים אלה, כשאין לי למעשה עיסוק אחר מחוץ להירהורים וזכרונות על ימים עברו. ברגע זה, למשל, נזכר אני בשירו של פושקין: „המצבה“. שיר זה, כידוע, אינו אלא חיקוי להוראציוס, אך מאחר שאיני יודע רומית ואיני מכיר את המקור אני מביא כאן את תרגומו של החיקוי, או ביתר-דיוק, תרגומם של שני חרוזים בלבד, ככל שמגעת ידי במלאכת התרגום:

לא, לא אָמות קָלי. נְפְשִׁי בְּנֶבֶל-נֶצַח
אֶפְרִי הִיא תְּבֵלָה וְתַנְצֵל מִמֶּךָ.
וּמְהֵלָל אֶהְיֶה קָל עוֹד תַּחַת רְקִיעַ
יְהִיָּה לוֹ אֵךְ פְּיָטָן אֶסֶד.

כל הגורס שאדם מעלה בזכרונו דברים שהוא מזדהה עמהם אינו אלא טועה, והמובאה שלמעלה באה להפריך את סברתו. לא זו בלבד שאיני מתימר כי נפשי תבלה את אפרי אלא ההיפך הוא האמת: כבר עכשיו בילה אפרי את נפשי. להלכה עודני חי, ולמעשה נותקתי מן החיים ושרפתי את כל הגשרים מאחרי. בשל נסיון לרצח נדונתי לתקופת-מאסר לא קצרה. ואילו בשל בריאותי הלקויה ברי לי כי לא אספיק לרצות את ענשי עד תומו. דרך-אגב, בריאות לקויה זו יש בה עוד כמה וכמה יתרונות: בעטיה פטור אני כאן, בבית-הסוהר, מכל עבודה ומכל תפקיד ואני פנוי להירהורים ולזכרונות, ואף לקריאה. ואולם אין אני מרבה לקרוא. הספר היחיד שאני מעיין בו כפעם בפעם הרי זה ספרו של יהושע שגיא, אותו משורר וסופר נודע-בשערים, שמלבד היותו אדם שקנה לו שם בספרו הריהו עתה גם בעלה של אשתי-לשעבר.

יהושע שגיא הוא סופר ומשורר מודרני, ומתוך כך קשה להגדיר את טיב ספרו: ספק רומן, ספק שירה בפרוזה, ספק מחקר המבוסס לא על מסקנות הגיוניות כי אם על זרם תודעה דווקא ועל אסוציאציות מילוליות. לולא היה לי יחס אישי למחבר ספק אם היה מגיע לידי ספר ממין זה. למעלה מעשרים שנה לא היתה

שעתי פנויה לקריאת ספרות יפה או מכוערת ואף לא לספרות כלשהי. מסתפק הייתי בריפרוף על-פני כותרות העתונים ונגמלתי מהרגלי קריאה בספרים, על-אחת-כמה וכמה בספרים מסוג זה של יהושע שגיא.

ספר זה מוקדש כולו לגילגולו של המושג לירה. הוא פותח בלירה, שמשמעותה ביוונית וברומית נבל (דרך-אגב, בשירו של פושקין המובא לעיל מופיעה המלה לירה שנשמרה ברוסית כהגייתה ברומית וביוונית), ומספר צרור סיפורים הקשורים בנבל, כדוגמת איליה ארנבורג שסיפר שלושה-עשר סיפורים שעניינם מקטרת. מן הלירה אך כפשע הוא אל הליריקה. יהושע שגיא פוסע פסיעה זו ופורש לנגד עינינו את תולדות השירה העולמית כולה, ואף זאת בצורת סיפור פיקנטי שופע הברקות ומרתק, דוגמת the story of של ון-לון. אבל אין די בכך. הלירה, כידוע, היא גם מטבע בעולם. לפיכך כעל גבי מרבד-קסמים מטיסנו המחבר אל תחום הכלכלה, ומפיון שאינו חוקר כי אם משורר שפוחו בתיאור אמנותי, הרי לזקנו של מארקס נועד בהרצאה זו תפקיד בעל חשיבות לא פחותה מזו של תורתו על מחזור הכסף, ומזכירתו של אחד הפקידים הבכירים בבנק-ישראל שחלתה ונותחה ויצאה לבית-הבראה מתוארת בחיות ובכשרון ממש כניתוח הכלכלי של המשק הישראלי והבראתו בדרך פיחות הלירה. הספר מסתיים במסה מרתקת על "המלך ליר" של שקספיר. אלא שכאן נבצר ממני לעקוב אחרי כוח האסוציאציה של יהושע שגיא והעמקות ההגותית שבחלק הסיום נשגבה מבינתי.

אף-על-פי-כן הופך אני בספרו של שגיא, מעיין בו, מהרהר בו ומנסה לעכלו ולא בשל העובדה שמחבר הספר הוא מיודעי משכבר-הימים, שמילא תפקיד לא מבוטל בחיי ואף זכה להיות בעלה של אשתי-לשעבר. לא בשל הזיקה אל המחבר מעיין אני בספרו, כי אם בשל הזיקה שבין תכנו של ספר זה, שעורר הד עצום בכל העולם כולו, לבין פיסת-נייר ירקרקת שאי-פעם יצאה מידו של יהושע שגיא ועברה לידי שלי. אקרא את הדברים בשמם: לפני כעשרים-ושתיים שנה לווייתי מיהושע שגיא לירה אחת, לירה שלא עוררה הרבה אסוציאציות אך היתה בעלת כוח-קניה של ממש, לירה מימי המנדט. ולבי סמוך ובטוח כי לא הו ש ג לירה על כל הסתעפור יותיו שימש דחף לכתיבת ספרו כי אם אותה לירה פשוטה-כמשמעה, לירה ירקרקת מימי המנדט היא שהרטיטה את מיתרי נבלו והיא שבמחילת כבודו דובבה את נפשו הפיוטית-הלירית. ואם ישנה משמעות כלשהי לצירופו של המלך ליר אל סיומו של הספר, הרי גם משמעות זו נקנית, לדעתי, אך ורק לאורו של המעשה ההוא. מעשה הלירה מימי המנדט.

ב

בריאותי, כאמור, לקויה. מכל-מקום, כך סבורים הרופאים מיום צאתי מבטן אמי. בימי מלחמת-העולם הלכתי ללשכת-הגיוס של הצבא הבריטי ונפסלתי. אותה שעה היתה לי פסילה זו מהלומה קשה. באמת-ובתמים ששתי אלי קרב נגד הצורר הגדול. לימים ניטשטש העלבון ונתעמעמה האכזבה, ולא עוד אלא — את חטאי אני מזכיר

היום — לא אחת נדלק בי אפילו זיק של שביעות־רצון על שלא ביוזמתי לריק את ימי עלומי ולא חזרתי מן המלחמה, כדרך כמה וכמה מחברי, בעירום ובחוסר־כל כדי להתחיל את חיי מבראשית.

אכן, לא ביוזבותים. מלחמת־העולם היא שהעמידתני על רגלי, היא שביססתני מבחינה כלכלית, וניתנה האמת להיאמר: בגינה עשיתי את כל החיל הזה, הנמצא עתה בידיה של אשתי וממילא גם בידיו של הסופר הדגול יהושע שגיא.

במה דברים אמורים? — בשנותיה האחרונות של המלחמה, מה שאין כן בראשיתה. אדרבה, בראשיתה של מלחמת־העולם נשבר מטה־לחמי והוצגתי ככלי ריק. סטודנט הייתי בימים ההם, יושב ושוקד על לימודי, וראו פלא: הלימודים שעסקתי בהם נמנו דווקא עם מדעי־הרוח, כלומר — ספרות, היסטוריה ופילוסופיה; קצת משום שסבור הייתי אז כי לבי הולך אחרי מדעים אלה וקצת משום שבאותם ימים כמעט לא ניתן ללמוד מדעים אחרים באוניברסיטה העברית.

יושב הייתי אפוא ושוקד על לימודי, ועשר לירות — דבר חודש בחדשו — באות אלי בהמחאות מהורי היושבים לבטח באחת הארצות הבלטיות, חיים חיי אמידות ושפע ותוהים על בנם שהתעקש ועמד על דעתו ללמוד דווקא באוניברסיטה העברית שבירושלים ולא באחת מבירותיה של מערב־אירופה.

משפרצה המלחמה חדלו ההמחאות. הלכתי אל משרד־הגיוס ואש־נכם יוקדת בעצמותי. לאחר שנפסלתי התהלכתי בחוצות ירושלים, קיבתי ריקה ממוזן ובכיסוי אין אפילו פרוטה אחת.

ואז פגשתי את יהושע שגיא. שלא כדרכו לבוש היה חליפה נאה, ענוב עניבה, ושערו הפרוע כבוש כהלכה ומסורק למשעי. בשל השינוי שחל במראהו לא הכרתיו, ואילו הוא, אף שקצ־ראי היה ומעולם לא הקדים שלום לבריות, הוא הכירני וקראני בשמי.

”יהושע? תמהתי.”

בן־עירי היה יהושע שגיא, אבל אני לא התודעתני אליו אלא על הרה־צופים. יהושע שגיא נמנה עם אותם תלמידים שמצאו פרנסתם בעבודה שחורה, בבנין או בכביש, והיו מתפרצים אל אולם־ההרצאות לבושים בגדי־עבודה, שהופת ואבק־החצץ שיוו להם הוד והדר מהודם והדרם של הימים ההם. ומתפרצים היו בלבוש זה אל אולם־ההרצאות קצת משום שלא נותר להם זמן להחליף בגדיהם ולהתקלה בין גמר העבודה לבין תחילת ההרצאה וקצת בשל אותו ההדר וההדר שהזכרו לעיל. אפילו באותם ימים היו תלמידים אלה מיעוט, ויהושע היה אחד המעטים, ואילו באסיפות הכלליות של הסתדרות־הסטודנטים היה יחיד־במינו. עולה היה על הבימה לבוש חולצה רוסית רקומה ומכנסיים שחורות, מטלטל בלוריתו הפרועה ופורץ בזעקה אדירת־אימים על הפ־אשיוזם היהודי, הפ־אודליוזם הערבי או מלחמת־האזרחים בספרד, וכיוצא באלה נושאים שהסתדרות־הסטודנטים באוניברסיטה העברית בירושלים ראתה לה משום־מה לחובה לענות בהם.

מיד היו היצרים מתבלים, כמה מהומה, האולם כולו מתפקע מצריחות, כיסאות

מתעופפים באוויר, והאסיפה מסתיימת ללא קבלת החלטה על פ'אשיוס יהודי, פ'יאור-דליוס ערבי ומלחמת-האזרחים בספרד.

עתה לטשתי עיני אליו והייתי תוהה על מראהו. יהושע הרגיש בתמיהתי. "ככה זה". הפטיר ונתחייך. היטיב עניבתו, שלה מכיסו מסרק אדמדם ונעצו בשערותיו. אף אני התחייכתי.

"מצחקי?" שאל יהושע.

"מאד", עניתי.

"רוצה לשתות קפה?"

"כן".

כנסנו לבית-קפה. יהושע הזמין קפה ועוגות. כל אותה שעה לא סר החיוך משפתינו. בעינינו, עיני התכלת שבהירותן בלטה במיוחד בשל שערו השחור, ניצנץ ליגלוג. אפשר שליגלג על עצמו ואפשר שליגלג עלי. שנינו ראויים היינו לליגלוג: הוא בשל גילגולו החדש, ואני בשל הרעבתנות שבה השמדתי את העוגות.

הוא לא אכל עוגות, נעץ בזווית פיו סיגריה אנגלית משובחה, שאף את עשנה ולגם מן הקפה. משסיים שלה מכיס מקטרנו חבילה של לירות — לירות ירקרקות מימי המנדט — קרא למגישה ושילם לה.

ראיתי את הלירות ונשימתי נעצרה. בלעתי את הרוק שנצטבר בפי אף שכבר לא הייתי רעב, ושאלתי:

"תוכל להלוות לי לירה אחת?"

תפס באצבעו ובאגודלו לירה אחת מן הרבות, צבטה וחילצה מתוך החבילה. בעודו מחזיק בקצה, הושיטה אלי.

נטלתי את הלירה ואמרתי:

"אני אחזיר לך".

"תחזיר כשיהיה לך", הפטיר כלאחר-פה, בירכני לשלום ויצא מן הקפה.

נשארתי יושב ליד השולחן ובידי העוגה הרביעית. מבעד לחלון הסמוך עקבתי אחרי גבו של יהושע וראיתי כי המקטורן שעליו מתוח יתר על המידה ואינו הולם את גזרתו.

"החליפה אינה חליפתו", חלף היררהור במוחי. "ההכסף?"

עד היום הזה איני יודע מהיכן באו לו חליפתו וכספו. מכל-מקום, לא לפני כן ולא לאחר-מכן לא ראיתי לבוש כך או מוציא כסף רב מכיסו. לאמיתו של דבר, לא ראיתי לאחר-מכן אלא שלש פעמים בלבד. ואין תימה בדבר: לימים נודע לי כי התגייס לצבא הבריטי ושירת בבריגדה. לאחר-מכן שינה משום-מה את אמונותיו ודעותיו והצטרף ספק לאצ"ל ספק ללח"י. באחת הפעולות נפצע. אחר-כך נאסר, הוגלה והיה כלוא באחד המחנות באפריקה עד קום המדינה. ואילו אני... חיי זרמי באפיק אחר לגמרי.

ג

אכן, חיי זרמו באפיק אחר לגמרי. אפילו חסידיה המובהקים של תורת הבחירה החפשית לא יוכלו לטעון לגבי כי אני הוא שבחתי באפיק זה. לאמיתו של דבר, אף לא הועמדתי בפני בחירה והדברים נתגלגלו מאליהם. מפיון שפרטי הדברים אין להם שייכות ישרה לסיפורי, לא אעמוד כאן אלא על מהלך העניינים בכללותו. בעצם הימים ההם, כשהפרוטה לא היתה מצויה בכיסי, בא אלי מי שבא והציע לי שאחתום את שמי על מסמך שעיקרו עיסקת צמיגים בין מפעל פלוני לבין רשות ממשלתית מסוימת. תמורת החתימה הציע לי סכום כסף שבימים ההם היה סכום דמיוני בעיני. אותה שעה לא ירדתי לעומקה של העיסקה ונשגב היה מבינתי על שום מה מציעים לי טובים־ושקולים בעד חתימתי העלובה. עכשיו שנהיר לי טיבה של העיסקה ומבין אני את פשרה של הצעת הכסף תמורת החתימה, איני סבור שפדאי לטרוח ולהבהיר לקורא דברים שיש בהם טעם־לפגם. על־כ־לפנים, חתמתי את שמי וקיבלתי את סכום הכסף שהיה, כאמור, דמיוני בעיני בימים ההם. לא יצאו ימים מעטים ופנה אלי אדם שני, שיעצני ואף שידלני למסור את מחצית הסכום לאדם שלישי — ברנש גוך ושהרחר ששפמו מסולסל ועיניו מבהיקות. האדם השני הוכיח לי באותות ובמופתים כי הגוך המשופם עתיד להחזיר לי סכום גדול פי ארבעה מזה שאתן לו, ואילו בידי ימעט הכסף, הן בשל האינפלציה והן בשל בזבונותי, עד שימס כליל. בלב כבד הפקדתי את הכסף בידי האדם השלישי, ולתמהוני הרב קיבלתי לאחר כשלושה חדשים סכום גדול פ־ארבעה. עד־מהרה נמצאתי יושב במשרד, שנשכר באחד מבנייניה הגדולים של ירושלים, ומשוחח בטלפון עם אנשי־עסקים, יהודים וערבים, ארמנים ויוונים, אנגלים ואפילו כמה אמריקאים, ובעיקר עם פקיד־ממשלה וקציני־צבא בכירים. ממולי ישב הגוך ומשמאלי נערה בהירת־שער ועצובת־מבט, שתיקתה במכונת־כתיבה. ספק בחלום ספק בהקיץ הייתי מכתוב לה מכתבים, נוקב מספרים בעלי כְּרוֹכך אפסים וחותרם על המחאות, על שטרות ועל חוזים.

למי הייתי דומה? לפרש שמימיו לא רכב על סוס לפני כן והנה הוא דוהר על סוס אביר וכל עצמו תוהה ומשתאה כיצד שולט הוא בסוסו, מחזיק מעמד ואינו נופל מעל האוכף, הרוח נושבת בפניו, פורעת את שערך אך יצר טמיר, שלא ידעו מימיו, מזרזו ממריצו, משסהו, והוא מדרבן את הסוס ומדהירו הלאה, הלאה... אם אני בא להאריך בפרטי פירושה של אלגוריה זו לעולם לא יהיה לדבר סוף, שהרי לא יום כי אם עשרים־ושתיים שנה, עשרים־ושתיים שנה תמימות, דהרתי על סוס המסחר ורוחה־העויעים של רווחים ורווחי־רווחים מסכה בי שיפרון, טיפחה על נפשי ופרעה את חיי.

ביום שהגיעה ההירה לקצה — ושוב לא מתוך בחירה חפשית כי אם על־פי צו הגורל, כפי שעוד יסופר — לא ערכתי מאזן, כי את המאזן עורך אני לאחד באפרייל והדבר אירע בעשרה באוגוסט. אך אילו ערכתיו מובטח אני שהיה מראה על נכסים ששווים מסתכם בכמה וכמה מאות־אלפי לירות: מגרשים ובתים, מחסנים וחנויות,

מניות ואיגרות־חוב. ומחוץ למאזן: חווילה נאה באחד מפרווריה המכובדים של תל־אביב, רהיטי הדר ומכונית פאר, ספרית־ענק שבעיקר שימשה מקור התפעלות לאורחים שאינם מנמים עם אנשי־רוח ומקור קנאה לאורחים אנשי־רוח; איני סבור כי נועד לה גם שימוש נוסף, אלא אם כן נשתנו עכשיו פני הדברים. מטעמים שלא כאן המקום לפרטם נרשמו רוב הנכסים על שמה של אשתי. היא־היא הנערה לשעבר שאי־פעם ישבה על־ידי במשרד ושמרה עד היום הזה על שער הבהיר ועל מבטה העצוב.

ד

כבר אמרתי כי מן היום שלוויתי מיהושע שגיא את הלירה הירקרקת מימי המנדט אל ראיתיו אלא שלש פעמים בלבד. ככל קביעת־עובדות פסקנית אף קביעה זו אמת היא ואינה אמת בעת־ובעונה־אחת. אמת, משום שאמנם עד ליום שבו הועמדתי לדין בעוון נסיון לרצח לא ראיתיו אלא שלש פעמים בלבד. אינה אמת, משום שמאז הועמדתי לדין זכיתי לראותו כמה וכמה פעמים. שכן יהושע שגיא, הוא ולא אחר, היה העד הראשי במשפטי ועדותו הכריעה את הכף לרעתי. היתה זו עדות ברורה ומשכנעת, ואפילו עורך־הדין שלי — בחור ממולח, בקיא בחוקים וטכססן מעולה בקרב־שפתיים — לא עלה בידו לערעה אף־כהוא־זה באש צולבת של חקירה נגדית נמרצת ורבת־כשרון. מה שאין כן אשתי, שעדותה היתה מגומגמת, מלאה סתירות וניגודים, ולולא דבריו המיושבים והמדויקים של שגיא מובטח אני כי עורך־הדין שלי היה משכיל להביא את השופטים לידי כך שיוכזבו בשל הנאה מן הספק, אף שאני לעצמי אדישותי בבית־המשפט היתה גלויה לעין עד כדי כך שאותו עורך־דין האשימני בשיתוף־פעולה עם התביעה.

אדישות זו לגורלי שלי, אדישות המגעת כדי רפיון־חשים, פשטה בי בבת־אחת ברגע שנאסרתי ולא סרה ממני עד היום הזה. אולי אין זו אלא תגובה חריפה על המיתח העצום שהייתי שרוי בו כעשרים־ושתיים שנה, זה מיתח הפעילות המתמדת של איש־עסקים שהגורל כפה עלי. אפשר שכל אותן עשרים־ושתיים שנה תר לו מיתח זה פורקן ומשהגיעה השעה נתהווה הקָצֶר, נשרפו פקקיו של שעון־החשמל והשתררה חשיכה. שמה כל אותן שנים נכספתי לפורקן זה ונפשי ערגה אליו בלא־יודעים?

ועתה טוב לי ברגעוני ובאדישותי. גדולה מזו: טוב היה לי אפילו בשבתי על ספסל־הנאשמים. יש שעקבתי במתיחות ובענין אחרי ההתנצחות המרתקת שבין התובע לבין הסניגור, ואולם רק כאחד מן הקהל הרב ולא כמי שבנפשו הדבר; כקורא סיפור־בלשים ולא כגיבור־עלילתו. אפילו ביהושע שגיא הייתי מביט בשוויון־נפש מוחלט. משום כך מוצדקת קצת קביעתי שלמעלה, שלא ראיתיו אלא שלש פעמים בלבד. אינה דומה ראייה לראייה. אם הראייה היא תהליך פיזיולוגי־אופטי בלבד, מודה אני כי ראיתיו גם בבית־המשפט; אך אם הראייה היא גם תהליך פסיכולוגי, הרי עיקובי אחריו בבית־המשפט אינו בגדר ראייה כל־עיקר, מה שאין כן שלש

הראיות שקדמו להעמדת-לדין. הללו היו ראיות של ממש, ראיות שלא בעיני-בשר בלבד.

בפעם הראשונה ראיתיו באחד ממשרדי הממשלה בירושלים. נכנסתי ביעף לאותו משרד לקבל אינפורמציה מסוימת מתוך אחד התיקים השמורים בו. בהול הייתי כמימים ימימה. עתה-זה הגעתי לירושלים לאחר שהספקתי כבר לקיים שלש פגישות בתל-אביב. בעצם היום ההוא צפויות היו לי עוד שלש פגישות, שתים בירושלים ואחת בתל-אביב, ושלשתן כרוכות בחוזה שהיה עשוי להכניס לי רווחים ניכרים אם ייחתם באותו יום — והפסדים ניכרים אם ייחתם למחרת היום.

זינקתי אל הדלפק שמאחוריו ישב הפקיד הממונה על מתן התיקים, שבאחד מהם היתה חבויה האינפורמציה הדרושה לי. ביקשתיו שיגיש לי את התיק. לא היתה שהות בידי להתבונן בפרצופו של הפקיד, לפיכך לא נצטייר דיוקנו בעיני, פרט לעטרת זקנקן שחור שהקיפה את סנטרו ולחייך והתלכדה עם רקותיו, אשר השיבה כבר הנצה בהן. דומה היה כי מן החרדים הוא.

"ידוע לך מספר התיק, אדוני?" שאלני.

"לא", השיבותי בלי שאביט בו.

"אם כן, יואיל-נא אדוני לחפש את המספר בכרטסת הרצועות הצמודה אל הקיר שמנגד".

לכאורה אדיב מאד היה הפקיד, אך אי-שם במעמקים נשתמע בקולו צליל של ליגלוג. מכל-מקום, כך נדמה לי.

אם בשל צליל זה — אמיתי או מדומה — ואם בשל העובדה שגזר עלי לבטל זמני, נתמלאתי חימה. כבשתי את כעסי, קרבתי אל כרטסת הרצועות הצמודה אל הקיר שמנגד, וחיפשתי בה את מספר התיק הדרוש לי. לאחר שעה ארוכה למדי, ועל-כל-פנים ארוכה מזו שהייתי מוכן להקציב לכך — מצאתי את המספר המבוקש, רשמתי על פתק ומסרתי את הפתק לפקיד. משום-מה נמנעתי מלהביט בפניו, ואף-על-פי-כן חשתי כי עיניו סוקרות אותי בעצבות לגלגנית.

מבעד לאשנבו הושיט לי שובר ואמר:

"עליך לשלם ששים אגורות בקופה".

"האם לא אוכל לשלם לך?"

"לא. הואיל-נא להביא קבלה מן הקופה, ואז תקבל את התיק".

הלכתי לקופה ועמדתי בתור. לאחר שעה ארוכה למדי, ועל-כל-פנים ארוכה מזו שהייתי מוכן להקציב לכך, חזרתי אל האשנב והושטתי לפקיד את הקבלה. הוא הפטיר "רגע אחד" חפז, והסתלק.

עברו כמה רגעים שלא היה להם סוף. פסעתי הלוך ושוב בחדר קבלת הקהל, הדלקתי סיגריה בבדל קודמתה, ולאחר היסוסים רבים הצצתי בשעוני. היסוסי נבעו מן החשש שהצצה בשעון תגביר את רוגזי ותעלה את חמתי עד-להשחית, ואכן, היה צידוק לחשש זה. נתברר כי השעה שנקבעה לפגישתי הראשונה בירושלים כבר חלפה. הפקיד לא חזר עוד אל אשנבו. ניגשתי אל פקיד אחר וביקשתי

שירשני לטלפן למקום מסוים, שבו מחכים לי. סח לי הפקיד כי הקהל אינו רשאי לטלפן מן המשרד. לאחר שהבעתי את נכונותי לשלם בעד השיחה, יעצני לגשת אל המנהל. הלכתי אל המנהל ונתקלתי במזכירתו. אמרה לי שהמנהל בישיבה, ואין סיכוי שיתפנה בקרוב.

חזרתי אל הדלפק. עטרת הזקן נשקפה מבעד לאשנב. היא, כלומר העטרת (משום־מה עדיין לא הישרתי מבטי בפניו של אותו פקיד), אמרה:

"התיק אינו במקומו".

"מה פירוש?"

"הוא בטיפול".

"מתי אוכל לקבלו?"

"אולי מחר".

"אבל הענין דחוף ביותר!" רטט קולי ברוגז מאופק.

"אני מצטער".

עתה פקעה סבלנותי. סוף־סוף נעצתי מבט מישיר ונוקב בפניו של המזוקן מן החרדים, הנפתי ידי להלום באגרופי על הדלפק ופערתי את פי כדי שיפרוץ מתוכו כל מה שנצטבר בקרבי. ואולם הפורקן אדיר־האימים לא בא. פי נשאר פעור, זרועי נטויה ואגרופי קמוץ. לפתע נתגלה לי כי פקיד־האשנב העלוב, הזלדקן "מן החרדים", אינו אלא יהושע שגיא, הוא ולא אחר. זיק ירקרק התנצנץ בעיניו, ירקרק כאותה הלירה מימי המנדט שלווייתי ממנו עם פרוץ המלחמה, כשעדיין לא הייתי איש־עסקים עתיר־נכסים ויהושע שגיא לא היה פקיד־אשנב באחד ממשרדיה של מדינת־ישראל.

יש שאנו עושים מעשים שאין להם כל הסבר סיבתי ואין להם כל משמעות מתקבלת־על־הדעת אלא לאורו של העתיד. דומה כי כוחות עליונים או תחתונים שמחוץ לאדם הם שמכוונים את מעשיו וקובעים את התנהגותו ברגעים מסוימים, שלאחר זמן מתברר כי רגעים מכריעים היו.

לכאורה חייב הייתי באותו מעמד להושיט ידי ליהושע, לפתוח בשיחה עמו, להזמינו אל ביתי ולגמול לו עשרת מונים על החסד אשר עשה עמי. ואילו אני לא כך נהגתי. אמנם רוגז הייתי וחמתי בערה בי, ומתוך שהייתי רוגז וחמתי בערה בי שיקעתי ידי בכיסי כדי לשלוף מתוכו את ארנקי ולהטיח לירה אחת בפרצופו של יהושע שגיא. ואולם בר־ברגע זכרתי כי הלירה הישראלית אינה הלירה מימי המנדט. כאדם המצוי, סוף־סוף, בענייני כספים, עשיתי חישוב־בזק והגעתי לידי מסקנה כי ערכה של לירה מימי המנדט שווה לעשרים לירות ישראליות. מיד גמרתי אומר להטיח בפרצופו עשרים לירות ישראליות — עשרים הטחות בזו אחר זו. ואולם עשרים לירות בודדות לא נמצאו בארנקי, ולהטיח שתי עשיריות או המחאה אחת פירושו להנמיך את רמת ההצגה ולחבל בדראמטיות של ההפגנה, ומכל־מקום שתי הטחות או הטחה אחת לא היו יכולות לשמש פורקן למיתת העצום שהעיק על חזי עד לכאב.

לא שלייתי את הארנק. שניה אחת נתבוקה אישם בתוך-תוכי תקוה קלושה, תוחלת-מה, שמא יפנה הוא אלי ראשון, יושיט לי את ידו ויאמר: "שלום, צבי, האם לא הכרתני?" אך הוא לא עשה כן, אף לא ניסה לעשות כן, על-כל-פנים לא באותה שניה שבה ציפיתי וייחלתי למעשה זה. ויותר משניה לא היה סיפק בידי ליחל ולצפות. לפגישה הראשונה כבר איחרתי. ספק היה אם יעלה בידי להגיע לפחות לסיומה. הייתי עלול להחמיץ גם את הפגישה השניה. החווה שעתידי הייתי לחתום עליו, כדאיותו היתה תלויה במידה רבה בתוצאות שתי הפגישות הללו וכן באינר-פורמציה הגנוזה בתיק, שלא זכיתי לקבלו באשמתו של יהושע שגיא. בתפנית חדה פניתי לו עורף ויצאתי החוצה.

בלילה נדדה שנתי מעיני על אף מנת כדורי-השינה שספגתי כמדי לילה בלילה. לאמיתו של דבר לא היתה כל סיבה לנדודי-שינה אלה. היום הסתיים בכי-טוב. החווה נחתם במועדו, ואם לא תוטל פצצת-אטום הרי הרווחים הצפויים לי ממנו כמונחים בקופסה. את האינפורמציה שהיתה דרושה לי שאבתי ממקורות אחרים ולא דווקא מתוך התיק האומלל שבעטיו נודמנתי במחיצתו של שגיא. הגעתי בעוד-מועד לפגישה השניה בירושלים, ואילו הפגישה הראשונה נתברר שנדחתה לשבוע הבא בשל מחלתו של אחד המשתתפים.

אדם שראה ברכה בעמלו ביום, בנוהג שבעולם הוא ישן שנת-צידיקים בלילה. אבל אני לא עצמתי עין עד לאשמורת הבוקר. ובאותם רגעים מעטים שעצמתין ניצבה לפני דמותו של שגיא. שגיא המרעיש את אמות-הסיפים באסיפות הכלליות של הסתדרות הסטודנטים. שגיא המגונדר, שחליפתו צרה עליו ובידו חבילת לירות מימי המנדט. שגיא הלוחם בגרמנים בשורות הבריגדה. שגיא המפוצץ בנייני משטרה. שגיא הזולדקן מאחרי האשנב.

השחר עלה ואני נרדמתי. בחלומי ראיתי זיקית. הזיקית חשה אלי להרע לי ותוך כדי זחילה החליפה גונים מכל צבעי הקשת. הבא להרגך השכם להרגו — דרכתני על הזיקית ורמסתיה. כשהגבהתי את כף-רגלי היתה על הקרקע לירה ירקרקת מימי המנדט.

ה

באחד הימים הוכרזו על תכנית כלכלית חדשה. ככל תכנית כלכלית אף זו הגשימה את מימרתו המפורסמת של ישו הנוצרי: "מי שיש לו נתון יינתן לו ואף יעדיף, ומי שאין לו אף מה שיש לו יקח מנו".

משנתברר לי למעלה מכל ספק כי התכנית החדשה היתה לי לחסד ולא לשבט, ראיתי צורך לציין מאורע זה בבילוי מיוחד-במינו. אני לבשתי את חליפתי החגיגית, רעייתי עדתה את עדייה, ואנו הלכנו למועדון-לילה.

לגמנו שמפאניה, אכלנו ביצי-דגים שחורות, רקדנו לצלילי תזמורת ג'ז והיינו צופים בתכנית קלוקלת שאין כדאי להזכירה, פרט למופע אחד שהיה בה: פזמונים אקטואליים, מנגינה ומלים — יהושע שגיא, בכיצועו של המחבר-המלחין עצמו.

אחד הפזמונים האקטואליים הללו זכור לי ברובו עד היום הזה. אולי משום שהמלחין-המחבר-המבצע מבטו היה נעוץ בעיני ורק בעיני כל אותו פרק-זמן שהיו מלות הזמר האווילי ניתקות מפיו. והרי כמה בתים מתוך אותה יצירה מפוארת של אמנות הפיוט:

נְרִים אֶת הַקּוֹל וְנִשְׁיָרָה,
נִפְתַּח אֶת הַפֶּה, נִזְמַר.
נִקְדִּישָׁה שִׁיר-נֶמֶר לְלִירָה.
אוֹתָה נְרוֹמֵם, נִסְאָר.

סָקִיד מִמְשַׁלְתִּי בְּלִי מִשְׁפָּרַת
עוֹגֵב צַל קֶסְמִיָּה בְּלֵאֵט,
בְּרֵב אֲנִסָּה הוּא יִזְכֵּר אֶת
הַזְמָן שֶׁהֵיטָה לוֹ בְּיַד.

צַל בֵּן שִׁינְתָנוּ הִיא לִירִית
בְּשִׁים שֶׁל מֶלֶךְ זָקֵן
אֲשֶׁר בְּלִי טְנֵנְדִיָּה שֶׁקְּסִירִית
נִשְׁאָר דֵּי צְלוֹב וּמִסְכָּן.

הַלִּירָה הַזֹּאת הַמְמַרְטֶט
הֵיטָה כְּבַת-מֶלֶךְ גֵּאָה,
וְגִשׁ שֶׁשָּׁנִים מִתּוֹךְ רֶטֶט
לְשׁוֹא נִצְפָה לְבוֹאָה.

מבטו של שגיא היה נעוץ, כאמור, בעיני. לשווא ניסיתי לחפש בעיניו את הזיק הירקרק; המבט היה אטום, עכור, דלוח. אולי משום כך לא עורר הפעם את רוגזי, חרף הרמזים השקופים שבפזמונו. ניתנה האמת להיאמר: תמיהה רבה תמהתי על פזמונו. הן אי-אפשר שלכבודי חיבר אבר מדולדל זה, שהרי בשום-פנים-ואופן לא היה יכול לדעת על כוונתי לבלות ערב זה במועדון-לילה, ודווקא באותו מועדון-לילה שבו מופיע יהושע שגיא.

על-כל-פנים, לא רוגז עורר בי הפעם כי אם שאט-נפש. בן-גילי היה, ובאותם הימים סיימתי את העשור הרביעי לחיי. מכאן שגם הוא סיים את העשור הרביעי לחייו. עברו היה מפואר מעברי. אותו שגיא, שבגעוריו היה חוצב להבות-אש ואחר-כך הצטיין בקרבות בחזית והטיל אימתו על הבריטים בארץ, פיוזם עתה בגרון ניחר תיפלות רדודה ואצבעותיו ריפרפו על מיתרי הגיטארה. לבוש היה חולצה אדומה ומכנסיים כחולות. זקנו היה עשוי כדרך זקניהם של הביטניקים.

ברקותיו לא היה זכר לשיבה; אות הוא כי צבע את שערותיו, שהרי במועניי ראיתי את לובן צדעיו מאחרי האשנב באותו משרד ממשלתי.

בחילה פיוזית, קבס ממש, שינק את גרוני.

אמרתי לאשתי:

"נלך מכאן".

"מדוע?" תמהה.

"את נהנית?" שאלתי.

"כן", השיבה.

קמתי. שליתי את ארנקי מכיסי והנחתיו על השולחן.

"תיהני בלעדי", אמרתי.

יצאתי החוצה, ישבתי במכוניתי והתנעתיה.

1

לימים העירה לי אשתי, בצדק:

"אתה הופך להיות פקעת-עצבים".

הכלכלנים, הסטטיסטיקאים והסוציולוגים טוענים כי רוב-רובה של האנושות נאבק על פת-לחם. אני השתייכתי למיעוט. כעשרים-ושנים שנה עבד מוחי קדחתנית כדי להפוך הון קטן להון גדול והון גדול להון יותר גדול. מאמצי הוכתרו בהצלחה ועסקי פרחו, אולם דומה היה כי אני החיליתי לקמול.

כשנתיים ימים דובר ביני לבין אשתי על טיול באירופה, אך כל אותו זמן לא נסתייע הדבר. כל-אימת שהיינו מוכנים-ומזומנים לצאת את הארץ היתה — מעשה-שטן — מזדמנת לי עיסקה כדאית, ומיד היה נדמה לי כי החיים והמוות ביד העיסקה. גורלי נתון על כף-המאזניים, ועולמי ייחרב אם ארפה ולו אך לרגע אחד את מושכות פעילותי.

ואולם בסופו של דבר נכנעתי. בעזרת ידידי המומחים לטיולים — ומי מידידי לא עבר בשנים האחרונות את אירופה לארכה ולרחבה? — ערכתי שתי תכניות נפרדות: האחת לדרומה של אירופה (יוון, איטליה, ספרד, צרפת) והשניה לצפונה (הולנד, גרמניה והארצות הסקנדינביות), ונוסף על אלה טיול מיוחד באיים הבריטיים ושהיה ממושכת בלונדון בכלל זה. התקשרתי אל משרד-נסיעות והזמנתי כרטיסים ומקומות במטוסים ובאניות. לאחר שביצעתי את כל הפעולות הללו הייתי מוכן-ומזומן להפתיע את אשתי. אותו יום ישבתי ליד הגה מכוניתי ושיויתי לעיני את פניה הקורנים של רעייתי לשמע הבשורה שבפי.

לתמהוני הרב נחלתי אכזבה. פרשתי את תכניותי לפני רעייתי ופניה לא זו בלבד שלא קרנו, אלא, אדרבה, נתעממו וכבו. שעה ארוכה שתקה ולא הגיבה כלל, וכאשר חשה כי השתיקה הופכת מועקה פתחה ואמרה:

"כל זה טוב ויפה, אבל שוב אתה הורג את עצמך".

"זוהי תכנית הכרוכה במאמץ ובמיתח, ואילו אתה למנוחה אתה זקוק. לעבור את כל אירופה בחדשיים ימים הרי זה ההיפך ממנוחה. לאט לך, מוטב שניסע תחילה לבית-הבראה צנוע על שפת-הים. מקום רגוע שאין בו סוחרים, אנשי-עסקים, תעשיינים. מקום שפועלים, פקידים ומורים רובצים בו בכיסאות-נוח וקוראים בספרים. בית-הבראה כזה תהיה לו השפעה ברוכה עליך".

מה אומר ומה אדבר? היו אלה דברים של טעם.

"ואת מוכנה לוותר על אירופה?" שאלתיה.

"לפי שעה, כן", ענתה בטוחות.

רחוק אני מלהיות רגשני, אבל הפעם מלאו עיני דמעות. נישקתי לאשתי ובר-מקום טילפנתי אל משרד-הנסיעות וביטלתי את הזמנותי. כעבור שבוע יצאנו אל בית-הבראה צנוע על גבעה נאה הנשקפת אל הים. ספק אם בכל העולם כולו נמצא מקום שקט ומשקט. רגוע ומרגיע כבית-הבראה מקסים זה. עיקר קסמו של המקום חורשת-ארנים. בחורשה זו ביליתי את ימי שקוע בכיסאות-נוח, עיני נעוצות בפיסות תכלת ביום ובכוכבים בלילה, ומוחי פנוי מכל צל של הירהור או מחשבה. שבוע תמים לא הטרידוני ממשרדי אלא שתי פעמים בלבד, ואפילו עובדה זו לא הדאיגתני הפעם — עד כדי כך הגיעו הדברים. וכשיום אחד הזמננו אמנים והוכרו על ערב-בידור, גם אז לא זזתי מכיסאות-הנוח. אדרבה, העברתיו לפינה מרוחקת של החורשה, שלא יגיעו לאזני קולותיהם של הבדרנים, והזיתי בכוכבים עד לשעה מאוחרת בלילה.

בשעה מאוחרת בלילה שמעתי קול צעדים הולכים וקרבים אלי. כעבור זמן-מה נדמו הצעדים ונשמע רישוש. לבסוף נדם גם הרישוש. עברה שעה ארוכה עד שקולו של יהושע שגיא — לא הקול אשר הרעיש את הבניינים שבהם התקיימו אסיפות הסתדרות-הסטודנטים בשנות-השלושים כי אם הקול של פזמונאי צרה, הסוחט זמר תפל מגרון ניחר ומנסה לפרוט על מיתרי גיטארה — כן, קולו של יהושע שגיא נשמע בבירור בתוך הדממה:

"נוצרת לומר מלה חדשה לאנושות".

ושוב חזרה הדממה כשהיתה, אך הפעם הופרה בלחשים. ומתוך הלחשים נזדקר קולה של אשתי, קול חנוק, קול של היסטריה מאופקת:

"הוא חושב רק על כסף, על כסף, על כסף. לא מעניין אותו שום דבר חוץ מכסף".

ברור היה כשמש: אני הוא החושב רק על כסף, על כסף, על כסף. לא מעניין אותי שום דבר חוץ מכסף. ואילו יהושע שגיא נוצר כדי לומר מלה חדשה לאנושות.

מאחר שזכרוני נמנע בעקשנות מלאצור בקרבנו כל מה שאירע לאחר-מכן, מוטב שאזדקק לתיאור הדברים כפי שהוא מופיע בפסק-הדין של בית-המשפט המחוזי. וזה לשון פסק-הדין:

מן העדויות ששמענו מצטיירת לפנינו תמונה שלמה, ואנו רשאים לקבוע כמעט בוודאות כי סדר המאורעות היה כדלקמן:

(א) הנאשם, צבי הוכלברגר, עקב אחרי אשתו שטיילה בחורשה בחברתו של מר שגיא.

(ב) בשיחה ידידותית עם מר שגיא מתחה הגברת הוכלברגר בקורת מתונה על להיטותו של בעלה אחר כסף.

(ג) הנאשם הגיח מאחרי אחד העצים ופרץ בצעקה היסטרית: "את! את אשמה בכל! רק בגללך אני חושב על כסף!"

(ד) לאחר שהנאשם חזר שלוש פעמים על קריאתו ("רק בגללך, רק בגללך, רק בגללך!"... "על כסף, על כסף, על כסף!"), הסתער על אשתו וניסה לחנק.

(ה) מר שגיא חש לעזרתה, ואחרי מאבק ממושך עלה בידו להנחית על הנאשם מהלומה כבדה שגרמה לו התעלפות.

ניוסף על עדותו של מר שגיא, הנאמנה עלינו, מצאנו עדות מסייעת:

(1) בדבריהם של כמה מן המבריאים, ששמעו בחדריהם את צעקותיה של הגברת הוכלברגר.

(2) בפסים כחולים שהוטבעו בצווארה של הגברת הוכלברגר, אשר על-פי עדותו של מומחה-משטרה היו סימני אצבעות שבאו במגע תוקפני עם הצוואר.

(3) בעצם העובדה שהנאשם, אף כי לא הודה בפה מלא, לא ניסה להכחיש את כל האמור לעיל אף לא לתאר את הדברים אחרת.

אמת נכון הדבר: לא הכחשתי ואף לא ניסיתי לתאר אחרת את מהלך הדברים, וזאת מכמה וכמה טעמים. ראשית, משום שהדברים לא נשתמרו בזכרוני. כל מה שזכור לי הוא שאחרי קריאתה של אשתי (ולא שלי): "על כסף, על כסף, על כסף!" אירע כמעין ליקוי-חמה בראשי ולאחר-מכן נמצאתי שכוב במיטה, ראשי חבוש (כפי הנראה בגלל המהלומה ששגיא הנחית עלי), והרופא מטפל בו. ושנית, בשל אותה אדישות, ושמה מוטב שאומר שלוח (שהרי חכמי תורת-הנפש מגדירים משום מה את האדישות כמושג שלילי ואת השלוח כמושג חיובי, אף כי כשאני לעצמי אינני מבחין ביניהן), בשל אותה שלוח גדולה שהשתררה בי מיום שנאסרתי (ביתר-דיוק: כשבוע ימים לפני היאסרי, מיום שבאתי לבית-ההבראה) והיא שורה עלי עד עצם היום הזה.

שלוח זו היא שאיפשרה לי לעקוב אחרי המשפט כצופה מן הקהל ולא כצד המעורב בדבר, והיא שמנעה ממני להעלות על דל-שפתי כמה וכמה תמיהות שנתעוררו בי במהלך המשפט.

תמיהה ראשונה תמהתי על הצעקה שפרצה כביכול מפני. אולי אותו רגע איבדתי את עשתונותי, שאם לא כן נבצר ממני להבין כיצד ועל שום מה הסתחתי כלפי אשתי-לשעבר האשמות שאינן צודקות ושמעולם לא עלו על דעתי. ניתנה האמת להיאמר: מימיה לא המריצתני אשתי לצבור הון ולא תבעה ממני עשירות ומותרות. אדרבה, יש שהיתה מנסה לשווא לעצרני בדהרתי אחר הרווחים.

תמיהתי השניה היא ענין האצבעות. כל ימי חיי לא גיליתי נטיות לאלימות פיזיות, אף לא בשחר ילדותי, ואין צריך לומר שלא הצטיינתי בכוח גופני. מבחינה גופנית היתה אשתי חזקה ממני, הן בשל בריאותה, שהיתה ללא פגם, והן בשל גילה ובשל להיטותה אחרי ספורט והתעמלות. לפיכך מרשה אני לעצמי להעלות את הסברה כי לו באמת ניסיתי לחנקה לא היתה זקוקה לעזרתו של שגיא כדי לגבור עלי "אחרי מאבק ממושך". על-כל-פנים, ספק הוא אם אצבעותי הקטנות והדקות — אותן אצבעות שעוד בימי-נעורי מנעו ממני, בחלישותן, להתקדם בפריטה על פסנתר, שכל-כך נעמה לי — יכולות היו להשאיר סימנים כה בולטים על צווארו של מישהו, ולתקופה כה ממושכת.

תהיינה תמיהותי אשר תהיינה, כיום מעיין אני בספרו של יהושע שגיא, שעשה רושם רב בעולם התרבותי כולו, ואל שלוותי כי רבה — שלזה שלא-מן-העולם הזה — מתוסף לוואי של סיפוק. מי יודע? אולי באמת נוצר יהושע שגיא כדי לומר מלה חדשה לאנושות. ואם אמנם כן הוא הדבר, מיהו שימלאנו לבו להכחיש את העובדה כי תרמתי תרומה — ולא צנועה דווקא — לאמירתה של המלה החדשה. ראשית, על שום הלירה הירקרקת, לירה מימי המנדט, שלוותי ממנו בשעתו ולא החזרתיה לו עד היום הזה, שעל-ידי כך עוררתיו, לפי ענין-דעתי, להקים כל אותו בנין אֶסוֹציאציות שאיפשר לו לכתוב את ספרו המודרניסטי על הלירה ושריגיה. לירה זו, היא ולא אחרת, היתה כפורחת בדמיונו, העלתה ניצה ואשכולותיה הבשילו ענבי הגות. ושנית, על שום כל אותן רבבות הלירות שצברתי בעשרים-ושתיים מתוך ארבעים-וארבע שנות חיי, שבזכות כוח-הקניה שלהן מבלה הוא עתה באירופה בחברתה של אשת-לשעבר וקונה רשמים על האנושות כדי לעכלם ולהחזירם לאותה האנושות על מגש-הכסף הנושא את מלתו החדשה.

שולמית הר־אבן : עיר זרה

המִן נִשְׁמַר כְּפִי שֶׁהִיָּה
בְּהִגִּי מִדְּקָדְקָה: טִדְּגֵל
שׁוֹר חֶפֶץ בִּיקְרוּ מִסִּיב.
אָבֵל זֶה הִיָּה מִזְמַן.
מִיִּשְׁהוּ יִכְתֹּב סֵפֶר, יִתְצַשֵּׁר,
וְיִקְטֹל חֲבֵרָיו: מִיִּשְׁהוּ
יֵאֱסֹף אֲזַנֵּי סְפָלִים בְּחִשְׂאֵי,
מִיִּשְׁהוּ יִישֵׁן בְּכִיב.
הַסּוּד נִתְפָּרֵד לְכַמָּה וְדוֹנוֹת,
וּמִיּוֹם שֶׁנִּבְנְהָ הַבַּיִת
נִתְבָּגְרוּ שְׁנֵי רְחוּבוֹת,
מִמּוֹן וְהַמּוֹן, וְקִנּוּ לָהֶם תִּיק.
וְתִרְטוּ רְאשֵׁי־תִיבוֹת בְּאוּכְלוּסִיָּה.
כֹּל הָאָדָם גְּלוּי וְכֹל הַרְשׁוֹת נְתוּנָה.
אָבֵל אֲשֶׁרֵי הַמוֹצֵא אֶת צַקְבוֹת הַמִּקְאָךְ
צֵל עוֹרוֹ הַמַּחְשִׁיף.

מִסְקָנוֹת

צָרִים דוּ־מִינִיּוֹת בְּחָרוּ אִמְשׁ
אֲחֵרֵי יָמִים חֲדָשִׁים לְהַטּוֹת,
אֲחֵרֵי קִשְׁתוֹת גְּבוּהוֹת לְהַבִּיט.
אֵלֶּה שְׁנֵי לָהֶם סְבִיִם
יֵצְאוּ צֵם סְבִיָּהֶם לְכַר, לְהוֹכִיחַ.
מִחְצִית הַחֲלָטָה הַפְּחִידָה הַמּוֹן
וְתַמְקָה מְתוּכָה כְּעוֹרֵב.
אֲחֵרֵי־כֵךְ הַחֲפִימוּ כַּמָּה אֲזַנְחִים
וְתַפְסוּ אֶת זוֹ הַשְּׁנִיָּה.
אֲזוֹ הִיָּתָה סְבִיָּה לְהַמְנוֹן,
לְמִרוֹת הַיְלָדִים שֶׁרְצוּ הַבַּיִתָּה.
בּוֹא, לֹא נִרְבָּה רְצָה בְּעוֹלָם.
בּוֹא נִמְצֵט, נִצְטַחַח.
נִצָּא מִקְאֵן, נִבְרָא מִדְּבָרִית, נִצְשָׂה אָדָם
גְּדוֹל מִצְלָמְנוּ.

עמוס עוז : ארצות החן

לבסוף נתפוגג השרב.

פרץ של רוח ימית חילחל אל תוך מקשת הלהט הדחוס וביקע בה סדקים צוננים. תחילה באו משבים הססניים, קלים, וצמרות הברושים נתרעדו בערגה כמו לו עברם זרם של חיות, עולה משרשיהם ומרטיט את שדרתם ונוסך בהם תפנוק חרישי.

לפנות־ערב נתעצמה הרוח המערבית, וממלכת השרב קרסה ונתפוררה ונהדפה מזרחה, מן השפלה אל הרי יהודה, ומהרי יהודה גלש האוויר המדברי אל בקעת יריחו ומשם אל מדבריות־העקרבים אשר מזרחה לירדן. נראה שהיה זה השרב האחרון. הסתיו קרב לבוא.

ילדי הקיבוץ הציפו את המדשאות במצהלותיהם הגרוניות. אבות ואמהות גררו כיסאות־מרגוע מן המרפסות אל הגינות. אין לך כלל ללא יוצא מן הכלל, רגיל סאשקה לומר. הפעם סאשקה הוא שהוציא עצמו מן הכלל ונסתגר לבדו בחדרו על־מנת להוסיף פרק חדש לספרו על סוגיות הקיבוץ בתמורות העתים. סאשקה הוא ממסדי קיבוצנו ומפעיליו הבולטים. איש רבוע, אדמדם וממושקף. פניו רגישים ונאים, וביטחה אבהית פרושה עליהם. פעלתנות שוקקת היתה בסאשקה. הרוח הרעננה העוברת בחדר אילצתו להניח מאפרה כבדה, אפורה, על גבי הגליונות המתמרדים. יושר־לב נלהב שרה עליו וחידד את ניסוחיו המהוקצעים. זמנים אחרים, אמר סאשקה אל נפשו, זמנים אחרים צריכים מושגים אחרים. ובלבד שלא נדשדש, שלא נחזור על עצמנו, שנהיה נמרצים ופיקחים.

כתלי הבתים, גגות־הפח של המחסנים, ערימת צינורות־הברזל אצל הנפחיה, החלו פולטים מקרבם את הלהט שנצטבר בהם במשך שבועות השרב. האמנם יודעים הדוממים את טעם הפורקן הענוג?

גלילה, בתם של סאשקה וטאניה, עיננה את גופה בורם של מים צוננים. ידיה נצמדו אל ערפה ומרפקיה נמתחו לאחור. אפלולית שרתה במקלחת והכהתה את גלי השער העמום הנחים בכבדות רטובה על כתפי הנערה. לו היתה במקום מראה גדולה אפשר שהיתה גלילה משתהה ומתבוננת בגופה המשוכך רסיסי־מים. לו ניתן לה להתבונן בגופה, להתבונן בו לאט, בדקדקנות קפדנית וצוננת, אולי היתה אף היא מתרפה ורוגעת וזוכה להשתתף באותה רכות כחלחלה ולאה הנישאת עם הרוח הימית ואופפת את המקום ואת אנשיו.

מפיון שלא היתה במקלחת מראה גדולה, היו תנועותיה נחפזות ומתוחות. בקוצר־רוח טילטלה את גופה וניערה את עורה, ובלא שמחה מתחה על גופה את בגדי־הערב. מה מבקש מתתיהו דמקוב? אותו רווק מזדקן מבקש שאסור אל חדרו לאתר ארוחת־הערב. בילדותנו היינו מתפעלים ממעשי־ידיו. העולם מלא טרדנים. נערה

המאירה פנים אל כל טרדן וטרדן מאבדת את שעות-הערב היפות באותם חדרים רווקים לחים ומעופשים. אמנם, מתתיהו דמקוב הבטיח הבטחה נאה, גם אין הוא מן הטרדנים, אך הערב קצר וחמקני, וזולתו אין לנו שעות של פנאי. אנהנו נערות עובדות.

כמה חגיגי היה מתתיהו דמקוב שעה שחסם את דרכה על שביל-הבטון הצר וציוה עליה לטור לחדרו לאחר ארוחת-הערב. כמה נתאמץ להציג כובד-ראש קפדני שעה שידו חתרה באוויר במבוכה וקולו נפתל לדלות מקרקעיתו מלים נאות והולמות. טרדן מר-נפש. "בדיוק הערב", אמר. "זה יהיה חשוב. גם מעניין. תיפנסו. לא תתחרטו. אלה בדים מצוינים בשביל ציירת. קיבלתי אותם מבן-דודי ליאון. בעצם הוא בדרום-אמריקה. למעשה, אני לא צריך אותם. למעשה, אני חושב לתת לך גם את הבדים וגם את הצבעים. אני — וציור. מה חשב ליאון. למעשה, שלח לי ולא חשב בכלל. עכשיו כל זה בשבילך. שתבואי".

בליל של בחילה וגיחוך ועליצות עלה בגלילה לזכר דבריו. לבסוף, בצאתה מן המקלחת, נתפעם בה דבר. ריבון של הרפתקה ומסתורין היבהב וכבה. הירהרה בכיעורו המרתק של מתתיהו דמקוב. מה ראה לצוות לה בדים וצבעים. אי-נוחות סתומה באה וחילחלה בה. לא אשה אצלו יותר מחמישה רגעים.

ב

בהרים, שקיעת-השמש היא חטופה וחותרת. קיבוצנו שוכן במישור, והמישור מרדד את השקיעה ומרכז את נפילתה. לאט, כציפור-מרחקים עיפה, צונחת החשיכה על-פני הנקודה. תחילה מאפילים המחסנים והמזווים חסרי-החלונות. האפילה אינה מכאיבה להם בבואה, שהרי לעולם אינה מסתלקת מהם כליל. אחר מגיעה שעתם של הבתים. מדזמן הפועל מעצמו מניע את הגנראטור, ופעימותיו מידרדרות במאופק על-פני החצר. עורקיה-החשמל ניצורים לחיים, וזרם סמוי פועם בתוך כתלניו הדקים. באחת צף האור ועולה בכל חלונות שיפוץ-הוותיקים. אבורי-הפח הבלויים אשר בראש מגדל-המים לופתים את הנגהות הנאספים ומחזיקים בהם שעה ארוכה. לבסוף מתעמעמת פלדת קולט-הברקים שבגבהי המגדל.

זקני-היישוב מוסיפים לרבוץ בכיסאות-המרגוע. כמוהם כדוממים, מניחים הם לאפילה להתרפק עליהם ולהסוות את חיותם. לאחר שעה קלה ניזון הקיבוץ וגולש בקילוחים אטיים לעבר רחבת חדר-האכילה. הגיעה שעתו של מתתיהו דמקוב לצאת את מאורתו ולהינות מחברת בני-אדם. בשעה זו אין הוא יוצא מן הכלל. נועל הוא את חדרו, מותיר מאחריו את הדוממים העריריים ומצטרף אל החיים, החיים הסואנים בחדר-האכילה.

ג

מתתיהו דמקוב אדם קטן וצנום וכהה, עשוי עצמות ושרירים. עיניו צרות ומשוקעות, לסתותיו מעוקמות כלשהו, פניו שחורים ואינם מרבים להחליף את הבעתם הקבועה,

הדהויה. בעיצומה של מלחמת־העולם נפל אלינו. מוצאו מבולגריה וסיפוריו שסיפר בבואו יש בהם פיסקה דרום־אמריקאית מטושטשת.

גופו של מתתיהו דמקוב בנוי ערמומית: גו צנום, נערי, חזק, גמיש, גמיש שלא־כדרך־הטבע. גוף־קוף. מה רישומו של גוף כזה על הנשים. בגברים מעיר הוא אי־נוחות עצבנית שעל סף הבחילה.

שמאלו של מתתיהו דמקוב עשויה לזקוף אגודל זורת, ובין זו לזו פעור חלל. למעשה, אומר מתתיהו דמקוב, בזמן המלחמה הפסידו אנשים הפסדים גדולים יותר משל אצבעות.

בשעות־היום עובד האיש בנפחיה. מחצית גופו חשופה ובוהקת מזיעה, ומראה שריריו המרקדים מתחת לעורו המתוח כמראה קפיצי־מתכת מדוכאים המתפרצים לזנק ולבתק — ולהתרפות. מרתך הוא מטיל־ברזל, מלחים צינורות, מרקע מכשירים שנתעקמו ומרדד אבזרים נושנים. ידו הימנית, השלמה, חזקה די הניף לבדה את הקורנס הכבד ולהנחיתו בפראות מרוסנת על פני הדוממים הכנועים.

לפנים היה מתתיהו דמקוב מפרזל את סוסי הקיבוץ במומחיות שובת־עין. בבולגריה עסק בגידול סוסים. "היתה לנו חווה של סוסי־עבודה וסוסי־הרבעה", אומר הוא, "שלי ושל בן־דודי ליאון. אצלנו עבדו גם גויים לא מעט. אבל החווה היתה, למעשה, שלנו".

יום שחדל הקיבוץ להשתמש בסוסים נשתכחה אמנותו של מתתיהו דמקוב. בשכבר הימים היו זאטוטי הקיבוץ נאספים להתבונן בפירוזל הסוסים. בטכס גדול היה מתתיהו דמקוב מפגין את גדולתו. גלילה הקטנה היתה עומדת ותולה בו עיניים מוארכות ונאות, עיני אמה ולא עיני אביה.

מה ראה מתתיהו דמקוב לגעת בבתה של טאניה? צבעים ובדי־ציור, פיתיון מגושם שהקרט מזדקר מבעד לו. בתה של טאניה חשדנית כאביה ופיקחית כאמה. האם גם בה חבויה הפראות הדורסנית? מן־הסתם לא תבוא. אם תבוא — לא יאמר לה. אם יאמר לה, תזעיק את סאשקה. בדרך המלים לא אגיע. למעשה, המלים הן עגולות וחמקניות. הדיבורים הם מבואות חסומים. היא לא תאחו בפיתיון. מתתיהו דמקוב יווקש בדיבורים. הדיבורים יסגרו עליו. הדברים קרבים להתרחש, היראה מתתיהו דמקוב בעירנות בהיפנסו אל חדר־האכילה. כלי־המטבח ניצנצו בחדרה על השולח־נות הערוכים. שמו של קיבוצנו טבוע בניצבי הספינים.

"הלהב צריך השחזה", אמר מתתיהו דמקוב אל שכנו לשולחן בבתרו את גל־הירקות הנערם על צלחתו. "בחורף, כשתמעט העבודה הדחופה בנפחיה, אשחיו את כולם. למעשה, החורף אינו רחוק. אני חושב שהחורף יתפוס אותנו בלתי־מוכנים. אני חושב שהח'מסין הזה היה האחרון".

בפאת חדר־האכילה, אצל המבוא המוליך אל המטבח, נצטנפה פקעת של ותיקים גרומים, לבני־בלורית, סביב עתון־ערב. דפי העתון הופרדו זה מזה ונתפזרו בין האנשים. תורים של "מוזמינים" נתגודדו סביב נתחי העתון. קצתם פולטים א־מרות־פרשנות בנימה של ודאות הנשענת על נסיון־חיים מפוכח, קצתם תולים עיניהם

בפּלשנים בארשת של זקנות עייפה ומבודחת, וקצתם מכוונים ארשתם שתהיה מפיקה תוגה חרישית. אלה, כדברי סאשקה, נאמני־הנאמנים הם, הכואבים באמת את כאב תנועת־העבודה.

שעה שהאנשים שקועים בחיי־הרוח אצל כתלו המערבי של חדר־האכילה נתלות הנשים בשולחנם של סדרני־העבודה. טאניה, אמה של גלילה, מגביהה קולה בזעם צדקני. פניה צפודים ומבטה מעונה ויגע. אצבעותיה לפתות מאפרת־מסעות מעוטרת בצעקנות ומטיחות אותה בשולחן בקצב מדוד. גופה רכון לפנים כנכפף תחת עולו של מעשה־העוול. שערה האפור מעיב על מצחה ולחיייה הנפולות רוטטות מעצמת הזעם. מתתיהו דמקוב שומע את קולה ומחמיץ את דבריה. מן־הסתם חטא סידור־העבודה במעשה־חמס, ועתה מבקש הוא לסגת ולהתנצל ולהיכנע בחיפזון מחמת אימי להטה הגואה של טאניה. לבסוף רפתה השערוריה, וטאניה נזדקפה והישירה צעדיה אל מתתיהו דמקוב. פניה רגעו ופורקן מדושן נפרש עליהם כדי רגע, וכהרף־עין פינה מקומו לעירנות חדשה ושוקת.

"מתתיהו", אמרה, "אם המסגרות אינן מולחמות מחר בעשר בבוקר, אני הופכת את הקיבוץ. יש גבול, מתתיהו דמקוב. איפה אנחנו חיים? בהפקר?! — עד מחר!" לפתע חילחלה בקולה רכות מרוסנת, מחושבת־היטב:

"באמת. זה חשוב לי כל־כך, מתי. ובשבילך — חצי שעה של עבודה. תשתדל. מתי. צריך לחשוב על הזולת. בלי זה לא נוכל לחיות. באמת."

מה ראה מתתיהו דמקוב לכוון את פניו עד שנתעצם כיעורו ונתעמק ללא־נשוא? "למעשה", אמר בבדיחות, "חבל על הדיבורים. בין־כה־זכה חשבתי לעשות הכל מחר בבוקר. הרי אינך מנסה להאיץ בי, טאניה. אולי כן?" טאניה אשה בעלת משושים דקיקים, עצבניים. בחרדה קלטה את הנימה העתיקה, המפחידה והנפחדת. כקפיץ רגיש נרתעה טאניה אל הפיוס החינני. "בוודאי, מתתיהו. להאיץ? אני? מימי לא העזתי להאיץ באיש עובד. אתה מבין. לא נעלבת."

"אני מבין", סגר מתתיהו בקול כבד. "לא נעלבתי".
דברים האלה נסתיימו עסקי חדר־האכילה, והגיעה שעתם של העניינים הבאים. למעשה, יש לצאת וללכת אל החדר ולהצטנף בין הדוממים ולהמתין ולראות. סיגריה אטית ומהורהרת, היא הדרושה לנו ברגעי הציפיה הללו.

ד

זרם החשמל פועם בעורקים רוטטים ומאיר את משעולי־הבטון המזדקנים באור רפה. לא טוהר, לא נהרה, לא עליצות, רק שלוליות־אור עמומות והססניות דולקות כלאחר־יד, באין התלהבות. אור זקן.

כלונסיעץ נושאי־פנסים פזורים לאורך הגדר וזורים קרניים עייפות אל עבר השדות. מעגל קטן של אדמה חרושה עודו נאנק תחת עולם של אורות הגדר. מעבר לו מולך הלילה. לילות־הסתיו אינם שחורים. לא אצלנו. צבעם של לילותינו סגול

הוא. נוגה סגול עמום ורוגע זורח בשדות ובכרמים ובבוסתנים. הבוסתנים מצהיבים עתה. הסגול הרך מציף את העצים ברחמים רבים, מטשטש את חרפתם ומבטל את התהום שבין דומם לחי. דרכו של הסגול לעוות את מראה הדוממים ולשוות להם רטט צונן ורוחשני, רטט ארסי. מצד אחר, ממתן הוא את החיים הליליים, מרכז את תנועותיהם ומזייף את הוויתם העלומה. על כן אין אנו עשויים להבחין נכונה בתנים בהגיחם ממאורותיהם. בהכרח מחמיצים אנו את מראה חטמם הרך הפורם את האוויר, טלפיהם הרוחפים על הרגבים, נוגעים ולא־נוגעים.

כמה קלילות, כמה קפיציות ענוגה בפסיעותיהם. כלבי הקיבוץ הם לבדם יורדים לעומקה של תנועה כשופה זו. על כן צועקים הם בחרון ובקנאה ובאימה. על כן בוטשים הם בקרקע ברגליים גסות ונרגזות, ונלחמים בשלשלותיהם עד שחוליות־צוואריהם מחשבות להתפקק.

תן מגודל היה נשמר מפני הפיתיון. גור־תנים היה זה, עגלגל וחתולי, רך וסומר, אשר נמשך בלהיטות אל ריח הדם והבשר. תמימותו חרצה את גורלו. אמנם, אין לומר שזינק אל הפח בכסילות גמורה. רק נהה אל הריח וריחף אל אבדנו בפסיעות זערוריות וזהירות. פעמים אחדות עצר עצמו מחמת התראה עמומה שנשתלחה בעורקיו. סמוך לפח נשתהה וקפא על עמדו ודמם, אפור כאדמה וסבלני כמותה. זקף אזניו בחידה סתומה, אך הריחות טרפו את עשתונותיו.

האמנם מקריות היא? אנו תולים במקרים עיוורון, והמקרים ניבטים אלינו באלף עיניים. עדיין רך היה, ואם גם חש באלף העיניים הננעצות בו, לא היה יכול להביט את שפתו.

חומה של ברושים זקנים ומאובקים מקיפה את הבוסתן. מה החוש הסמוי ההולך מן הדומם אל החי? אנו מבקשים אחר קצהו בייאוש, בחרון, מתחבטים, מפרכסים, וזועקים, מהדקים לסתות, מחשקים שיניים, מקמצים שפתיים עד־דם, מצמצמים עינינו בשיגעון. התנים יודעים את החוש. זרמים ענוגים מפעפעים בו וזורמים מגוף אל גוף, מיש אל יש, מרוטט אל רוטט.

לבסוף הרכין היצור את ראשו והסמיך חטמו אל ריח הדם. קצה־חטמו לח ומפרכס, והריר עולה בו ומסמר את פרוותו ומסעיר את שריריו הרפים. קדומניתו נשתלחה אל הנבצר, רפה כאָד, בא רגעו של הברזל הקר. בנקישה קלה, דייקנית וקפדנית, נענה הברזל לתנועת התן.

החיה קפאה כאבן, שמא ביקשה להערים על המלכודת ולהתראות כדומם. לא קול ולא זיע. שעה ארוכה בחנו הדברים איש את לב שונאו. בא־טיות נוראה הקיץ החי ושב אל חיותו.

בחשאי נעו הברושים, נכפפים ונוקפים, נכפפים ונוקפים, כבפולחן סתום וקודר. בחשאי פער החף את לועו וחשף שיניים נוטפות בועות של קצף לבן. פתאום הלם בו הייאוש. בזינוק נואש ודורסני ביקש לקרוע את הגזר. כאָב פרוע ביקע את גוף הטרף. נשתטח על הרגבים ונשם בלהיטות גועשת. אחרי הדברים האלה פתח הילד את פיו וזעק. קולות בכיו פיעפעו ונתפשטו והציפו את הלילה עד מעמקי מרחביו.

ה

בשעת־ביניים זו עשוי עולמנו מעגלים־מעגלים. חיצון לכולם הוא מעגל החשיכה המופשטת, הרחוקה: אגם אפלולי רוחש ריטוטים והמיות. מוקף וחסום בתוכו מעגל האדמות הליליות, מנומר כרמים ובוסתנים. אדמותינו בוגדות בנו בשעות־הלילה. עתה אין הן פריכות וכנועות ונודעות. עתה נספחות חלקותינו הכבושות אל ממלכות השונא. כאיום חרישי ועכור הן משלחות בנו גלים של ריחות עמומים, זרים. לנגד עינינו הן סוטרות בהוויה גושית אפלה, עוינת ומרושעת.

מעגל־האורות הוא המגן על בתינו הקטנים. חומה זו מפולשת לריחות השונא ולקולותיו המתפחים והצוהלים.

בתוך, חוג לפנים חוג, לב עולמנו הקטן, שרויה מכתבתו של סאשקה. מעגל זעיר של נהרה משתפך ממגורת־השולחן על הגליונות. כמה שנונים ניסוחיו של סאשקה. המלים נובעות ממנו בקילוחים סדורים ונאמנים. האמנם חשות הן בבדידותן המגוחכת, הנוראה? "אין לך עמידה נאצלת יותר מעמידת המעטים מול הרבים", נוהג סאשקה לומר. בתו נועצת עיניים מוארכות, סקרניות, בפניו של מתתיהו דמקוב.

אתה כיעור, מהרהרת גלילה. אתה כיעור מזוקק, מרוכז, טהור. לאשרנו עירי אתה. עיניים מונגוליות אטומות אלו תעבורנה מן העולם בלי לטמון בו מוקשים בצלמן. רוצה אני להיות במקום אחר. וכי מתענגת אני על הבחילה? לולא הסקרנות הייתי פטורה מן הריחות המתועבים הללו. הכל מוגף כאן. הכל מעובף. נו.

"אפשר לשבת", אמר מתתיהו דמקוב מתוך הצללים. הדוממים הבלויים המאכלסים את חדרו העמיקו את קולו המרופט.

"אבשל קפה. גם הקפה אצלי הוא אמיתי. ממש מברזיליה. ברצינות". מתוך מבוכה אץ האיש להוסיף זרות על זרותו:

"וגם סיגריה חריפה. גם זה. רק אל תמהרי לברוח. עוד לא. עוד קצת. גם מוזיקה אפשר לשמוע אצלי. למעשה, אינך ממהרת".

"אינני ממהרת", השיבה גלילה, משתאה אל ערובי־הקולות המתהוללת בה. דברים זויים בתוכי. מה עושה לי האיש הזה? מה הוא מבקש לעשות לי?

"רציית להראות לי בדי־צ'יור", הוסיפה. "לא שיערתי שתטרח בכישול קפה, מתתיהו. רציית להיכנס ולצאת".

"להיכנס ולצאת", שנה מתתיהו דמקוב במאמץ. עיניו שוטטו במבט דלוח על גוף תאורחת. הקלילות הרוחפנית, האיילית, חילחלה אל תוך מאורותיו האפילות. הדברים התדפקו על כתליו מבפנים בזדוניות עמומה.

"את בהירה", אמר פתאום בלהיטות. "את בהירה, אבל אני אינני טועה. יש ספק, אני יודע. אי־אפשר שלא יהיה ספק".

"אינני מבינה", אמרה.

אדם המהלך בחדרו לבוש גופיה אינו מראה זר. אלא שגופו השעיר, השחור, הקופי

של מתתיהו דמקוב הטיס דברים במעמקיה. הדברים תססו וניגרו ממקום סמוי אל מקום סמוי, והבהלה אחזה בה. בפתאום בא אליה הפחד, חריף וצורב. כמה מן הפיסא הנושן וניצבה מאחריי, אוחות במסעדי כבמתרס. תנועתה הגלויה, הבזבזנית, עיננה את המארה. נימה של בדיחות מפוכחת היתה בקולו.

"כמה את דומה לה", לאט. "טאניה היתה חתולית ורעה ונפחדת. למעשה, אמך היתה בהירה באותם הימים. יודעת את מדוע ביקשתי שתבואי? ביקשתי שתבואי לשמוע על פראותה של אמך".

הספנה העלתה בגלילה בטחון נמרץ וצונן.

"אתה משוגע, מתתיהו דמקוב", אמרה הנערה בסלידה מאופקת. פניה עטו מין קשיות רכה, ארשת סודית ומופלאה.

"אני מזהירה אותך", הוסיפה חרישית.

האיש נתרחק ממנה בלי להתיק את לפיתת מבטו הדהה. פתאום, ללא התראה, צנח בכבדות על מיטתו. שילב ברכיו בגמישות וצחק ממושכות, באין חדוה.

"לאט, בתי", אמר בקול צלול, "רק התחלנו. אל תבזבזי כוחות. הדברים עלולים להיות ארוכים ומעייפים".

מחר יבוא המבול, הירהר מתתיהו דמקוב. טאניה תימחץ לשבבים, כראוי לה, וסאשקה יסתולל כאחוזת-זוית. הדבר מתבקע. ההזיה העתיקה והקודחת קורמת מלים. המלים תהיינה למעשים. הדוממים קמים לתחיה. זמן יפה. בל גשתכר. המעשים ראויים לפיכחון גמור.

פחדיה של גלילה צוננים היו ולא גועשים. במהירות שקלה את האפשרויות, זו הבטוחה למול חברתה המרתקת.

"למעשה", אמרה, "מה אתה מבקש, מתתיהו?"

"למעשה", השיב מתתיהו דמקוב, "הקפה מוכן. נכריז על הפסקה ונשתה קפה".

1

הקפה מבושל במומחיות עילאית. חם וחריף, וריחו הודף את כל הריחות. גלילה השתאתה לגינוניו המהוקצעים של מארחה, המשרת לפניה באדיבות ממולחת. זריזותו המורגלת, המקסימה, ריפכה את הדברים הקודמים. ידו חסרת-האצבעות לא נפלה מחברתה בהלכות קלילות חגיגית.

"יודעת את מה עשינו בבולגריה", אמר מתתיהו, מעשה מארח השוקד לשעשע את אורחתו. "בבולגריה היתה לנו חווה לגידול סוסים. בנדודי ליאון ואני שתי עבודות מיוחדות יש בחווה של גידול סוסים: סוסי-עבודה וסוסי-רבייה. הרבעה וסירוס. על מה תרצי לשמוע תחילה?"

גלילה נתרוחה, מלעלעת בהנאה את חנופת מארחה. המשקה החריף נסך בה ערות ושלוח.

"אני זוכרת", אמרה. "אתה היית מפרזל כאן סוסים".

דוד הנדלר : דיוקן (רישום)

חיוך רך ריצד סביב עיניה ובזוויות־פיה. "היינו מסתכלים בך. היינו ילדים קטנים. חשבנו שזה נפלא. חשבנו שאתה יפה".

"מעשה־ההרבעה קל ממעשה־הסירוס", אמר מתתיהו. רוכן אל הנערה והודף לעברה צלוחית של עוגיות. "למעשה, זוהי מלאכה דקה. תחילה מרעיבים את הסוס. ככל שהוא מתאפק זמן רב יותר, זרעו משובח יותר. מפרידים אותו מן הנקבות וגם מן הזכרים. בטיורפו הוא עלול להזיק לזכרים, ואפילו להתעלם מזכרותם ולהסתער עליהם. לא כל סוס ראוי להיות מרביע. סוס־הרבעה אחד מול מאה בהמות־עבודה. הבחירה היא דקה. שנים רבות של נסיון דרושות לך עד שתוכל לבחור באחד מתוך המאה. טביעת־העין היא הקובעת. סוס מטומטם ופראי, הוא הראוי ביותר להרביע. אי־אפשר להכיר בגבריות בלי מומחיות וניסיון. קשה לגלות את המטומטם ביותר".

"מדוע המטומטם?" שאלה גלילה. לסירוגים הקשיבה לקולו של מתתיהו ולקולות המפרכסים בתוכה.

"לא תמיד הגדול והחזק הוא המסוגל להוליד את הטובים ביותר. לפעמים דווקא הקטן הוא שרוף מכולם. מבחינים בו על־פי סימני השיגעון. סוס עצבני הוא תמיד מועמד. אחרי שהחזקנו אותו בבדידות שבועות אחדים, היינו יוצקים בקבוק־יין לתוך השוקת שלו. מצחיק, לא? סוס שותה מים מעורבים ביי, ומשתפר קצת. אחר־כך מסדרים שיוכל לראות את הסוסות. רק להביט בהן בעד סורגי־ברזל.

"בטיורפו הוא מתחיל לחבול בעצמו. הוא נוגח. הוא מנסה להתהפך על גבו ולבעוט באוויר. הוא מתחכך בזבל, בברזל־הסורגים, באבוס, בכל. הוא מתחכך עד שהוא פוצע את עצמו. כשהוא זב־דם אנו יודעים שהגיע הזמן. עכשיו ממהרים. בכל רגע עלול הכל ללכת לאיבוד. פותחים את השער. דווקא אז הסוס מתעכב קצת. כל כוחותיו מרופזים במקום אחד. כמעט אין לו כוח להזיז את רגליו. זהו הרגע החשוב ביותר".

הנערה נתכווצה. נוקשות נוראה כבלה את אבריה. רך ומהופנט נלפת מבטה אל המספר.

"כן", אמרה בקול זר.

"ואז זה בא. ראית פעם קפיץ גדול משתחרר? — מפחיד. נהדר. כאילו ביטלו את כוח־הכובד. הוא איננו רץ. הוא עף. הנקבה רוכנת בטימטום ומפשילה את זנבה. עיניו מלאות דם. הוא מחרחר. האוויר אינו מספיק לו. הוא מגלגל עיניים ורועד כגוסס. פיו פתוח. ריר נזול ממנו. הוא צועק בלי הפסקה. לאחר רגע הוא נעשה מפונק ועצלן כמו חתול גדול. אבל באותו רגע הוא מתפתל וצועק. באותו רגע ההרבעה דומה לסירוס. כאב נורא. נורא".

"נורא", שנתה גלילה. רוטטת ומפרכסת מעוצם הזעזוע.

"עכשיו ננוח", אמר מתתיהו דמקוב. "תרצי לשמוע גם איך מסרסים?"

"לא, לא", התחננה הנערה. "אתה רוצה לשבור אותי", לאטה בקול יבבני. פניה עטו תפנוק מתחנן. "די, די, מתתיהו".

לאט הרים מתתיהו דמקוב את כפו הפגומה והסמיך אותה אל פני הנערה. כמה מוזרים היו הרחמים שבקולו, רחמי־אב.
 "כמו אִמְךָ", אמר. "על זה", אמר, "על האצבעות ועל הסירוס, נשוחח בפעם אחרת. עוד נשוחח, בתי. עכשיו די. עכשיו נירגע וננוח".

ז

אורם הקר של כוכבים מטושטשים שוטט בשדות ופרש עליהם קרום חכלילי דקיק. במשך שבועות־השרב נהפכו כל האדמות והוכשרו לזריעת־החורף. עתה הן עומדות בערִיתן. דרכי־עפר צולבות את החלקות, וגושי־בוסתנים מנמרים את המישור, מוקפים חומות־ברושים.

לראשונה מזה שבועות רבים שילחה הציגה אצבעות הססניות אל אדמותינו. צינורות־ההשקאה אצים תמיד להתמכר ראשונים לכל כובש, ללהט ולציגה. אף עתה ראשונים הם לעטות רטבובית קרירה ומנוחמת.
 בשכברי־הימים, לפני ארבעים שנה, נתחפרו ותיקינו באדמה הזאת. מהם בהירי־בלורית כסאשקה, מהם זעומי־עפעפיים כטאניה.

בשעות־היום הארוכות והניחרות היו מקללים את האדמה הלוהטת בייאוש ובחרון, אך בשעות הלילה היו מנעימים לה שירי דבקות, שכוחי מקומם וזמנם. השיכחה היתה טעם־החיים. בלילות היתה עוטפתם כאם ומשבשת את שירם: "שם", היו שרים מחמת השיכחה, "שם" ולא "פה":

"שם בארץ חמדת אבות / נתגשמה כל התקוות, // שם נחיה ושם ניצור / חיי־טוהר, חיי־דרור".

אנשים כסאשקה וכטאניה נתחסמו בחרון ובדבקות. מתתיהו דמקוב ופליטים מאוחרים שכמותו אין להם חלק בחיסום ההוא. אין הם ידעים את פעימות השיכחה המפכה בעורקים. מבקשים הם לפלוש בכוח אל ההוויה הזאת ולקעקעה. בקנאתם הם שולחים ידיהם אל הנשים. למודי עצבות אחרת הם, זרים עד־עולם.

גור־התנים הלכוד נאחו באדישות לאָה. קצה כפו הימנית היה נצור בתוך הברזל, וגופו נשתרע כמפויס על הרגבים.

תחילה ליקק את פרוותו בקפדנות חתולית ממושכת. אחר ניזוז מעט וליקק את המתכת המבהיקה, החלקלקה. בתנופה ובהתמכרות הערה את חומו ואת אהבתו אל תוך הדומם. האהבה והשנאה, שתיהן מולידות את ההתרפסות. התרפסותו של התן שלמה היתה, מלאָה דבקות נלהבת. השחיל את כפו החפשית אל מתחת למלכודת, בטש בה אט בבשר הפיתיון, חילץ בזהירות את הכף הבוטשת וליקק מעליה את הניחוח אשר דבק בה.

לבסוף הופיעו האחרים.

תנים גדולים, מדובללים, מוזהמים ונפוחי־בטן. קצתם זבי־מוגלה וקצתם מפרישים ריח נבלות מעופשות. אחד לאחד נתלקטו מכל תפוצותיהם, קרואים אל הטכס הזדוני. נסתדרו במעגל ולטשו עיניים חסודות אל הרך הלכוד. השמחה־לאִיד

נתקשתה להתראות כרחמים. הרשעות הגואה פרצה את מראית־העין המתאבלת. האות הסמוי ניתן והטורפים ניצבו במעגל, חטמו של האחד מרחרח את זנב חברו. מתוך הסכמה אילמת החלו ליסוב במעגלם בפסיעות חניניות, מצעד־חוגגים ולא תהלכות־אבלים. עליצות היתה בהם. כשגאתה העליצות והיתה להוללות, נשתסע הטכס המדוקדק והפך מחול־עיועים פרוע. אז נשתלחו הקולות, בליל של תוגה ומספד וצחוק והילולה, דועך ומהבהב, מיבב ומתחנחן ומחניף וזועם ומגדף ומטיח ומשתבר לאלפי רסיסים חדים.

סמוך לחצות עייפו. אפשר שנתיאשו מילדם האבוד. בחשאי נפוצו לסבלותיהם. הלילה, מאסף סבלני, כינס הכל אל תוכו ומחה את כל האותות.

ח

מתתיהו דמקוב נתענג על השיהוי, וגם גלילה לא ניסתה להחיש את מהלך הדברים. השעה היתה רוגעת ביניהם, נלבבת כמעט. בידיים קדחתניות גוללה הנערה את בדי־הציור ובחנה את שפופרות־הצבע. תוצרת משובחת, אבזרי־צייר אמיתיים. היא קטנה, הירחר מתתיהו דמקוב, היא תינוקית, היא עשויה להיבהל כלי־כך. לרגעים ביקש לומר את הדברים בחטף, כמהלומת־אגב, שוב ושוב נמלך ונשתהה.

בשיכחה ובהתמכרות לפתה הנערה את המכחול העדין, שיספה את מגופות השפופ־רות וציירה בהתלהבות. התום זרם מגופה אל גופו, וגופו השיב בגלים של ערגה.

התרדמה פקדה אותם באקראי.

גלילה נרדמה שרועה על המרצפות המטונפות כתמי־צבע, מוקפת שפופרות פתוחות ובדים עשויים־למחצה. מתתיהו רבץ בכבודות על מיטתו, לופת ראשו בידי וקורא אל ההזיה.

ההזיות נענות למתתיהו דמקוב. על־פי פקודתו הן באות ומשחקות לפניו כבסרטי־קולנוע המוקרנים בהסטת־מתג.

מה ראה לקרוא להזית־השיטפון דווקא, אחת הקשות שבאוצרו?

תחילה מופיע מראה הערוצים אשר במדרונות ההרים. עשרות ערוצים צפופים, מבתרים זה את זה כלועגים איש לזולתו.

כעבור הרף־עין נראים המוני האנשים, כנקודות שחורות קטנטנות המבצבצות ומגיחות מן החורים ומן הנקיקים הנסתרים. במהירות עצומה גדלות הנקודות. המוני אנשים צנומים ושחורים גולשים בשיפרון במורד הערוצים, מתגלגלים כמפלי־אבנים וזורמים באשדות גדולים אל מישורי השפלה. כאן מתפצלים הם לאלף ראשים ודוהרים בגעש מערבה. כבר הם קרובים כלי־כך עד שניתן להבחין בצורתם. המון מעופש, כהה, ממורטט, גרמי, שורץ פישפשים וכינים, מעלה צחנה נוראה. הרעב מזויע את קלסתרם. עיניהם דולקות בשיגעון. שטפם מציף את העמקים המדושנים והשבעים בקילוחים שוצפים. הם חולפים על־פני חורבות כפריהם הנטושים ואינם נעצרים אף לרגע. במרוצתם ימה הם משמידים את כל העומד

בדרכם. עוקרים כלונסים, מפצחים גדרות, משמים את השדות ואת הבוסתנים, שורצים, רוחשים, זוחלים, מטפסים על המכשולים כקופים מעוטי־צלם. פתאום, במהירות מהממת, אתה מוקף בהם, נצור ומאובן. עיניהם יוקדות בשנאת־עולם. פותיהם פעורים ומתנשפים בכבדות, והסכינים העקומים מבהיקים בידיהם. הם מקללים אותך בהברות קטועות, גרוניות, חנוקות מחרון. שיניהם המצחינות, הרקובות, נחשפות אל מולך באיום בהמי. ידיהם המזוהמות מחטטות בבשרך בקדחתנות וזעמת. בויק־חייךך האחרון אתה מסיט את המתג ומכבה את ההזיה.

"בתי", אמר מתתיהו דמקוב, מטלטל בימינו את הנערה הרדומה ושמאלו חסרת־האצבעות לוטפת את כתפה בחמדנות גועשת. "אני אציל אותך. אנחנו נברח לאמ־ריקה הדרומית, אל בן־דודי ליאון. אני דואג לך עכשיו ותמיד". גלילה נעורה לאטה, כצפה על־פני המון־מיס־רבים, תפנוק היה בקולה. "עזוב אותי", התחננה. "אבי יהרוג אותך. עזוב אותי". "אביך דואג לך עכשיו ותמיד", שנה מתתיהו דמקוב בעצבות, "אביך יביא אותך אל מקומות שקטים".

גלילה קמה בכבדות, מישרת את חצאיתה המזוהמת ומפקת בלי הפוגה. "אני לא רוצה את כל זה. אני לא רוצה". קולה נתקרב אל מפתן הבכי, ורגלה רקעה במרצפות בכעס ילדותי.

"אני לא אבוא אליך אף פעם. אתה מסוכן. אתה מכוער". "אני מכוער", אמר מתתיהו רכזת, "ואני אספר לך על פראותה של אִמך. בעצם, אותה את צריכה לשנוא ולא אותי. אותה".

גלילה נמלטה במהירות אל החלון, פתחתו בתנופה ושירבבה ראשה בעדו. היא תצעק, נבעת מתתיהו דמקוב. היא תצעק והדברים לא יתקיימו. הדם הציף את עיניו. בפראות עט עליה ולפת את הנערה מגבה, טובל שפתיו בשערותיה, חושף את אזנה ולוחש אל תוכה את סודו המרוסק.

ט

גלים חריפים של אוויר סתווי וצונן התרפקו על קירות הבתים מבחוץ וביקשו להם סדקים לחלחל בעדם פנימה. מעבר החצר באו קולות געית־בהמות וקללת־רפתנים. מתתיהו דמקוב נרפן לאסוף את אבזרי־הציור הפזורים על המרצפות. גלילה הוסיפה לעמוד אצל החלון הפרוץ. בכבדות סבבה הנערה על עמדה ונתנה גבה אל החלון ופניה אל החדר.

"זה בספק", אמרה חרש. "זה כמעט לא ייתכן. על־פי ההגיון הסיפוי הוא מועט כל־כך".

מתתיהו דמקוב נעץ בה את עיניו הצרות, המוגוליות. עתה היה כיעורו מושלם, מכווץ ועמום.

"אני לא אכריח אותך", אמר. "אני אשתוק. תהיי בתו של סאשקה. למעשה, זה גם כדאי לך".
 פתאום, ללא התראה, פרצה גלילה בצחוק עמוק ועליץ.
 "טיפשון", אמרה דרך־חיבה, "אני בהירה. הבט! בהירה! בהירה!" שמחה שיפורה היתה בקולה הנלהב.
 "אני לא שלך, אני בטוחה שאינני שלך, אני בטוחה, אני בהירה, מותר לי, מותר לנו, עכשיו אני יכולה להיות שלך. בהירה! בוא!"
 האיש זינק אליה ללא גינונים. נושף ונאנק אץ להדבירה תחתיו, מגשש דרכו בעירורן. במרוצתו הפך את שולחן־הקפה. אפשר שהמפץ הוא שהביא את הצינה. בטרם יגע בה, לפתה אותם הצינה.
 אחזה בשניהם כאחד, ללא חציצת־זמן. כהלומים נתרחקו זה מזו, מתבוננים איש ברעותו בעיניים קרועות.
 "אבא", אמרה גלילה. דבר לא היה בקולה זולת התימהון.

הזריחה מתרחשת במקומנו ללא אצילות. מתוך רגשנות זולה מגיחה השמש מעל פסגות ההרים המזרחיים ושולחת קרניים גששניות אל אדמותינו. לא הוד חגיגי ולא משחקי־אור מופלאים, רק יופי שגור ומתקתק.
 אלא שזוהי לנו אחת הזריחות האחרונות. הסתיו מתקדם במהירות. בעוד ימים מעטים נקיץ לקול מהלומותיהם של גשמי היורה. אפשר שיבואו בליווי הברד. הזריחה תתרחש מעבר למסך של ענני־בוקר נמוכים ומכוערים. משכימי־קום יאטמו עצמם במעילים כבדים ויגוחו בעצלתיים מבתיהם כשהם סומרים ומוגפים מחמת הרוחות העוקצניות.
 חילופי־העונות הם ענין נדוש. סתיו, חורף, אביב, קיץ, סתיו. המבקש לו אחיזה של קביעות בתוך זרם הזמן, מוטב שירגיל עצמו להקשיב בדריכות אל הקולות הליליים שאינם משתנים לעולם. אין הם עשויים להשתנות. הם באים אלינו מן הארצות ההן.

ישראל רינג : סיכוי

לו אפֿשר קֿיָה פֿצם אַחַת בְּכָל יוֹם לְקַפֵּל מִקְרָוֹת הַגּוֹפִים, לְהַפְשִׁיל שְׂרִיוֹן הַעוֹר
מֵעוֹרְקִים וְנִיבִים

לו אפֿשר קֿיָה פֿצם אַחַת בְּכָל יוֹם לְצַצֵר אוֹטוֹבוֹס בֵּין תַּחְנָה לְתַחְנָה, לְקַבֵּץ פֿתַח
בְּקִיר בֵּין סֵלֹן לְסֵלֹן

לו אפֿשר קֿיָה פֿצם אַחַת בְּכָל יוֹם לִזְמַר לְרֵאשׁ הַמַּטּוֹת הַמֵּאֲתָדִים "קֶצֶב" וּלְגַאֵת
הַמַּמְלָכוֹת "בִּיצָה-שְׁלֵא-נוֹלְדָה"

לו אפֿשר קֿיָה רַגַע בְּכָל רֶבֶבָה לְשׁוֹטֵט בְּחֵלֶל הַמַּדְהִים שְׁבִין הָאֹטוֹמִים, בְּחֵלֶל
הַמְרִטִיט מַשְׁדוֹת אֶלְקָטְרוֹ-מַגְנֵט יָם

לְשׁוֹטֵט בֵּין גּוֹפֵי-תְנוּפֵי הָאֹטוֹמִים הַבוֹרְאִים בְּכַבְרַת-צֶנֶק קוֹסְמוֹ-קִינֵטִית
אוֹתָךְ וְאוֹתִי וְאֵת יְדִינוֹ הַשְּׁלוּחוֹת אֶל הַסְּרָחִים וְאֶל הַמַּפְתָּחוֹת,

הַמְרַקִּיבִים אֵת הַסְּרָחִים וְאֵת הַמַּפְתָּחוֹת, אֵת סִפְרֵי-הַתּוֹרָה וְאֵת בְּנֵי-הַפְּרִלְמָנֵט

לו אפֿשר קֿיָה רַגַע אֶחָד בְּכָל יוֹם לִזְמַר אֵת הַסֵּן גְּמִתְנו הַקְּשׁוּתָה וְהִנֵּה יִשְׁקָחוּ בָּהּ
צִינִים פֶּצְצִים

פֶּצְצֵי תוֹצָה, פֶּצְצֵי אוֹהֵב, פֶּצְצֵי לוֹמֵד-כֹּל-זֶה-מֵהַתְּחִלָּה, פֶּצְצֵי תוֹחֶלֶת
פֶּתְאֵמִית-נִיחֻחִית-לֹא-צְפוּיָה

לו אפֿשר קֿיָה פֿצם אַחַת בְּכָל יוֹם לְהַתְּפַלֵּל אֶל-ף-בֵּית קְלִילַת רְגֵלִים יְחַפּוֹת, לְחַג
תְּפִלַּת מְנַצִּים דְּרוֹכַת אֶצְבָּעוֹת בְּקִרְיֹת

לִזְמַר בְּסֵה מְלֵא אָבִיב שְׁמוֹת רַבְּעָנִים לְכָל הַנְּכֻסִים הַיְצִיבִים
לְחַבְרִים אֱלִמִים, לְאַמְתוֹת שְׂדוּפוֹת, לִיפֵי שְׁבֶסָה מְכַמֵר חוֹנֵק שֶׁל

מְנַחִים וְהַנְּחוֹת

קֵה, לו אפֿשר קֿיָה פֿצם אַחַת בְּכָל יוֹם לְחוֹשׁ צַד־כְּלוֹת סִפְחַת וְצוּיֹת

כִּי הַיּוֹם כִּי מָתָר —

תּוֹר בְּרֵאשִׁית.

יאיר בורלא : הרי את מקודשת

הוא שאל: "לאן את רוצה ללכת — לקולנוע או לאוטו שלנו?" היא השתעשעה בתיק שבידה, תיק כלירחצה ורוד עם פרחים סגולים; בתוכו מסרק כמעט שלם. שפתון, תמונה של רוק האדסון, ממחטה ושלש סיפות-ראש.

"אני לא יודעת". מכונית עברה ופנתה אל הסימטה שמימין, ובפנותה שטפו-חלפו אורותיה על-פני הגדר שמאחריהם ועל-פני שניהם. הוא נרתע לאחור ונצמד אל הגדר. "אז תחליטי! אם הם יראו אותנו, אז יהיה כמו אז". להרף-עין שבה וחיתה את הדבר: ריחה של היד שסתמה את פיה, ריח בצל וסיגריות, לחותו וריחו המעופש של החייל מתחתיה, הידיים, הידיים, הידיים שהתפתלו, צבטו, לטפו, טרחו ועסקו בין שוקיה, על בטנה, על חזה, צילצול קריאתו הנפעמת התמהה של הקטן שבחבורה: "הביטו, בחיי יש לה כבר שערות כמו אצל אמא שלי", מראהו וגניחותיו שלו, של מארק, מכה ובוטט והולם וחובט וסופג מכות וצועק לה "אסנת תברחי! תברחי אסנת!", הדמעות החמות המלוחות שהחליקו ודיגדגו על לחיה ועירפלו את עיניה והפכו את אורות הבתים ופנסי-הרחוב בסביבה לכתמי זהרורים.

פתאום אמר: "אבל הרבצתי להם. שברתי לשלמה שני שיניים". הדברים נאמרו כהעלאת זכרון, בהירהורים ובלי גאווה נצחון. היא הביטה בו ורצתה להחזיק בידו. "אני יודעת. סיפרת לי ארבע פעמים".

"לא נכון. רק שלושה פעמים".

"שלוש פעמים".

"אז לאן הולכים? מהר".

"תמיד אתה אומר לאן. תגיד גם היום".

"לא. גם את צריכה להגיד".

"למה?"

"ככה. אשה זה לא כלב. גם צריכים לשמוע אותה". כפות-ידיו התכווצו. כמעט נתאגרפו.

הוא תפס בידה ומשך אותה אחריו.

"מה יש לך? לאט לאט". הוא הרפה מידה. "בואי נרוץ ונשיג את האוטובוס".

הגיעו מתנשמים וצוחקים אל התחנה. האוטובוס עמד וקלט אנשים. "השגתי אותך", אמרה בין נשימה לנשיפה. הוא אחז בידה ומשך אותה בין האנשים הצובאים על הפתח, פרץ דרך ביניהם ונכנסו, והדלת נסגרה אחריהם בנשיפות מקוטעות.

עמדו לחוצים לקיר האוטובוס המטרטר והולך, היא אמרה: "הפלת לאשה את הסל ונשפכו לה העגבניות".

"לא איכפת", אמר וצחק פתאום.

"היא קיללה אותך". היררה רגע והוסיפה: "אני לא רוצה".

"מה את לא רוצה?" אמר, וכשלא נענה: "מה קיללה?"

"היא אמרה 'פושע'".

"זה לא קללה".

"גם אמרה 'בן-כלב'".

"זה כלום. תביטי על התמונה הגדולה באופיר כשנעבור. זה אליקי, בגודל אמיתי".

"חתיכה, אליקי. יהיה לי גוף כמו שלה". הוא ניסה לבחון את גופה אך היא עמדה

קרובה מדי אליו והוא לא יכול לראות אלא את ראשה ואת כתפיה ואת חזה הקטן.

הוא קירב גופו אליה. "אבל את לא בלונד, את שחורה".

"אני אצבע את השערות. רק כשאגמור עם אמא שלי".

"מה את שואלת אותה? את כבר יותר מארבע עשרה. אחותי פחות ממך באיזה

חדשים ולא שואלת כלום, ולא באה לישון בבית מתי שרוצה".

"אחותך זה דבר אחר. היא כבר עובדת. לי יש עוד בית ספר". הפכה ראשה והביטה

החוצה אל הרחוב, אל האורות מפנסי הרחוב והנגהות מחלונות-הראווה, משלטי

הניאון ומפנסי המכוניות. צבעים — בליל של צבעים, בליל של קולות, ריחות,

המולה, טירטור מכוניות וקולות אדם, צופרים ורמקולים, נעורים ובגרות וזיקנה,

נחילי-אדם נחפזים או משתהים או עומדים. בלי משים אחזה בידו. הוא נפנה אליה,

גפתע קצת, וחזר להביט אל תוך האוטובוס, אל השנים שעמדו ורבו, ארס נוטף

מפיהם, והם צעירים ודהויים. התבונן חליפות על טבעות-הנישואים שעל אצבעי-

תיהם ועל הפיות הפולטים מלים בקול מושפל, חנוק, ועל העיניים המתלקחות

ודועכות בנחשולים של בוז ושנאה מחנקת ורצון להשחית. כשנעצר האוטובוס

בתחנה נכנסה בחורה והסתירתם. לבושה שמלה שחורה מהודרת וארנק לבן גדול

בידה. פתחה והוציאה כסף כדי לשלם. בארנק הפתוח צרור של שטרות-כסף, ירוקים

וכתומים. אפשר להושיט את היד והיא בתוך הארנק. כמעט שלח ידו, אך נזכר

והביט קודם סביבו. בחור שעמד בצד הביט בה גם הוא — בחן אותה מכף-רגל

ועד ראש וחזור אל אחוריה ואל ירכיה, מקום שם היה תלוי הארנק והוא פתוח.

הבחור התקרב ועמד מאחריה. גל התרגשות עלה בחוזהו של מארק והגיע אל גרונו,

כאילו הוא עצמו המתקרב אל הארנק. הבחור שח מעט אליה ומארקו נשא עיניו

אל ידו של הבחור, שהחלה יורדת אל עבר הארנק. פתאום ראה שאסנת אף היא

מביטה, פניה רציניים ועיניה קרות. "יש שם איזה מאה לירות אולי. את רוצה

שנגיד לה?"

"לא נחוק", אמרה, כשעיניה תקועות בגופה של הבחורה המקושת קצת לאחור. "הוא

לא רוצה את הכסף".

"מאיפה את יודעת?"

"גם לי עושים ככה באוטובוס. לא בשביל לגנוב."

"מי?"

"הגדולים. גם בחורים וגם זקנים."

"מה זה גדולים. את בעצמך גדולה. את מדברת כמו אחת מהגן. בואי, הגענו. יורדים."

ירדו והלכו יד ביד. הלכו כברת־דרך מביטים כה וכה, בודדים, בין מאות אנשים שלא ראו אותם ולא ראו זה את זה. לפתע נעצרה ועמדה מול חלון־ראוה.

"מה את מסתכלת? זה רהיטים. מה מעניין אותך רהיטים?"

"סתם", והמשיכה לעמוד ולהביט.

"אז בואי". לא זוה. "מה יש לך?"

אזרה אומץ. "בוא נלך שלובי־זרוע", אמרה ולא הביטה בו.

"טוב". היא שילבה זרועה בזרועו וקרבה אליו וכך הלכו. הלכו ברחוב, שוטטו ועברו על־פני המוני־אדם, יחידים ובזוגות ובקבוצות, והיא הולכת שלובת־זרועה אתו, קצת נלחצת אליו וסופרת, מאזינה וסופרת, עד שלפתע אמרה בקול: "מאה".

"מה?"

"זה משחק שאני משחקת", אמרה ורצתה לצחוק משום שהתביישה קצת, ולא עלה לה אלא חיוך נבוך. "אני הולכת ומקשיבה לדיבורים של אנשים ברחוב וסופרת כמה פעמים הם אומרים 'אני'".

לא ידע מה לומר. לא ידע אם טיפשי הדבר או חשוב־אך־לא־מובן; והיא תלתה בו עיניה, וככל שארכה שתיקתו כן נתבקש לו לומר דבר, עד שבאו שלושה נערים מבני השכונה שלו וחילצוהו.

"מה אתה מסתובב פה?" שאל האחד בחולצה צהובה ובמכנסיים ארוכות שחורות. צרות כמעט כגרביים ארוכות. "בוא למטה. יש פרנסה".

"עוזב אותי. יש לו פרנסה שלו", אמר השני והביט באסנת ובו חליפות. פניו אמרו קנאה יותר מאשר ליגלוג.

"היא יכולה גם לבוא", אמר הראשון.

"בואו", אמר השלישי, שערו נוצץ באור החשמל. שערתיו היו עשויות מתולתלות בקפידה רבה.

"בואו. הם לא יבואו. אני מכיר כאלה".

לאחר שפרשו השלושה והלכו אל עבר הרחוב המרכזי, שאלה:

"גם אלה היו באותו ערב? נדמה לי שזה עם החולצה הצהובה —"

"לא. אלה מחברת אלוויס. ההם היו מחברת בוגנו כולם".

"באיזה חברה אתה?"

"אני הייתי באלוויס. בזמן האחרון הפסקתי".

"מאז שהכרת אותי. נכון?" אמרה ושמץ גאווה בקולה.

תחת לענות לה, אחז בידה והובילה אל הסימטה. בקצה הסימטה השתרע מגרש גדול, זרוע ערימות של גרוטאות, שיירים של חמרי-בנין וקבוצות שיחים עלובי-מראה ואפורים מאבק. בפאתו של המגרש, מתחת לענפיה המסוקסים של התאנה עתיקה, עמדה מכונית זנוחה ומחלידה שאופניה סולקו, מנועה פורק, פנסיה נעקרו ושמשותיה קצתן סדוקות וקצתן רצוצות. המכונית והתאנה היו מוארות באור קלוש וחוררין, שהגיע עדיהן ממנורות הפלורסנט של תחנת-הדלק, שעמדה בפאת הכביש מעברו השני של המגרש.

מארק פתח את דלת המכונית שלהם ואסנת נכנסה פנימה וישבה במושב האחורי, שהיה החלק היחיד במכונית שנשאר שלם כמעט.

הוא ישב לידה, נטלה בזרועותיו ונשקה על פיה, נשיקה ארוכה. נשימתו נעשתה מהירה יותר ויותר ונישפה חמה ומקוטעת על צווארה. היא פקחה עיניה וראתה שעניו עצומות. אז ישבה ופתחה כפתורי חולצתה ושאלה: "אתה מוכן?" הוא הניע ראשו בחיוב והיא קמה והפשילה שולי שמלתה בזהירות ובקפידה וישבה על ברכיו.

היא אהבה רגעים אלה; לא בשל סערת-הדם ותחושת העדנה וההתפרקות שבהם, שכן את אלה עדיין לא חשה במלואם, אלא רק שמץ מהם, רק גצים שהביאה הרוח ממדורה מסותרת מאחרי גבעות הימים שיבואו. היא אהבה רגעים אלה בגלל אותה תחושה סתומה, מחוררת-לחצאים, שהנה היא הנותנת והוא הזקוק לה, הוא הרוצה בה, בחסדה; ובכל פעם לעת כזאת היתה זוכרת אותה תמונה מתוך אגדה ששמעה בילדותה, תמונתה של בת-המלך היפה היושבת על כיסא-מלכות ונסיכים רבים ניצבים למרגלות כיסאה ומבקשים חסדה והיא ראשית כל מעייניהם. ככה ישבה על כיסא מלכותה עד שנטלה והקימה והושיבה לידו.

"היה לך טוב?" שאלה וניגבה במטפחתה את הזיעה מעל מצחו.
"כן", אמר, ואחר-כך לא התאפק ושאל: "מאיפה את יודעת ככה? את... לא כל-כך... גדולה".

"לימדו אותי", אמרה ברכסה את כפתורי חולצתה.
"בשכונה?"

"כן".

"למה באת לגור בשכונה הזאת? את לא מהמין של השכונה".
"אחרי שאבא שלי מת לא היה לנו כסף, ואמא שלי מכרה את הבית שהיה לנו ולקחה דירה בזול בשכונה".

"מתי זה היה?" שאל.

"לקני שלש שנים, בערך".

"אז איך לא ראיתי אותך עד לפני חודש?"

"ראית אותי", אמרה וחייכה, "אבל לא שמת לב אלי. הייתי קטנה".

הוא היררה רגע. "ואיפה הכסף של הבית?"

"הלך — בשביל לחיות. רק חלק קטן אמא השאירה בבנק".

"בשביל שתחתני?" שאל כשהוא מצית סיגריה. הסיגריה היתה נתונה בין שפתיו ודיבורו נתעלג בשל כך.

"מה?"

"בשביל חתונה?"

"לא. בשביל ללמוד. אמא רוצה שאלמד באוניברסיטה".

"ואת רוצה?"

"לא. אני רוצה להיות שחקנית. אתה היית רוצה ללמוד?"

"אני?" אמר בתמיהה. "בשביל מה?" הוא זרק את הסיגריה בכעס מבעד לחלון המכונית. "אני לא יכול ללמוד. לא גמרתי עממי. וגם אין לי זמן. מוכרח לעבוד ולעשות כסף, מהר".

"למה מהר?" שאלה.

"צריך להוציא את אמא מהבית לפני... מהר".

"למה?"

"לא חשוב". ובטרם יהיה סיפק בידה לשוב ולשאול שאלות, הגוררות תשובות, הגוררות מחשבות המקפחות את השעות־שמוחץ־לבית, מיהר ואמר: "כדאי לך ללמוד".

"למה כדאי?"

"תהיי מלומדת אז לא תצטרכי לעשות ספונג'ה וכביסה כל היום וללדת הרבה ילדים".

אמר וירק החוצה בעד החלון הפתוח.

"אתה מצחיק כזה", צחקה בכל פה. "יש לי שתי מורות נורא מלומדות ויש להם שלושה ילדים, זה בכלל לא — —"

"אני יודע. את לא מבינה מה שאני אומר לך. המורות שלך יש להם ילדים מתי שהם רוצות והם לא כמו זבל".

לפתע חשה שהוא כועס ונבהלה ונשתתקה. שעה קלה ישבו דוממים. אחרי־כן השתרעה על מושב המכונית והניחה ראשה על ברכיו. הוא השתעשע בפזו־נפש בשערותיה ולפתע שאל: "איך זה... למה... את אוהבת אותי?"

"אני לא יודעת". באמת התקשתה לענות לו. "אתה יפה... מוצא חן... אתה לא כמו כולם בשכונה... אתה — קצת כמו אבא שלי".

הוא כמעט קם על רגליו. "השתגעתי? אבא שלך היה בטח בן ששים ואני אין לי עוד שש־עשרה. אני דומה לזקן?"

"לא. אינך דומה לו בצורה ובכל... אבל אתה — כשאני אתך אז אני לא מפחדת — כמו אתו".

"וכשאת לא אתי?"

"אני מפחדת המון. ולפעמים אני מזיעה ולא יכולה לנשום בסדר".

"מה את מפחדת?"

"אני לא יודעת". היא חיבקה את ירכו בעווית כמעט. "מפחדת שיהיה איזה אסון

או דבר נורא... אני לא יודעת". שתקה רגע. "אתה לא מפחד?"

"אני אף פעם לא מפחד".

"אף פעם?"

"אף פעם".

"אז כשחברת-בוגנו היכו אותך — אז פחדת. נכון?" שאלה.

"פחדתי עליך".

"למה היכו אותך?" שאלה כשהיא זוקפת ראשה אליו.

"מפני שהם רצו לאנוס אותך".

היא הירהרה רגע ואמרה: "לא. הם לא רצו. הם ראו אותי המון פעמים לפני זה

ואפילו לא שמו לב אלי, בכלל לא. הם פשוט התרגזו עלינו".

"למה?"

"אני לא יודעת. אולי מפני... אולי בגלל האהבה".

"איזה אהבה? את מדברת שטויות. הם סתם היכו".

"לא סתם", אמרה. "שלמה צעק כל הזמן, תשברו לו את הפה שלא יתנשק עם

המותק שלך".

"אה, עזבי אותם. הם משוגעים, הבוגנו האלה".

"גם חברת אלוויס שלך לא מוצאת חן בעיני".

"טוב, אני הפסקתי אתם. אמרתי לך".

"מה הייתם עושים בחברת אלוויס?" שאלה. "שרים שירים של אלוויס?" הוא צחק

בקול.

"אז מה? מנגנים תקליטים שלו?"

"את לא מבינה כלום", אמר וצחק בעליצות.

"אז מה עושים שם?"

"זאת חברה של כל מיני חברָה. הולכים ביחד וככה".

"לאן?"

"הולכים ברחובות, עושים שגעונות. תופסים איזה בנות או שהולכים לים ומפרידים

זוגות ועושים שמח בבית-קפה או בקולנוע... בשביל שלא יהיה סתם עצוב... ואין

מה לעשות, אז הולכים".

"עשיתם דברים כמו שבוגנו עשו לנו?"

"לא. אף פעם. רק הפרדנו זוגות... בצחוק... בלי מכות. בוגנו סתם משוגעים. הם

שיקאגו. לכולם יש תיק".

"איזה תיק?"

"תיק במשטרה. הם מקצועיים. אנחנו לא. אצלנו רק שנים או שלש יש להם תיק".

"לך יש?"

"עוד לא".

"מה זה — עוד לא? אתה חושב שיהיה לך?"

"יהיה — אז מה יש? מי שגבר יש לו תיק. כל החברה שלנו פושעים".

"אתה לא פושע", אמרה בקול רם.

"מה יש — את חושבת שזה נורא?"

"אתה יש לך לב טוב". הוא לא שמע את דבריה.

"אני לא נבהל מזה. עוד כשהייתי בבית הספר, המורה הדביק לי את השם הזה.

בכיתה דל"ת. חשב שאני נבהל מזה".

"אתה שובב, אבל לא יותר".

"הוא גם סידר שיגרשו אותי מבית הספר ומכל המקומות האחרים".

"ואבא שלך שתק לו?"

"אבא שלי לא מתעסק בדברים כאלה. אין לו זמן בשביל זה".

"הוא כל-כך עסוק?"

"כן, עסוק נורא", אמר ולא פירש.

"ספר לי, איך אבא שלך — זקן? הוא חזק?"

"הוא לא זקן ודי חזק. אבל עוד שנה-שנתיים אני אהיה חזק כמוהו".

"הוא אוהב אותך?" שאלה והביטה בו בציפיה.

"הוא היסס רגע קל. "כן... בערך".

"הוא היה מנשק אותך?"

"מנשק?! מה אני — חתיכה? את משוגעת לגמרי".

"לא עכשיו — כשהיית קטן יותר?" משלא נענתה, המשיכה: "אבא שלי תמיד

היה מנשק אותי".

"אמא שלי היתה מנשקת אותי. עד שפעם הוא תפס אותה".

"תפס?" שאלה, ולאחר שתיקה המשיכה: "ומה היה?"

"ברחנו מהבית והלכנו לישון אצל דודתי".

"הוא היה נגד זה?"

"הוא היה נגד הכל. נגד אמא שלי והכל. אני אגיד לך את האמת... הוא נבלה,

אבא שלי. נבלה". אמר וירק החוצה בעד החלון.

נשתררה שתיקה. בעל תחנת הדלק כיבה את אורות הפלורוסנט ונעל את משאבות

הבנזין. מארק הציץ בשעונו, וחזר ונשען אחורנית על מושב המכונית.

"מתי אבא שלך מת?" שאל.

"לפני ארבע שנים ושני חדשים".

"מת בעבודה, או היה חולה?"

"היה חולה", אמרה והביטה נכחה. הוא הביט בה רגע, שלח ידו וליטף אותה.

"הוא לא עשה לך צרות בכלל, נכון?"
 "הוא היה האישי הכי טוב בעולם. שקט וטוב... מאד."
 "זה לא טוב", אמר מארק בשקט. "אם הבן־אדם שקט וטוב אז דורכים אותו. כמו אמא שלי. בן אדם צריך לעשות צעקות, צריך לדבר."
 "אני לא מבינה. מה לדבר?"
 "תביטי, יש רק שני מינים של בני־אדם. אלה שדורכים ואלה שדורכים אותם. למשל אצלנו, אבא שלי דורך ואמא שלי דרוכה. את מבינה. לא מדברת ולא צועקת, רק בוכה."
 "אצלנו זה היה להיפך", אמרה.
 "זה אותו הדבר. זה להיפך, אבל זה אותו הדבר". הוא הביט בה וראה לחלוחית בעיניה וידה שהיתה נתונה בכף־ידו נטפה זיעה. "היא היתה מכה אותו?"
 "לא", אמרה. "לא היתה מכה, היא היתה... כמו שאמרת... דורכת אותו."
 "למה הוא שתק, הוא היה גבר. למה הוא שתק?"
 "אני לא יודעת. ככה הוא היה. לפעמים בלילה הייתי מתעוררת מהצעקות שלה. הייתי שוכבת במיטה ורועדת מפחד."
 "טיפשה, מה יש לפחד?"
 "אני לא יודעת. פחדתי להירדם. פחדתי שיקרה משהו נורא אם אירדם."
 "בת כמה היית?"
 "בת שבע או שמונה. אבל זה היה כך גם לפני זה. זה נמשך שנים". היא התרוממה וישבה בחושך, מביטה נכחה. "אני זוכרת כשהייתי קטנה, בגן או בכיתה אלף, היא לקחה אותי פעם לטייל וקנתה לי ממתקים וגלידה ואמרה לי שאני לא צריכה לאהוב אותו. שהוא איש רע, שהוא לא מביא לה כסף בשביל לקנות לנו אוכל ובגדים."
 "לא היית צריכה להאמין לה."
 "היא אמרה שכאשר הוא ילך ולא ישוב אז יהיה לנו טוב, ואני זוכרת שפתאום נורא רצייתי לראות אותו, להתזיק אותו ביד שלי. וברחתי ממנה ובכיתי ורצתי ברחוב וחिפשתי אותו... ופתאום נהיה חושך..." היא רעדה כולה וטמנה את ראשה בחזהו. "חבק אותי", אמרה.
 הוא חיבק אותה והיא נתכרבלה בזרועותיו כילדה קטנה, וכשהדלה לרעד החלו הדמעות זולגות מעיניה, שפע זורם של דמעות חמות ומלוחות.
 "אני זוכרת פעם אחת", המשוכה, והדברים נדחפו ופרצו מגרונה כאילו מאליהם, עלו ובאו, מפכים בלחישה צרודה, "פעם סגרתי את עצמי בבית־כיסא, שהיא לא תראה אותי, וירדתי על הברכיים והתפללתי לאלוהים שאמא ואבא לא יריבו יותר ושהוא לא יילך ממני."
 "את מאמינה שיש אלוהים?"
 "חשבתי שהוא יכול לעזור". היא התרוממה ופנתה אליו. "אני אספר לך משהו. אבל תבטיח לי שלא תספר".

"טוב".

"שלא תגיד לאף אחד. איש לא יודע את זה". הוא הניע ראשו לאות הסכמה.
 "היא הרגה אותך".

"מה?" שאל נפתע. "בידיים שלה?"

"לא. היא עשתה לו מוות. אני שמעתי שהרופא אמר לה שהוא מת משבץ-לב. היא סיפרה יכולם שהיתה לו הרעלת-דם".

"חבל שהיא לא עשתה את זה בידיים".

"למה?"

"אם היא היתה עושה את זה בידיים היו לוקחים אותה לבית-הסוהר. וככה, בעד שבץ, לא לוקחים".

"לא הייתי רוצה שיקחו אותה. הייתי נשארת לבדי". היא נטלה מטפחת וניגבה את עיניה ואחרי-כן הוציאה את מסרקה השבור והסתרקה, ומשפילתה שבה ונשענה לאחוריה וחשה כאילו הונח לה.

"את שונאת אותה?" שאל כשהוא מצית סיגרית.

"אני לא יודעת. שונאת וגם אוהבת. היא עובדת קשה בשביל לקנות לי הכל ובשביל שאני אלמד. בשנה הבאה היא תשלח אותי לתיכון".

"אם את רוצה, אז עוד שנתיים תוכלי לעזוב אותה. אני כבר אהיה מקצועי סוג ב ואקח חדר ותוכלי לבוא לגור אצלי".

"להתחתן?"

"נוכל להתחתן". היא שתקה ושקעה בהירהורים. הוא שאף עשן ונשף אותו בפניה והצליח להעלות עליהם שמץ חיוך. "את לא רוצה להתחתן", אמר.

"אני לא יודעת. אני נורא אוהבת אותך. אחרי אבא שלי אתה הכי... אבל אני... פוחדת".

"ממה?"

"לא שאני פוחדת. תראה, כשחברים והולכים ביחד, אז אוהבים והכל, אבל רק מתחתנים..."

"כן, זה נכון".

"ככה זה אצל כולם כולם כולם. רק נולדים ילדים, מתחילים לריב".

"אני מכיר כמה אחדים שמתחילים עוד לפני שיש להם ילדים".

"כן. גם אני, אבל אנחנו נורא אוהבים. אתה אוהב אותי, נכון?"

"כן".

"תגיד את זה", ביקשה והתרפקה עליו, והוא חיבק אותה.

"די תפסיקי".

"תגיד",

"כן".

"אז אולי אצלנו זה יהיה אחרת..."

"אין אחרת. רק כשחברים או זה אחרת. כשחברים או רבים קצת לפעמים אבל לא שונאים. גם כשרבים או אוהבים. אבל כשמתחננים או תיכף רוצים לקחת סכין ביד".

"טוב, אז נהיה רק חברים".

הוא התרומם קמעה, הצית גפרור והתבונן בשעונו.

"כבר נהיה אחת-עשרה", אמר.

"אוי לי. אני צריכה ללכת", אמרה והתחילה משתחררת מחיבוקו, אלא שמיד חזרה בה ושכבה שקועה בהירהורים.

"את רוצה שנעשה עוד פעם?" שאל.

"איך שאתה רוצה".

"את לא רוצה?"

"לי לא איכפת. אני רק טוב לי שאני עושה לך טוב. איך שאתה רוצה".

"טוב. אז בואי נלך".

יצאו יחד מהמכוננית והלכו יד ביד אל עבר השכונה. פתאום זכר, שמט את ידה ונטל את זרועה.

"את רוצה שלובי-זרוע, שכחתי".

"לא", אמרה. "בוא יד-ביד. כמו שני חברים".

יחיאל חזק : ליל גבנונים

הר־אלהים הר־בשן
הר־גבנונים הר־בשן
(תהלים ס"ח, 16)

יונים. משק לֵבן וסתר
הכסוף בין גבנוני־בֶּשֶׁן.
לילות בֶּשֶׁן בשער
רוֹבְצִים אֶלְפֵי שִׁינְאָן.

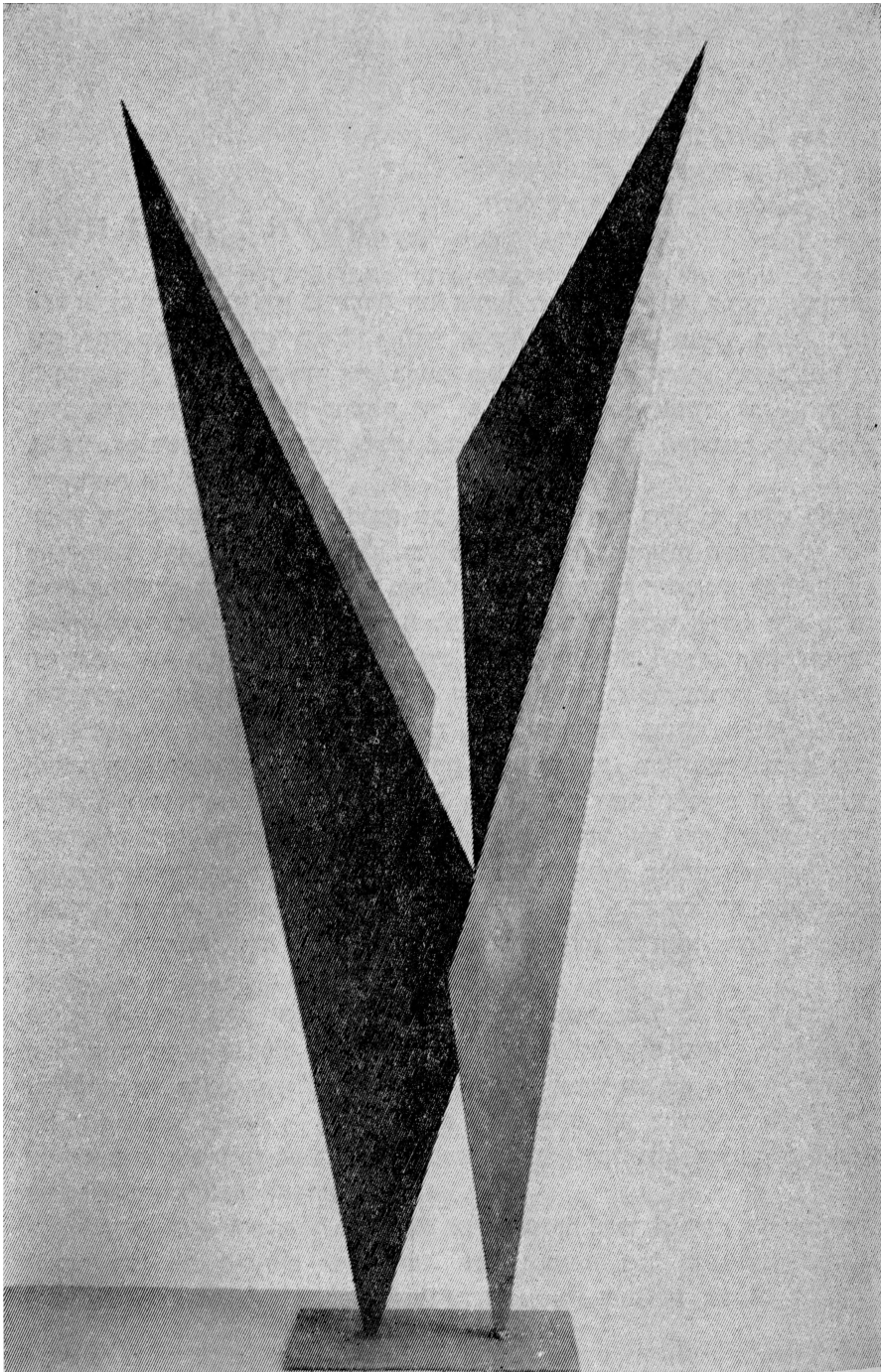
אֲבִיר על מלכותו דָּהַר מן הַבֶּשֶׁן.
סוֹסוּ הַמִּכְנֶף בָּעַר. בָּעַר לֵלֵא צָשֶׁן.
אֶל־טָרֶף הַתְּרֵמוֹן בָּעַר. פְּרִסוֹת בִּשְׁלֵג. דָּם.
אֶל הַיַּרְדֵּן וְרָם. וְשָׁב. מִמְצוּלוֹת הַיָּם.
לֵלֵא תְרוֹצָה וְזָמַר. שִׁקְרִים וְרַע בָּם. אוֹת.
רֵאשׁוּ בָּעֲנָנִים. צִינְיוּ בְּאֲדָמוֹת.

שָׁרַשׁ מִטַּח לַכַּתֵּל. קוֹל גִּפְזָן. אֵין אָדָם.
בָּרַע. בָּרַע. אֵין רֵאשׁ לוֹ.
שָׁכַב וַיִּרְדָּם.

מִדְּרֹךְ וַעַד דְּרֹךְ
אָפְלוּ הַנְּתִיבוֹת.
שִׁשָּׁרִים צָמְדוּ מוֹל הַלֶּךְ.
סוֹסִים.

בֵּית־נְתִיבוֹת.
הַלְיֵלָה שָׁצַמַח פְּתָאם
נִפְצַר.
כֵּלֹ אָדָם.

שִׁנְרַת־מְנִים כְּבוֹשָׁה.
לֵלֵת־חֲצוֹת
וְדָם.

דב פייגין: קומפוזיציה (ברזל)

מוֹשֶׁה גִּיּוֹרָא : אִיתְמַר

ספר זכרונותיו של בן־ציון בן־יהודה, הוא איתמר בן־אב"י, על 575 עמודיו הגדושים, הוא יותר מספר — זהו מסמך; וידי אנושי שופע חיים, ומאלף מכמה וכמה בחינות. הלא דבר הוא שיהיה אדם במיטב שנותיו — הייתי אומר: בערוב ימיו — יושב ומעלה על הכתב את קורותיו של "הילד העברי הראשון". אכן, נותר בו במחבר, גם בשנותיו האחרונות, משהו מתום אמונתו של ילד ומרעננות התרשמותו הראשונית של עוליימים.

יש חן רב וטיפוסי בכתיבתו הגועשת של בן־אב"י, הנובעת כולה מן הרגש הספוג־טאני, כשם שיש לה מגרעות משלה, ובעיקר — היעדר המסקניות העקיבה. כל עוד שרויים הדברים בתחומה של הלכה מאפילים בעלי המחשבה השיטתית המזוהרה על ההוגים הרגשניים, שפתיבתם מתפרצת ממקור־הלב בשלל צבעי הקשת בלא חכמת הצימצום. אבל כשהדברים נוגעים לתחום ההוויה הממשית גוברים האחרונים על הראשונים לעתים קרובות למדי. ההגיון החותך יש לו נקודות־תורפה משלו. טול מן המבנה המוצק אבן אחת, הנחת־יסוד אחת המוכחשת על־ידי החיים — וכל תפארת ה"ארכיטקטורה" הלוגית מתפוררת כחרס הנשבר; משל כאילו ניתק פתיל הפלא, חוטה־הקשר אשר למחרזות־הפנינים. מה שאין כן הפובליציסטים אנשי הרגש, שכל־כולם ביטוי להוויה עממית, מושרשת היטב בקרקע. אם עלו תכניות בתוהו, אם נופצו חלומות יפים — עוד יוצרם חי. תכניות חדשות תוספנה להתרקם תחת התכניות הישנות, וחלומות חדשים ישובו לפרוח בלב — כל עוד לא נופץ במסע המפרך, בן־הלוואי הזה הכפוי אשר לאותה שליחות־שלתוהו מעבר ליבשות וימים...

מה הניעו לאותו מסע "אמריקתה", כלשונו, מסע אשר ממנו לא זכה לשוב? — ודאי, אנוס על־פי המחסור יצא. הדברים מפורשים: "ואני לא מצאתי בימים ההם [בעיצומה של מלחמת־העולם, בשנת 1942] מנוחה לנפשי וגם לא אמצעי מחיה לפרנסת בני ביתי — לא בירושלים עיר־מולדתי, לא בתל־אביב עיר־מגורי, ואף לא בנתניה שהייתי ממיסדיה". (פרק מאה עשרים ושלושה) — "בעיניים זולגות דמעות מנמל תל־אביב לאמריקה").

אף־על־פי־כן, קשה להשתחרר מן הרושם שלא המצוקה בלבד הכריעה בעד הנסיעה, "לאחר סבל רב, היסוסים ופיקפוקים", אשר נסתיימו בכך ש"נאלצנו להיכנע לאפשרות האחרונה שעמדה לפנינו: לצאת את הארץ לזמן־מה, לעשות בין אֶחָי

* איתמר בן־אב"י: עם שחר עצמאותנו, זכרונות־חיינו של הילד העברי הראשון; יוצא לאור על־ידי הוועד הציבורי להוצאת כתבי א. בן־אבי; תשכ"ב 1961, מ"ד להצהרת בלפור, י"ד לעצמאות ישראל; 575 עמ'.

בתפוצות בשעה חמורה זו משהו למען עמי בציון, עמי וארצי אשר אהבתי כל־כך והם התאכזרו אלי ומנעו ממני כיכר לחם בכבוד”.

ובכן: בצד ההכרח למצוא “כיכר לחם”, מניע כאן גורם אדיר נוסף: הרצון לעשות משהו למען “עמי וארצי”, כלומר לחזור לפעילות פוליטית, שהיא הדחף הקובע במערכת עולמו של בן־אב”י, לא־פחות מדבר היותו איש־עט, עתונאי בכל מיטב הלהט אשר באישיותו.

האימפרסיוניזם שלו מתגלה כאן כחולשה, המסנוורת את עיניו וגורמת כמעט את כל אכזבותיו. איתמר גדל ואָפּיו עוצב בארץ־ישראל שלפני מלחמת־העולם הראשונה. באותה תקופה היה “המפעל הארצי־ישראלי” מעשה־ידיהם של נדיבים בודדים, מוסדות פ־ילנטרופיים הפועלים במפורז, ומעט “משוגעים לדבר אחד”, שעשו על דעת עצמם — איש כמידת כוחו וכחפץ־לבבו. בימים ההם יכול להיות משקל מכריע למפעלים של יחידים כחוג ה“גדעונים”, כניל”י, וכמפעלו של בית אהרונסון בכלל.

עם תום מלחמת־העולם הראשונה משתנה “נוף” זה מעיקרו. את מקומו של הבראון תופסת הסוכנות, על קרנותיה הכספיות ועל מראית־העין של מעמד “בינלאומי” מופר; ואת מקומם של האישים כובשות מפלגות. ההתמודדות בין גופים ציבוריים נעשית מעתה בלשון של כוח, בין כלכלי בין מספרי בין פיזי כפשוטו.

בעולם זה של אלימות, סמויה וגלויה, מול “הריג־עש” אלה של יצרים ותככים מאורגנים, אומר בן־אב”י להתיצב מצויד ב“פנס־כיס” של אידיאליזם תמים, שאין גבול לרצונו הטוב, ובפשרונות הספרותיים שניחן בהם — ללא כסף, ללא מנגנון וללא מפלגה.

למעשה לא להתיצב נגדם ביקש אלא להשתלב בהם, בהערצה לפל, כמעט ללא אבחנה. אלא שגם להשתלב לא היה לו סיכוי בהתחשב באינדיבידואליזם המובהק, המאפיין את כשרונותיו מרובי־הצדדים כנואם, כעורך וכאיש־ציבור. ודברים אלה, כמובן, לא נעלמו מעיניו. כאיש המעורה היטב בחיי הארץ, ראה וידע את המתרחש. ואם בתנאים כאלה השלה את עצמו שיוכל לעשות דבר “למען העם היושב בציון” — הרי אחת מן השתים: או שהגיעו מים עד נפש, או שהיה מאמין עד כלות הנפש, אופטימיסט שאין לו תקנה; ואולי שני הדברים בעת־רוב־עונה־אחת.

שפן על השינוי המהיר אשר החל להתחולל בא־פיה של החברה העברית יכול היה לעמוד מעצמו, גם בלי אזהרות מפורשות מבחוץ. אולם גם אזהרות כאלה לא חסרו. אם בימי ה“חרמות” והנידויים של הכוללים הירושלמיים עמדו לבן־יהודה וביתו צעירי המושבות מן הדרום ומן הגליל — כלומר כל הכוח המתקדם של ארץ־ישראל הצעירה — במציאות של המפלגות הציוניות שלאחר הצהרת בלפור הלכו הצעירים מני אז הלוך והידחק לשולי ה“בימה”.

מופת “חותך” למדי לתמורה זו ניתן לבן־אב”י עוד זמן קצר לפני כניסת תורכיה למלחמה, לאחר שפירסם מאמר לטובת המגבית הארמנית, שנערכה בירושלים. המבקש ללמוד משהו על אודות התגבשות השלטון על ה“ישוב” במרוצת השנים, מאז ועד היום, ימצא חומר להירהורים באפיוודה המסופרת על־ידי בן־אב”י:

ערב אחד, בשעה מאוחרת, כשהייתי לבוש כבר רק למחצה, שמעתי דפיקות על דלת דירתי. יחידי הייתי אז בבית, כי אבי ואמא עשו אז בברלין בענין הוצאת הכרך השני של המילון הגדול. פתחתי את הדלת. היה זה ליל־ירח בהיר, ולאורו הכרתי מיד את שלושת הצעירים שהתדפקו על דלתי, והם: זרובבל, הסופר י. ח. ברנר וזאב אשור. זה האחרון בשפמו הסיצילי וב"קפשו" השחור.

— באנו אליך הלילה — אמר אשור — במשלחת "הסתדרות פועלי ציון" (מספר כל חבריה לא הגיע אז למאה) — להתרות בך, שלא תמשיך לעשות את עתונך דומה לקיתון של־שופכין. ימי העתונות הזולה עברו, ואם גם בעתיד תגיש לקוראיך את החומר ה"צהוב" שלך, נדע איך לנהוג בך. — אדוני... — התחלתי לענות.

— אין אנו אדונים — שיטעני אשור — אנו חברים, פועלים, מהפכנים!
— אדוני המהפכנים! — המשכתי — גם אבי היה מהפכן, וגם אני נטיתי למהפכנות, אך לעולם לא אסכים להיכנע לפקודת מישהו. חופש הדפוס והדעה הוא לי לקח חיי כעתונאי.

— לא באנו להתווכח אתך — הוסיף זרובבל — כי רק להזהירך באנו, ודי למבין.

זאב אשור הפשיל אז את קפשו השחור ובידו הראה על הגשק התחוב באבנטו:

— הרואה אתה את זה?

— הכרתיה מימי ה"סיקריקין" — עניתי רתח.

הוויכוח שנתלהט עבר לפסים מתונים יותר רק לאחר ש. ת. ברנר התערב וריסן את חבריו...

*

האם היה פגיונה של משלחת "פועלי ציון" מרחף לנגד עיני־רוחו של איתמר כשיסד כעבור שנים את "דואר היום", כבטאון של ילידי הארץ? קשה להשיב תשובה ברורה על שאלה זו. רעיונות על ארגונים של בני־הארץ בחטיבה ציבורית, להגנת האינטרסים שלהם, מעלה בן־אב"י כפעם בפעם עוד משחר ימיו. אולם איש־עט היה ולא איש הארגון, והיזמה הממשית הראשונה בכיוון זה באה שוב מצד בית אהרונסון, שיסדו את "בני בנימין" — מעין גילגול של ה"גדעונים" שמלפני מלחמת־העולם הראשונה. בן־אב"י השתתף בכנס־היסוד והיה אחד האישים הבולטים באגודה. לא היה בכך חידוש מופלג. מושג מעורפל על ייחודם של בני־הארץ היה מרחף, כאמור, בחללה של הציבוריות העברית עוד לפני פרוץ מלחמת־העולם הראשונה. אלא שהתאגדות "בני בנימין" לא תפסה את עיקר התמורה שחלה במציאות הארצי־שראלית.

תחת שלטון המנדט הבריטי, על אף כל "מזימותיו" והגבלותיו, הלכה הארץ ונעשתה בקצב מזורז ארץ־הגירה טיפוסית. בשל המבנה ה"מעמדי" שלה, בהיותה בעיקרה נציגות של בני האיכרים במרשבות, לא השכילו העומדים בראשה של ההתאגדות לברוא מסגרות נאותות ל"עיכול" ההגירה, מה שקרוי בימינו "קליטה". כך הלך

משקלם המספרי-היחסי של הוותיקים המאורגנים הלוחך ופחות. נוסף לכך הלכה ההגירה ולבשה צביון "שמאלי", שהרי "העליה השלישית" עמדה במידה רבה על אלמנט "חלוצי", מאורגן מראש עוד בארצות-המוצא. שיטת הסרטיפיקטים, אלה רשיונות-ההגירה המנדטוריים, עוד הגבירה אלמנט זה בהיותו לכלי-שרת בידי הסוכנות היהודית על מפלגותיה הציוניות, שבסיסן מחוץ-לארץ. יתר-על-כן: צורת ההתישבות ה"חלוצית" — בקיבוץ ובמושב — היתה הצורה שתאמה את אפשרויות ההתנחלות של התקופה — התישבות על "קרקע לאום", הנרכשת בתרומות. היא היתה זולה יותר, גמישה יותר ו"מגויסת" יותר מכל מה שיכלה הציבוריות ה"אזר-חית", המקומית, להעלות בכלל על הדעת. ועוד משהו: מסגרות האיגוד המקצועי והעזרה ההדדית, בייחוד העזרה הרפואית, הפכו את ארגון ההמונים-המהגרים בגופים ציוניים שבסיסם בפזורה היהודית לתהליך כמעט "אוטומטי". כך הוברר שאפילו בערים, שהתפתחו על בסיס של "יזמה חפשית" וללא השקעות ציוניות בעלות משקל מכריע, עשו ארגוני הפועלים הציונים-הסוציאליסטיים חיל, בעוד בני-הארץ והשכבות העממיות בערים הפתוחות להשפעתם נסוגים ומגלים אזלת-יד גמורה. כנגד כל החיל והכוח של הפזורה המתעצמת בארץ לא יכלו "בני בנימין" להעמיד כמעט כל-מאומה: לא כסף, לא המונים, לא רעיונות.

דבר בשורתה של אומה עברית חדשה מעיקרה, המתגבשת בארץ-העברים כניגוד חותך הן להויות הפזורה הן ל"פרוגנויות" הציוניות על שלל גוניהן, זר היה לבני-הארץ משנות ה-20. דברים כיוצא באלה נוסחו, ניסוח-בראשית, רק בפרוס מלחמת-העולם השניה ובשנותיה הראשונות על-ידי אוריאל שלח (יונתן רטוש) וה"ועד לגיבוש הנוער העברי".

איתמר בן-אב"י, כמו "בני בנימין" וה"גדעונים" לפניהם, היה עברי מבחינה "אובייקטיבית", מבחינת הלשון, ארץ-הלידה ותודעת-המולדת. אולם בהיעדר תודעת-היסוד של ייחוד לאומי נשאר בן-אב"י יהודי לפי חינוכו ועולם מושגיו הסובייקטיבי. עברי בגופו, יהודי ברוחו. וכך, באין רעיון מהפכני, מתקדם, שיכבוש את תנועת הפועלים-המהגרים וישנה את פניה, לא יכלו ילידי-הארץ המאורגנים ב"בני בנימין" לבצר להם כי אם חוג קטן, שולי, "ימני", מסוגר. לעתים — בייחוד במקרהו של בן-אב"י עצמו — לבשה הכרת הייחוד הארצי-ישראלית הרעננה והגאה צורה נחשלת, כמו-עדתית; ולא נתקררה דעתו עד שקם ונעשה דוברם של ה"ספרדים" באסיפת-הנבחרים, היא נציגות-הגג של הקהילות היהודיות בארץ-ישראל של ימי המנדט. היתה זו מחאה דראמטית של "אשכנזי" ילידי-הארץ נגד השתלטותם של "הרוסים" וכנגד אחדות משגיאותיהם ה"טכניות" הבולטות. וכמו על כל חזיון דראמטי ירד גם עליה המסך, בבוא שעת-סיומה כדיון, והתהליכים ההיסטוריים נמשכו — על-אף המחאות — באפיקים שהותוו להם על-ידי אותם כוחות שהיו מסוגלים להתוות באותה שעה אפיקים משלהם, לפי נטיית-לבם והגיונם הפנימי.

*

אהבה רבה לא בוזבוזה מעולם בין איתמר בן־אב"י לבין המשלחות של "פועלי ציון" למיניהן. אך ניתנה האמת להיאמר שלא תמיד באו אליו אותן משלחות מצוידות בפגיון מתחת למעיל. משאיבד במרידיו את "דואר היום", שהיה אמור להיות בטאונם של בני־הארץ, כמוהו כ"האור" ו"הצבי" קודמיו, לא היה כבר מה "לחשוש" מפניו. עוד קודם־לכן, בטרם ימסור את עתונו לז'בוטינסקי, נעקרו שיני־הארס של ה"פ'אשיסט" בן־אב"י, על־ידי כך שהפרידו בינו, סגן־נשיא "בני בנימין", לבין הנשיא, אלקסנדר אהרונסון. עדות לכך שהקרע בין השנים חל, בתוך השאר, בעידודם של חוגי ה"שמאל", אנו מוצאים בסיפורו של בן־אב"י עצמו. לאחר נאומו בשם הימין באסיפת־הנבחרים הראשונה, שהיה מלווה הפרעות פרועות מצד צירי השמאל, בייחוד "הפועל הצעיר" המתון, מצאו בן־גוריון ובן־צבי מלים של ערוד ליריבם זה. וכה אמרו לו: "רק אחת לא נוכל לסלוח לך עדיין, בן־אב"י, והוא יחסך לאהרונסונים..."

הקרע בא לבסוף ב־11 בדצמבר 1924, אחד התאריכים המעטים המצויים בספר זכרונותיו של בן־אב"י: עובדה המכבידה מאד על הבנת הסדר הכרונולוגי של המאורעות, ועושה את העיון בספר לעינוי ממש. איתמר ואלקסנדר היו אז בני־יורק לצורך גיוס כספים בשביל ההתישבות והבנק של "בני בנימין", ואגב גם בשביל "דואר היום", שאלקסנדר היה "רודה בהנהלתו", כשם שאיתמר היה עורכו. קבלת־הפנים שערכו הציונים המקומיים לשני השליחים, שבאו לגייס כספים בשם ילידי־הארץ, היתה רחוקה מידידות. ראש ההנהלה הציונית, לואי ליפסקי, שהועלה לכהונתו על־ידי אוסישקין, אשר בא לצורך זה מירושלים לגיריורק, המריץ את פירסומו של מאמר חריף נגדם ב"ניו־פלסטיין"; מאמר זה הגדיר את השנים כ"נחשים הגוחנים בעשב אמריקה כדי להזיק לציונות במלחמתה הקשה לקיומה". וייצמן בכבודו־ובעצמו טרח לצלצל אל בן־אב"י וללחוץ עליו שיתרחק מאלקסנדר אהרונסון.

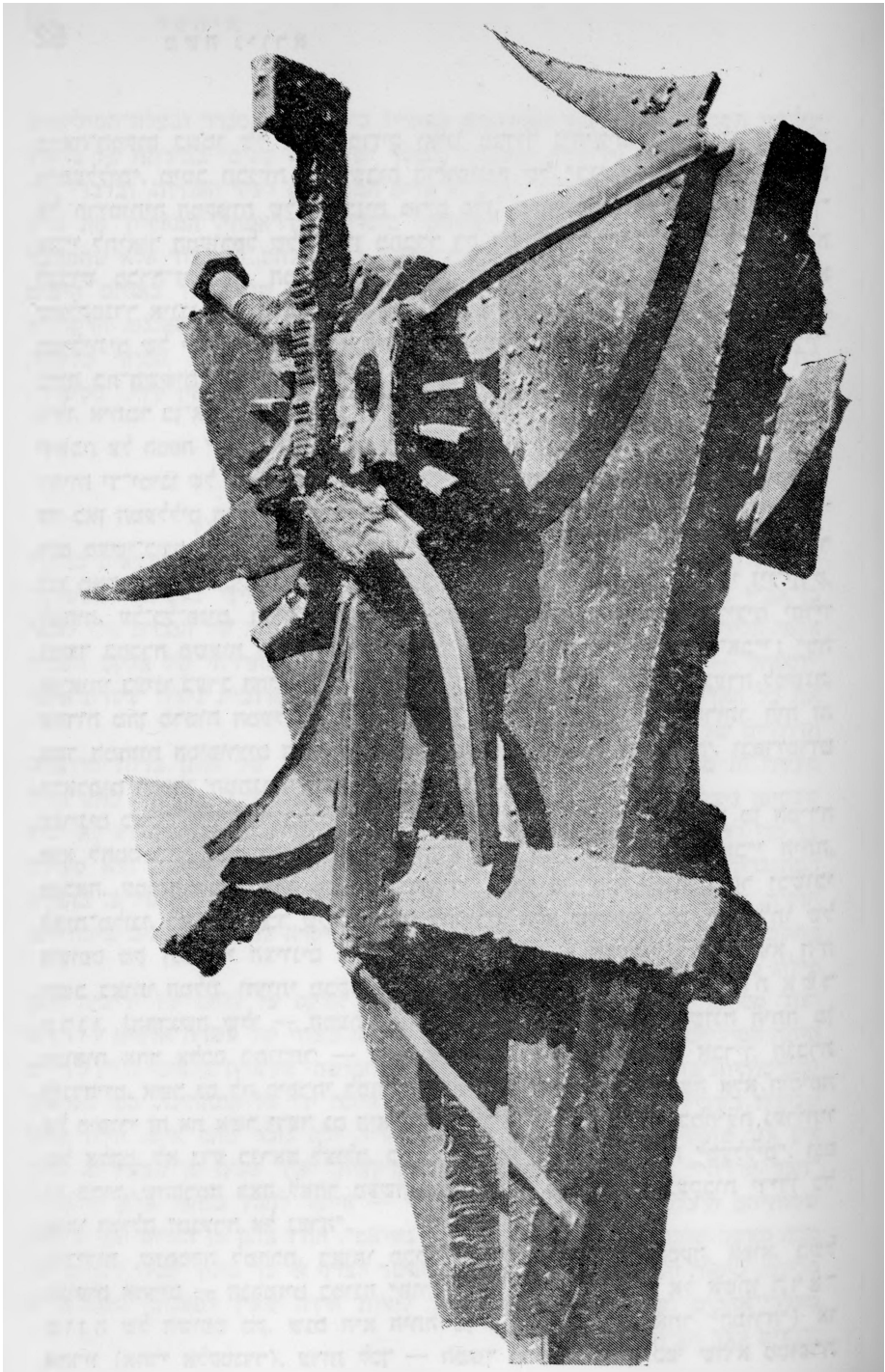
בן־אב"י פירסם ב"מארגען זשורנאל" וב"הדואר" של ריבולוב מכתב פומבי, שבו הודיע על ניתוק יחסיו עם אהרונסון. וכך הוא מספר בתמימותו העילאית: באותו יום סעדתי בצהריים על שולחנו של הד"ר וייצמן, אשר שיבחני על פרסום האגרת לאלכסנדר.

פרסום האגרת עשה רושם רב. לואיס ליפסקי ואברהם גולדברג אמצוני, ולגדוי, מנהל סוכנות הידיעות יט"א, העלני אל על.

ומארץ־ישראל הודיעתני רעיתי, במכתב ארוך, כי אוסישקין אמר לה:

— באגרת זו כיפר בן־אב"י על כל התקפותיו נגדי, ובוא יבוא על שכרו.

בניגוד לכל יתר פרקי זכרונותיו של בן־אב"י, המצטיינים לא רק בגילוי־לב מובהק אלא גם במין שקיפות אפיינית, שאינה מניחה מקום לסתומות — כתוב פרק זה בצורה שהסתום בה מרובה על הברור. "בביתה של מרים פלו: מעללי אלכס".

יגאל תומרקין : קומפוזיציה (ברזל)

מראה המקום בשמו של הפרק מדויק ואינו מצריך ניחושים. מה שאין כן ענין ה"מעללים". מיטב תכניות ההתישבות הראשונות של "בני בנימין" היו מבוססות על תרומותיה המקווות של הנדבנית מרים פלו. מתוך מבוול המלים שמקדיש בן־אבי לתיאור המעורפל של הענין מתברר רק דבר אחד, והוא שאלקסנדר הצליח לכבוש מכרה־זהב זה, המהלך על שתים, לעצמו. המשעשע בכל הפרשה הוא שאלקסנדר איננו צר־עין כלל והוא מוכן להעמיד לרשות ידידו איתמר לא רק את המיליונים של ידידתו אלא גם אותה גופה. ומעניינת עוד יותר העובדה שהמיליוני־נרית בת־הששים־פלוס רוצה לא רק באלקסנדר בן הארבעים אלא גם בידידו, בן־גילו, איתמר בן־אבי. קשה שלא לחייך למקרא תיאורה של הגברת הפבודה כשהיא יושבת על הספה "בשמלת־מחמדים עם עוזרתה האירלנדית־גרמנית", משדלת אותו להיות ידימינו של אלקסנדר שלה, וליתר־פיתוי "מוסיפה להניח את ידה על ידו".

עד כאן המעללים הקשורים במרים פלו עצמה. אולם באמתחתו של אלקסנדר שמור רים מעשי־כסף נוספים שבהם אומר הוא לקרב את ידידו לתכניותיו. כך מסתבר לנו מאחריתו של הסיפור שאלקסנדר הזכרוני היה אלילן של מחצית נשי ניו־יורק, לפחות. על־כל־פנים, רבות היו כדי־כך שהסיוור אשר ערכו שני הידידים יחדיו נמשך בהכרח משעות הערב המוקדמות עד דימדומי הבוקר. מספר בן־אבי: "מה שראיתי בעיני בערב ההוא עובר כל גבול הדמיון. נלוויתי אליו מבית נערה למשנה. אחדות מהן מרמות המעלה, אשר השתעבדו לגמרי לשוט לשונו ולמרותו. היה זה אחד המחזות הסיפוריים המוזרים ביותר בחיי אדם. באשר הוא 'חיה' ובפרוטורט תיארתי בספרי 'המתנבא' אשר עמי בכתובים".

עניינים כאלה, דרך גבר בעלמה, רשות־היחיד הם, ובסופו של דבר לא מן המידה הוא לחטט בהם ברשות־הרבים. אבל הודעזעותו הפוריטנית של בן־אבי היתה, כנראה, עמוקה למדי. הוא מספר: "בהפרדי מאתו סוף־סוף לפנות־בוקר ובשובי לבית־מלוני, לא זה בלבד שלא יכולתי להירדם, אלא שדפקתי מיד על דלתו של השופט מק [מראשי הציונים בארה"ב בימים ההם — המעתיק], שגם הוא היה יושב באותו המלון, והייתי מבקר אצלו לעתים קרובות — לספר לו את אשר קרני. [ההדגשה שלי — המעתיק]. השופט — שגם אשתו הראשונה היתה מן הנהוות אחר אלכס ו'תורתו' — שמע את דברי מתוך זעזוע כל אבריו. הגברת לינדהיים, אשר גם לה סיפרתי למחרת על מעללי אלכס, לא הופתעה אלא הוסיפה על סיפורי זה את אשר ידעה גם היא". את אשר קרה לו, לאיתמר, במחיצת נעורתיו של אלקס, לא נדע כנראה לעולם. כל מה שברור הוא שהיו אלה "מעללים". וגם זה ברור, שהחרטה באה לאחר מעשה. מפיון שלא פסק מלכת בעקבות ידידו כל אותו הלילה "מנערה אל נערה".

הידידות, שנפסקה למחרת, באותו מכתב מפורסם בעתונים, נפסקה, אפוא, בשל מניעים אחרים — הנרמזים במונח "תורתו" של אלקס, בהקשר אל אשתו הראשונה של השופט מק, שגם היא היתה מן הנהוים אחרים (אחר "התורה") או אחריו (אחרי אלקסנדר). עדות לכך — המשך פרשת הרומן, כפי שהיא מסופרת

עלידי המחבר, אגב תיאור האירועים בפאריז ב־1929. אלקסנדר ובעלת־המיליונים שלו עזבו יחדיו את ניו־יורק והתגוררו במשך "שנים על שנים" בבירתה של צרפת. הזוג משמש נושא של רכילות לארצישראלים המזדמנים לעיר־האורות, ובדברי בן־אבי בפרק זה אין זכר לאותו "פאתוס" מוסרי מלודרמטי, המאפיין את פרק ה"מעללים". הדברים נמסרים כאן בקנה־המידה הראוי להם. ולא עוד אלא שהמחבר מביא לשם השוואה מעשה במוריס שבאליה הצעיר, שמצא לו באותם הימים ובאותה עיר ידידה קשישה עוד יותר ממרים פלו, הלא היא מיסטאנגט, הרקדנית בת השבעים. עיר־האורות הגאלית־הלטינית מקבלת את הזוג, המוזר כלשהו, במחאות־כפיים מבודחות, בלשונו של בן־אבי: "בתרועות אי־קֶץ". בקיצור: פאריז אינה ניו־יורק.

*

אווירה של צרפת מחכים, אולם הקרע נשאר קרע. מה היה טיבו? על שאלת־מפתח זו, שאולי קבעה את גורל "בני בנימין", אין אנו מוצאים בדברי בן־אבי אלא תשובות מעורפלות. יש כאן סיפור על ענייני כספים: "מעשרת־אלפי הלירות, אשר בהן נקנתה האדמה ליד חדרה בתרומתה של הגברת פלו לכפר 'יוספיה' — לא נשאר שעל על־שם 'בני בנימין'. חברו החדרתי של אלקס העביר את כל האדמה על שמו של אלקס. — — — בצרות מרובות ניצלו עשרת־אלפי הדולרים של הבנק 'בני בנימין'".

מעשה זה מעורר שאלות רבות וגדולות. מה היה טיבן של אותן צרות מרובות, שבסופן ניצלו כספי הבנק? מיהו אותו "חבר חדרתי" אלמוני? במה היה כוחו גדול עד כדי להעביר את כל האדמות על שמו של אלקס? מדוע עשה כן, ומדוע לא יכלו המתנגדים לכך למנוע אותו מהפיק את זממו? הרי רישום־קרקעות הוא פעולה חוקית, שאינה דומה לסתם "מעללים". אלא שכאן סתם המחבר ולא פירש. בהכרה מתקבל הרושם שהיה זה פילוג ארגוני מר, כאשר יקרה לרוב בארגונים ציבוריים, פילוג מלווה בחלוקת הרכוש, וכל האלים גובר.

ועוד מסתבר שמבחינת ה"רכוש" עלה כוחו של אלקס על כוחם של יריביו, שפן היתה המיליונאית על צדו. הוא נוטל אפוא אדמות בשווי של עשרת־אלפים לירות (מנדטוריות־בריטיות), ששווין, כמדומה, פי־חמישה מעשרת־אלפים הדולרים שניצלו בשביל הבנק. אולם מבחינת ה"נפש" היתה ידו על התחונה, כפי הנראה. אין אנו שומעים דבר על אודות הנוהים אחריו, ולא נזכר מהם איש, זולת אותו "חבר חדרתי" אלמוני, אשר העביר את הקרקעות, ועוד שנים מן הצעירים, שגם שמתיהם הועלמו. הללו — מספר בן־אבי — איימו לחבל בגופו, אלא שלאחר־מכן, כאשר שוכנעו באמיתות "הסיפור על נשיאם", חזרו בהם מן האיום ואף ביקשו סליחה. סיפור זה, שאת מהלכו המשוער אפשר לצרף אייכך מתוך קטעי דברים על מעללי־אהבים ועל תפיסת נכסים, הופך להיות חידה שאין לפענחה כשהדברים נוגעים לצד העיוני, האידיאולוגי.

סברה היא שהדברים היו מבולבלים למדי גם בפיו של אלקסנדר עצמו. איתמר שמע אותם על רגל אחת, בשיחה חטופה, שלאחריה בא אותו ליל-מעללים". עם שחר נכתבה איגרת ה"כריתות", שהיא המסמך היחיד אשר ממנו ניתן לנו ללמוד משהו על "תורת" אלקסנדר, במרכאות, כפי שמכנה אותה הכותב. כהקדמה לאיגרת מוסר בן־אבי במשפטים ספורים את תוכן דברי ידידו, שהביאו לכתביהו:

— למה לך להראות פנים תמימים? אין אני, חס וחלילה, חושב את עצמי ל"קורא אלוהים", לעת־עתה בכל־אופן — אך הגיע רגעי למהפכה פנימית גדולה. אני שומע קול קורא אלי מן האנושות החולה וממרומי האלוהות הבריאה. מה לנו, בן־אבי, בעתונות הדלה, המרסקת, המדכדכת הכל? הנך כאן, כשקופתה של הגברת פלו פתוחה לא רק לפני, כי גם לפניך, יש לה מיליונים — עשרות מיליונים — הבה נשתמש בהם ליצירת תנועה מוסרית חדשה, לכיבוש העולם על־ידי "יהודה השלישית", כפי שאתה קורא לה בצדק רב. אנוכי אלך בדרכי ברכוכבא, ונשוא אשא את דגל החרות היהודאית בדתיותה הצרופה — תערובת כל הטוב ליהדות, לאישלם ולנצרות — ואתה, מדוע לא תיעשה למעין רב חדיש, למעין "רבי עקיבא" שני, והיתה כל הארץ ררגלינו — — —

ברור שמין תערובת כזאת של דת מוסרית חדשה, שהיא תמצית "כל הטוב ליהדות, לאישלם ולנצרות", הרי היא ענין שאי־אפשר כלל לעמוד על משמעותו. אלקסנדר זה בלי ספק היה בו משהו ממזגו הסוער של אהרן, אחיו הגדול. אבל הרגלי המחשבה המדעית השיטתית כנראה היו רחוקים ממנו — ובכך נבדל הבדל נכבד מיוצר נילי ומגלה א־החיטה.

אבל לא בגלל המסתורין הדתי הזה, שתכנו הממשי לוטה בערפל, ניתק בן־אבי מעל ידידו.

איגרת איתמר לאלקסנדר הריהי מלאכת־מחשבת של מליצות "דיפלומטיות", שקשה לרדת לסוף דעת כותבן. הכותב חוזר ומכנה את המוֹצֵן בתארים הרגשניים "אחי" ו"ידידי" ו"בן־ארצי", ומלווה את דבריו בניבי תודה והערצה ואיחולי הצלחה. ואף־על־פי־כן: "אם תימין — אשמאילה ואם תשמאיל — אימינה: ואין כל מקום יותר ל'שביל הזהב' בינותינו".

וכל־כך למה? בשל שאלת "המסדרה", כפי שמכנה בן־אבי את ההסתדרות הציונית העולמית. איתמר דבק בה אז ונשאר נאמן לה עד יומו האחרון, כשמת בעוני ובחוסר־כל על אדמת־נכר. "לא אסכים למחוק אתך יחד, במשיכת־קולמוס, עבר של ארבעים שנה בדוריית החיבה לציון" הוא כותב באיגרת, שממנה אנו נמצאים למדים שאלקסנדר אכן ביקש לעשות כזאת, ולא עוד אלא שאמר: "אני מכין את הקרקע לתנועה החדשה, שתירש את מקום הציונות המתה", אף התנבא והתפלל לכך ש"בקרב בוא יבוא היום והציונות תיפול ותמות".

התנועה החדשה, תנועת השיחרור, אשר עליה חלם אלקסנדר, לא קמה. אין ספק שגם אילו נעשה איתמר "רבי עקיבא חדש" לאותו "ברכוכבא" יהודאי, לא היה הענין מסתייע הרבה. תקופתנו שוב אינה מסוגלת, כמדומה, להוליד תנועות־התחדשות לאומיות בעלות גוֹן מכריע של מיסטיקה דתית. אבל הפילוג בהסתדרות

של "בני בנימין" (על שם הרצל ורוטשילד כאחד — כפי שכותב בן־אב"י) החיש בלי ספק את קצה של זו, וכל שנותר אחריה הוא העיר נתניה והמושבה אבן־יהודה, אשר נוסדו ביזמתה.

*

התיאור המפורט של ענייני "בני בנימין", עד כמה שניתן ללמוד עליהם מזכרונות בן־אב"י, הוא חיוני להבנת האיש ודרך־חיי רבת־המורות. זהו למעשה הנסיון הרציני האחד שעשה בשטח הארגון, שאת אחדותו העלה על "מזבח" נאמנותו להסתדרות הציונית.

הערצתו האידיאליסטית, הרגשנית־המתפעלת של בן־אב"י לכל הקשור בציונות ובציונים הביאה לחורבן מפעל נוסף — מפעל־חיי העיקרי — הלא הוא "דואר היום". כיום, ממרחק שנים, שפותב הטורים האלה אינו זוכרן מנסיונו האישי, קשה לתאר מה היה "דואר היום", שנוסד ב־1919 — עם תום מלחמת־העולם הראשונה. אנו מפונקים אולי יותר מדי כשלפנינו שבעה או שמונה עתוני־בוקר עבריים, שקיומם מובטח בעיקר על־ידי מפלגות פוליטיות, וכמספר הזה עתוני־בוקר בלשונות אחרות, וכשלפנינו שני עתוני־ערב, פרטיים פחות או יותר, שהם בלי ספק עסק טוב.

אולם ב־1919 היה "דואר היום" לא רק העתון הפרטי היחיד בצדו של "הארץ", שהיה אז כלי־מבטא נתמך פחות או יותר על־ידי ההסתדרות הציונית. "דואר היום" היה הרבה יותר מזה: עתון חפשי, גדול, מהיר, חדיש, בעל "מזג" אירופי ועירנות נמרצת בהגשת החדשות. למעשה היה "דואר היום" עתון־הבוקר הראשון בארץ, שפן העתונים היומיים של ארץ־ישראל עד אז — ובכלל זה היומונים של משפחת בן־יהודה, "האור" ו"הצבי" — היו מופיעים רק אחרי־הצהריים. "דואר היום" הוא שהנהיג את החידוש — העצום בימים ההם — שיהיה העתון מוגש לקורא "עם כוס הקהוה" ופת־שחרית. כותרותיו היו גדולות, "מאירות עיניים", שלא כמנהג אותו זמן, עם גלופות למדורים ופליטונים וריפורטזיות ומוסף־לשבת ותשבץ, ועוד "גדולות ונצורות" כיוצא באלו, שאנו דשים בהן כיום בעקבנו, עם "מסתובבת" (רוטאציה) ו"סדרונים" (ליניטיפ), ממש עין לא ראתה ואוזן לא שמעה, ועם בנין מיוחד למערכת, בית "הסולל", שהיה הנסיבה לפיתוחו של רובע שלם בירושלים אשר מחוץ לחומות.

העתון פרח, ליבלב, התבסס, הגיע לתפוצת־שיא של שבעת־אלפים גליונות, שהיא תפוצה לא רעה לעתון ישראלי גם כיום, ואז עמד בן־אב"י ומסר את במתו לזאב ז'בוטינסקי, מעשה־גדיבות כזה לא יעשו למפלגתם בכל יום אפילו חברי־מפלגה. מה עוד שבן־אב"י לא היה כלל איש הצה"ר, גם לא חלם להיות. מעשה־המרכבה של אותו הספם הריהו אחת החידות הגדולות והרבות בהווה חד־פעמית זו, ששמה איתמר בן־אב"י. כיום יודע כל דרדק שהשפעה מפלגתית היא כסס־המוות לתפוצתו

של עתון עממי. מסתבר שבן־אב"י, שהיה גם עתונאי מעולה בעל "חוש", הבין זאת בלבו בלי שישפיל להסיק מכך מסקנות מעשיות. וכך נמסר "דואר היום" "לז'בו־טינסקי בלבד, ולא למפלגה הרביזיוניסטית". שהיתה זו שטות גמורה — זאת למד בן־אב"י לדעת תוך ימים מספר. שום מפלגה אינה מסוגלת לשמור על כללי "המשחק ההוגן" כשהדבר נוגע לענין מרכזי כבטאונה היומי, בין שבנתה אותו בממונה בין שקיבלה אותו במתנה "לשנה־שנתיים". המעניין הוא שז'בו־טינסקי לא העלה כלל על דעתו שעיסקה משונה כזאת היא בגדר האפשר. כל מה שביקש אותה שנה, בעת ביקורו בארץ ערב מאורעות תרפ"ט, היה להשתתף ב"דואר היום", כאחד העורכים, לצדו של בן־אב"י כעורך ראשי. את ההצעה למסור את הבמה "רק לז'בו־טינסקי" העלה בן־אב"י עצמו — כדרכו, מתוך דחף פתאומי של "הברקה", בלי להיועץ בידידיו ובלי לשקול שכר דבר כנגד הפסדו. סופו של ה"עסק" היה שעתונו נסגר לפניו, ואפילו הסעיפים "הכלכליים" שבהסכם, למעשה רק סעיף אחד בדבר "שש לירות ירחיות", שתשולמנה לאשתו, "נשתכחו" עד־מהרה.

מה הניע את בן־אב"י לצעדו זה, אשר ייראה בימינו כדבר שאינו בגדר האפשר כלל? בראשית היתה הערצתו לשני ה"רוסים", רוטנברג וז'בו־טינסקי, שאיתמר ראה בהם "אֶרְאֵלֵי הַיּוֹם". על זו נוספה השאיפה העזה מדי לרכוש בני־ברית חזקים ל"ילידים", כפי שהוא מגדיר זאת, אשר התרכזו בעיקר ב"דואר היום". עם זאת האמין בתום־לבו שהתנאים ה"כלכליים" יקוימו. דגש מיוחד הושם בקו של העתון: "דואר היום" היה אמור להישאר "במה חפשית לישוב כולו, עם הדגשה מיוחדת על נטייתו לבני־הארץ, כפי שהיה בכל ימי עורכותי" — כותב בן־אב"י.

ההתחלה היתה נאה למדי. ז'בו־טינסקי יצא אז, במאמר בעתון, להגנתי וגם להגנת ילידי־הארץ, מספר בעל־הזכרונות, ומוסיף שאפילו "דבר" אמר לדבק טוב, מתוך תקוה לשינוי "האווירה הרקובה" של "דואר היום" הקודם...

אבל ירח־הדבש לא נמשך גם שבוע ימים. החיפוכים התגלעו מן היום הראשון. וכשבא בן־אב"י ברעיון "הפלת־ינאיות" והקנטונים, לא נותרה לעתון, שנערך על־ידי רביזיוניסטים ונחשב בטאונם, כל ברירה אלא "לסתום לו את הפה" ולפסול את מאמריו. העתון הלך בינתיים מדחי אל דחי. במקום הגדלת התפוצה, כמקווה, ירדה התפוצה פלאים, ומשבעת־אלפים הטפסים ליום לא נותרו בתום מועד ה"עיסקה" כי אם אלפיים. וגם במצב זה לא הצליח בן־אב"י להחזיר לעצמו את העתון מקץ שנתיים אלא "בעזרתם של 'בני בנימין' — אשר שלחו ירושלימה להגנתי פלוגת צעירים עז־ירוה ומוזוניידי". ואחרי כל אלה היו מתנגדי ז'בו־טינסקי ומפלגתו מאשימים את בן־אב"י "בוקר וערב" כי "נמכר לסיעת החורבן וההרס בניזיד־עדשים".

מתוך ראייה־לאחור מן הראוי להזכיר עוד פאראדוקס אחד. ה"צנזורה" של הרביזיו־ניסטים, שמהם יצאו כעבור חמש־עשרה שנה אצ"ל ולח"י, פסלה, ערב מאורעות 1929, מאמר של בן־אב"י נגד האדמיניסטרציה הבריטית בארץ־ישראל, שנראה להם חריף מדי. בעל המאמר מביע את ההשערה שאילו פורסם ה"אני מאשים" שלו

ימים מספר לפני פרוץ המהומות — ולא באיחור, כפי שפורסם בפועל — אפשר שלא היו המהומות פורצות כלל.

*

סלע-המחלוקת בין בן-אב"י לבין ז'בוטינסקי, ולמעשה בין איתמר לבין הציונים בכלל, היתה השאלה הערבית. ההסתגרות מפני זרים, מורשת הגיטו, טבועה בהכרח בכל תנועה יהודית בעלת-הכרה, בין "שמאלית" בין "ימנית". הרי זה ענין שאפשר לרסנו הרבה או מעט על-פי השכל; אבל הרגש גובר כאן כמעט תמיד, והוא אינטנסיבי ואינסטינקטיבי כל-כך עד ששום "תרופות" של הגיון לענין זה לא תועלנה כפי הנראה ולא-כלום, משך עוד ימים רבים.

בהקשר זה מעניינת היא הנמקתו של בן-אב"י לגישתו, הוא, גישת בן-הארץ, לשאלת העם השכן: "אני רואה את הערבים הארצישראליים, בחלקם לפחות, כיוצאי-חלציהם של היהודים הקדמונים, אשר קיבלו עליהם את דתותיהם של הכובשים המושלימים והנוצרים, ובלבד שלא למסור את הארץ בידי זרים".

ומכאן עד לגיבושו של מושג אומה עברית, שעברה הוא עבר המולדת ומערכת-חייה חילונית, מתקדמת וחפשית מעקת הדת, לחצה ומסגרותיה, אין הדרך רחוקה, בעצם.

מגילת מאמציו של בן-אב"י להביא לידי הידברות עם המנהיגות הצעירה של דוברי-הערבית במזרח ראויה אולי למסה ארוכה ומפורטת בפני עצמה. הרי זו שאלת-יסוד, שחום האקטואליות לא פג ממנה גם כיום, כמוה כשאלת הפתיח הלטיני ללשון העברית, שאותה הטיל בן-אב"י לחללה של הציבוריות העברית, שאלה שגם כיום היא בבחינת שיר-מומור לעתיד-לבוא.

*

וכל יתר על-ילות בן-אב"י (להבדיל מ"מעללים"), כל פרשת תקפו וגבורתו, חולשותיו וכשלונותיו; פגישותיו עם גדולי-עולם, מכמאל פחה עד מוסוליני ומבלפור עד נורתקליף; הטפתו לתחיית הימאות העברית ומסותיו בהוצאת עתון וספר עברי בכתב לטיני — הרי הן מסופרות בפרטי-בפרטים ובגילוי-לב שאין דומה לו בספר-זכרונותיו, אשר זכה לצאת לאור רק תשע-עשרה שנים לאחר מותו.

לא מדינת-החלוקה, שעל הקמתה, ולו בצורה קאנטונית, היה מוכן למסור את נפשו; לא מדינת-ההסתדרות, שעם מנהיגיה התידד בתקופת-חייו האחרונה; ולא ההסתדרות הציונית העולמית, שלמענה הקריב הרבה כל-כך — שום גורם מן הגורמים הללו העשירים ורבי-הכוח לא ראה לטרוח בפירסום הפתבים.

הספר, ואלה שיבואו אחריו — אם יבואו — יצא לאור על-ידי ועד ציבורי, המורכב מעט ידידים אישיים וקרובי-משפחה. זאת המציאות הפרוזאית, הממשית; ואם נרצה — נוכל ללמוד לקח-מה גם ממנה.

נתן רוטנשטרייך : חברה וערכים

הדיון בנושא שלפנינו עניינו לשמש אך נקודת-מוצא ורקע לביורר שאלות שבפני הפיננס הזה, שעניינו עבריינות. הזדקקותי לשאלות המסוימות האלו תהיה רק באקראי, בלי שאוכל לומר שעל-ידי הרמיזות לגוף הנושא אפשר לצאת ידי חובת-חומרתי.

בחינת הנחה לדיון זה יש להניח את הציון, או את ההגדרה הרחבה, של מה שקרוי "ערכים": הם עקרונות הפעולה או נורמות ההתנהגות שלנו. ציונים אלה באים להצביע על כך שערכים כעקרונות-פעולה הם מיני תוכן המביאים אותנו להעדיף מעשה אחד על מעשה אחר, או מהלך פעולה אחד על מהלך פעולה אחר. ערכים הם מיני תוכן שבגינם נעשה זה שאנו שואפים אליו ראוי שנהיה שואפים אליו, כלומר ראוי שיקוים וראוי שיהיה. עקרונות-פעולה ממין זה הם מיני תוכן כמו חירות, חיי האדם, חשיפת האמת על-ידי התבוננות בעולם, או קדושה שאנו דבקים בה על-ידי יראת-שמיים. כל אלה, כמו חירות או חיי אדם וכיוצא בזה, הם עקרונות ואינם מעשים, כלומר שהם מיני תוכן שעל-פיהם אנו מעריכים מעשים או מבצעים אותם, שעל-פיהם אנו בודקים האם מה שיש ראוי הוא שיהיה, ושעל-פיהם אנו קובעים את שראוי שיהיה גם כשאיננו קיים. על-פיהם בודקים אנו מעשים אם מתגשם בהם תוכן שהוא טוב או אין מתגשם בהם תוכן כזה. כשאנו מדברים על ערכים אין אנו מתארים מצבים קיימים או מתרחשים. אין אנו מתארים אם פלוני בן פלוני עשה דבר או לא עשה דבר, אלא אנו נזקקים למעשים על פי זווית-ראייה ועל-פי השאלה: האם מן הדין היה שנעשה הדבר, או אם מן הדין הוא שייעשה, או אין זה מן הדין.

נמצא שערכים משמשים לנו אמות-מידה למעשים, או, בלשון אחרת — אמות-מידה להערכת מעשים. אך השאלה של אמת-מידה אינה שאלה מופשטת, קל-וחומר שאלה שממציאים אותה לצורך ההמצאה גופה. זו שאלה העולה במצבים הממשיים של כל אחד מאתנו, למשל — כאשר מעשה או דבר הרצוי לנו נדונים מצד השאלה אם ראוי הוא שיהיו רצויים לנו. אמנם מצויה הנחה פשוטה ורווחה, והיא מצויה לפרקים גם בטישטוש מונחים שבשפה המקובלת, בה מזהים את הרצוי עם הראוי. על-פי הנחה זו אנו מסתפקים או נראים כמסתפקים בהגדה של רצוי ומצוי, כאילו ממצה צמד זה את הענין, אולם הנחה זו מופרכת היא מעיקרו של דבר. כשאני מדבר על משהו שרצוי לי הרי אני מבליט בכך שבאשר הוא רצוי לי אני מבקש להשיגו, ושאני מחשיב אותו, ואת החשבתי אותו הריני מרכז ומגבש בכך שהדבר רצוי לי. לולא החשבתי לא הייתי מעלה אותו למדרגה של רצוי. אולם אמת-

המידה של ההערכה חלה גם על הרצוי, כלומר — אנו נדרשים לבחון אם הרצוי ראוי הוא שיהיה רצוי או לא. כשמדובר על רצוי מדובר רק על עובדה שמשוה נחשב בעיני ונעשה ראוי לשאיפתי; אולם בכך אני רק מתאר עובדה, אני מצביע על מיני השתקקות כעובדות. אך השאלה של ערכים אינה שאלה של תיאור עובדת ההשתקקות ומיון מיני ההשתקקות, כלומר מיון הדברים הרצויים לי. שאלת הערכים היא שאלה של השוואה בין העובדה הנתונה ובין ההשתקקות ותכנה לבין העקרון שעל-פיו אני נדרש להעדיף ולהצדיק השתקקות אחת לעומת השתקקות אחרת או להעדיף מטרה אחת של השתקקות לעומת מטרה אחרת. שהרי גלוי וידוע שאפשר שתהיה לי השתקקות לבידור, לנכסים, לפגיעה בזולת, ברכושו ובנפשו. הנקל הוא להבין שכאשר יש בי השתקקות זו הרי הבידור, הנכסים וכד' עומדים להערכה; כלומר, השאלה היא האם העובדה שדברים אלה רצויים לי היא גם הסמכות לכך שהם רצויים לי. אולם כשאני שואל לסמכותו של הרצוי הריני מעמידו לבחינה על פי זווית-ראיה של ערכים. העובדה הפסיכולוגית או החברתית של מטרת ההשתקקות אינה מעלה מטרה זו למדרגה של ראוי וטוב. כשאנו מסתפקים בקטביות העובדתית שבין המצוי והרצוי נוטים אנו להשכיח את הקוטב של עקרונות המוסר או של הנורמות. הרי מזווית-ראייתן של הנורמות הרצוי אף הוא מין של מצוי, אמנם מצוי שאינו נוכח, מצוי שאני מבקש להשיגו כדי שיהיה נוכח. ההבדל במקרה זה הוא לא הבדל בדרגה או בתחום אלא הבדל בין נוכח לשאינו נוכח. ואילו הראוי עומד במישור אחר מן המצוי והרצוי כאחד. כדוגמה להסברה מה הם עקרונות-הפעולה המובילים אותנו להעדפה הובאו לעיל עקרונות כמו חירות, חיי אדם, אמת וקדושה. עד שאנו באים לברר לעצמנו את הבעיות המיוחדות שבזיקתם של בני-האדם כיחידים ובזיקתה של החברה לעקרונות כערכים, שמא ניטיב לעשות אם נשתהה בבירורן של אי-אלו שאלות נפשיות ורוחניות שלהן נתונה התקופה ושבזיקה אליהן, על רקע מצבו המסוים של הדור, עולה לפנינו גם השאלה של עקרונות וערכים.

ב

לתקופתנו שלנו, כמו לכל תקופה, תודעה עצמית, תודעה על טיבה ועל שאיפותיה, בין תודעה מנוסחה ובין שאינה מנוסחה. בתקופתנו, כמו בכל תקופה, רווחה הערכה מסוימת שבני-אדם מעריכים את עצמם. יש לבני-אדם צפיה על עצמם, ויש להם מושגים, ולו מעומצמים, על הטוב. הדבר אמור לגבי בני הדור בכלל ואף לגבי בני הדור של החברה הישראלית, בני העם והמולדת הזאת. לפיכך יש לומר דברים אחדים על ערכי התקופה שלנו, על מה שבני-אדם רואים כערכים, או על מה שאפשר לראותו באופן אובייקטיבי כערכים.

ודאי, אפשר לומר שכל תקופה יש בנופה הרוחני פאראדוקסים יסודיים. אולם עלינו לעמוד על הפאראדוקסים היסודיים של תקופתנו-אנו. עדים אנו לכך שהתרחבו אפקי ידיעותיהם של בני-האדם. ידיעתם של בני-האדם את העולם מקפת גאלאקסות

רחקות, ואולי תבל-ומלואה. מגמתה של הידיעה היא לצד הרחבות, הן רחבותו של הקוסמוס הן רחבותה של האנושות, שהרי יודעים אנו יותר ויותר על בני-אדם רבים, על חברות שונות של בני-אדם, על תקופות שונות בהיסטוריה שלהם, על מיני התנהגות ועל המניעים להתנהגות. אולם מול רחבות זו של אפקי הידיעה עומדת העובדה המכרעת האחרת שמצויה הצטמצמות יתירה של שאיפות בני-האדם. האדם היודע על העולם ברחבותו מקיים בכל-זאת את שאיפותיו כצמודות לדי-אמות של עצמו. אפשר היה לומר, על דרך של חידוד מונחים, שהיקף הראייה הידיעית של האדם הוא קוסמוצנטרי, סובב סביב הקוסמוס ברחבותו; אך היקף השאיפה הוא אנתרופוצנטרי, הוא מרוכז סביב האדם, טובות-ההנאה שלו ודרישתו מן היקום שיספק לו את צרכיו ויספק לו את צרכיו הגוברים והולכים. מצויים אנו אפוא בתהליך של התרחבות מצד הידיעה והצטמצמות מצד הרציה. לפיכך רואים אנו שבתקופה שבה מתרחב אופק החיים מצד הידיעה נתונה תשומת-הדעת של בני-האדם מצד שאיפתם לאותם ערכי-חיים שאפשר לכנותם ראשוניים, כמו חיוניות, משך החיים, בריאות, או בדרגה אחרת, בידור, הנאה, פריקת מתיחות, ושוב בדרגה אחרת — הישגים כלכליים מבחינת הקנין שמחזיקים בו ומבחינת אפשרויות ההנאה הנמשכות מן הקנין.

בגילויים אלה ממצה עצמו במידה לא מועטה האדם בתקופתנו. כשאנו שואלים מה התהודה שהעולם מעורר אצל האדם היחיד, או מה הוא מפיק מן העולם בשביל עצמו, נוכל לומר שענין לו לאדם ברמה האלמנטרית של קיומו הגופני או ברמה הרגשית או הרגשית-למחצה של הנאה והפקת הנאה ורמה קניינית-כלכלית של שימוש באפשרויות הכלכליות. כל אלה הם בעצם מישור אחד, המוגדר והנקבע על-ידי האדם המבקש לתרגם הכל אל עצמו ואינו שואל עוד את העולם שאלות על הלקח שילמדו העולם אף לא על אחריותו שלו כלפי העולם. שואל הוא רק מהי טובת-ההנאה שיפיק הוא מן העולם. במישור זה מתרחשים גם התהליכים ההיסטוריים הגדולים המביאים בני-אדם במגע אלה עם אלה והיוצרים עולם מיוחד שבסגנון-חיים הפנוי בדבקות על ערכים אלמנטריים, הכל אחוזים שאיפה ונטייה לשיפור רמת-החיים ולפיתוח כלכלי ויהי-מה. פיתוח זה גורר אחריו לעתים קרובות גם אכדן עצמאות לאומית אמיתית של עמים או חברות, גם לאחר שביקשו עמים אלה עצמם להשיג עצמאות לאומית ומוכנים היו לוותר למען הישג זה, בשלב שלפני העצמאות, על טובות-ההנאה מרובות, ואילו עם השגת העצמאות שמים הם כל מעייניהם בפיתוח כלכלי ויוצרים טיפוס של אדם שבנטיותו אינו שונה מבני-האדם ששלטו בעמים הקולוניאליים בשלב הקודם.

תהליכים אלה גוררים אחריהם גם טישטוש הדמות של התרבויות ההיסטוריות הגדולות, כפי שיכולים אנו להבחין בהתפתחותה של אסיה בדורנו, אסיה זו שהיא בעלת תרבות גדולה משל עצמה ובעלת ערכים שונים מן הערכים האלמנטריים השליטים עכשיו במערב. אך אין לבוא בטענה כוללנית נגד רמת ערכים זו ונגד בני-אדם הדבקים בהם. הטעם לכך שאין אנו רשאים לבוא בטענה זו הוא שיש לו

לאדם בחייו מישור חיוני, כי האדם הוא גם יצור פיזי, ומישור קיומו זה זכאי לשמירה ולטיפוח. מן הטעם הזה אין לבוא אפוא בטענה שעל-ידי קיומם של ערכים ויטאליים מתרחש עיוות וכאילו מגיעים בני-אדם להחשיב את שראוי שלא יהיה נחשב על-ידיהם. הטענה היחידה שאפשר וצריך לטעון היא שהרמה הוויטאלית של הערכים אינה ממצה את מכלול הערכים כולם. אם יהיה האדם רק טובע טובות הנאה סופו שלא יהיה אדם בנמצא, משום שהוא עצמו סופו נעשה תלוי כל-כולו באירועים המהנים אותו או באלה שהוא מבקש להפיק מהם הנאה, והוא יהיה העתקם של האירועים, כביכול בבואתם. זאת ועוד, מאחר שטיפוח הרמה הוויטאלית של מציאות האדם תלוי במידה מכרעת בפיתוח רמתו של המדע ושלוחותיו בטכניקה, בהיגיינה, בטיפול הרפואי וכו', הרי אם יהיה אדם מועמד על הרמה הוויטאלית בלבד — גם מדע לא יהיה בנמצא בשלב הבא, והלא המדע הוא תנאי גם לפיתוח הרמה הוויטאלית של מציאות האדם. שהרי אם יצטמצם האדם לרמה הוויטאלית לא יהיו מצויים גם מקורות היניקה לסקרנות האינטלקטואלית, לחפץ הדעת-לשמה, כלומר נעדרים יהיו כל אותם גורמים שבלעדיהם לא יצויר קיומו של המדע — וכתוצאה מכך לא תצוירנה השלוחות השימושיות של המדע.

בדברים אלה דובר על פני התקופה כולה, ובלי להאריך בכך יתר על המידה מן הראוי לומר גם דברים אחדים לגבי בני הדור שלנו במציאותה של החברה במדינת-ישראל. אפשר לומר שבמידה לא מועטה נקבעת דמות הדור שלנו על-ידי הערכים הוויטאליים הקובעים את דמות התקופה. מצד זה ניתן לומר, לא בלי שמינית של אירוניה, שפבר השגנו שיעור זה של נורמליזציה מצד המניעים של פעולה ומצד האוריינטציה על ערכים ויטאליים. אכן, בהרבה עניינים יסודיים מאד לא השגנו עדיין את הנורמלי, כי לפלל שלנו אין עדיין שיעור סביר של בטחון-קיום קיבוצי ואין לו גם שיעור סביר של אחדות-קיום תרבותית. אבל משפתחנו את חלונותינו לפני הרוחות המנשבות בעולם חדרו רוחות אלו לתוכנו בקלות ועשאנו דומים במידה ניפרת מאד לבני תרבות-המערב כמו שהיא מעוצבת בדורנו. נראה הדבר שקל הוא לפתוח חלונות מלעצב דמות. ובאין מאמץ מכוון לעיצוב דמות, עצם פתיחת החלונות נראית כאילו היא גורם מעצב-דמות.

אמנם במציאות שלנו מצוי עדיין יסוד של אי-שביעות-רצון ושיעור מסוים של בקורת-עצמית. שהרי לא נשתכחו מאתנו עדיין אבות-רעיונות שהיו לנו עצמנו. ויש בינינו אנשים המבקשים להעמיד את דמות החברה שלנו על יסודותיו של ריניסנס מסוים ולא די להם בבסיס הקניינים של התקופה שאנחנו חיים בתוכה. ודאי יש בכך קושי שלא ישוער, משום שהתקופה שאנו חיים בה נוטה לחד-גונית תרבותית, לאוניפורמיות של סגנון, ואילו ריניסנס הוא ענין של התכנסות, של שיבה, ולא ענין של הסתגלות אל המהלכים הנתונים. בכך נעוץ קושי חמור בשבילנו, משום שאנו מנסים לבנות תרבות היסטורית בתקופה טכנולוגית. ובעצם הסתירה הזאת מצויה חומרה שאין לזלזל במשקלה כלל וכלל. כל מה שאנו מבקשים וחייבים לעשות מוטל עלינו לעשותו מתוך תודעת הקושי וההתיצבות לפניו.

אין ספק בכך שהעובדה שאנו פועלים, בתוך גבולות מציאותנו שלנו, בתקופה של פיתוח כלכלי נמרץ, עובדה זו העלתה את חשיבותה ואת משקלה של תודעה כלכלית, אם מותר להשתמש בצירוף זה, מצויים אנו בתקופה של החשבת קניינים, יעילות, הישגים וכו'. על כן המציאות שלנו גופה, זו המציאות שאין להינתק ממנה, מגבירה בנו את הנטייה אל הרמה הוויטאלית של הערכים, היא הנטייה המציינת את התקופה בכללותה. אנו עצמנו נתונים בבלמוס של הישגים ושל קניינים ושל השתוות איש לרעהו מזווית-הראיה של הקניינים, ואנו יוצרים סטנדרד חברתי שהביטוי ההולם בשבילו הוא במטבע האנגלי: "to keep up with the Joneses". ומאחר שכך הוא הדבר, ואין אנו מעודדים את עצמנו על-פי מה שראוי שיהיה אלא לפי מה שישנו אצל זולתנו, יוצרים אנו אווירה של דחיסות ושל מירוץ. רבים אצה להם הדרך להישגים, ואפשר לומר שגם העבריינות היא קפיצת-הדרך להישגים.

ג

במקום זה יש להעמיד על ההבדל שבין תודעתו של הפרט מצד מה שראוי הוא שיהיה לו לבין תודעתו של הפרט לגבי הכלל. הפיתוח הכלכלי אין פירושו הישגו של הפרט אלא ענין לו במבנה של הכלל, ביצירתה של פירמידה חברתית, בפיוור התעסוקה, בהפגשת בני-האדם עם מכלול האפשרויות של היצירה הכלכלית, ביצירת אנשים בלתי-לויים, פיתוח הכלל אינו זהה עם הראווה של הפרט. אבל דווקא בנקודה זו חל בחברתנו שיבוש, ואפילו שיבוש בולט. התכוננותה של מדינת-ישראל וקיומה הם מעמד גדול של פרסטיז'ה ציבורית לעמנו, אבל בענין זה המעמד של הכלל אינו זהה עם מעמדו של הפרט והפרט אינו יכול ואינו רשאי לתרגם את מעמד הכלל לפרסטיז'ה אישית שלו עצמו — זו המתגלמת ברמת צריכה כלכלית שלו עצמו. אבל דווקא זהו שמנסים אנו לעשותו בבואנו לתרגם את הרמה של הקיום של הכלל לרמה של כל אחד ממנו. לפיכך מתקפחת בתוכנו תודעת השירות לכלל, תודעת השליחות למענו, והוודאות הפנימית שאחד מאפיקי העילוי של הפרט הוא בעיצוב פני החברה, אותה חברה שאין לה קיום אם לא נעצב אותה חוזר ועצב. גם ההתכנסות בדי-אמות של היחיד, ודבקותם של היחידים ברמה של הערכים הוויטאליים, מעצבים את פני החברה רק עיצוב שלילי בכך שיחידים אלה עושים את החברה לא בעלת דמות משל עצמה אלא שדה-מפגש של אינטרסים בלבד.

ד

אך כאשר חברה נעשית שדה-מפגש של אינטרסים ואינטרסנטים, מעמדה המוסרי מתקפח. כי מעמדה המוסרי הראשוני של החברה הוא בכך שהיא החברה, בעצם היותה וממשותה היא מרסנת את אנוכיותו של היחיד. מעמדה המוסרי של החברה נעוץ בכך שבעצם העובדה שהאדם שרוי בחברה שרוי הוא ביחסים עם בני-אדם אחרים והאדם, כל אדם, נתחמים לו תחומים וגבולות. בשביל אדם השרוי בחברה העולם הממשי של המציאות אינו העולם האנוכי שלו עצמו. לפיכך אפשר לומר

שיש לה לחברה מעמד מוסרי התחלי בעצם העובדה שהיא קיימת, למיצער מעמד מוסרי התחלי במובן השלילי של המושג הזה, במובן זה שבעצם עובדת קיומה החברה נעשית גורם מרסן-אנוכיות ומונע פגיעה בזולת שהיא תוצאה מן האנוכיות. מאחר שכל עיצוב אף הוא ריסון, וגם עיצוב על-ידי עקרונות מופשטים כמו חירות או כבוד זולת הוא עיצוב הרציות של בני-האדם, ניתן להיאמר כי עצם עובדת הקיום החברתי מצוי בה מינימום של עיצוב. אולם כל זה אמור בתנאי שהחברה איננה רק חלל בשביל האדם אלא היא מערכת של יחסים שבני-אדם מודים בהיותה מערכת כזאת.

ועוד: יש ערכים מוסריים מסוימים שאפשר לקיימם רק בתחומי המגע בין אדם לחברו, או בתחומי המגע בין בני-אדם רבים. ערכים כמו צדק או שוויון אין להם מובן שלא על רקע המגע בין בני-אדם רבים, שהרי צדק עניינו להבטיח התחשבות בכל פרט או עניינו בהתחשבות של הכלל בפרטים. על כן, באין בני-אדם רבים שוב אין שאלה של התחשבות אדם באדם, ועל כן באין בני-אדם רבים אין עילה להפעלת עקרון הצדק כעקרון ההתחשבות. וכיוצא בזה לגבי עקרון השוויון; שהרי עקרון זה כל תכנו תלוי בעובדה שיש בני-אדם רבים ובהערכה שראובן מעריך את שמעון ובמשקל שהוא, ראובן, מיחס לשמעון. הבעיה של השוויון עומדת משום שיש בני-אדם רבים השונים זה מזה ועקרון השוויון מדריך אותנו להעריך את השונים כשווים זה לזה במהותם. נמצא שמצויים ערכים מוסריים שעניינם לכוון ולעצב את ההדדיות שבמגע שבין בני-האדם, ובאין מגע — אין טעם למימוש ערכים אלה. אמרנו למעלה שהחברה היא בעלת מעמד מוסרי התחלי בכך שהיא מרסנת את אנוכיותו של היחיד. עתה אומרים אנו שבאין חברה לא יהיה מימוש לצדק או לשוויון ולא תעלה כלל השאלה של הצדק והשוויון. לפיכך ניתן לומר שמציאותו של התחום החברתי כעובדה, וזווית-ההערכה הנעוצה במציאות זו, פותחות אופק בכיוון הגשמתם של ערכים מסוימים אשר מצד תכנם הם מצריכים את התחום החברתי ומגיעים לכלל מימוש רק בתוך התחום הזה לבדו.

ה

במקום זה מן הראוי לשבץ הערה לגבי גישתם של מדעי-החברה בדורנו, ובעקבות מדעי-החברה — לגבי גישתו של מדע החינוך בדורנו (ולא רק מדע אלא גם האידיאולוגיה והמעשה החינוכי הנלווים אליו). מדעי החברה והחינוך שמים את הדגש במידה יתירה בצד אחד בחינוכו של האדם ובצד אחד במקומו בתוך מכלול החיים החברתיים. הכוונה היא לאותו צד אשר בו-ארגון המקצועי הוא קרוי: סוציאליזציה. תשומת-הלב ניתנת להסתגלותו של האדם לתהליכים החברתיים, ליכלתו לתפוס מקום בחברה ובתוך זה לחיות עם הזולת, ליטול על עצמו תפקידים שהחברה מטילה עליו או שהחברה מצפה כי אכן ימלא אותם. כללו של דבר, החינוך הוא במידה בולטת חינוך לקראת חיים בתוך החברה. אכן, אין להטיל ספק בכך שהחיים-בצוות, והסוציאליזציה המכוונת אל חיים אלה, יש להם משקל מוסרי-

ערפי מסוים. משקלם הוא בכך — כאמור למעלה — שבפעם החיים בצוות טמון ריסון האנוכיות של האדם היחיד. עצם עובדת ההפגשה של אדם עם אדם מביאתו במידה ידועה להתאפקות, מונעת במידה מסוימת אלימות והתפרצות. מצדדים אלה הסוציאליזציה יש לה לא רק מעמד תיפקודי, כלומר שהיא מלמדת את האדם כיצד להתקיים בתוך עולם ממשי המאוכלס בני־אדם רבים, אלא יש לה גם משקל מדריך מוסרי. היא מלמדת את האדם להביא בחשבון את הזולת, אם מטעמים של חשבון ואם — ודבר זה אינו מן הנמנע — מטעמים של התחשבות בזולת. אולם הסוציאליזציה אינה עשויה למצות את מלוא תכנה של מטרת החינוך. שהרי החברה שלקראתה מובילה הסוציאליזציה היא לגבי האדם עובדה, ולהלכה — ולצערנו הגדול: לא רק להלכה — אפשר שהדפוסים החברתיים שלקראתם מובל האדם יהיו דפוסים של משמידי האנושות, או משמידי עם אחר, או של המפלים אדם לעומת אדם או מפלים קבוצות של בני־אדם מול קבוצות אחרות ומבססים את ההשמדה וההפליה ביסוס רעיוני כביכול. סוציאליזציה סתם מובילה — או עשויה להביא — לידי הסתגלות לדפוסים נתונים, וניטל ממנה היסוד של הערכת הדפוסים. של נקיטת עמדה בקרתית כלפיהם, קל־וחומר — של הכרעה ממשית, רעיונית והיסטורית. נגדם. חינוך אי־אפשר להעמידו על ההסתגלות לדפוסים החברתיים אם ענין לו בפיתוח מלוא יכולתו של האדם המתחנך, אם הוא נושא בתוכו לא רק את היסוד של מילוי תפקידים בתוך החברה אלא גם את היסוד של ההערכה והבקורת וגם יסוד של זיקה מסוימת לעקרונות ההערכה ושל בקורת, רוצה לומר — אם אותה חברה שבתוכה הוטל על האדם להיות היא סדן למימוש עקרונות כמו צדק ושוויון או אינה סדן להם, או אפילו אם אותה חברה שמוטל עליו להסתגל אליה פותחת עצמה בפני יכולתו האישית של היחיד או אינה פותחת עצמה בפניו. ההערכה אפשר גם שתקבע אם החברה עומדת על חברתיות סתם או היא מניחה מקום לפעולות יצירה מסוימות שאינן נדונות על־פי קנה־המידה החברתי אלא על־פי קנה־מידה אינטלקטואלי, יצירתי, אסתטי, וכדו' וכדו'.

זאת ועוד אחרת: הדגש המושם בדורנו בחינוך לסוציאליזציה ספק אם בסופו של דבר משמש הוא את הענין שלמענו באה ההדגשה הזאת. ספק אם בסופו של דבר החברה נמצאת נבנית כשהיא גופה נעשית מטרת החינוך, שהרי אם לא יהיה האדם מעריך את החברה ודבק בה משום שהיא עצמה יצירה אנושית, ואם יהיה רואה את החברה בחינת סביבה נתונה בלבד — אפשר ואפשר שהביטויים השונים של דבקות והערכה ימצאו להם פורקן לא בכיוון חברתי אלא דווקא במעשים אנטי־חברתיים. החברה עצמה כאשר היא שמה עצמה בחינת אופק יחיד לאדם היא מקפחת גם את מעמדה שלה. כאשר סטיה מנורמות של התנהגות נתפסת רק כסטיה מדפוסים והרגלים של חברה, שוב אין הסטיה יכולה להיות מוערכת כסטיה של ממש או כפגיעה בענין שאין לפגוע בו, אלא היא מוערכת כאי־התאמה למוסכמות מסוימים — ועל מוסכמות צריך, כידוע, להביא ראייה וסטיה מהן צריכה ראייה כדי שתיחשב סטיה מן המוסר.

החשבת החברה כיצירה אנושית אפשר שתהיה מוצדקת לא משום שהחברה היא כוח המטיל על האדם את הכרח ההסתגלות באמצעות הסוציאליזציה אלא משום שהחברה עצמה היא. מצד אחד, גורם שבריסון האנוכיות — ומצד שני היא סדן ושעת-כושר למימושם של עקרונות מוסריים או ערכיים מסוימים. ואם לא יהיה לה לחברה מעמד זה של סדן ורמה זו של מוסריות התחלית כגורם מרסן לא תהיה גם סמכות למחנכים. סמכותם של אלה אינה יכולה להיות מושתתת אך ורק על כך שהם מיצגים את הכוח של היש החברתי כי "ערבך ערבא צריך", אלא למיצער גם על זה שהם פונים אל האדם המתחנך ומפעילים את הפוטנציה הגנוזה בו בכל רחבותה, או שהם נותנים לו לאדם להוציא עצמו מן הכוח אל הפועל.

1

דווקא מבחינה זו יש לראות כי אמנם החברה היא בעלת מעמד מוסרי התחלי. אולם היא גם חולית-ביניים בין המעמד הממשי של האדם היחיד, מעמד ממשי שהוא בתוך כך מעמד מוסרי משום שהאדם הממשי מיצג בעובדת קיומו את הפוטנציה האנושית. החברה שרויה בין היחיד לבין תכנים כגון צדק ושוויון, המתגשמים אך ורק בתוך החברה ובלעדי החברה לא יהיה להם מובן — וקל-וחומר שדה-מימוש. משקלה של התביעה שהחברה תובעת מן היחיד מתעמק אם תביעתה אינה נסמכת על הכוח הגלום בתוכה אלא על סמכות העקרונות שהיא נועדה לשמש ושהיא שעת כושר להגשמתם.

נמצא שאם יראה האדם את החברה כבעלת מעמד מוסרי התחלי וגם כמעמד של שעת-כושר למימוש עקרונות מוסריים, כלומר גם כבעלת מעמד מוסרי, מעיקרו של דבר, וגם כפותחת אפקים להגשמה מוסרית נמשכת והולכת, הרי תעמיק דבקו של האדם בחברה, תפה שרשים ולא תדולדל אף לא תועמד רק על העובדה הממשית והפיזית-למחצה של קיום החברה. ניתן להיאמר — בניגוד לדעה הרווחת — ככל שיש לו לאדם יותר טעמים לדבוק בענין מסוים, ולא כאשר יש לו מניע אחד-יחיד לדבקו שלו, כן מתעמקת דבקו בענין זה. כאשר יש לו מניע אחד לדבקו אפשר שיעמוד בפני הכרעה של „הכל או לא-כלום“, או שהחברה רצויה לו או שאינה רצויה לו. אולם כאשר לא יעמוד בפני שיקול מתוך מניע אחד בלבד הרי יגלה גם בתוך המציאות הנתונה שכבות ופנים הרבה; אפשר ואפשר שבמקרה זה יהיה יחסו של האדם לחברה רב-פנים אף הוא, יהיה גם יחס של דקות וגם יחס של אפיקורסות, בלא שיהיה צריך לתרגם את האפיקורסות שלו לעמדה אנטי-חברתית כוללת, אף ימצא ביטויים ממשיים ומוצדקים הן לדבקו הן לאפיקורסות.

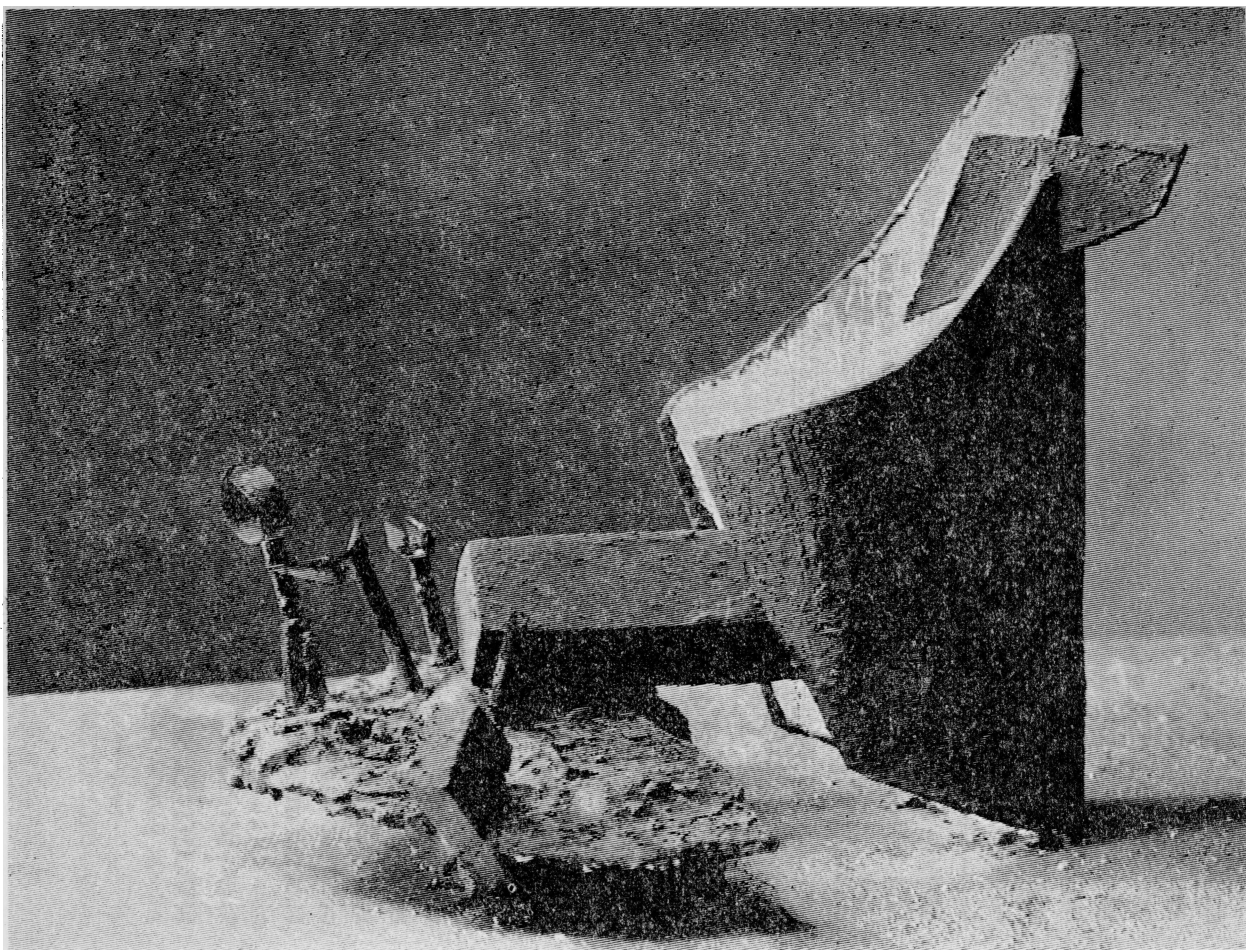
ואכן, אחד העניינים החינוכיים והאנושיים העיקריים, הן מזווית-הראיה של התקופה בכלל הן במציאות של חברתנו שלנו, הוא זה: לתת ביטויים לגיטימיים לבקורת ולמנוע תוקפנות הבאה במסווה של בקורת. בקורת היא קונסטרוקטיבית מעיקרו של דבר, היא ביטוי מוצדק להערכה-עצמית; ואילו תוקפנות היא הפניה של הגישה המסתייגת לחברה מתוך טרוניה נגדה ומגעת לכלל מעשים שכנגד

החברה. התוקפן, בעיצומו של דבר, מסכים לנורמות החברתיות; אולם מתוך שהן נגדו, הרי למעשה הוא מהרסן.

מדברים אלה משתמע כי האדם היחיד נתבע לקיים את החברה כהתגשמות התחלית של התנהגות מוסרית. אך החברה מצדה נדרשת להתחשב באדם היחיד, משום שהעובדה כי היא, החברה, היא התגשמות התחלית של התנהגות מוסרית — עובדה זו מטילה על החברה חיובים מוסריים. אם אנו מצויים במישור המוסרי, נדרשים אנו לנהוג לפי ההגיון והמבנה של מישור זה. ממש כשם שהחברה זכאית לתבוע מן האדם היחיד שיהיה מקיימה ומתחשב בה, כך גם זכאי האדם היחיד לתבוע מן החברה שתתחשב בו. אולם תביעתו של האדם היחיד, המופנית אל החברה כדי שתתחשב בו, אי־אפשר לה להיות נדלית בתביעה שהחברה תעניק לו טובות־הנאה. אם על כך תועמד תביעתה, לא יעשה האדם היחיד את החברה סדן להגשמת עקרונות מסוימים אלא יעשנה שוק העומד על מיקח־וממכר. בכך תתקפח גם המוסריות ההתחלית של החברה, אשר תחת שתעמוד על ריסון היחידים תעמוד על גירויים ועל עידוד שיינתן להם לא לרסן את אנוכיותם אלא למצוא לה ביטוי ופורקן, לפי מה שניתן בגבולות המעצור המוצב לאנוכיות של ראובן על־ידי אנוכיותו של שמעון.

ז

כאן אנו עומדים על הסתירה היסודית בה שרוי האדם בדורנו. כבני־אדם החיים בדורנו נוטים אנו לפרש את זכותנו לחיים ואת זכותנו כיחידים בתוך החברה כזכות שסיפומה הכולל הוא בקבלת טובות־ההנאה שתעניק לנו החברה. אנחנו — והכוונה היא לבני־האדם בדור הזה בכלל ולנו עצמנו כבני הדור הזה בפרט — אין אנו רואים שזכויותינו בעולם שאנו מצויים בתוכו מן הדין תושלמנה על־ידי אחריותנו לעולם זה, לקיומו ולבנייתו. בתוך גודש הנטיה הקיימת בדור הזה למתן פורקן לבני־אדם קיימת גם הנטיה להחריב את העולם ולהחריב את האנושות, מתוך שהחרבה זו גופה היא מין פורקן ומין ביטוי לשלטונו הכולל של האדם ביקום. בנקודה זו נפגשות בעיות מדיניות וחברתיות ממשיות מאד של התקופה עם בעיות־יסוד של המוסר. בדור זה, שהגיע להישגים עצומים בכוח גורם הזכויות שבני־אדם העמידו עליהן, יש להעלות את יסוד האחריות של האדם לעולם ולחברה. האדם אחראי לחברה אולם החברה אחראית גם לאדם, שלא יהיה קיים בעולם רק כיצור ביולוגי או פיזי, שלא יהיה מתרגם את העולם לשפת המישורים האלמנטריים של קיומו. האדם הוא גם יצור שניתנת לו ההזדמנות לחיות עם הזולת ולעצב את הדמות האנושית של החיים עם הזולת, חיים לא רק כאחיזה לטובות־הנאה אלא חיים כשעת־כושר להגשמת עקרונות מסוימים.

דגם לאנדרטה של חיל־הים

יגאל תומרקין :

אברהם ברטורא : בית־ספר לא הרחק מן הגבול (ב)

ט"ז באדר ב

מתפתחים תנאים שרביים — זוהי אזעקה: בימי־שרב מתרחשים הרבה דברים לא טובים. יש לעמוד על המשמר.

דובי מה' חזר לפיתה — הוא נפגע לפני הפורים בבעיטת בטן. חששנו לו. נתגבר. גם משה מ. מב' חזר ותחבושת לראשו. הפגיעה היתה חמורה פחות משחששנו. האחות מספרת לי כי אלי מ. שהפיל את משה מן המיתח (בעת ביקור המפקח), ניסה לפני שנה לתלות ילד: הדלה אחד הענפים מאילן בחצר, שלא בשעת ההפסקה, קשר את חברו אל הענף, והעיף אותו למעלה. למזלם של השניים, נשבר הענף בטרם יגיע לגובה הדרוש.

בדיקה בממלכת בית־הספר מראה כי רק ארבע זוגיות של חלונות נשברו בימי הפגרה.

כ באדר ב

כנס המקהלות בימק"א. בית־ספרנו עושה רושם נאה בהופעתו. ודאי יזכה במקום מכובד.

להרצאתה של הפסיכולוגית ה. בערב לפני הורי הכיתות ז—ח (על "בעיות הילד המתבגר") באו בסך־הכל 5 הורים, מלבד רופאת בית־הספר ומורה אחד. דחינו את ההרצאה ליום ה' הבא.

כ"א באדר ב

ליקא מו' שוב התפרע, גם בכיתה וגם בשיעור למלאכה. הפעם בא מיד, כשנשלח עליידי מורתו. הבטיח לא להפריע עוד.

נקודת־התורפה של ליקא היא אביו, שלפני כמה שנים שלח יד בנפשו. הילדים יודעים על כך, וכשהם מדברים על כך באזני חברים (והם עושים זאת בהנאה רבה) הילד יוצא מגדרו ומשתולל. אני מנסה לחסן אותו מפני פגיעות אפשריות אלו. הוא נבון למדי אך התסביך הוא עמוק, ועוד נכוננו לבו צרות רבות. בשיחותי אתו מתעורר בי הרושם כי אם נוכל להטיל עליו תפקיד של כבוד בבית־הספר, שייוחד אותו מבין חבריו, נמצא לו תיקון. אולי נמנה אותו תצוצרן במיפקדים?

נידס מג', זה שניסה לפני כמה שבועות לחנוק את חברתו על שרשמה אותו ברשימת המצטיינים, בא היום לבית־הספר כשידיו חבושות. לשאלתה של המורה השיב: לפני החג העירה המורה בפיתה כי הילד לא הראה בזמן האחרון חריצות יתירה. אחת הילדות סיפרה על כך בבית נידס. כעונש על כך העביר אבי הילד את ידי בנו

בלהבת הפרימוס הבווער. האם "טיפלה" אחר-כך בתמיסת-יוד באצבעות החרוכות. עכשיו מובן לי מדוע הגיב הילד בפעולת חניקה כאשר נרשם על-ידי שכנתו. בתנאים כאלה מוטב לו לילד שלא יירשם בשום רשימה, לא של מפריעים ולא של מצטיינים, מוטב לו להישאר בצל ולא להתבלט. ומחנכת שיש לה ענין עם ילדים ועם הורים מסוג זה הריהי כמרקדת על חבל. אני מתחיל להעריך את המורים והמורות שלנו.

כ"ב באדר ב

בהפסקה הקיפוני היום בנות ח'. משהו מטריד אותן. הן קראו בעתון מעשה בבחור שנהפך לבחורה על-ידי ניתוחים פלאסטיים. קודם היה רס"פ, ועכשיו (התצלום בעתון הראה זאת בפירושי!) הרי זו בחורה בשמלת-כלולות עם מחשוף. הבנות רוצות לדעת פרטים רבים ככל האפשר על הנושא. אם הדבר הוא אפשרי — איך עושים זאת. למי צריך לפנות. האם זה עולה ביוקר. אף אחת אינה שואלת לשם מה עושים דבר כזה. אך אחת מן הבנות אינה יכולה לכמוס את שמעסיק אותה, והיא מפטירה: "אח, כמה אני מקנאת בגברים! — — —"

כ"ג באדר ב

המורה מה' מספרת: הילדים נתבקשו למסור בכתב תוכן של סיפור ולקשט בציורים את הסיפור. אחת הילדות ציירה פרימוס במקום תרמוס. בדיחה? מקרה? מה אומר תרמוס לילדה בת עשר, שעוד תשעה אחים ואחיות לה בבית, עם הורים שאינם יודעים עברית וספק אם הם יודעים בכלל לקרוא ולכתוב — מה אומר לה תרמוס? פרימוס — זהו מושג של ממש. הערב נתקיימה הרצאתה של הפסיכולוגית. היו כשלושים-וחמישה הורים — לאחר שחייבנו את כל ההורים, באמצעות חוזר, לאשר את בואם או לכתוב לנו את סיבת אי-בואם. כשליש מן ההורים לא יכלו לכתוב (אינם יודעים כתוב); דרשנו כי הבנים והבנות יכתבו את דברי הוריהם ויחתמו בשמם. אני מתחיל לפקפק אם זו דרך הוגנת ונכונה. אנו מאלצים את ההורים להיוקק לעזרת ילדיהם ולהשפיל עצמם לפניהם. האין אנו מסייעים לעירעור היחסים הטבעיים שבין הורים ליוצאי-חלציהם? והרי זה מעגל-קסמים: ההורים דורשים מילדיהם צייתנות, בתוקף עליונותם; עם התערערות הסמכות, פוחתת הצייתנות, מתרבות ההפרעות — ואז אנו דורשים מן הבית שיעזור לנו להתגבר על בעיות המשמעת בבית-הספר. הבית, כיצד הוא נענה לדרישתנו זו? כל עוד הילדים בגיל המלקות, לוקים (והעברת האצבעות באש אינה האפשרות היחידה, ומקרה זה אינו מקרה יחיד!). התגובה: אותם ילדים הלוקים בבית באכזריות נפרעים מחבריהם החלשים מהם (לא רק במעשי חניקה ותליה, אך גם במעשים כאלה), ואף ממוריהם. וכאשר הילדים גדלים — כבר בכיתות ז' וח' יש נערים ונערות העולים על הוריהם בשיעור-קומה, פיזית ורוחנית — נעשות הבעיות קשות-מנשוא.

כ"ז באדר ב

סלים (כיתה ז') רוצה ללכת לקיבוץ. הוא גבה-קומה — כשהזוטרים מפיתות א' וב' רוצים ממנו משהו (הם אוהבים אותו ומסובבים אותו תמיד) עליהם לטפס על סולם כדי שיתן את דעתו עליהם ויראה אותם — וטוב-לב, אך עצבני מאד ותפיסתו כשל תינוק בן-ייומו. בכיתה אין הוא משתתף השתתפות פעילה בלימודים — המתרחש בכיתה פשוט אינו נוגע אליו; גם המסגרת של הכיתה אינה קיימת לגביו. דיבורו מהיר כשל מכונת-יריה, והוא מדבר כל-אימת שעולה משהו על דעתו. יש מורים שאינם משלימים עם דרך זו, או שאינם מבינים את סלים; וכשמורה כזה נוזף בו, הוא פוקח שתי עיניו לרווחה ופיו מביע תמיהה גדולה: "מה?" כלומר: מה אתם רוצים ממני? וכי מה עשיתי? רק דיברתי, וצורך היה לי לדבר — אינני מבין אתכם.

ובכן, הוא רוצה לקיבוץ — נמאס עליו. נמאס עליו בית-הספר, שבו אין מבינים אותו, ונמאס עליו הבית, שבו אין הוא מוצא עוד את מקומו, ונמאס עליו הרחוב עם החברים. עד עכשיו עוד היה חי בשלנה יחסית, סגור בתוך עצמו, לא הפריע לאיש, העולם הפריע לו רק במעט, אך לפחות שלם היה עם עצמו. עכשיו הופרה השלנה. שוב אינו מוצא את מקומו. משהו מציק לו בפנימו, ואין הוא מבין עוד את עצמו. אך שמע הקיבוץ הגיע אליו — לא מן העתון חלילה, או משידור (שני אלה אינם קיימים לגביו): משהו סיפר פעם על משהו שנטרד מן הבית, וכדי שלא ליפול בידי המשטרה (מסתבר שנתן יד לחבורה שסרחה) — הלך לקיבוץ, והלה סיפר אחר-כך נסים-ונפלאות: כל אחד עושה מה שהוא רוצה, עובדים ומשתכרים, יש בנים ובנות, איש אינו מתעניין בכ יותר מדי, וכיוצא באלה...

ואבא אינו מסכים. על כן הוא בא אלי, שאני אומין את אבא ואשפיע עליו שישלחנו לקיבוץ.

אני מזמין את האב לשיחה, ואנו תוהים שנינו: מה עושים בנער כזה? בסך-הכל הוא עכשיו בן שלש-עשרה וחצי. מאומה לא למד, בקושי הוא חותם את שמו (ואינו מוגבל מבחינה אינטלקטואלית; הבדיקות הוכיחו שהוא "מעל לגבול"), בקושי הוא קורא את ה"סטאלאג"ים (ספק אם הוא מבין אף אותם) — לעבודה עדיין אינו מוכשר, לשום מלאכה אינו נוטה. לתת לו להמשיך עוד שנה ולגמור את בית-הספר היסודי? — מה תועלת תצמח לו מזה ואין הוא אלא תופס מקום בכיתה, שהדחיסות בה היא למעלה מכוח-סבלם של המורים.

אנו מחליטים להשאיר אותו, חוק-חינוך-חובה איננו רק חובה — הוא גם זכות לגבי נפש עלובה זו, ואני מחליט לקרבו אלי יותר ולנסות "להדליק". היעלה הדבר בידי? ומה בעיות תצמחנה לנו מזה?

כ"ח באדר ב

המורה מ' מזעיקה אותי: ערוד מתחצף ומתמרד. המורה צייתה עליו להביא את אמו לשיחה — הוא מסרב.

ציבי מו' מתמרד על מורו. ציבי הוא אחד ה"כוכבים" של הכיתה, אחד המעטים שהמורים רואים בהם ברכה בעמלם: לומד, חושב, קולט, והוא מאלה המאפשרים למורים להחזיק מעמד בכיתה בלי להתיאש. אבל הוא קשה: כופר בכל מוסכמות, לא רק בענייני משמעת וסדר אלא גם בענייני לימוד. אתה (כלומר המורה) אומר כך — ושמא אין זה כך? וגישה בת־חורין זו היא שרשית, עמוקה ומקיפה — לא רק בעברית ובהיסטוריה, בגיאוגרפיה ובטבע; גם באנגלית ובחשבון. הוא מוציא את המורים מפליהם. הגיון מטורף יש לו, וצורך לו להתווכח — לא כדי להשתכנע אלא כדי לשכנע שהכל טועים — הכל: המורה, הספר, משרד־החינוך, אפילו העתון — ורק הוא צודק והכל חייבים לקבל את דעתו.

משהטריד את המורה יותר מדי (הרי אין ציבי יחיד בכיתה, וכל אחד בה בחזקת בעיה, ואף המורה אינו אלא בשר־ודם, על בעיותיו המקצועיות והאישיות), והמורה ציוה עליו לצאת, כי הפרעתו עברה את הגבול — הריהו מסרב. עשה המורה מה שלא היה צריך לעשות — הניח להתנגשות שתתחדד עד לחרדה של חרב. עכשיו הרי זו בעיה של "יוקרה": "או ציבי — או המורה", והמנהל נדרש לחתוך.

לחתוך, באולר פגום וזעיר (הסמכות העליונה־כביכול של מנהל בית־הספר), קניי־פלדה של איש ושל ילד?

וכאן אין בית שיעזור. האב אינו קיים, זה שנים. האם — שבקושי היא מפרנסת את עצמה ואת פרי־בטנה — מתבטלת, זה שנים, מפני קיר־הפלדה שגידלה. אני מנסה תחילה את מזלי אצל המורה. "לא", הוא אומר, "הפעם לא!" ואני יודע: אמירתו אמירה. באין ברירה, מנסה אני דבר אל בעל־הדברים. אך זה — מעולם לא היתה בו אף טיפה של רוח, אף קורט הומור. אני מנסה לדובבו. לשווא. הוא מדבר לכשירצה, מתוך יזמתו שלו, כאשר השעה והענין מניעים אותו לכך. על־פי הזמנה — אין לו מה לומר. ואין כל סיכוי בכך שאדבר אליו — אני מנסה לבנות בנין של הגיון, מומחש ומשובץ דוגמות מן הקרוב לו, וכאשר אני מגיע למסקנה — אין הוא אלא חוזר לראשיתו, כאילו לא דיברת ולא־כלום.

אני מהרהר: שמא כדאי לנסות ולהעבירו לפנימיה למחוננים (יש מוסד כזה); אפשר שם ימצא את תיקונו, כשיצמיסו עליו ויפתחו לפניו אפקים שאין בידנו לפתחם? אני בוחנן, ידיעותיו מדהימות בנמיכות הרמה. אין סיכוי.

הבעיה תובעת את פתרונה המידי. אני זוכר שבכיתה זו עדיין תלויה־ועומדת פרשה אחרת — החדר שנחסם, ולא נמצא החוסם; יש נחשד אך המואשם מכחיש, ואין עדים ("אסור להלשין!"), ובלבי הרגשה שהנחשד אמנם שותף לעבירה אך לא היום והמבצע העיקרי.

עלי לאחוז את השור בקרניו, ואני מעביר את השיחה לאתו ענין. הוא אינו נלכד בקלות, ומגיב מיד, באין כל מעצור, כדרכו:

"אנחנו עוסקים במחלוקת זו שבין המורה וביני — ואתה מנסה להסיחני לענין החסימה?"

בכל־זאת עלי לנסות. אני לובש את האצטלה הרמה ומשיב בפה רך אך בהחלטיות — אפילו הוא אינו יכול להתעלם מן הטון שאינו מניח שום מקום להתנגדות: "אין שום מחלוקת בינך ובין המורה. המורה ציוה עליך לצאת, היה עליך לציית. מכיון שלא עשית זאת, תישאר יומיים בבית ולא תבוא לבית־הספר — גם אם אתה סבור שאתה צודק לעצמך. אצלנו יש משמעת. וכל תלמיד, גם אתה בכלל זה, שומר על כבוד המורה. ובנוגע לענין החסימה, עוד אשוב לשוחח אתך — חשובה לי דעתך על הענין".

הוא מציית. בסיבוב הראשון ידי על העליונה. בשוכו אני מנצל הזדמנות של שעה חלולה ותופס את הכיתה. תחילה מלים ספורות, כלליות, על ענין "ההלשנה" והחובה להעיד.

הכיתה דוממת. עדיין אינם יודעים אל מה בדיוק מכוונים הדברים, אך ארשת־פניהם אומרת: "הענין מסריח". גמרת את דברי — ואין תגובה. פונה אני אל ציבי:

"מה דעתך?"

עדיין לא נדלק. הוא משיב, על־פי השיגרה:

"אני לא מבין את השאלה".

"מה דעתך — איך מתישבת החובה להעיד בכל מקרה של מעשה חטא ופשע עם התביעה, שאותה אנו שומעים לעתים קרובות כל־כך, 'שלא להלשין'?"

עדיין הוא מנסה להתחמק:

"אני לא יודע".

"אתה מודה: יש כאן סתירה. כן או לא?"

"כן, נראה שיש סתירה. או שמלשינים, או שמעידים".

לא אתן לו עוד להתחמק.

"יש לך תנ"ך? פתח ספר ויקרא, פרק ה — קרא את הפסוק הראשון?"

"ונפש כי תחטא, ושמעה קול אלה — מה זה קול אלה?"

"שבועה שיש עמה קללה — המשך, ההמשך הוא עיקר?"

"והוא עד או ראה או ידע — אם לא יגיד, ונשא עוונו".

"הרי שאדם נעשה שותף לפשע, אם הוא עד לו ומעלים עדותו — — —"

"כן, המורה גם אמר לנו: העם הגרמני נושא גם הוא באחריות על הפשעים שעשו הנאצים משום שהתעלמו מהם — אבל אז אני לא מבין: מה פירוש אסור להלשין?"

הכיתה כולה מתעוררת, עיקר מקודש עומד להתערער — ואיך ייתכן?

אני מנסה לישב את הסתירה:

"אסור להלשין על אדם הנרדף ללא חטא על־ידי מי שתקיף ממנו, ולהסגירו על־ידי כך לפגיעה. אך כל הרואה או יודע מעשה עבירה, מעשה פשע שנעשה, חייב להעיד כדי להביא את העברין לדין־צדק, וכל הרואה או יודע ואינו מגיד — נושא בעונו. הנה אירע בכיתתכם מעשה עבירה — מישהו חסם את החדר והביא לידי הפרת סדר ומשמעת — ואתם יודעים ואינכם מגידים, הרי כולכם נושאים בעוון הזה, ושום דבר לא ינקה אתכם ממנו".

שתיקה כבדה. איש אינו מעז להסיק את המסקנה — לא לכאן ולא לכאן.

שוב פונה אני אל ציבי:

"אין לך מה לומר?"

הוא נתפס:

"יש לי. אבל —"

"אבל? אתה פוחד."

"כן. ירביצו לי."

שוב ידי על העליונה. ואני אוסף את הנצחון ביד בטוחה:

"זה מספיק לי, ציבי. עם פחדנים אין לי מה לדבר — תנו לחבריכם, העושים מעשים רעים ורודים בכם באיומים ובמכות, להשתלט עליכם. כבוד הכיתה ירד בעיני --- אתם רשאים לצאת."

וציבי מקבל עליו את העול:

"המנהל, אני מוכן להעיד — אבל אני רוצה שתדאג לכך שלא ירביצו לי."

"אינני מוכן לדאוג לך. אין אתם בכיתה א או ב — אתם בכיתה ז. אם אין בכם היודעים לשמור על הכיתה מפני השתלטות שנים־שלושה שוטים, הגורמים רעה לבית־הספר ולכיתה, צר לי עליכם."

"טוב, אני אומר לך, אחר־כך, בחדר שלך — — —"

"הו, לא! אין בינינו סודות. כאן, בנוכחות כל הכיתה, בנוכחות אלה שעשו את הדבר — שיכחישו או שידו".

מוטב. גמרנו את ענין החסימה. אך מה הלאה? ציבי — עודנו ציבי.

א בניסן

50 תלמידים מקבלים בתעודות־השליש הערות על התנהגות לא טובה — 50 מבין 500. עשרה אחוזים. אחוז גבוה? אחוז נמוך?

בבדיקה מפורטת מתברר לי כי החמישים הללו הם גם כולם, ללא יוצא־מן־הכלל, פרובלמתיים, "בעייתיים" — הבית הרוסי, העוני, הלשון, רמת־השכלה־התרבות נמוכה, אחים־ואחיות שיצאו לתרבות רעה. עשרת האחוזים הללו הם גם המטביעים את חותמם על בית־הספר, והם המכתיבים לבית־הספר את מלאכת־יומו. כוחה של חזית במלחמה נמדד על־פי נקודת־התורפה שלה.

ד בניסן

ששה מתוך שלושים תלמידי ח הצליחו בסקר — עשרים אחוז. הרבה? מעט? איך נדאג, במה נעזור לשמונים האחוזים? מה נעשה בשליש הכיתה ששיבתם בבית־הספר משך שמונה שנים היתה "ללא הועיל" — סתם ישיבה, בלא שידבק בהם מאום מכל התורה שהורבצה? איך נעזור למחצית האחרת, הפושרת? לבנים, שבקומתם כבר עלו על הוריהם, ואולי אף ב"השכלתם" — אך עדיין הם תינוקות; לבנות — שמזונן הרחני נשאב משבועונים מסוימים שהרכילות והפורנוגרפיה הן עיקר בהם, ומן ה"סטאלאג"ים למאותיהם? בעוד שנה ימלאו את חוצות השכונה

ואת חוצות העיר — אלה במכנסי־גינס, בחולצות צעקניות ובחצי ליטר ברילבטיין על הראש, ואלה בתסרוקות אֶלֶה מִי־שתהיה־אז־במודה, ונראה אותם אז זוגות־זוגות, או בלהקות רעשניות, חוסמות את המדרכות, או ממלאות את בתי־הקולנוע המולה וקליפות־גרעינים.

הטובים שבהם. והבעייתיים? יצטרפו אל קודמיהם — בפריצות אל קיוסקים, אל בתי־ספר, ובסחיבה מקופות־קולנוע ומקרונות־רכבת...

ה בניסן

שקט היום בבית־הספר. כבר אמר משהו, דרך בדיחות: מהיפה בית־הספר כשאין בו ילדים...

העירייה הפתיעה אותנו: שלחה פועלים, שהתחילו להתקין את הגדר. התערבותן של נשי ועד־ההורים עשתה אפוא פרי.

גידעו את השיחים, יישרו את המסלול והתחילו להניח את התשתית. יהי רצון שסיומה של המלאכה יהיה מהיר מפתיחתה.

לעומת זאת נכשלנו כשלוך חרוץ בענין הלוחות. וזה מעשה הלוחות.

מטעמי חסכון (מִן־הסתם) מותקנים לוחות הפיתות בכל הארץ מעץ לבוד, במסגרת של עץ קשה. מורחים את הלוח בראשית השנה בצבע שחור מבריק, ובבוא הילדים עם פתיחת בית־הספר הם נהנים ממראה הלוח המבריק — אך כבר אחרי חג־הסוכות מתכסה הלוח שכבה אפורה שאין להסירה, לא בספוג לח ולא במטלית יבשה. עוברים עוד כמה שבועות והלוח מעלה קשקשים, ומעט לאחר־מכן הוא מתקלף והולך. נראה שהעץ הלבוד אינו עומד בפני תמורות האקלים: בפנים הארץ — החום, היובש והקרה, ובאזור החוף — הלחות והחום. פעמיים בשנה רשאי בית־הספר, על חשבון הרשות המקומית, לשוב ולצבוע את הלוחות — אך מה תועלת יש בצביעה השחורה, המבריקה, אם הלוח מקושקש ומקולף? המורה טורח לחרוט בגיר על הלוח — אם הגיר רך הרי הוא מתפורר בכתיבה, אם הוא קשה הריהו נשבר; בין־כהרוכה מלאה הרצפה שלפני הלוח בדלי־גיר ואבקת־גיר, החתיכות נעלמות בכל הפסקה בכיסי התלמידים — והשָׁרֵת קובל בלי הרף באזני המנהל: "הגיר נאכל בכמויות עצומות!" מגרעת נוספת היא התאורה בלתי־הנבונה. רוב בתי־הספר שלנו מאוכסנים בבתיים שלא הוקמו לתכליתם, ואף באשר לבניינים החדשים — מסתבר שאין אנו סובלים מעודף ארדיכלי־פנים מיוחדים לבנייני בתי־ספר. הילדים, בין אלה היושבים על הספסלים האחוריים ובין אלה היושבים בצדי החדר, מתקשים לראות את הנכתב על הלוח, הם מוטרדים ומטרידים, והמשמעת לוקה.

תיקון שתיים מן המגרעות — החלפת העץ הלבוד בעץ עבה ורך, והתקנת תאורה נאותה — אינם בידי מנהל בית־ספר; דבר זה כרוך בהוצאות שאינן לפי כוחו. אך החלפת הצבע השחור־המבריק בצבע ירוק, הנוח יותר לעין, אינה ענין שבממון.

פניתי בראשית השנה למחלקת־החינוך של העיריה בבקשה לשלוח ולצבוע את לוחותינו בצבע ירוק. כעבור כמה שבועות קיבלתי תשובה: משרד־החינוך־והתרבות הורה לצבוע את הלוחות בשחור דווקא.

פניתי אל משרד־החינוך־והתרבות וביקשתי לשוב ולעיין בבעיה ולתת את ההוראות המתאימות. כעבור כמה שבועות קיבלתי תשובה: משרד־החינוך־והתרבות הורה בשעתו לצבוע את הלוחות בשחור או בירוק. חזרתי ופניתי לעיריה, ושוב כעבור מספר שבועות קיבלתי את התשובה הלאקונית: "אנו צובעים את הלוחות בשחור בלבד". נכנעתי. ביקשתי שישלחו לנו אדם שיצבע את הלוחות, ולו בשחור. שוב עברו כמה שבועות עד שקיבלנו את התשובה: בימי־הפגרה, כאשר יצבעו בכל בתי־הספר, יבואו לצבוע גם אצלכם. שוב הפעלתי את הגבירות שלי, נציגות ועד־ההורים — ושוב נחלנו הצלחה: בא אדם מיוחד מטעם מחלקת־החינוך, לבדוק את הלוחות. עבר בכל החדרים והודה אחר־כך: אכן, הלוחות טעונים צביעה, והם גם מקולפים. אך כאיש־משק אחראי ביקש להוליכו אל עליית־הגג, למחסן הגרוטות של בית־הספר. שם מצא, לדבריו, מספר לוחות שאפשר להחליפם ולשימם במקום בלתי־הכשרים. שמחתי לחוצאה חיובית זו. כעבור עוד כמה שבועות בא פועל והחליף את הלוחות — והרי אלה החדשים גרועים מן המוחלפים...

יעצתי למורים, ה"מורידים לי את הראש" בשל הלוחות: שיכחו על קיומו של לוח בפיתה!

ואני — גדולה למדתי: עם מנגנון פקידותי אין להיאבק על חריגה מן השיגרה. אתה חוסך מעצמך טרדה ורוגז, ממזכירתך כתיבת מכתבים רבים, מקופת בית־הספר והוצאות רבות לטלפון ולבולים. ואתה נשאר אדם מן היישוב ואינך "נדנדן". אך מניין ימצא הכוח לשלנה כזאת?

כ"ה בניסן

בית־הספר עוד עומד על תלו. חוץ מכמה חלונות שבורים. הגדר לא הושלמה. הספיקו להתקין את התשתית ולקבוע את העמודים. הרשת — אמרו הפועלים — צריכה להגיע מחיפה...

גם השערים, כמובן, לא הותקנו.

כל הילדים חזרו בשלום. רק אחד לא, מכיתה ג' — אביו ניסה להתאבד, והוא עכשיו בבית־חולים. האם מוטרדת, ולילד אין דואג.

את מפקד־הבוקר לא יכולנו לקיים — מערכת החשמל שוב התקלקלה. וכן התקלקלה מערכת־האיתות של השעון האוטומטי. יש להזמין את המומחה מתל־אביב. התחיל רישום התלמידים לכיתות א'.

כ"ו בניסן

המזכירה מבקשת לשחררה מעבודתה — בעלה חולה אנוש. לא קל יהיה למצוא לה תחליף — ודווקא עכשיו, עם הרישום ולקראת סיום שנת־הלימודים.

כ"ט בניסן

מלזו מב' שוב התמרד על מורתו. היא ממררת בבכּי: "אני באה לבית-הספר שלוהו. מלאת מרץ ותכניות ורעיונות; חצי שעה מלזו בפיתה — ואני רועדת כולי, אני יוצאת מדעתי".

הפסיכולוגית הסכימה לקבל את מלזו מחוץ לתור. היא מדווחת לי: "מלזו נפל לפני כמה שנים וקיבל זעזוע-מוח — משהו כנראה שרד בנפשו".

התקנה? — בתי-ספר מיוחד. אך אי בתי-ספר מיוחדים לכל הנצרכים? דומה עלי שאיני מגזים אם אומר: בתי-ספר יסודיים רבים שורצים ילדים לרוב שמקומם בבתי-ספר מיוחדים. הללו שוחקים ממש את מוריננו ומורותינו ומכלים את כוחותיהם.

ל בניסן

המורה מתלונן לפני: הילדים אינם מביאים את ספרי-הלימוד שלהם. 12 מתוך 30 לא הביאו היום את ספר ההיסטוריה.

אין הילדים אוהבים את ספרי-הלימוד. לשונם אינה לשונם שלהם, אין היא תופסת אותם.

במבחן כותב המעולה שבתלמידי ז': "רבן שמעון בן גמליאל היה אדם חכם ולכן סמוהו [שמוהו] לנשיא הסנהדרין לאחר אביו. הוא קיבל בילדותו בבית אביו חינוך דתי".

אחר, אף הוא מבין התלמידים הטובים (המעטים), כותב: "כאשר נוסדה הסנהדרין היכרו [הכירו] תלמידי חכמים בחוכמתו [של רבי מאיר] ועשהו לאורך-דין [לעורך-דין] של הסנהדרין".

האקטואליזציה של מושגים היסטוריים (חינוך דתי, עורך-דין) אפשר שהיא תופעה חיובית, אך רוב התלמידים אינם מגיעים אף אליה. הדברים אף אין בכוחם להיפק על שערי מחשבתם — וענייני הכתיב (סמוהו—שמוהו, היכרו—הכירו, אורך-דין—עורך-דין) מבלבלים אותם לגמרי. מה תימה? הן אנו עצמנו המורים (שלא לדבר על פקידים בכירים במשרדי הממשלה וכיו"ב) איננו מוצאים את ידינו ואת רגלינו בענייני הכתיב העברי.

ספרי-הלימוד, אף שיטות הלימוד, כל התפיסה הפדגוגית והשיטות, כל דרכי החשיבה שלנו יונקים מן התרבות האירופית — ורוב תלמידינו (אפילו מתוך חמישים האחוזים של יוצאי עדות אשכנזיות) אינם יונקים עוד מתרבות זו. הרבה מאד ממצם מבזבזים מוריננו על לבבות שמעיקרם אינם מסוגלים לקבל את תורתם.

י"א באייר

עונת-התותים הגיעה, עונת-הטרדות הגיעה.

הפעם עשו יד אחת תלמידים מכיתות א' עד ה': מטפסים על גג הסניף, כדי לקטוף את התות. קו החשמל (מיתח גבוה) עובר מעל לגג — סכנה חמורה. דברי הסבר? לא יועילו. מכתב חוזר להורי הילדים? לא יועיל. איום ומתן עונש-לדוגמה? לא יועילו. עד שיקרה משהו? גם זה ספק אם יועיל.

כ באיר

הבנות בו? — מה הן? עודן ילדות, או כבר נערות? בחורף הן נראות כ"הנה־הנה" הנה הן מבוגרות כמעט"; בקיץ, בלבושן הקל — עדיין תינוקות. המורה מתלונן: הבנות צובעות בשעת השיעור את שפתותיהן, וממשיכות בצביעה (ובחיוכים־גירגורים) על אף אזהרות. הזמנתין אלי והודעתי להן: או שתתחייבנה להתנהג שוב כהלכה ותבקשנה את סליחת המורה, או שאודיע על התנהגותכן להוריכן.

יצאו בדומיה ולא התחייבו. כעבור שעה הן באות, בוו אחר זו, ומניחות על שולחני מכתבים.

וזה לשונו של אחד מהם:

למנהל היקר! אני מבקשת ממך אלף סליחות על ההפרעות. אני מבטיחה שזה לא יחזור מהיום והלאה נולדתי מחדש ומעשי יהיו רק טובים וטהורים בעולם הזה. אני אכין שיעורים ואשתתף בלימודים. אך בקשה גדולה יש לי אליך אל־נא ממך שתשלח את המכתב אלי הביתה כי אבי יכיני ואז המצב לא ישתפר במצב כזה. בתקוה שהמכתב בא לכתובת הנכונה. [חתימה]

אף שאר המכתבים הם בנוסח זה, בהבדלים קלים בכתיב ובסגנון. אך בכולם הבקשה: לא לשלוח מכתב הביתה, משום שזה עשוי להביא לידי הפאתה של המואשמת. נעניתי לבקשות, כמובן, והמאזן עגום: אין לנצל את שיתוף־הפעולה מצד הבית.

כ"ג באיר

השרת קובל: בשבת נחבל מיכל המים שעל גג הסניף. ברזי־המים שבגינה (בבנין הראשי) נשברו, תאי בית־השימוש נסתמו, והחלונות לבית־השימוש נשברו.

כ"ד באיר

ליקץ מד' יידה אבן בעודד ופצעו קשה ברגלו.

ליקץ גורם לנו קשיים גם בענין האכילה במסעדה: הוא תובע לעצמו את הזכות לברור לו את האוכל — את זה הוא אוכל, ואת זה אינו אוכל. המורה לבישול אינה מסכימה להפוך את המסעדה הלימודית של בית־הספר למסעדה פרטית, שבה יבחר לו כל אחד את מה שהוא אוכל. היא דורשת מכל הסועדים שיאכלו תמיד את כל התפריט האחיד, ותמיד יש צרות עם מספר תלמידים. בכל המקרים עומדים ההורים לצד ילדיהם — אך אינם מוכנים לוותר על האכילה במסעדה. נוח להם בכך.

הגב' ד. מתאוננת על מחנכתו של בנה, "המביישת את אורי ומדברת אליו בטון גבוה מדי". היא חושבת שאין זה חינוכי. אני שואל אותה: "את אף פעם אינך גוערת בבנך?" והיא משיבה בתמימות: "אני — זה דבר אחר. אני אמא שלו". "ובעלך אף פעם אינו מכה את אורי?" "כן. כמובן — בשביל זה הוא אבא. אבל כשהמורה צועקת על הילד שלי — היא מביישת אותו בפני חבריו, ואני לא ארשה זאת".

ואכן, לא הרשתה זאת. באמצעות עורך־דין הגישה תלונה למשרד־החינוך.

אביו של א. מח' (במשך שמונה שנים לא בא, כפי שמוסרים לי מחנכיו השונים, אף פעם אחת לבית-הספר ולא התעניין בבנו) בא ומבקש לא לרשום בתעודת-השליש האחרונה את הציונים האמיתיים (הגרועים) של בנו, "כדי שלא לקלקל לו את החיים". הוא רוצה לסדרו בקיבוץ מסוים, והוא חושש שלא יקבלוהו אם יראו את הציונים.

אני שואל אותו: "ידוע לך כי ממילא לא יקבלוהו בלי בחינת-כניסה?" הוא עונה: "כן, כמובן, אני יודע". "וברור לך שבגך לא יוכל לעמוד בבחינות, כי הוא לא למד כלום ואינו יודע כלום?" "כן, כמובן, אני יודע". "ובכן, מה יועילן ציונים טובים?" "אתה צודק, אבל ציונים רעים יפריעו".
קום דבר עם אדם בעל הגיון-ברזל.

כ"ח באייר

המורה לחקלאות בוכה: החמור של השכן נכנס (זו הפעם השלישית) לגינה והשמיד את כל הצנוניות.

הגשנו תלונה נגד החמור הלבן של השכן.

החמור שליט בגינה, עתה כמקודם.

ב בסיון

צעקות מחרידות, שלא כרגיל, מזעיקות אותי לפרוזדור: המורה מב' גוררת את מנחם, והוא משתולל — בועט, נושך, צווח; היסטריקה. אני קורא לילד. אינו שומע. נוטל את הילד מידי המורה ומחזיר אותה לכיתה, מכניס אותו לחדרי ומנסה לשוחח אתו. אינו שומע, מוסיף לצווח ולהשתולל. עלי להחזיקו בכוח על ברכי. כל כמה שאני מדבר אליו, אינני משפיע. בכיו וצריחותיו מהדהדים בכל הבנין. האחות באה, מנסה להרגיעו — אינה מועילה. יש חשש כי יקרה לו משהו רציני. האחות מבהילה את רופאת בית-הספר. היא מנסה להרגיעו, אינה מועילה. שוקלת בדעתה אם לתת לו זריקת-ארגעה — אני מונע זאת ממנה. נועל את הדלת ומחזיק בכוח את הילד, המנסה להתפרץ.

חצי שעה. שעה. שעה וחצי. חלות הפסקות, מחמת אפיסת-כוחות, ואחרי כל הפסקה מתחדשת היללה-הצריחה-ההשתוללות.

ועדיין אינני יודע מה קרה בעצם. הטלפון מצלצל — אינני יכול לדבר, אינני יכול לשמוע. אני מסיר את השפופרת — להפסיק כל קשר. דופקים בדלת — אינני יכול לפתוח. אינני שומע מי הדופק, אינני יכול לענות. עד שאני מצלילת. באחת ההפסקות אני מציע לילד כי אשלח לקרוא לאמו שתקחהו הביתה. הילד נושם נשימה עמוקה ואומר: "לא" — אני לא רוצה לאמא". אני אומר לו: "אבל אין אני יכול להתחזיק אותך כאן לעולם, ואתה אינך מפסיק". והוא בשלן: "אינני רוצה לאמא". "אז תפסיק לבכות ותאמר לי מה קרה". הילד עושה מאמץ עליון שלא לפרוץ בבכי שוב ואומר בקול מעורר-רחמים: "אני לא רוצה לאמא — אני רוצה למורה". אמרתי: "אבל המורה לא תרצה לקבל אותך אם אתה מוסיף לבכות

ולהשתולל". הילד, נאבק עם עצמו: "אני רוצה למורה". "טוב", אני אומר, "בוא אתי, רחץ את פניך, ואני אביא אותך אל הכיתה, ואתה תבקש סליחה מן המורה, ואני אבקש מן המורה ששוב תקבל אותך".

המורה מספרת לי: "ילד זה הוא טוב מאד, חרוץ, לומד, ממושמע — רק פעם בחודש הוא מקבל התקפה היסטורית — ואז קשה להרגיעו. ואף פעם אינני יודעת את הסיבה. אך מעולם עדיין לא היתה לו התקפה נוראה כזאת. פשוט לא יכולתי עוד לשאת — יש לי למעלה מארבעים ילד וילדה, והשתוללות כזאת, אתה מבין — לא יכולתי עוד".

אני שואל את האחות. היא מעיינת בכרטיס ומפטירה: "הבית, אתה מבין". אני מבין.

יעקב מד' — מבהילים אותי מן הסניף — משתולל בחצר, מזה מים לכל עבר, משליך אבנים; כבר פצע אחד, המורות אינן יכולות להתגבר עליו. יעקב הוא בעל-מום; ומה שהפסיד ברגליו, הרוויח בידיו. כוח לו כלגבר מבוגר. כשהוא משתולל, בורחים מפניו אף העוזים בנערי ח'.

אני רץ אל הסניף — ברגע הנכון גמרתי עם מנחם... יעקב רואה אותי ומפסיק את השתוללותו. הוא אינו היסטרי. הוא אף מחייך אלי. אני מבקש ממנו לבוא אתי אל חדרו. הוא הולך אחרי, והסניף נרגע.

אני שואל את יעקב מה קרה. הוא מחריש. שואל אני אותו במפתיע: "אתה יודע, מתי נפלת ואיך זה קרה לך?" הוא מטיל בי מבט ארוך-ארוך, אחר הוא אומר בלחש: "אני זוכר, אבל אינני זוכר בן כמה הייתי אז, הייתי קטן מאד". "ואתה זוכר איך זה קרה?" "כן, אני נפלתי מן העגלה. ואחר-כך אני לא זוכר".

אחרי שיחה ארוכה-ארוכה הוא מבטיח לי שישאל את אמו בן כמה היה, ואיך בדיוק היה הדבר. ואני מקבל ממנו הבטחה שיהיה תלמיד חרוץ יותר מן הילדים האחרים. והוא מבין שאינו צריך להרביץ לילדים האחרים, אפילו שהוא חזק מהם, ואפילו שהוא מצטער שאיננו יכול להשתתף בכל המשחקים של שאר הילדים. כשיהיה גדול יוכל לעשות כל מה שיידרש ממנו, לא-פחות משאר האנשים, ואולי אפילו יותר טוב.

שוק היום אצלנו — שוק הקייטנות. העיריה פותחת בקיץ קייטנות, הרישום מתנהל על-ידי המזכירות בבתי-הספר. והאמהות באות ומתגרות: "מגיע לי יותר בזול". "אני רוצה הנחה גדולה יותר". "תמיד קיבלתי בלי תשלום, מגיע לי גם הפעם" (זה שקר — מעולם לא היה בלי תשלום). והמיקוח — בקולות רמים, בעקשנות, באורך-רוח.

יש ימים שבכוחם להוציא אדם מכליו גם אם עצביו עשויים פלדה.

ג בסיון

מר ל. (משכונת שמאע — בעצם, מה עושה ילדו אצלנו? שמאע אינה שייכת לאזורנו; אך הוא אצלנו, ועוד רבים משם ומן השכונות הסמוכות, ובעקבותיהם

באים עוד ועוד — והעירייה רושמתם ושולחתם אלינו, ואין אנו יכולים לסרב) מבקש עצה ועזרה: הנה קיבל מכתב מעורך־דין, המודיע לו כי אם לא יכניס תוך שבוע ימים 21 לירות לסוכן־הספרים, שהוא שולחו, יגיש נגדו תביעה משפטית, וכל ההוצאות והתוצאות תחולנה עליו וכו'.

מתברר שאחד הסוכנים־הנודדים הצליח להעלות ברשתו את בנו דווקא, תפס אותו בדרכו הארוכה מבית־הספר (לאחר שגירשנו את הסוכן מן הרחוב בקרבת בית־הספר), החתים אותו על טופס־התחייבות לתשלום שלש לירות בכל חודש, והילד כלל לא הבין במה מדובר (הוא לומד בכיתה ג'), חשב שבלירה האחת, שהוציא בשידולים מאמו, יקבל את כל אותם הספרים היפים שהסוכן הציע לו. מאז עברו כמה חדשים, והילד (כמובן) פיגר בתשלומיו החדשיים. עתה הגיע האיום.

אני מתקשר אל היועץ המשפטי של משרד־החינוך, לבקש עצה. התשובה: היועץ המשפטי של משרד־החינוך אינו רשאי לעוץ להורים. לא, אף לא למנהלים. בכל־זאת, מה על האב דל־האמצעים לעשות? 21 לירות בשבילו הן סכום עצום. התשובה (הגיגנית מאד!): "אם יש למר ל. כאב־בטן — מה הוא עושה? נועץ ברופא, לא כן? ואם כואב לו מכתב של עורך־דין של סוכן מנוול — יוועץ בעורך־דין משלו!" טראח! היועץ כועס. הטלפון סגור.

יוועץ בעורך־דין משלו! הצרה היא שגם כאשר כואבת למר ל. הבטן אינו נועץ ברופא.

מלח לא הפריע כבר זמן רב. שוב הוא מתפרע. והוא מסית עתה גם ילדים אחרים. המורה אינה יכולה להשתלט עליו, היא משלחתו החוצה.

אני מוצא אותו בחצר כשהוא מעלה מדורה באיזו פינה תבויה. שרב היום — חמרים דליקים למכביר פזורים בחצר ("בונים לכם בית־ספר לתפארת!"). בזכות מה לא פרצה עדיין שריפה גדולה, לא מובן לי.

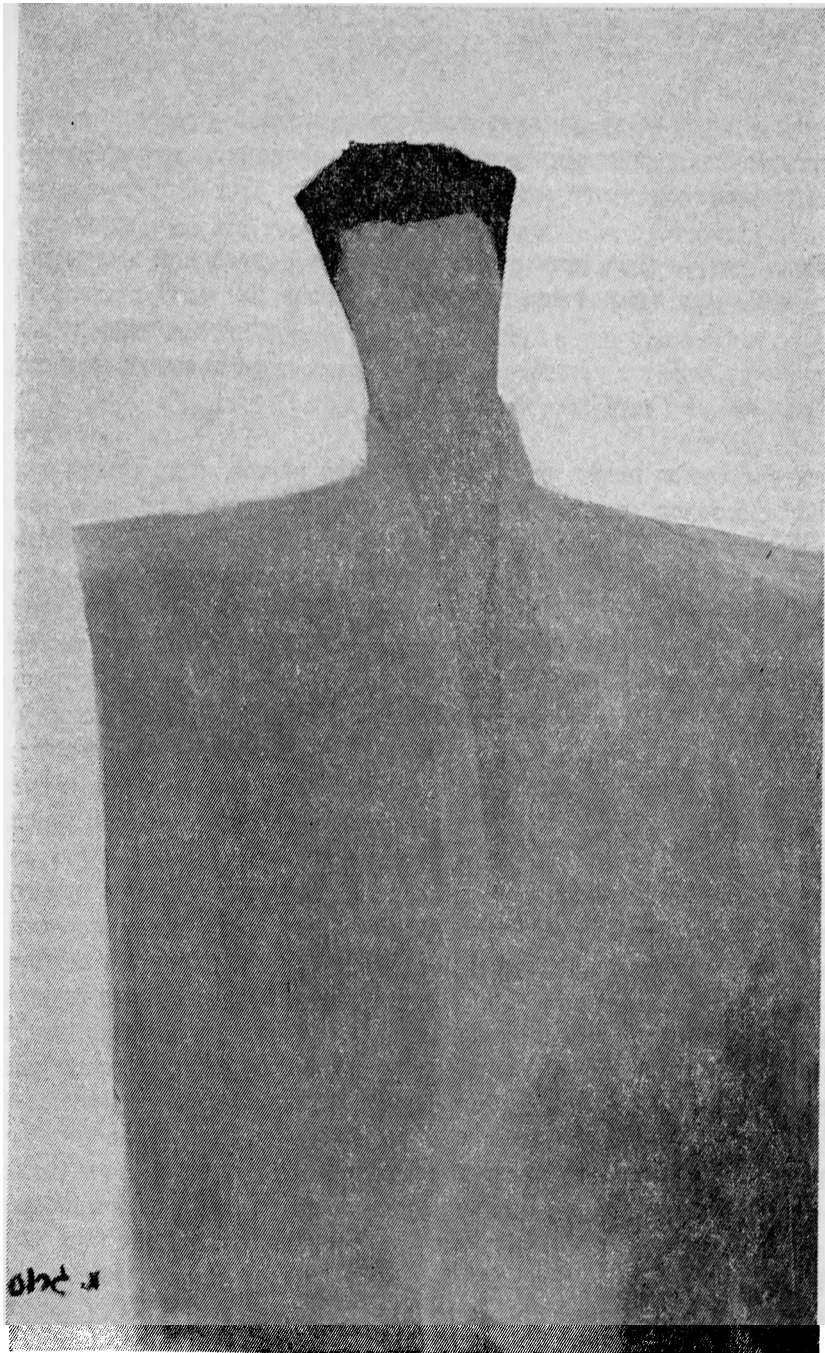
הטלפון מצלצל כמטורף: "פאריז קוראת!" פאריז? מה לנו ולפאריז?

שעה ארוכה חסום הטלפון. ואני מרותק לשולחן־העבודה ולשפופרת. עם כל החוויות המגוחכות, עוצרות־הנשימה, של "פאריז קוראת". עד שסוף־סוף נוצר הקשר, ונשמע בקצה הקו קול של בחורה: "אפשר לדבר עם התלמידה יעל מכיתה ב'?"

והשיחה — הנמשכת, אגב הפרעות, כרבע שעה — היא בין ילדה בת 7 ובין אמה, שחקנית־קולנוע בפאריז, הרוצה להודיע לבתה שקיבלה את מכתבה האחרון והיא שמחה כי יש לה משקפיים, אך שתיזהר שלא לאבד את המשקפיים.

למעלה משעה מועסק הטלפון של בית־ספר שיש בו למעלה מחמש־מאות תלמיד, מהם כמאה פרובלימתיים, חסום בפני כל מקרה של אועקת רופא או אף משטרה, מועסק מנהל בית־הספר, מועסקת המזכירה, מועסק השרת — כדי ששחקנית־קולנוע בפאריז תוכל לומר לילדתה שהשאירה כאן כי עליה לשמור על משקפיה.

אחרי גמר השיחה, מוסרים לי כי בשעה "שהמנהל היה עסוק" פצע אריה מר את דויד מפיתתו, בשעת עבודה בגינה, וחתך לו חתך עמוק באזנו באמצעות קופסת־

מיכאל גרוס : דמות (שמן)

פח שהטיל בו. מתוך התגוננות. הילדים נבהלו כשראו דם רב זב מן האוזן. המורה (האחות לא היתה בבית-הספר) שלחה את הפצוע בליווי כמה ילדים גדולים לקופת-חולים. משם נשלח הילד הביתה. האם הספיקה לבוא ולהכות מכות אכזריות את הילד הפצוע.

הפצוע שוכב עתה בבית — עדיין אין יודעים אם הפצע רציני — הורי הפצוע המוכה באים לתבוע את עלבונו של בנם. הורי הפצוע הגישו תלונה למשטרה ותביעת פיצויים: אלף ל"י. טוב שכפעם-בפעם יש חג.

ט בסיון

אחד השכנים, מר ת., תפס את מלון (שהשתחרר ביוזמתו שלו מן הכיתה) ואת חברו יוסף כאשר שברו ענפים מאילנותיו בגינתו; מלון קטף ענבי-בוסר מגפניו. בעל הגינה תפסו בשעת מעשה וגררו אל המנהל. הילד, כמובן, ניסה להתחמק וספג מכות. האיש, קוצף ושוואג, גוררו לחדרי וממטיר שפע של קללות ונאצות על בית-הספר ועל הנהלתו. הוא מחזיק בחזקה בזרועו של הילד, הרועד מפחד, וצווח: "זה בית-הספר זה? אני אשבור להם את העצמות, לפושעים האלה — אני עובד כל השנה בזיעת-אפי, מדיד שינה מעיני לשמור על הגינה מן התנים, מן החמור של ההוא, מן הגנבים — והנה באים מזיקים-חבלנים אלה ומשחיתים את הכל — ובית-הספר מחריש!"

טוב שיתפרק — אך הילד, ניכר בו שהוא הלום; פניו חיוורים כסיד, ברכיו רועדות, מכנסיו מרטיבות והולכות, והפחד זועק מעיניו.

אני מבקש מן השכן שירפה מידו של הילד, שינמיך קצת את קולו. תשפוכת חדשה של צעקות ושל נאצות, וקולן מתגלגל בכל הבנין. מורים וילדים נוהרים אל חדרי — מחוזה זה מן הראוי לראותו מקרוב. שום שידולים אינם מועילים, ואיני רואה קץ להיסטריקה. באין ברירה אני מזעיק את ניידת המשטרה. והיא גם באה, הפעם במהירות בלתיר-גילה.

השוטר מצליח להרגיע קצת את האיש. הוא מרפה מטרפו, לאחר שהבטחתי כי לא אעבור בשתיקה על המעשה (אף שאיני יודע עדיין מה אעשה לאותו "פושע" מלון — וכי הוא "ברשותי"?). בנוכחות השוטר מנסה אני להסביר לשכן את המגבלות של בית-הספר, את טיבם של מספר תלמידים, שגם אנו מתלבטים בהם. הוא מתחיל לבפות: נכה הוא, הגינה היא מקור פרנסתו העיקרי ומקור שעשועיו גם יחד, ומאז נטע את אילנותיו, זה שבע שנים, עדיין לא זכה לאכול מפירותיהם אף פעם אחת.

ואני זכיתי להיות הגפרור שהדליק אותו. זכות גדולה.

ילד לו, לשכן זה, בבית-ספרנו — בכיתה ד'; והילד — אפס. עדיין אינו יודע קרוא וכתוב, ואינו יודע חשבון. במשך השנה הזאת דאגנו לו (עם שאר ילדים) לקבלת שיעורי-עזר ש"גירדנו מתחת לאדמה". ילד זה, אחד המעטים, לא הפיק שום תועלת מן השיעורים. אני מנצל את ההזדמנות ושואל את האב למה אין הוא עוזר מעט

לילדו, למה אין הוא משגיח עליו ומעודדו שילמד. הוא פורש זרועותיו ומצטדק: "אני, אדון המנהל, אני נכה. ואני בעצמי אינני יודע לקרוא ולכתוב — איך אני יכול לעזור?"

תחזית מזג־האוויר הודיעה: "רמה בארומטרית נעה מקירנאיקה בכיוון מזרח, אוויר חם זורם ממצרים — מעל ליוון יורד גשם, אפיק לחץ נמוך מתקרב מתורכיה — השרב יוחלש, הטמפרטורות תרדנה".

המצב עדין ומפוקפק. החורף נתמשך העמק לתוך האביב — עוד מעט תסתיים שנת־הלימודים: התלמידים "בויעים". דורשים את הטיוול השנתי. לא ננצל את הימים הבאים, לא יוכלו בכלל לצאת לטיול. להרשות? לעכב? הנחנו להם לצאת.

י ב ס י ו ן

התחזית בבוקר: "השרב יבוא לקצו בשעות הבוקר. טמפרטורות־המקסימום: בירושלים 31, בחיפה 28 מעלות".

שעה 11: השרב גבר. המדחום מראה 35. אנו מנסים להשיג את עפולה (מפעלי הסוכר). כדי לתת הוראות למורותינו. אין להשיג את הקשר. בבית־הספר היה הכרח להפסיק את הלימודים בשעה 12. אל־אלוהי־הרוחות! אנא שלח רוח קרירה מאוצר־הרוחות שלך, לבל תארע תקלה לילדינו!

י"א ב ס י ו ן

כל תלמידינו חזרו בשלום. השרב — בכל הארץ — נשבר. אך בלבי עדיין השרב מעיק.

י"ב ב ס י ו ן

באנשי מה' — הוא ממונה על־ידי המורה לחקלאות לדאוג, בשעות שאין לימודים, לגינה, שהירקות והפרחים יקבלו את מנות המים שלהם — הותקף בשבת האחרונה על־ידי משה א., הופל לתוך בית־השימוש (לאחר שהמתקיף שבר את החלון), ובכוח הוחזק על ידיו ועל־ידי משה ת. מכיתה ה' במאסרו; השנים שברו אחר־כך את הגג של בית־השימוש, קדחו בו שלושה חורים, וזרקו אבנים על האסיר; עתה הוא פצוע בידו וחבוש, ופניו מלאים שריטות.

עד כאן הדו"ח של הפצוע. אני שואל אותו: למה אתה מספר זאת היום, ולא סיפרת לי מיד ביום־א' ? התשובה: אני פחדתי. אני: והיום, אינך פוחד עוד? תשובה: אני כן פוחד, אבל החלטתי בכל זאת לספר.

אני משבח על עוז־רוחו.

משה ת. מודה על מעשהו. אין לו הסבר מתקבל־על־הדעת מדוע עשה זאת, רק מצהיר שמשה הסיתו לכך, ומשה הוא גם זה שהביא את הצבת שבה שברו את הגג ואת החלון.

משה א. זה — פעם היה תלמיד בית־ספרנו. היה מפגר בלימודים. נשלח (עם עוז רבים) לבדיקה בתחנה לייעוץ ולהדרכה, ונמצא מתאים לבית־ספר מיוחד. כאחד המעטים הלך לבית־הספר המיוחד; הוריו הסכימו, כי נשתכנעו שהדבר לטובתו. כעבור זמן מועט הסתכסך משה עם מורתו, "הרביץ למורה", ואז סילקוהו. מאז מסובב משה בחוצות השכונה ומטיל אימתו — הוא ועוד אחדים מרעיו — על הקטנים ממנו. הוא עצמו עכשיו בן שתים־עשרה.

אני שולח לקרוא לו. הוא מודיעני שאינו רוצה לבוא.

תוך כדי חקירה, נודעים עוד פרטים מעניינים:

מ. ז. (מכיתה א') השתין בשבת אל תוך חדר הכיתה שלו, בעד סדק בדלת. כאשר באו הילדים ביום־א' לבית־הספר, התאוננו כי מסרית. ואז אי־אפשר היה למצוא את הסיבה ואת העושה.

דוד ק. מג' ואיזק ד. ("מן המסיון") טיפסו בשבת על גג הצריף (לקטוף תותים?), ואחר־כך נכנס דויד לתוך מיכל המים שעל הגג, "להתרחץ בו".

אני רותח. רק עכשיו מספרים לי דבר כזה — וכל השבוע שותים הילדים מאותם המים!

אני הולך לכיתה ג', לחקור בדבר.

לא הספקתי לסיים את שאלתי הראשונה אל דויד, והמורה מושכת אותי בשרוולי ולוחשת באזני, בלועזית: "הוא אינו משלנו", כלומר, אינו יהודי. אני שואל אותה: "אז מה?" היא מוסיפה ללחוש: "אביו מטיף בכנסיה". שוב אני שואל: "אז מה?" — איני יורד לסוף דעתה של המורה. היא מסבירה לי: הילד מתיסר ברגשי נחיתות והוא מתבייש, על כן מוטב שלא אחקור אותו בפומבי.

ועל־פי חוק הישנות המקרים, נכנס כעבור שעה קלה אחימן מח', כשפיו משוך לפינה השמאלית, כדרכו, בחיוך רחב, והוא מזיז את שבעים הקילוגרם שלו קדימה בגמישות המעוררת בי תמיד קנאה.

"אני נציג הכיתה!" הוא מכריז בנימה של גאווה.

"כל הכבוד!" אני משיב לו בהערכה כנה.

"אני יכול לדבר אתך?"

"כמובן — הרי אתה מדבר אתי".

"לא", הוא אומר, "אני רוצה לדבר אתך ביחידות".

"והרי אין איש אתנו".

"מותר לי לסגור את הדלת?"

"מותר".

הוא נענה דרך־חירות להזמנתי ויושב מולי.

"אני רוצה לדבר אתך בענין יוחנן. אתה יודע — הוא גוי".

"וכי מי שואל לדתו?"

"לא!" הוא מוחה; ניכר: שלוותו מתנדפת והולכת. "אני חושב שפדאי כי תדבר עם

המחנך שלנו ועם המורים — — —"

"על מה?" עדיין אינני רואה צורך לרחם על נציגה של כיתה ח' ולגחש את כוונותיו.

"על זה?" הוא משיב; אין הוא מהסס להחזיר לי את הכדור, עוד בטרם החזיק בו כהלכה.

אני נכנע:

"דבר, אחימן, מה הביא אותך אלי? מה עם יוחנן? מישהו פגע בו? העליב אותו?" "זה לא". הנציג מתעורר, נעשה רציני: "דווקא הילדים מתנהגים יפה. אבל, המורים — אני לא יודע אם הם יודעים את זה, ואני חושב שפדאי כי יידעו, שלא יקרה שום דבר".

"למה אתה חושש שעלול לקרות משהו?"

"אתה רואה", החיך האלכסוני חוזר אלי, "המורים, בכל שאר המקצועות הם בסדר; אבל, בעברית, אתה יודע, כשהם מתחילים לקרוא איזה סיפור מן המקרא או הם מתלהבים. למשל, 'ברוך ממאגנצה', או 'שלוש מתנות', או דברים כאלה; או כשהם מדברים על משפט אייכמן או על מלחמת־העולם השניה ועל הרדיפות, והם מתלהבים, אז אני תמיד חושב: אוה, הנה — היהודים כולם טובים וגיבורים, והגויים כולם רעים ומנוולים — ואני מביט כך, בעוקם, אלי, ויש לי הרושם: הוא נורא לא מרגיש את עצמו בטוב. דיברתי עם כמה חברה; גם הם חושבים כך. מפני זה".

אני מעריך את הנציג החייכן הזה. יש לו חוש־הומור — דומה: על־כל־פנים יותר מאשר למחברי המקראות, הכריסטומאטיות וספרי־ההיסטוריה שלנו. מניין, בעצם? האם שונה הוא פרי שכונת־גבול מפריה של שכונה ירושלמית אחרת? בהפסקה נכנסת המורה של דויד. היא באה להרגיעני: "מה אתה מתרגש כל־כך — אז הוא השתין לתוך מיכל־המים — אז מה? גם אנחנו היינו עושים דברים כאלה — — —" אולי היא צודקת ממני. אפשר שאנו מגזימים בהערכת הדברים.

י"ג בסיון

הקצין קלר והסמל פריד באו, להחזיר לילדי ז' את תיקי המיבחן שלהם (משמרת הבטחון). דיברו בשבח המשמרת. עאמר זכה לפרס. קומתו מתגבהת לעינינו, בשעת אמירת הדברים האלה. בדין. גם הכיתה כולה (והמחנך שלה) מרימים ראש. מה־מאד זקוקים הללו לכמה דברי שבח.

ט"ו בסיון

הראשונים־בשבתות הללו! אני מתחיל לשנוא אותם. רון מספר: "ראיתי אתמול, בשעה אחת־עשרה ראיתי, את שבתאי ואת מאיר, הם עלו על הגג של הסניף, ושיחקו שם, וזרקו אבנים, ושברו חלון". בנות ה' באות במרוצה, באפס־נשימה: "יצחק, מכיתה ח', חטף את הכדור, הוא

מרבין לנו. אמרנו לו לבוא אל המנהל. אמר: לא רוצה!" (סירוב לבוא אל המנהל נחשב אצלנו גדול החטאים).

ילדי ב' באים ומספרים: "מאיר ומלוו לקחו קיבה מבית־השימוש ומרחו את הברזים בשוקת. אָכס!"

אני שולח את השרת. לסגור את השוקת ולשטוף את הברזים רבע שעה תמימה. לא הספיק השרת לצאת מן החדר, כבה החשמל. כבר באים רצים מכל חלקי הבנין: "אין חשמל!"

מן הסניף באים רצים: "המורה רינה קוראת לך — בית־הספר הקטן בוער!" הטלפון מצלצל: קצינת־המבחן. היא רוצה לפשר בין הורי הילד שחתך בקופסת־פח את אוזן חברו (וחטף מכות מאם הנפצע) ובין הורי הילד הפצוע. אני תמה: שתפשר — וכי מי מפריע לה?

"לא", היא אומרת, "אני מוכנה לפשר — אבל שאתה תעזור!"

בשביל מה נחוצה לי קצינת־המבחן?

החשמלאי אינו מוצא את סיבת הקצר. הוא כועס: "כל הרשת הזאת מ——— ת!" יודעים.

ט"ז בסיון

אזעקה מן המטבח: התורנים (כיתה ז') התחמקו מתורנותם. הלכו לבריכה. צריך מיד ממלאי־מקום.

מאיר מב' היכה ונשך ילדה. גם מלוו.

מאיר כרוך בזמן האחרון אחרי מלוו ועושה כל מה שהוא לומד ממנו. הוא נראה כאֶשף מן הג'ונגל. מאיר זה, לאחר ששם על פניו את מסכתו האימנית ביותר. לשם גיוון, באים ומביאים גם בשורה מפתיעה: הגיעה הרשת מחיפה! מתחילים לעשות את הגדר! הידד!

כ בסיון

אנשי הג"א כפו עלינו תרגיל הג"א — בעצם ההכנות לסיום השנה, ביום של שרב, בעיצומו של שוק־הקייטנות, כשהמזכירה אינה באה אלא לשעה קלה בלבד (בעלה חולה מאד). החשמל עושה "קונצים", המורים עצבניים, והילדים נחמדים כתמיד — זהו הזמן לעשות תרגיל הג"א. אך "האויב לא יתחשב בכל אלה —". כמובן. מילא, יהיה תרגיל הג"א.

התרגיל נסתיים. בית־הספר זכה להערכה חיובית: "הילדים נחמדים [הרי כולנו אומרים כך] וממושמצים". [כן: מאד...]

כ"ב בסיון

הש"ב שלי שוב מדווח: "מנחם מב' עם עוד ילד עלו אתמול על הגג. לתפוס יונות [יונים]. מנחם אמר: אין דבר, המנהל מרשה".

זהו אותו מנחם שבבוא וסתו הוא נתקף היסטריה ומשתולל — והוא מבקש אל מורתו, במקום אל אמו. אני מתחיל להתגאות על יחס האמון שיש לו אלי. קיליאן בא. הוא מבקש ממני את "מילוי הבטחתי".

"איזו הבטחה?"

"אתה זוכר, בראשית השנה, כשסידרתי לך את המחסן, מצאנו בין הגרוטאות פגיון — אתה זוכר?"

"ומה?"

"וביקשתי ממך את הפגיון, אתה זוכר?"

"ומה?"

"ואמרת: בסוף השנה נדבר על זה".

"אבל אתה אינך מדבר אתי זה שלושה חדשים".

"נכון. כי אני רוגז עליך. בגלל המשפט". (קיליאן עומד להישפט בפני שופט־הנוער בשל קיצוץ הגפנים בחצר הסניף).

"אז: או ברוגז או משא־מתן — לא שניהם יחד".

"הרי באתי לדבר אתך".

"הפגיון חשוב בעיניך כל־כך עד שאתה מוכן להפר את ה'ברוגז' שלך לשם זה?"

"כן".

"אבל בעיני — לא".

"זה לא חכמה: אני רוצה לקבל את הפגיון, לכן אני מוכן לוותר על הברוגז; אתה רוצה שלא לתת, לכן אתה לא מוכן".

"בדיוק".

"אז אני לא מקבל?"

"לא".

איזה עיניים! חדות מאלף פגיונים.

שעה קלה לאחר־מכן באה הגב' קיליאן:

"מסֶה לה־דירקטאָר! מה זה?!" היא מנפנת בידה טופס הזמנה לבית־המשפט.

"זו הזמנה לבית־המשפט, גברתי".

"בשביל מה זה?"

"על שהילד שלך קיצץ את הגפנים בחצר בית־הספר, בשבת, בגרון שלו, והוא שיקר לי, ואמר שזה מישוהו אחר עשה, ואנחנו לא מדברים מאז".

"אבל אני לא יכולה ללכת אתו לבית־המשפט, אני עובדת".

"אני שומע".

"מסֶה לה־דירקטאָר! אתה לא יכול לעשות שלא ילך לבית־המשפט — אני מבטיחה — — —"

"אל תבטיחי. הילד אינו שומע לך".

"מסיה לה־דירקטאָר! אני נשבעת לך — הפעם הוא ישמע לי".

"אינני מאמין".

"הנה אני קוראת לו. אם הוא לא מבטיח מיד, אני הורגת אותו במקום, לעיניך, מסיה לה־דירקטאָר!"

"אל תקראי לו, ואל תהרגי אותו. לכי אתו לבית־המשפט — ואם הוא יתנהג בבית־המשפט כהלכה, ויענה בדרך־ארץ לשופט, ויבטיח לא לעשות עוד דברים כאלה, אולי יסלח לו השופט."

"אתה תדבר אתו, מסיה לה־דירקטאָר — עם כבוד־השופט?"

כבוד־השופט סלח לו. מאדאם עוד הספיקה לקרוא לעברי, בתוך אולם בית־המשפט: "תודה רבה, מסיה לה־דירקטאָר" — עד שהשמש הוציאה.

כ"ג בסיון

שתי מורות כיתות ב' איחרו היום. לא יכולנו לקיים את המפקד: שמונים הביתאים הרעישו עולמות, במקהלה: "המ־מורה־לא־בא־אה! המ־מורה־לא־בא־אה!" בכיתה ב' עדיין לא הספיק בית־הספר לכבול את נפשות הילדים. עדיין הם בני־חורין.

באים ומספרים לי: "מאיר ושבטאי מתלחמים!"

זוהי חדשה. שני משחיתים אלה, לא רק שהם ידידים־בנפש אלא גם קשורים זה בזה בעבודות־כבוד. אין אדם מעריץ את חברו יותר משהללו מעריצים זה את זה. זו הפתעה גמורה. אני מזמין אותם אלי.

"מאיר, מה קרה?"

"הוא הוריק עלי!"

"שבטאי?"

"הוא הוריק עלי!"

"אז: מי ירק במי — אמת?"

שניהם כאחד:

"הוא הוריק עלי, אז אני הורקתי עליו!"

"ומה עכשיו?"

אינם מבינים.

"נשאר לכם עוד רוק?"

הם מסתכלים בי, מסתכלים זה בזה, ושוב נותנים בי מבט, לבחון מה כוונתי האמיתית, אחר מתחייכים שניהם, נותנים יד זה לזה, ומסתלקים.

הבנות מבהילות אותי לחצר: "שמעון ומוריס הולכים מכות — אבל על אמת!"

שמעון — מט־שבועים־וחמישה, כיתה ח'; מוריס — מטר היקף החזה, כיתה ו'.

והמהלומות — מהלומות. בחצית בית־הספר במעגל מסביב, אלה מעודדים את זה ואלה את זה. אני שולח לקרוא את המורה להתעמלות מחדר־המורים. הוא מפריד בין הנצים, שולח להביא את המזרן, נותן להם "דָּרִיךְ" על רגל אחת, ו—קדימה!

שייבקו על־פי הכללים!

בכל־זאת ניצח שמעון. אבל בדי־עמל.

אני שואל אותם: "להיום מספיק?" מוריס מוחה את הזיעה, המעורבת בדם ובדמעות, מחייך ואומר: "כן — אבל הוא קיבל!" שמעון מעביר אף הוא את הזיעה והדם מן הפנים, מחליף את האורות, ומשיב אף הוא: "כן. אבל אני ניצחתי".
שמה כדאי לפתוח כל בוקר בהיאבקות בין כל עשרים האחוזים — במקום לפתוח בקריאת פסוקים מפרשת־השבוע?

כ"ז בסיון

יום אחרון ללימודים. מסיבות־הסיום היו מוצלחות למעלה מן המשוער. כשאתה מעביר לנגד עיניך את הילדים כפי שהכרת אותם בראשית השנה — כיתה לכיתה, ילד לילד — וכפי שהופיעו אמש, עם המזמרים, עם המרקדים, עם המציגים, או כסדרנים וכמגישי הפיבוד — עשוי אתה לשכוח לרגע כי הבתים נשארו כמו שהם, הילדים ה"פרובלמטיים" נשארו פרובלמטיים, הבנין נשאר חורבה, הגדר נשארה בלתי־עשויה, וכל הבעיות שנתלבטת בהן משך שנת־לימודים עדיין לא באו על פתרון. בית־הספר ייסגר עכשיו לחדשי הפגרה — ובהתחדש הלימודים שוב תמצא גגות שבורים, חלונות שבורים, רשת־חשמל מתפוררת, לוחות מתקלפים, תאורה לקויה, חדרים קטנים וחשוכים — וחמש־מאות־ועשרים ילדים כאלה, וגם כאלה: בית־ספר, לא הרחק מן הגבול.

יוליאן טובים : אביב

יְרֵדָה מִצְלִיּוֹת, בֶּן שְׁצֵמוּם וְחֶשֶׁף,
מִפְּלֶצֶת הַנְּאוּף! בְּנוֹת אַרְבַּע-עָשָׂרָה, אָבוּי!
יְהִי־הַיּוֹם מִמֶּן מְחוּל יוֹלְדוֹת-קָבֶשֶׁת,
יְלִדוֹתַי בָּרוֹת! פְּרָחַי תְּמִימוֹת וְנוֹי!

יְהִי־הַיּוֹם חֲגֻגְךָ, כּוֹסוֹת פִּי תִצְטַלְצְלֶנָּה,
תְּשַׁכְּנֶנָּה נִכְלָמוֹת קָבֵל תּוֹכַחַת-אָבִי!
בְּקֶרֶן הַרְחוּבוֹת הַיּוֹם עוֹד תְּטִילֶנָּה
לְמַפְרֵ גּוֹפְכֶן הַצַּח לִידֵי זָקֵן נִתְמַצֵּב!

הֵי, לְכַרְכְּרוֹת! אוֹצְנָה לְהוֹטְלִים!
לְשִׁנִּיצָל וִינְאִי, עוֹגָה פְּרִיקָה, שְׂכָרוֹ!
יְתַחֲסֶיךָ, נִצְרָה, מְלַצְרֶךָ בְּשָׁלִי,
רַבּוֹת רָאָה כְּמוֹתֶךָ, רַבּוֹת רָאָה מְלַצֵּר...

וְכִי תִסְבְּרֶךָ יְדוֹ חֲלַקְלָקָה בְּרַצֵּד,
תְּתוֹר חוֹפְזוֹה, רוֹטְטָה, אַחַר חֲמִדַת שַׁדְּךָ,
וְיִתְנַפְּחוּ נְחִירָיו בְּתַמְאָוה נִפְשַׁעַת,
וְצַת פְּתוּי שְׂקוּץ? לְאֵט לָךְ עַל אֲזוֹנֶךָ, —

— הַרְשֵׁי וְהִדְהִימִי־הוּ, אֲשֶׁה חוֹטְאָה, עוֹגְבַת,
נִקְבָה צָבָה! יוֹלְדַת חֲמוּדָה!
סְמֵאִי־הוּ בְּפִרְיָצוֹת בְּבוֹקוּקִי-שְׁלֵהֲבַת!
שְׁחוּק בְּלִבְד תְּצִירִי בּוֹשָׁה וְנִפְחָדָה...

אָבִיב! פְּקַחוּ צִינִים! הֵן עוֹד מְצַט וְכִנְסֹת
הַמּוֹן עִם רַב תְּפִרְץ וְתִתְיַחַס בְּרַחוּבִי!
אִיגְנָצִים וְקַמִּילִים, תּוֹסְרַת וְכוֹבְסֹת!
וְהִנְקָבוֹת תּוֹפִינָה בְּשִׁלְל-זְכָרִים לְרַב

אָביב! הוי צבו וְלכו! בכל־מַתְּכֵם הַמְקוּ!
 בְּצוֹתָא אַל בְּתֵי-חֹלִים, הָאֶסְפֹּסוּף!
 אַל תוֹף הַמְחַרְאוֹת הַמְמַזְרִים נָא זְרָקוּ,
 וּלְתוֹף זְרוּעוֹת הַרְחוֹב חָרְרוּ וּבוֹאוּ שׁוֹב!

עוֹד וְעוֹד וְעוֹד! בְּמֵאוּ וּבְלֵי-הַרְף!
 הַגְּבִירוֹ אֵת הַקְּרַת! הוֹלִידוֹ בְּלֵי צְצוֹר!
 עֲקְרוּ לְתִינוּקוֹת אֵת הַלְּשׁוֹנוֹת מִקְרָב,
 לְמַצֵּן לֹא יִילִילוּ כִּי יִשְׁלְכוּ אֵל בּוֹר!
 הַכֹּל, הַכֹּל — לְכֵם! הַרְקִידוּ שׁוֹק וְבָרָף!
 יוֹחַל מְחֹל בְּאַפּוֹף, זְמָה, וְלֹא-אֶכְפֹּת!
 — אַהוּי, אֲהַלְלֶךָ, הַמּוֹן, בְּשִׁיר-תַּפְאֵרֶת,
 וְאַף אוֹתָךְ, אָבִיב, שְׁבַע-פְּשַׁע־וְחַטָּאת!

פ ל צ ו ת

אֲנִי לֹא אֶסַּע, כִּי טָרַם נִסְעִי
 צְרִיף לְהִסְתַּפֵּר.
 וּמִי זֶה רָאָה כִּי יֵשֵׁב מוֹל הַרְאִי
 בַר-מִינֵן חוֹר?

וּמִי זֶה רָאָה עֵינַיִם-שֶׁל-מֵת
 לְפָקֶם יָצוּ,
 וּבִקְצִיר נְעוּרִים שֶׁהִלְבִּינוּ יִבֵּט
 עִם אִנְשֵׁת זֶה הַגּוֹז?

בְּלֵב הַשָּׂדֶה חֲרַמְשִׁים, שְׁבָלִים —
 זֶה אַחֲרֶת, פְּשׁוּט.
 וּכְאֵן אֶפְרֵ-שְׁצַר נוֹשֵׁר בְּגָלִים
 שֶׁל מְכַה-פְּלָצוֹת.

(מפולנית: בני מין טנא)

תיאודור התלגי : ספרות ערגה, עלבון ומרי

"יצאתי לרחוב. באיזה מלים אתאר ואשחזר את קסמם של שלהי יום־אביב ורשאי מן הזמנים ההם? פסי זהב עלי־רקייע, פקעות הערמונים הנה פוקעות־הופכות היום־מחר נרות של לובן. לשני צדי הרחוב, חלונות־ראוותן של חנויות. אוּמניבוסים משוכי־סוסים מצלצלים לעבר עוברים־ושבים נדהמים: נשים, ילדים, אדונים ב'קאָפלושים', גברות בשכמיות־פרנה על כתפיהן, בשמלות ארוכות ובמגבעות רחבות־תיתורה... ראשיתה של המאה העשרים. ראשיתה, ואולי אַם־ראשיתה, של אותה היסטוריה ארוכה, יוקדת, אכזרית, שנתארכה, גדלה, נתהי לחיי...
"בפינת רחובות הצלב־הקדוש ומרשל־קובסקה, כבכל פינה כמעט, חנו פרפרות, שבעליהן, לבושי בגדי־השרד הכחולים עם כפתורי־הכסף, נשאו על גבם מדליות עם מספרים".

קריאה בספרה של איזאבלה סטאַחוביץ'־צ'איקה, הקרוי בשם המוזר, "בת המכשפה על הנדנדה", מעוררת בלבי, מן־הסתם, רגשות דומים לאלה שליוו את כתיבתו בלב מחברתה: רגש געגועים אל נוף־ילדות, רגשי דווי על עולם שלא רק חלף־עבר כי אם חרב ואיננו עוד. צעיר אני מן הגברת צ'איקה בעשרים שנה לערך. על אִם־דרכה של המאה לא עמדתי ולא אדענה כי אם מן הספרות ומסיפורי הורים; נסיעותי הראשונות ברחובות עיר־לידתי היו בחשמליות אדומות, ותמונתם של אוּמניבוסים נעים על מסילות ומשוכים בצמדי־סוסים נשתמרה בזכרוני רק מדבריהם של מבוגרים. אולם הגברים שאיכלסו את עולם ילדותי עדיין חבשו מגבעות "קאָפלוש" לרוב, והגבירות עדיין נהגו לעטות על כתפיהן שכמיות־פרווה, ובפינת רחובות הצלב־הקדוש ומרשל־קובסקה חנו עדיין אותן כרכרות כחולות, שבעליהן נימנמו, שחוחים ומכונסים בתוך ליאותם, על מושביהם הזעירים כחום היום, ובשעות צינה ירדו ממרומיהם מעוררי־הקנאה בלב־ילד וחבטו איש־איש בכתפיו — יד שמאל חובטת בחזקה את כתף ימין, יד ימין הולמת בכתף שמאל, ואחר מחממים היו את הרגליים בדריכה קטנה ומאומצת במקום, כדרך־עניי־ביוסקר. אך יותר ממגבעות הגברים ומשכמיות הגברות ומפינות רחובותיה של עירי וממנהגי בעלי־הכרכרות אשר בה, מוצא אני בספרה של צ'איקה את ריחות־הניחוח המשפרים של טרם־ערב אביבי, שהצפירי האפרורי־התכול הביאם מפארות הלילך של הגן הבוטאני ומבין עלי שושנת־העמקים בדוכני מדרכות אל תוך חדר בית־ילדותי באותו רחוב־זלוטה, שהמחברת מרבה כל־כך לתארו לפי שבו שכן בית־ספרה, ואשר ממנו לא שרדו (כך שמעתי) אלא עיי־חברות. אך לא רק את אוירתם הנוסטאלגית של דימדומי־אביב־וקיץ ורשאיים ובשמים מוצא־מגלה אני בין דפי הרומן של צ'איקה.

ולא רק — בקצהו השני של עולם חוויות־נעורים — את אפלולית פינותיהן של המגדניות הקטנות, בהן הסבתי אל ספלי קהה שחורה, מרה ומהבילה, רכון על גליון־נייר הקולט את בתי־שירי הראשונים.

לא, לא את אלה בלבד מביא אלי שוב, כתום עידן בלי־מד, הספר בעל השם המוזר. הוא מביא אלי גם את עולם הדפוסים והמושגים החברתיים שנראו, בעיניה כבעיני, היציב שבעולמות ואשר מט ליפול יחד עם בתיה של קרית־עלומי. זה היה עולם שבע ובוסח־בעצמו, שה"אדונים" וה"גברות" יושבי "דירות־החזית" בשכונות ההדר רות שבו לא רצו לדעת את חייהם של ה"אנשים" תושבי "דירות־החצר" השכנות, הטבועות בעל־תת־מיד, אף לא להכיר בקיומם; עולם שרקמתו הנפשית היתה שזורה חוטים דקים, ערפיליים, מעוררי כמיהה, של המיתוס הלאומי הפולני: שתי מעשה ידיהם של קתולים אדוקים מבני האצולה, וערב שהוא תוצר של עילית אינטלקטואלית חילונית, מהפכנית, איקונוקלאסטית, השועה אל ה"עם" באורח אבהי, היודעת את עליונותה, נכונה למאמץ של שיקום נדכאים; עולם של בורגנות יהודית הנחפזת להיטמע באותו מיתוס פולני־נוצרי ספוג הערגונות, ודבר אין לה אל ההמונים היהודיים יושבי הגיטאות, שלבושם "קאפוטה" ותחבושם "ארמולקה" ולשונם יהודית, ואף כי שום לבלר במשרדי הרשות לא המיר עדיין את רישום דתם בפנקסי העדה, הרי מראהו של כוהן קתולי נאה בעיניהם מזה של רב, ומכל־מקום — רגיל, מובן ו"ביתי" ממנו...

*

אל עולם זה, שעריסתו ניצבת על פרשת המאה התשע־עשרה והעשרים, ששמע בילדותו את רחש תפילת המיליונים לתחייתה של חירות המולדת המעונה, שטעם בבגרותו את טעמן המר של אכזבות אין־ספור מדרכיה העקלקלות של חירות זו, ושהד הפצצות הגרמניות המתפוצצות בחוצות ערי פולין בימי ספטמבר 1939 היה לצליל קבורתו — אל עולם זה, אל תכניו, אל גוניו ואל בשמיו, חוזרת הספרות הפולנית, בתכיפות רבה והולכת, מאז ימי ההפשרה של ה"אוקטובר הוורשאי" מלפני שש שנים.

זוהי ספרות של ערגה, של התרפקות על עבר לא־רחוק אשר הרשות וספרי־לימוד־ההיסטוריה הרשמיים מוקיעים אותו כתקופה של דיכוי לאומי גם חברתי בימי השלטון הצארי, ושל דיכוי חברתי אכזר־לא־פחות בימי עצמאותה הממלכתית של פולין במשטר ה"סאנאציה" — עבר שבעיני סופרים, משוררים ומבקרים הוא נראה, מבעד לפריזמת השנים, וחרף אותה הוקעה, כעידן שפולו טוב.

מי הם הסופרים המתרפקים על עבר זה ואינם נלאים משוב ומהתחמם בשמש זכרונותיו? כל סופרי פולין — פרט לשלש קבוצות מוגדרות בבירור, אחת היא קבוצת הסופרים הצעירים, שלא ידעו את שנות ה־20 וה־30 מחויתם האישית, השנייה — קבוצת הסופרים מבני הפועלים והאיכרים (שהיקפה המספרי קטן עדיין,

על אף המגמה הקרויה "הנחלת התרבות לכל", שאמנם אין להטיל ספק בכנות מניעיה אף לא בראשית תוצאותיה), שאין להם, למען האמת, כל סיבה להתגעגע על התקופה המכונה כיום בפולין "בינמלחמתית", או "טרום-ספטמברית", או "תקופת עשרים השנים" (הכוונה ל-1939—1919). ועוד קבוצה, זעירה ביחס, שאינה שולחת את קולמוסה אל עלילות הימים ההם, כוללת את הסופרים המפחדים גם כיום מאידיאליזציה של תקופה שאות-הקלון הרשמי טבוע בדיוקנה.

כל האחרים — ובראשם הטובים, הישרים והמוכשרים שבהם — כמו לפותה נפשם בכבלי הערגונות לימי העבר. סיבה פנימית לתופעה זו נמצא ודאי בנכונותה המובהקת כל-כך של "הנפש הסלאבית" בכלל, והפולנית בפרט. לגעגועים ולהת-רפקות על מה שהיה, סיבה שניה, חיצונית, נעוצה מן-הסתם במחסום שהוצב בימי סטאלין לכל ביטוי ספרותי אוהד ל"תקופת הקולונלים" (כך קראו לאנשי-סודו וליוורשיו של המרשל פילסודסקי); בעד השסתום הצר שנפתח במחסום זה עם ה"הפשרה" החלו לפרוץ גלי הזכרונות-הערגונות, עד אשר הרסו כליל את חומת האיסורים וספק אם יעלה בידי מי להקימה מחדש.

ואולם התופעה המעניינת ביותר בחזרה ספרותית המונית זו של סופרי מדינה קומוניסטית אל עבר בורגני, מתגלה לנו אגב עימות ההווה והעבר של סופרים אלה עצמם. מעלות-מחיות את העבר לא רק מאריה דומברובסקה, זופיה נאלקובסקה, או פולה גויאביצ'ינסקה — שלש הסופרות ברוכות-הכשרון של פולין לפני המלחמה, שסימלו ביצירתן את התבלטות הנשים בספרות של שנות ה-30 ואשר אין לתמוה על רגשי הפמיהה המפעמים בלבן כעלות בן זכר אותם ימים; שבים אליו בתאוותנות בלתי-מרוסנת לא רק קשישים מן האינטליגנציה הבורגנית, כגון ויקטור גומוליזקי, הוא "ציירה הספרותי של ורשה", או כגון המשורר אנטוני סלונז'מסקי (בקובץ השירים "אפר ורוח", המוקדש כולו לתיאור ורשה ה"בינמלחמתית", על פרטי גוף חוצותיה ואנשיה); חוזרים ומתרפקים על זכרונות אותו עולם אף משוררי-המהפכה המובהקים (ולאדיסלב ברונניבסקי, שמת לא מכבר) וסופריה (נזי פוטראמנט: "יובל שנים"). שוב אין להתעלם מן המסקנה כי למרות ההטבות הכלכליות הרבות שמעניקה מדינה סוציאליסטית ביד נדיבה לסופריה, לעידוד יצרתם ולפיאור מעדם בחברה, הרי בעיני רובם העבר משול למין גן-עדן אבוד, אשר שלטון-המשטרה של ה"קולונלים", התפרצויות של שנאת-יהודים, מצבם החמרי הקשה של רבים מבני האינטליגנציה הצעירים ואף כליאת המהפכנים הפעילים שבהם, לא השפילו להעם את אורו ולגרוע מקסמיו. ואפילו דרים האור והקסם בנפש הכותבים יותר מפני שדרו במציאותם של הימים ההם, הרי חופש הקרנתם על בד הספרות של הזמן הזה תעודה אנושית הוא לממשלת פולין העממית.

*

תקופה אחרת, שהווייתה ומערכותיה אינם משים מן הספרות הפולנית של השנים האחרונות, היא תקופת הכיבוש הנאצי. בעוד ספרות הערגה היא ילודת נוסטלגיה,

הרי את ספרות העלבון הלאומי הצורב הוליד נסיון טראומאתי, שאף תולדותיו רבות-הייסורים של העם הפולני לא ידעו דומה לו. שנות 1939—1945 לא היו לגבי הפולנים רק שנות שלטון רוזני נכרי ואכזר; הכובש הגרמני לא הסתפק כאן, ככרוב ארצות אירופה, בשלילת החירויות המדיניות ובדיכוי פוליטי-אדמיניסטרטיבי; למן ראשת הכבוש לא הופרו עוד הפולנים כעם אלא כמין עדה אֶתנית ("אוכלוסיה מקומית אֶרית לא-גרמנית") נחותת-דרגה, אשר ב"רייך בן אלף השנים" נועד לבניה תפקיד חברתי של משרתי האומה הגרמנית ומספקי צרכיה הכלכליים, ואשר המימשל של פראַנק וגלובוצ'ניק הכינה למילוי תפקיד זה על-ידי השמדה שיטתית של שכבת משכיליה, סגירת כל מוסדות החינוך העל-יסודי וכדומה, למען תכשר לייעוד ההיסטורי של "גבעונים" בני העידן החדש. בשום ארץ מארצות-כיבושיהם — להוציא, אולי, את השטחים שתפסו באוקראינה וברוסיה הלבנה — לא התאכזרו הגרמנים לאוכלוסיה המקומית כשם שהתאכזרו לתושבי "הגוברניה הכללית"; בשום עם — להוציא את היהודים — לא הרגו אנשים כה רבים במחנות-הסגר-והשמד, בבתי-אסורים, בהוצאות-להורג המוניות שנעשו בפרהסיה בחוצות הערים להפחדה ולהתראה, בהמתת בני-ערובה שנלקחו בעיקר מתוך בעלי המקצועות החפשיים, בפעולות-עונשים-ותגמול על כל מעשה של המחתרת הפולנית, ומצד שני: בשום ארץ מארצות כיבושם לא נחלו הנאצים תבוסה כה מוחלטת במאמצייהם למצוא קווילינג, פטן או דגְרָל מקומי, על-מנת להציג פולני בעל מעמד פוליטי, חברתי או אינטלקטואלי מוכר כמשתף-פעולה, אפילו הפאשיסטים הפולנים משורות "המחנה הלאומי-הראדיקלי", גיבורי הפרעות ביהודים עד 1939, הכריזו ב־1942 כי ארגון המחתרת הפורש שלהם, "הכוחות הלאומיים המזוינים", לוחם באויב-מבחוץ (כלומר: הגרמנים) ולא ישתף פעולה עמו "פרט" למלחמה משותפת באויב-מבפנים (כלומר: היהודים), ואף שיתוף-פעולה זה נעשה לרוב בעקיפים בשל חשש מפני כל הוכחה של "קולאבוראציוניזם".*

אפשר שגם בקרב הפולנים אפשר היה למצוא אישיות חסרת כבוד לאומי, שנצחונות הצבא הגרמני בכל חזיתות אירופה היו מסנוורים אותה עד כדי שתפתה להפצרות הכובש, אלא שמדיניות הדיכוי וההרג, בה החלו הנאצים למן פלישתם לארץ, אָטמה

* יורשה לי להזכיר כאן אפיוודה מנסיוני האישי. הדבר קרה בראשית 1944 בעיר לובלין, שם ישבתי מאז בריחתי מגיסו ורשה, כשבידי מסמכים מזויפים של פולני-נוצרי והפולנים שאָתם באתי בחברה לא חשדו במוצאי. יום אחד סח לי מהנדס פולני צעיר, חבר אותה מחתרת פאשיסטית: "הרוסים מתקדמים. עם בואם ייצאו היהודים ממחבואיהם, ואז ניכח מהרבים מהם שרדו וכי כל פעולת החיסול שנעשתה לא היתה יסודית דיה-הצורך, אך ייצאו היהודים האלה מחזריהם, מיד יפשו כמו נגע. ינסו לנקום בנו בעזרת הסובייטים, וישבו וישלטו על פולין. אנו מתכננים עכשיו תכנית לחיסולם המהיר של ניצולים אלה מיד עם צאתם ממקומות-סתרם, בימי התהוירובוהו שילוו בהכרח את ראשית השלטון הסובייטי. ממילא ייזקף הדבר על חשבון הגרמנים, וזה חשוב, כי הרי אנו יודעים", כאן קרץ לי בעינו, "שלבעות-הברית שלנו לב רך במה שנוגע ליהודים. זהו, אם כן, הרעיון — על רגל אחת. אני פונה אליך כאל פטריט פולני, אף כי אינך מחברי הארגון שלנו: התהיה מוכן לתת יד?"

את לבות כל הפולנים בפני הפצרות מעין אלו, שתכפו בעיקר כהתהפך גורל המלחמה ברוסיה בימי סטאלינגרד ואחריה. מכל-מקום, היעדרו של קוויזלינג פולני תרם הרבה לרגש הגאנה הלאומית, המהולה בצער ובאבל, בה מביט כיום העם הפולני בנורא שבפרקי קורותיו. המעניין הוא כי אין מקומו של פרק היסטורי זה מתמעט ברבות השנים החולפות; אדרבה, נראה כי הוא רחב והולך ככל שמרחק הזמן מוסיף פרספקטיבה ומבהיר את כל פרטיה של תמונת-האימים.

שתי נקודות ראויות לציון ב"ספרות העלבון" בשנים האחרונות, ושתיהן, כל אחת לפי דרכה, הן מאותותיה המובהקים של תקופת ההפשרה. האחת — מתן היתר (או, ליתר דיוק, ביטול איסור) לציון תפקידה של מחתרת "א. ק" ("ארמיה קראיובה" = "צבא הארץ"). הוא ארגון-המחתרת הפולני והרחב, שסר למרות הממשלה הפולנית הגולה בלונדון ואשר (בניגוד למחתרת הקומוניסטית "ארמיה לדובה" = "צבא העם", ולא-כל-שכן בניגוד למחתרת הפאשיסטית אותה הזכרנו קודם) מילא תפקיד מכריע במלחמה בנאצים. בימי הסטאליניזם היה חלקה של "א.ק." בתולדות תנועת-המרי בחזקת "טאבו", ושמה לא הוזכר אלא בליווי שמות-גנאי כמו "אנשי כנופיות", "בוגדים", "פושעים" וכיוצא באלה מונחים מלקסיקון ההשמצה הסטאליניסטי. נסיון האובייקטיביזציה של תפקיד "א.ק." — שרוב העם הפולני בימי הכיבוש תמך בה תמיכה בלתי-מסויגת ואשר רבים מאד ממנהיגיה ופעיליה נכלאו אף הוצאו להורג בשנים הראשונות לשלטון הקומוניסטי — נעשה תחילה בפובליציסטיקה ורק אחר-כך חדר גם לספרות, אך שם גם כאן שימש פורקן לרגשי הצדק ההיסטורי והעיד על שידוד-מערכות עמוק בהערכת תכנים וסמלים לאומיים — עד כדי כך שלמשך זמן-מה נתבלבלה דעתם של צעירים שהספיקו לינוק ראשיתה של דעת בבת-אולפן ערוכים על-פי מתפונת סובייטית. שלושה מצעירים אלה — יזי אמברוזיביץ', ואלרי נאמיזקטיביץ' ויאן אולשבסקי — פירסמו בשבועון "פו פרוסטו", במרס 1956, יותר מחצי שנה לפני עלות גומולקה לשלטון, מאמר פרוגרמטי בשם "לפגישה עם אנשי א.ק.", שסלל את הדרך להצגה חדשה של בעיות המחתרת בעתונות ובספרות.

נקודה שניה, האפיינית ל"ספרות העלבון" בשש השנים האחרונות, היא הבלטת הנושא היהודי בסיפורת, בעיקר בסיפור הקצר. מבליטים אותו במיוחד סופרים יהודים כותבי פולנית, כמו אדולף רודניצקי, סטאניסלב ויגודסקי ויוליאן סטריקוב-סקי, אך לא הם בלבד. העלה אותו בשיריו אחד מגדולי המשוררים של פולין העממית, קומוניסט מלפני-המלחמה, ולאדיסלב ברוניבסקי; שזר אותו כחוט-שני בסיפוריו מימי-הכיבוש הסופר ואיש-המדע הלא-קומוניסטי רב-הכשרון, יאן פאראנ-דובסקי (שיצירתו הספרותית-האטימולוגית, "אלכימיה של המלה", ייחדה לו מקום של כבוד בשדה הספרות בפולין ואף מחוצה לה).

הבלטת "גורם יהודי" זה בספרות-הכיבוש של השנים האחרונות — מדוע? דומה כי שתי פנים לה, אחת לפנים ואחת לחוץ. לפנים, כי גורל היהודים סימל, יותר מגורל כל חטיבת אוכלוסים אחרת בארץ המעונה, את אימת הכיבוש ואת אכזריות

הכובש, ואילו סבלותיהם הנוראים וסופם הטראגי לא עוררו בעת ההיא אלא קולות בודדים של התנגדות ואף מעשים בודדים של עזרה בים הגדול של אדישות, המהולה לעתים קרובות מאד שמחה-לאֵד; נראה כי העלאת נושא זה, על כל מטען בלהותיו, משמשת בידי הכותבים, אולי באורח תת־מודע, כלי להאשמת־הזולת (אצל סופרים יהודים) ולקאתארסיס של הודאה־בחטא (אצל סופרים נוצרים). ולחוך, משום ששנים אחדות הולכה גם פולין, בכל הנוגע להארת ימי הכיבוש, בתלם הסובייטי. שהצטיין בהיעדרה של "מסילה יהודית". התעמולה הרשמית דיברה, מתוך הכללה מכוונת, על "אזרחים פולניים" שהיו טרף לנאציזם, בלי ליחד מקום כלשהו בתוך המון־קדושים אלמוני זה ליהודים*.

ואף שהתעמולה הפולנית לא הרחיקה לכת, אף בימי סטאלין, עד כדי טשטש לגמרי, נוסח ברית־המועצות, את הפרק היהודי במרטירולוגיה של ימי הכיבוש, הרי הרצון הרשמי למעט בדיבור על נושא זה הוליד, דרך־תגובה, את הבלטתו הרבה, אולם גם מי שאינו מתעכב במיוחד על שתי בעיות אלו, זו של המחותרת הפולנית וזו של סבלות היהודים, אינו יוכל שלא לתהות על עצמת ההלם שהנחית הכיבוש הנאצי בנפש האומה הפולנית; שעודו מצמיח, מקץ שבע־עשרה שנה, יצירות ספרותיות כה רבות שחוויתן — מצד כותביהן כמצד ציבור הקוראים — ספוגה כאב של פצע טרי כמו לו התרחשו הדברים אך אתמול.

*

בעוד ספרות הערגה וספרות העלבון, בהן סחנו עד כאן, מתגדרות בנושאים, או תחומי־נושאים, ברורים, המאפיינים אותן כשתי חטיבות תימאטיות מוגדרות, הרי החטיבה השלישית בספרות הפולנית בת־זמננו — שבחתי לכנותה בשם ספרות־המרי — חסרה אותו גודש של נושאים ומכנים משותפים המציין את שתי אחיותיה, אין היא משתמשת בסמלים רווי־הכמיהה של האביב הוורשאי מלפני המבול, ולא באלה חדורי־האימים של מחנות־ההשמדה; לאמיתו של דבר עדיין לא יצקה לה דפוסי־סמלי־נושא מוגדרים וחוזרים. אף־על־פי־כן כבר ניתן להבחין בה כבחיבה בעלת תוכן משלה, בעלת מגמות הנובטות אט אך בכירור מתחת לקליפתה, הנראית לפרקים גסה ובלתי־מהוקצעת.

* ושוב, "הערה אישית": זכור לי ביקורה הראשון, בסוף 1944, של קבוצת עתונאים מערביים במחנה־ההסגר־ההשמד הנאצי מיידאנק, בו הומתו יותר ממיליון יהודים מפולין ומשאר ארצות־הכיבוש באירופה, ואשר שוחרר חדשים אחדים קודם אותו ביקור ע"י הצבא האדום, גוויות חרוכות התגלגלו עדיין בפתחי הכבשנים, וערימת־ענק של נעלי־ההרוגים התנוססה במרכז המחנה כמין תל־ביעותים. הקצין הפולני, שהוליך את הכתבים־האורחים (אשר הוטסו במיוחד ממוסקבה) על פני גיא־הזוועות, הירבה בנתונים סטטיסטיים: ארץ־ארץ ומספר הרוגיה במיידאנק. הוא נקב במספרם של "אזרחי פולין" שנהרגו במחנה, של אזרחי צ'כוסלובקיה, צרפת וכדומה. את השם "יהודים" לא הזכיר. שיסעו אחד העתונאים בשאלה: כמה יהודים היו בין ההרוגים? ענהו הקצין: אין אנו גזענים ולא לאומנים; אין אנו מפלים בין בני דתות שונות...

המרי שבספרות זו פורץ־תוקף בשני משורים: במישור הכלל ובמישור הפרט. היצירות שבמישור הראשון מצטברות והולכות כדי כתב־אישום גדול נגד פשעי התקופה הסטאלינית, נגד עיוות־הדין מצד המינהל והמשפט בעשר השנים של שלטון־הטרור, נגד השפלת כבוד האדם במסווה של עשיית צדק ושל סיסמות נבובות — ואולי יותר מכל: נגד ההתחסדות והצביעות של המשטר אשר הוליד סיסמות אלו וקישט בהן את עניבת־החנק ששינקה גרונותיהם של הבריות, שלא יפצו פיהם אלא על־מנת לומר אמון. במישור הפרט זהו מרד במוספמות החברה — החברה באשר היא חברה, ולא דווקא החברה הסוציאליסטית — משולב בחיפושים אחר מהות הקיום, תכניהיסוד של חיי אדם, וכיוצא בהם סממנים מובהקים של ספרות אקסיסטנציאליסטית.

אף כי ניתן, כאמור, להבחין ב"ספרות המרי" בשני משורים אלה, אין למתוח קו מפריד לא בין תכניהם ולא בין כותביהם. המרי החברתי והאינדיבידואלי משמשים בערבוביה, ואותם סופרים נושאים את דגלו על דפיהם של אותם ספרים עצמם. "אם הקרולים", מאת קאזימייז' בראנדיס, מגלה את טימטום־המוחות על־ידי המפלגה הכל־יכולה, ובתוך כך — את חיפושיהם הקדחתניים של גיבוריה אחר האנושי באמת, האמיתי־עד־היסוד. ב"החושך יכסה ארץ" משתמש יז'י אַנדוֹייבסקי בעלי־לוח האינקוויזיציה הספרדית כבאמצעי להוקעת הפשעים ילודי האוניפּורמיזם הרעיוני השולט. "היום השמיני בשבוע" למארק חלאסקו (יצירה שנכתבה קודם הגירתו והגלייתו) ו"בתי העלמין" אשר לו מראים את אימת המציאות של פולין הטרומ־אוקטוברית מזווית התבוננותם של הציבור ושל הפרט כאחד.

"מימד המרד" בספרות הפולנית עודו צעיר מפדי פסיקת הלכה ברורה עליו. אולם התעוזה, הדינאמיות והסקרנות האינטלקטואלית, המציינות אותו, למן פירסומי מנתצי־הקדושה של אוֹגניוֹש לאסוטה בעצם ימי אוקטובר 1956 ועד ליצירתו הנועמת (והמעוררת אף את זעם הצנזורה, כבמחזה "כניסה ויציאה") של לאשק קוֹלאקובסקי בימים אלה — ובתוך זה הסארקאזם החשפני של ליאופולד טירמאנד והצחוק התמים־כביכול, אך החודר עד ללשד העצמות, של מרז'ק ושל לֶץ — מעידות על הדרך הארוכה, שעברו סופרי פולין למן תקופת "הדיבור הנוקשה" (כינוי השפה גדושת המליצות המפלגתיות) ששימש עגה ספרותית־כביכול ל"ריא־ליזם הסוציאליסטי" בעבר לא רחוק.

פולין: בית יש

צילום: הלנה הארטוויג

יז"י פוטר אמונט : הכדור הקדוש

"הם אינם יכולים לעשות לי שום דבר", הצהיר בוקאצקי כשהגיעו למקום. שבעה עשר היו בתא, וההצהרה הזאת כמו הבדילתו באחת מן השאר. האמנם זאת היתה כוונתו? מכל-מקום, לא חסך מאמץ כדי להוסיף ולהיבדל. כך, למשל, לא רצה להתישב.

התא נבנה לצורך מעצר-יחיד. בימי הפולנים ישבו בו לא פעם שניים. עתה היו בו שבעה-עשר. הגרמנים עשו סידורים מכווימים כדי להגדיל את השטח הראוי לשימוש: הוציאו דרגשים, כיסא ושולחן. אולם אדם יושב תופס חצי מטר מרובע, בקירוב. כולם לא יכלו לשבת בבת-אחת. נקבע תור. כאשר נאמר לבוקאצקי שהוא יכול לשבת הביט בפני הדובר בתמיהה כלשהי, אחר שלח מבטו ברצפת-הבטון, המרוחה בשיכבת בוץ של ירח-ספטמבר, ומשם אל מכנסיו החדשות, הכחולות-הכהות, ומשך בכתפיו.

"הניחו לו", העיר מי מאצל החלון, "מחר יבקש בעצמו".

בוקאצקי כמעט והתחייק; פירוש הדבר היה: מחר אהיה שוב בעיר. איש לא התווכח עמו. הוא ניצב ליד הדלת ממש, שם העביר בכבודות את כובד גופו מרגל אל רגל. "הם אינם יכולים לעשות לי שום דבר", חזר ואמר בעקשנות בינור לבינו. בלילה שם לבו לכך כי "שום דבר" זה משמעותו שונה ממה שהיתה בלילה הקודם, משהיתה ברגע בואם לכאן, משהיתה בעת שציוו עליהם ללכת. "שום דבר" זה החל לגדול. חיפוש, מעצר, כלא. יום קודם האמין עדיין מעומק הלב כי דבר זה אינו אפשרי. ובאינו קלילות מוזרה היה אומר לנפשו עתה כי כל זה הוא "שום דבר".

הנה כך ניצלה הסיסמה בה נאחו.

עם שחר, עת היה תשוש עד כי חש כאילו גיצי-אש ניצתים בעיניו, נשען על הדלת. אולי התנמנם. חזות-פתע של פצצה נופלת, קול נפץ, כאב. הוא הקיץ על הרצפה, שעון בראשו אל דלת-הברזל. בטרם יתאווש, והנה נפתחה הדלת. ניצנוץ של אור, שוב כאב, מישחו בעט בו, פעם ופעמיים. הוא ניתר הצדה, מסוננור מן האור, ממצמץ בעיניו. הדלת נסגרה.

הוא התישב ליד הדלת, המום יותר משהיה ממורמר. מוכנית חזר על נוסחת-הלחש שלו: "הם אינם יכולים לעשות לי שום דבר". ובקול דומם יותר — אם אמנם יש מחשבות של קול רם ומחשבות של קול-דממה — הוסיף הסבר: "שהרי גם לא עשיתי שום דבר". בעיטתו של הסוהר שיתתה תוכן חדש לנוסחה הזאת. אפשר לאסור אותו, להחזיקו בכלא, להכותו. אבל כל זה כאין-וכאפס הוא לעומת אותו דבר אחד שיכלו לעשות בו, ואשר לאמיתו של דבר לא יכלו לעשות בו. הוא לא נקב בשמו המפורש של אותו דבר.

שבועות אחדים עמדו העניינים במקום זה. הידרדרותו של בוקאצקי — עורך־הדין הידוע, עובד הקומיסאריין של המחוז, התושב השקט והמכובד, שב־יוֹם, לפתע־ פתאום, הפך להיות אסיר מופה ומורעב — ההידרדרות הזאת, האלימה והעמוקה כל־ כך, נעצרה בכל־זאת. בוקאצקי האמין בכך באותה מידה של כנות בה האמין קודם־ לכן בחסינותו המוחלטת. לפיכך לא התקשה במיוחד לשאת את מחנק התא, את הזוהמה, את הארוחות שנדף מהן ריח של חותלות, את השינה בשפיפה, כשהראש נשען על הברכיים, את הבעיטות והדחיפות של הסוהרים. הוא השלים עם אותם חיי־אסיר אכזריים, מזוהמים ורעבים, משום שבנוסחה הזאת נכללה מלה אחת, בעלת עצמה של אור וחום: חיים.

בתא נהגו לשוחח. פעמים אף נערכו ויכוחים. בלחש, כמובן. היו בהם שנים או שלושה שאף לדבר־ילחש ידעו לשוות גֹן של נאום בעצרת־עם. תחילה סובבו שיחותיהם סביב השאלה מה צפוי להם. עובד־רכבת חטוט־עור ואדום־עיניים נהג לומר, בלא עירעור, כי את כולם יהרגו ביריות. הרוב התנגדו, בהסתמך על נימוקים מגוחכים פחות או יותר, כגון: כזאת לא עשו עדיין אצלנו; בווארשה זה ענין אחר. עובד־הרכבת העלה חיוך קדורני. בוקאצקי שנא, הוא עצמו לא לקח חבל בוויכות, אולם הקשיב רב־קשב. מחשבת־הפרקליט שלו לא יכלה לתפוס איך־זה לא נמצא בהם מי שיעלה נימוק, שהוא לכאורה בלתי־מעורער: "לא יעשו לנו שום דבר, מפני שגם אנו לא עשינו שום דבר". על עובד־הרכבת היה חושב מתוך שנאה, משום שעל מצפוננו של האיש הזה ודאי רבץ משהו, ועכשיו יושב הוא בתא שלהם ואשמתו יורדת כמו פית על כל המצויים בכאן. ידוע שהגרמנים שוחר־ינקם הם.

וכך התגלגלו הדברים עד שלבסוף החלו השיחות לגווע — המתווכחים קפצו פיהם. אותה עת נתארעו כמה דברים שלמראית־עין לא היה להם קשר אל מצבם בהווה ואל גורלם לעתיד־לבוא. ואף־על־פי־כן, כל אחד מהם חש בדברים הללו משהו בלתי־מוסבר, משהו שהחל להעיק, משהו שהחל לגדול עד־להדאיג. למעוף־עין ראשון, היו אלו תופעות חיוביות דווקא. במחצית ירח־אוקטובר לערך שמו לב לכך שהסוהרים חדלו מהגיב על כל רחשוש בהתפרצות לתוך התא, בנאצות ובמפות. עובד־הרכבת אף הוכיח זאת. בקול שנצמד מחמת דיבור־ילחש ממושכים, זרק לתוך מלוא חללו של החדר: "אתם יכולים לנשק לי שם־ושם". הפל הביטו בדלת. בוקאצקי שילח בעובד־הרכבת מבט שכולו זעם — הוא עמד ליד הדלת ממש ומורגל היה לספוג את המכות לעתים קרובות ביותר. שכנו, מנהל־חשבונות קטן מהעיריה, טרח להידחק אל בין גופות חבריו לכלא, להעמיק ככל האפשר. אולם איש לא בא. עובד־ הרכבת פרץ בצחוק, בנעימה של נצחון. גם דבר זה לא הביא אחריו תוצאות.

אין לדעת מדוע, אך גם הצחוק הזה שילח משום־מה צינה בגופות כולם. אחדים חיפשו בעיניהם מגע עם השאר וחיש־מהר הרכינו את ראשיהם. הם שתקו. כתום הצי שעה, כיון ששוב לא יכול שאת את הדממה הזאת, שפולה רוויה חרדה, הפטיר בוקאצקי: "נו, מה זה ז'?" איש לא ענה לו, איש אף לא הביט בו. אפילו עובד־ הרכבת לא היה מסוגל להגיב תגובה שהורגל בה, צינית בכנותה.

אחר, כעבור ימים אחדים, קראו לאחד מהם, דווקא לזה מנהל-החשבונות הקטן. הוא חזר לאחר שעה, כשהוא קופץ אגרופיו בעווית כדי להסתיר את רעד אצבעותיו. בכבודות צנח ליד בוקאצקי. בוקאצקי עצמו, עתה־זה נגמר תור ישיבתו. חש שגם ידיו שלו מתחילות לרעוד. בכפות־ידיו נשען אל הקיר. חמש דקות עשה מאמץ והתאפק. אחר דיחק עצמו בכבודות כלפי מטה, כשהוא הורף לצדדים את שכניו העומדים. הוא נמצא סמוך למנהל-החשבונות. בהסיטו בראשו את רגליהם של העומדים, שנשתרבו מכל צד, הוויז עצמו אל האיש, שהביט לתוך עיניו. שררה חשיכה כמעט. מנהל-החשבונות נתן בו מבט שכבר היה רגוע יותר.

"מה היה שם?"

הוא לא השיב. רק מבטו כמו הביע אִי־רצון, כאילו נפגע על־ידי השאלה שנשאלה לא־במקומה. בלי שים לב לכך הוסיף בוקאצקי לשאול, בתוקפנות, בגסות:

"היכו?"

מנהל-החשבונות ענה בשלילה, בניע סמוי־כמעט של שמורות־העיניים.

"חקרו?"

שוב שלילה, שתקנית וממורמרת.

"אם כן, מה יש לך?"

חלפו עשר דקות, אולי רבע שעה. אחר, כאילו הפשיר במחנק הוזה שהורגל בו, אחרי שהייה באוויר שעל־פני האדמה, הצח והצונן, הניע בראשו אחת ושתיים, ניבט במבט צלול יותר, והחל ללחוש.

"לא ברור בשביל מה קראו. שאלו את שמי, את המקצוע. אחר־כך ציוו לחכות. אחר־כך שלחו בחזרה".

"זה הכל? אם כן, מה אתה מתעצבן כל־כך? אולי יתנו לך לצאת? הרי לא עשית שום דבר. כמוני, כמו כולנו".

מנהל-החשבונות ישב, שקוע שוב בשתיקה. ואחר, משחלפה שוב כרבע שעה, פתח את פיו שנית.

בחצר נקרה לו גרמני אחד. איש־ס.ס.

איש־הס.ס. עמד, בפישוק־רגליים רחב, בידו היה שוט ובו הצליף בנחת על מגפיו. מנהל-החשבונות היה מוכרח לעבור לידו והוא הרכין כבר את ראשו, בצפייה למפות. אך הלז לא היכה אותו.

"אם כן, מה?"

"לא, לא היכה. אפילו לא קילל, אפילו..."

מלה זאת, "אפילו" זה, היתה כנראה אדירת־משמעות בעיניו, שכן חזר ונשתתק.

"ואפילו חייך אלי", חירחר לבסוף.

"אם כן, מה יש?" השיב בוקאצקי שנמלא תמיהה. "מה אתה מתרגש כל־כך? קח את עצמך בידיים. העצבים שלך נגמרים. איזה גרמני שם שלח בך מבט־נצחון, מלא־בוה, ואתה כבר מתעלף".

מנהל-החשבונות טילטל ראשו לאות שלילה.

זה לא היה בוז, כלל וכלל לא. זה היה רצון טוב. והכרת־טובה. בוקאצקי התרחק מעליו בלי משים. בשיחה הזאת, מתחת למעטה השכלתני וההגיוני, זרם איזה זרם אפל אשר נגע להגיונו שלו, בלתי־המעורער, הזר לעולם הרגיל. בוקאצקי החל לחוש בו. הוא ידע כי מאיים הוא על כל הנימוקים שאותם נשא בלבו בעקשנות כזאת, כאן בכלא. הוא ניסה להתגונן, התאמץ להיאחז במעגל המושגים הנורמליים, שבו שנים ועוד שנים הם ארבעה, שבו היום בהיר והלילה אפל. בדיר־עמל, כשהוא משקר לעצמו, אמר:

"איזה גרמני אנושי. גם אצלם יש כאלה, אף כי לעתים רחוקות. אפילו ב.ס.ס.; אני יודע, שהרי עבדתי בקומיסאריון המחוזי ואני מכיר הרבה גרמנים". מנהל־החשבונות הפשיר סוף־סוף, הביט בבוקאצקי ואמר, הפעם באורח־דיבור רגיל:

"אולי אתה צודק. אבל לי יש רושם אחר. הוא הביט בי וחיידך. חיוך תמים, של רצון טוב. אבל לא, לא! אתה אמרת אנושי. לא, אדם אינו מביט ככה באדם אחר. זה היה... אינני יכול לומר מה. איזה נגר זקן, אחרי תקופה של חוסר־עבודה, כשהוא רואה בול־יעץ של סתיו, הנה כבר הוא חושב: לנסר, להקציע, לקצץ. גם חתיכת־העץ הזאת קרובה לו, משום־מה. הוא הביט בי, ולי היה נדמה שאילו ביקשתי ממנו משהו היה נותן לי. פיגריה או לחם. הוא היה אסיר־תודה לי, על שאני קיים, שאני חי, שאני כאן..."

בוקאצקי לא החזיק מעמד. זרם־מעמקים אימתני זה, חסר־שחר אפילו בתוך חוסר־השחר שלו, עירער את קרקע־התשתית של מחבואו הרוחני: "הם אינם יכולים לעשות לי שום דבר". הוא פרץ בצעקה, התבהל ועבר ללחש מסוגן: "קשקשן. הם אינם יכולים לעשות לנו שום דבר. וכי מה — האם נלחמנו? הרגנו את מישהו? פוצצנו רכבות? שרפנו מחסנים? לא עשינו שום דבר, ולכן גם לנו לא יעשו שום דבר..."

בכבודת התרומם מן הרצפה, הביט אל השאר. הללו תלו ראשיהם. רק שנים או שלושה העיפו בו מבט חטוף. הם לא קיבלו את נימוקו, נימוק כה ברור לכאורה, כה משכנע ומוחלט. הוא נתקל בעובד־הרכבת, והפרצוף הזה, הדוחה בקדרותו, השבית לפתע את שטף דיבורו. הוא התלעלע, לא דיבר עוד, רק חשב — ומלשון־רבים עבר ללשון־יחיד: "לי שום דבר... מפני שאני שום דבר..."

מכאן והלאה היה מתפרץ שוב ושוב, כל־אימת שנתגלה סימפטום חדש של הקץ, הקרב ללא־מפלט. הוא נשא נאומים שלמים. על תקנות החוק. על עקרונות הנוהל המשפטי. על החוק הבינלאומי. על המצב הצבאי והמדיני השוטף. פעם, עת הגיע עד קצה־הגבול מחמת היחס הסביל של מאזיניו, אף החל להרצות בלחש על התרבות הגרמנית, כשהוא פותח כמעט באַראסמוס מרוטרדם. גם הדברים האלה לא עשו רושם.

ביסודו של דבר, אף לא ציפה לכך. הוא דיבר בעד עצמו. בטחונו המוחלט,

שנתערער עקב מהלך המאורעות, נזקק לממוכות איתנות יותר ויותר. הוא נאחז בכל אחת ואחת.

כלום הועיל לו הדבר? במידת־מה. אף שמאבד היה בהדרגה את אמונתו בנוסחת־הקסם שלו: "לי שום דבר..." — בכל־זאת ניתן לו, למשך שבועות אחדים, להרחיק מעליו את המחשבות, המתפרצות ונדחקות מכל עבר. המחשבות על המוות. האחרים נכנעו למחשבות אלו. פלוני היה מתפלל כל היום כולו. אלמוני היה בוכה בהיחבא. פלמוני היה חושב בלהט נסער על בריחה. רובם המתינו אינ־אונים לקץ, בלי להיתלות בשום דבר, בלי לפלל לשום דבר. ובוקאצקי נשמר עד ליום האחרון כשהוא רענן־ביחס ברוחו. צחנת המוות, אשר שיתקה את נפשם של השאר כסם כבד הנוסך קיפאון באברים — אליו כמעט לא הגיעה. אך דווקא בשל כך היה התהליך הזה חזק שבעתיים ואלים שבעתיים בבוא היום האחרון.

באחד הימים פתחו את דלת התא. נכנס סוהר וציוה על כולם לקום. במסדרון, לפני דלת התא, עמד איזה אזרח. בקול משועמם שאל מי כאן דובר גרמנית. בוקאצקי נדחק קדימה, כולו חפץ־לב. האזרח נתן בו מבט צונן, אמר מלים אחדות והורה לתרגם. התוכן היה פשוט: אף־על־פי שפל האסורים אשמים בפשעים כבדים נגד השלטון הגרמני, הרי האומה הגרמנית נותנת להם בכל־זאת הזדמנות לתקן את חטאייהם. הם יעשו זאת על־ידי שיתחילו לעבוד למען טובת העם הגרמני, ומי שיוכיח רצון טוב יוכל לצפות לחכד. אולם מי שינסה לברוח, או יפגין מידת עקשנות קלה־שבקלות — יישמד.

בוקאצקי אמר דברים אלה, בהביטו בכולם במבט מלא נצחון. ובכן, בכל־זאת, בניגוד לפל — הוא צודק. הוא לא שם לב לכך שהחוד הזה הופך על־פיו את היסוד הבטוח ביותר של נימוקיו: "לי שום דבר..." מפני שאני שום דבר". לא ההנחות הן שבלטו בעיניו אלא המסקנה. ובכן, עבודה, עבודת־פרך כבודה. אבל לא... לא אותו דבר שעליו חשבו כולם. ושוב לא היה בכוחו לקרוא ל"דבר הזה" בשמו המפורש.

הם הובלו מן התא. בווגות עברו במסדרונות בית־הכלא. שתקו. סוהרים שתת־מקלעים מתנדנדים על כרסיהם שוטטו סביב, כמו כלב־ירועים סביב עד־רכבשים. דלתות חרקו, חבורות נוספות יצאו מתאים אחדים. בחצר עמדו מכוניות־משא כבדות.

היום היה צונן. גם בתא עמדה צינה, מיושנת מימים־ימימה, מדיפה ריחות, רקובה כמי־שולולית מוריקים. הם נמלטו מפניה, מתגודדים ומתקרבים זה אל זה, מכנסים ראשיהם לבין כתפיהם. כאן עטה הצינה בפתאום על כל אחד מהם. עננים נמוכים נתלו ממעל. הערפילים נגעו באדמה, טיפות חדות וזעירות נטפו על פניהם, שנגמלו מן הרחצה. לשעה קלה היה בהן כדי לרענן, אולם מקץ חמש דקות בלבד היו מצננות כשג. שיניהם החלו לנקוש, אצבעותיהם רטטו, ובדי־עמל גררו עצמם מעל לדופן הגבוה לתוך המכוניות.

העמיסו אותם, ארבעים איש במכונית ולמעלה מזה. לחוצים כעל־טבק עמדו וציפו ליציאתם לדרך. על תא הנהג התישבו שנים מן הסד. שפיונו את תת־מקלעיהם

לעברם. עוד שנים התישבו מאחור, בהדפם מעליהם בקתותיהם, למרחק של כמטר, את גוש האסירים. המנוע חירחר, השער נפתח, הם יצאו לדרך. בוקאצקי, שעדיין המום היה מן הבשורה המשמחת שהביא אותו אורת, חי ביתר-שאת את חווית נופה של העיר. כמו לאחר מחלה ממושכת הביט, במבט שנתחדד מחדש, ברחוב הראשי, שאותו ידע על-פה, הרחוב שנתמשך במסלול אספאלט פשוט כלפי מטה; בבתי-האבן הקטנים; בפנסיה שמשמאל, המוקפת עצי צפצפה; ברחבת-השוק. רק כאן חש צמרמורת קלה ונפנה לימין. משמאל היתה כיכר קטנה. שמה לא רצה להביט. שם הקימו הגרמנים גרדומים.

הם חלפו ליד הכנסיה האדומה, הפסבדו-גותית, עברו גשר קטן ופסי מסילת-ברזל. המכונית נעצרה לשעה קלה, ולפתע חש בוקאצקי שמישהו דוחפו מאחור בקלות בכרכו. ביקש להפנות את ראשו, אולם חש שוב בהדיפה, הפעם חזקה יותר, נושאת אזהרה. על אינו שמע קול לחש:

"צריך לברוח. לוקחים אותנו לביאלה". השתאה, לא מבין, ניסה לראות מי הדובר. בוויית-עינו השיגח בלחי חטוטה. היה זה עובד-הרכבת. רעד של צינה עבר על גבו. לא היה יכול לקבוע: האם זה מחמת קירבתו של האיש הזה, השנוא עליו, או מחמת המשמעות בלתי-הברורה, אך הקודרת, של הדברים שאמר. ואם לביאלה, ובכן מה?

עובד-הרכבת לא התווכח. הוא לאט עוד פעם: "ברח", אבל בלחש כל-כך עד שבוקאצקי חש את הדבר יותר משמעו. המכונית נעה-זעה, כשהיא פונה לפתע ימינה. האנשים התנדודו, ובתוך המהומה נקלע עובד-הרכבת אל הדופן האחורי. רגע הביט בבתיים הקטנים, בחורבות, בעצי הסתיו החשופים. לפתע קפץ ארצה בצעקה:

"לברוח, למוות מובילים אותנו!"

הזעקה הזאת כמו הציתה את חומרי-האונים של האסירים, המלא חרדות ותקוות. אחדים מהם פרצו מטה. קול-נפץ נבחני, שריקת מקלעים מחלקה הקדמי והאחורי של המכונית, חבקה את הנותרים, הבדילתם מן האדמה בחומת-אש מצפצפת. אסיר משופם, שהחלטתו נתאחרה בהרף-עין, ניסה לזנק — נפגע במעופו בכדורים וצנח בכבדות לאדמה. הראשונים הוסיפו לרוץ, בהורידים ראשיהם הנמך ככל אשר יכלו. משמאל היה בית-קברות קטן: עובד-הרכבת הגיע בכמה זינקים עד לגדר, חמק פנימה. צרורות של תת-מקלעים ציפצפו על-גבי מצבות-האבן. הם לא ראוה עוד. אפשר שניצל.

אחרים נפלו ברחוב, ליד הגדרות. מכוניות-המשא, שהגיעו מאחור, נעצרו גם הן. אחדים משומרי השיירה קפצו ארצה וטיאטאוה בתת-מקלעים מושטים לפנים. זקנה אחת הציצה מחלונו של בית שבקרן-רחוב. קול ניפצוץ של זוגית מתרסקת — פניה נעלמו, צנח עציץ של פלרגוניום מדולדל.

עוד אחד חמק, בזנקו במהירות מדהימה מעל לגדר גבוהה, ונעלם. חצי דקה נמשך הדבר. שריקה חדה. שומרי השיירה, המתנשמים בכבדות, חזרו אל המכוניות. שוב יצאו לדרך. ברחוב נשארו גוויות אחדות.

רק עכשיו ירדה התדהמה על בוקאצקי. בהיותו המום מן היריות, השתופף על רצפתה של מכונית-המשא. צרור היריות מנשק אוטומטי, שקטל את בעל-השפם, חלף בסמוך כל-כך אל פרצופו, עד כי דומה היה עליו שלחיו נצרבו. כאשר זוה המכונית לדרכה, הבין לפתע כי נגע ממש במוות. מחשבה זו דילדלתו כל-כך עד שלא עצר כוח לקום עוד. ישב על הרצפה, דחוק בין ברכיהם הרועדות של האסירים.

מנגנון המחשבה, שעמד מלכת מחמת האירועים האלימים, החל לפעול מחדש. לבוקאצקי נסתברו התוצאות החמורות של המעשה שעשה עובד-הרכבת. הגרמנים שוחררי-ינקם הם. בגלל הבריחה הזאת עלולים הם להרוג ביריות את השאר. עלולים — לא, לבטח יהרגו. הוא חש ששפתיו קופאות כקרח. הוא קם בכבודות. אישויי התרחבו, והגוף האפרורי של הרחוב בירח-נובמבר נמלא, בעיניו שלו, צבעים עזים שלא-כרגיל.

המחשבה הגיעה אל המסקנה הפשוטה הזאת, ונעצרה. הלאה מכאן לא הוסיף לחשוב. הוא לא חש שאט-נפש כלפי עובד-הרכבת. לא נתן דעתו לאפשרות של הצלה. עמד והביט, והרחוב, האפוף ערפל ומכוסה בוץ, נחתם בהפרתו כדבר יפה מאין כמוהו, יחיד-במינו, נצחי.

משמאל תמה שורת הבתים. תיל דוקרני של גדר. בפנים — מדרון-חימר תלול של כמה מטרים. בנין מוארך, איתן, בנוי לבנים צהובות. כמה בתים.

בכנסו פנימה. השומר מן ה.ס.ד. הביט בהם וחשף שיניו. אולי היה זה חיור.

ליד הבנין נעצרה המכונית. ציוו עליהם לרדת. אדמת-החימר היתה בוצית. מן הצד נחפר בור עמוק והאדמה שהוצאה משם, ספוגת גשם, דבקה ללא-הרף ברגליים.

נעצרו עוד שלש מכוניות. השומרים אספו את כולם בקבוצה אחת. שוב הופיע אותו אזרח. הוא השגיח בבוקאצקי והורה לו לתרגם.

פושעים אחדים ניסו לברוח. הם נענשו בעונש-מוות. יש חשד שהם פעלו בתיאום עם הנותרים. לאמיתו של דבר, צריך היה להשמיד את כולם. אבל הרייך הגרמני מלא רחמים.

דיברו של בוקאצקי התלועזע והוא נדם. רק מבטו הנועם של הלז...

ובכן, השאר הולכים לעבוד. קודם צריך לעבור את המקלחות (ניע-יד לעבר הבנין האיתן). שם מתפשטים (ניע-יד לעבר מבנה קטן, עשוי קרשים). בלי שטויות, כי אין לתבוע יותר מדי מן ההתחשבות הגרמנית.

השומרים זינקו לעבר ההמון. בכמה מכות אמונות בקתותיהם האריכו את קבוצת בני-האדם. עד שדמתה מעט לטור כפול. ציוו ללכת.

בוקאצקי נמצא לצד מנהל-החשבונות הקטן. הוא הלך, מאושר, ללא-מחשבה. הגדנדה המסעירה הזאת של חיים ומוות נטלה ממחשבתו כל דרגה גבוהה יותר של תודעה. ידע רק שחי הוא. השיבה הזאת אל החיים החזיר אתו למנהגים שעוד לפני רגעים אחדים נשתכחו ממנו. הוא צעד בתוך הבוץ, כשהוא מתאמץ שלא לטנף את נעליו. חש אפילו צינה.

הבקתה היתה דחוסה ומלוכלכת. כעשרים איש דחקו לתוכה. את השאר הוליכו הלאה, לעומק. הראשונים נצטוו להתפשט ערומים.

מנהל־החשבונות מילמל משהו תחת חטמו. האנשים הסירו מעליהם אט־אט את המלבושים שנקרעו ונזדממו בכלא. שומר הציץ לתוך הבקתה ונהם שיזדרזו. הנעליים, שלא נחלצו זה שבועות אחדים, נחלצו בקושי. האנשים גנחו. מישהו החל לפתע להתפלל בקול־לחש. בוקאצקי חש רעד, הביט לעבר האיש. מה זה קרה לו? האמנם?...

מנהל־החשבונות התפשט ראשון. כתפיו היו מדולדלות וכפופות, כרסו חסרת־צורה וקפלונית. הוא העתיק כובד גופו מרגל אל רגל, התנשף מחמת הקור, עורו נצטמרר ונתכמה בהרות סגולות. בקוצר־רוח הביט אל החצר. לפתע נרתע לאחור, ופרץ בצעקה:

"זה הוא?"

איש לא הבין מי זה "הוא". אולם הכל הבינו במה מדובר. המומים, נחרדים: לא השמיעו זעקה, לא פרצו בבכי. שעה קלה עמדו אי־ניע, מתבוננים במנהל־החשבונות. אחר, בלי אומר, התכופפו להתיר את שרוכי־הנעליים, במאמץ משכו בתחתונים, פשטו מקטרנים. סס־התרדמה היכה אותם מכת־מוות בעודם בתא, ונאמו של אותו אורח, לפני חמש דקות, לא היה דרוש כלל. מי שהחזיק מעמד — נהרג או ברח עם עובד־הרכבת. רק בוקאצקי, אחרי הזעזוע הראשון, לא עמד בפני איוו סקרנות־שלי־אוש והשקיף בעד הדלת אל החצר. אפשר שלפי נעימת זעקתו של הלז ציפה, מתחת לסף הכרתו, לראות שם — מי־יודע! — מלאך־מוות נושא־חרמש, שטן, איזה מפלצות בלתי־אנושיות; כי על כן חש אכזבה אי־פשר. בחצר שוטטו שומרי השיירה, כמה אנשי־צבא, אותו אורח, ומישהו במדי ס.ס. האורח צעק על שומרי השיירה — ודאי בגלל עובד־הרכבת — איים במשפט. שלושה אנשי־צבא עמדו לפני הבור, מתווכחים אם "יספיק". בעיני בוקאצקי היה חזיון זה יומיומי עד־לשיעמום. ככעס פנה אל מנהל־החשבונות ובתוקפנות, כמו אז, בתא, שאל אותו:

"מי?"

מנהל־החשבונות נאבק עוד שעה קלה עם חולשתו. אחר לבש פרצופו תווים חדים, בלתי־רגילים אצלו. וכמי שגמר אומר לעשות איזה מעשה של גבורה, סינן מבין "זה מבית־הכלא. נו, זה שחייד. הס.ס. אבל אני..."

בוקאצקי לא הספיק להבין. הדלת נפתחה. פנימה הציץ אחד משומרי השיירה. לא אמר מאומה. הניע בידו: לצאת.

הם נדחסו ליד הדלת, ערומים, מלוכלכים, אחוזי־צינה ומיוזעים בעת־זובעונה־אחת. שניה אחת, שתיים — איש לא אור עוז לצאת ראשון. לפתע נדחק מאחור קשיש אחד, בעל חזה שעיר. המוות, שתלוי היה מעליהם, הפיח בו איוו רוח־גבורה אישית משלו — הוא הצטחק בחיך טרזני, ובהידור ליצני אמר:

"רבותי, המשחק נמשך יותר מדי. הרשו לי, בבקשה, מבחינת הגיל מגיעה לי זכות־קדימה".

הוא נדחק בין כולם ויצא. הם שמעו את צעקת השומר: "בריצה". השני זינק. את בוקאצקי דחפו. הוא ראה טור דליל, כפול, מורכב שומרי־שיירה ואנשי־צבא. טור זה לא הוליך אל "המקלחות", הוא הוליך אל הבור.

זה הראשון הקדימם כמה פסיעות. הם קיפצו בעקבותיו, ובצעקות ובמהלומות של אלות־גומי היו מאיצים בהם. לפני בוקאצקי רץ מנהל־החשבונות הקטן. קצר־רגליים היה, וזה שלושים שנה ודאי לא עבר עשר פסיעות בריצה. בוקאצקי טופף מאחוריו, כשהוא סופג את רוב המהלומות ולוחש אליו בזעם: "יותר מהר, יותר מהר".

הראשון הגיע בריצה לבור, נעצר לרגע קט וצנת, כש אחד גרמני דוחפו. מנהל־החשבונות החיש את צעדיו לפתע. נתן קולו בצעקה: "אתה יכול לנשק לי, אתה..." — הדף את שומרי־השיירה המופתעים ויצא אל מחוץ לטור, מקום שם התהלך בנחת איש־הס.ס. היחיד שבמקום, כשתת־מקלע תלוי לו על צווארו. עוד שניה — ומנהל־החשבונות מגיע אליו. כשהוא מנתר בכבדתנות משעשעת ובאגר־ר־פיים, שהורגלו לחשבונות, היה הולם בפרצופו.

בוקאצקי רואה בעוט עליו אנשי־הצבא. אנשי־השיירה מפנים את תת־מקלעיהם. מדרון הבור. עמוק עד־להפחיד. בלא משים הוא נעצר בשוליו. הוא שומע את היריה הראשונה וקופץ. בשבר־שניה של טירוף נראה לו הבור כמפלט מפני המוות.

אדמת הבוץ שעל הקרקעית חלקה היא. רגליו נתקעו בה עד למעלה מן הקרסול. תנופת הזינוק מטילה את גופו קדימה. הוא מזדעק מחמת כאב פתאומי, פראי. נקרעים גידיהן של כפות־הרגליים המשותקות.

ממעל נופלים האחרים. הם מתעופפים בפישוק, בנשימה כבדה, משכשכים בבוץ בכבדות — בנפילה שטוחה, על הבטן, על הגב. משהו נתקל במדרון הבור, מתגלגל עליו אינ־אונים ומידרדר כשפרצופו חרוש עד־זוב־דם.

בוקאצקי חותר אל הפינה שממול, חרד פן יקפוץ מישהו ברגליו לתוך פרצופו. מלמעלה נשמעת איזו צעקה חדה. נפץ קצר של נשק אוטומטי.

איש אינו קופץ עוד. מעל לבור מופיע האזרח. במבט של בעל־בית הוא משקיף על הדמויות הערומות, המרוחות בבוץ דליל, המתפתלות תחתיו. הוא מטה ראשו לאחור, משמיע קריאה. מגיע איש־הס.ס. שוב אין הוא שלֵו עד כדי שיעמום — הוא זועף. הוא מושך בחטמו, טיפת־דם ניגרת ונתלית מעל לשפתו העליונה.

האזרח מניע בידו: בבקשה, רשות־הדיבור לאדוני. איש־הס.ס. הופך את התת־מקלע ובהסמיכו אותו על בטנו, כעובד־הרשות המרביץ מים ברחוב, הוא פולט צרורות. בוקאצקי רואה איך מזנק בעל החזה השעיר. משהו רטוב ניתז לתוך פרצופו. משהו צועק, משהו קופץ.

ובכן, זה המוות? כה פשוט, מלוכלך, רגיל, ובכן, זה המוות? תדהמה חיתית תוקפתו. ברגע זה אינו חושב דבר. אינו מדמין דבר. האינסטינקט, הנורא בפשטותו, זה שבוודאי אינו שונה מאשר אצל הסרטנים, האמבות, חיות־הצמח, תוקף את גופו הדווי, מצווה עליו, דוחף אותו — לאן? לשם מה? ומניין לו

לאינסטינקט לדעת זאת — הוא הודפו לתוך הבוץ, אל מתחת לגוויות שכניו המצטננות כבר.

הוא מונח כאן, משתנק בבוץ דביק, בנשימה עצורה, מצפה בבהירות פלאסטית מחרידה שהנה עתה, שברגע זה... ינקוב איזה כדור את עורו, יחדור פנימה, יגע בלב — וסוף, איזו שואה קוסמית שאין לתארה במוראותיה. אולם חולפת שניה, שתיים, עשר. חסר לו אוויר, הוא מסב פניו, משרבב את פיו מתוך הבוץ ובולע בלגימות רעבתניות את האוויר החד, המצחין. עוד רגע. אין כדור.

ובכן, הישועה? רק שנים הם סוגי התודעה שאותם הוא מסוגל לחוש עכשיו. חרדת־רטט מפני מוות מידי. ומשהו שהנז היפוכו.

ובכן, ניצל? מחשבתו מרחיבה את מרחב הפעילות. הוא מאזין. מה מתרחש שם למעלה? כוכבים רחוקים לבלי־אומד, ענני ירח־נובמבר התלויים בגובה כמה מאות מטרים, ושפת הבור, המרוחקת כ־5 מטרים, כל זה אחד הוא לו — הר.

נשמעות צעקות. על רקע העננים צף פרצופו של איש־הס.ס. ובוקאצקי עוצם עיניו כמאליו, משים עצמו מת. צעקות, ומישהו נופל בככדות לתוך הבור. מידרדרת עוד קבוצה אחת. מישהו נופל עליו. בוקאצקי פורץ בצעקה מחמת כאב — ובאמצע הצעקה הוא משתתק, שלא ישגיחו.

שוב עווית־האימים המחרידה. מיד יירו. הוא מתחפר בתוך הבוץ, מתחת לגופות, אוטם אזניו, מתחיל להתפלל: "אלי שבשמיים, אלי הקדוש, אלי האדיר, אלי הנצחי, מאריה הקדושה, יוזף הקדוש". אין לדעת אם מתפלל הוא על חייו, או למען לא ישמע — את התתמקלע.

זה שנפל עליו מזנק ומתחיל להתפתל בפירפורי־גסיסה, משהו חם ניגר על זרועו של בוקאצקי. דם. שוב שקט. ובכן, שוב ניצל? הוא נושא את ראשו, בלי להאמין לזה הדבר המופלא ביותר בעולם — אָשרו! ובכן, הוא קיים; ובכן, חי הוא. הקרקעית מכוסה כבר גוויות. פה־ושם מונחות הגופות זו על גבי זו. בפניה גונח גוסס. בועות ורודות יוצאות מפיו ומתפקעות, שני זרמים דקיקים ניגרים מזוויות־פיו על לחייו.

שוב צעקות. שוב קופצים. שוב יירו. בוקאצקי אוטם אזניו, מתכנס כל־כולו מתחת לגופותיהם של האחרים, שלא הצטננו עדיין. וכאילו נכנסה בו חוצפה בכוח הצלתו הכפולה, מתחיל הוא לקרוא בקול: "אנטון הקדוש, יאדוויגה הקדושה" — לבל ישמע את התתמקלע.

הוא לא שמע. הוא ניצל. עוד פעמים אחדות חוזר הדבר ונשנה. גוויות הרוגי־הירי מונחות היו עליו בשכבה עבה. הוא חש במעמכתן. הנשימה כבדה על חוזהו הלחוצ. היה בטוח כמעט מתחת לחומה הזאת. ואז נגזר עליו להתנסות בייסורים הגדולים מאין כמוהם.

הוא הבין כי ניצל מן התתמקלע. לא עוד החטא־המקריט — אלא בטחון. כדורו של תת־מקלע לא יעבור את הגופות האלו, המונחות עליו. המתים מגינים עליו. ואז, כיון שהותרה מרצועת הבהלה החייתית, החלה המחשבה לפעול. מה הלאה?

מדוע לא השתגע? מדוע לא השחיתו עוויתות הפחד כליל את מנגנון המוח?
הלאה... הלאה... הלאה... הוא הבין מה הלאה. אין לתאר כלל את אכזריות מותו של מי
שנקבר חי.

לפתע ראה את עתידו זה. הבין כי הדבר הזה, אשר אותו ירא יותר מפל, הוא לו
עתה ההצלה היחידה. תת־מקלע — כדור.

הוא התרומם על ידיו. נפל לאחור, לחוץ תחת מעמסת הגופות החוצצות בינו לבין
הצלתו. הוא צעק: "אני כאן, תנו כדור!" — והבין כי לשווא. החל לחפור, להיחלץ
בפיתולים מבין הגופות החלקלקות מחמת הבוץ והדם. הגופות חסרות־הישע, שעדיין
לא נתקשחו, הניחו לו להסיטן מדרכו. מקץ דקות־מספר שירבב ראשו מעליהן, ושוב
פרץ בצעקה.

אי־שֶׁהֶסֶס. עמד מעל לבור. כבר שקט היה: התנפלותו של מנהל־החשבונות,
שהוציאתו מפליו, הופגה במלאכת־הירי השיגרתית. לשמע צעקתו של בוקאצקי הסב
את ראשו, הביט לעברו ופנה לו עורף במנוחת־נפש.

קבוצה חדשה, צרור חדש. אי־שֶׁהֶסֶס. החליף את המחסנית, שאותה הגיש לו בהכנעה
אחד משומרי־השיירה. שוב הביט בבוקאצקי. השגיח שהוא חי, ובהבעה של תמהון,
שלא נעדרה ממנה אהדה, זקף גביניו.

כך החל השעשוע. שוב ושוב צנחו גופות חדשות, נצטלצלו צרורות חדשים, אי־
הֶסֶס. החליף מחסניות — ובוקאצקי חי. בכוונה־תחילה חס עליו. עוד גרמנים
אחדים ניגשו למקום. חי־שֶׁמָהר הבינו במה הענין ולא חסכו חיוכי־הערכה ואמרי־
חנופה מאי־שֶׁהֶסֶס.

ובוקאצקי השתולל בשגעונו. מדי דקות־מספר היה נחלץ מתחת לשכבה חדשה של
מתים וגוססים, שלם בלי מום, חי יותר משהיה. עד־מהרה הבין שהלז משתעשע.
הוא ביקש ממנו, התחנן לפניו. צעק. קילל. התפלל. והנה, הטירוף הגואל החל
לעטות את הכרתו בעננה שחורה. המלים נתבלבלו בפיו. הוא צעק: "תן כדור!" הוא

התפלל: "יזוף הקדוש, שלח לי את המוות!"

ואחר החל לזעוק, בקול לא־אנוש, שלא־מן־העולם־הזה:

"הכדור הקדוש! הכדור הקדוש!"

שעה ארוכה חס עליו אי־שֶׁהֶסֶס. אחר, כיון שנמאסו עליו כבר דברי ההתפעלות,
הפשטניים מדי לגבי כושר־ההמצאה שלו, ודברי הלצון מפי המון שומרי־השיירה
שנתקהל סביבו, תקע תריסר כדורים (להכעיסם!) לתוך פיו של בוקאצקי, שנפער
בזעקת־תחנונים למוות. ואף שמניעיו למעשהו ברגע ההוא בשום פנים לא היו
הומאניטריים, הנה מבחינה אובייקטיבית היה זה חסד בלי כפק. כחסד, ייוקף מעשה
זה לזכותו.

בארוויחה, מאי 1944

(תרגום: נחמן בן־עמי)

אנטוני סלונמסקי : עולמנו

לכם ארס פתן ורצל,
חדי מלמעות, דם נגר.
ולנו כל דרך בלי-בעל
ושים פורח ביקר.

לכם גאונה שזועקת,
איכה באשה תסנור.
ולנו אף לילה ושקט
ונחב שהקהוב של הגר.

נשצן עולמכם עלי-חרב
אשר תשכל ומרצח.
ונה עולמנו: עם צרב
צשן ריחני של האח.

ימט המקדש, הצרים,
ברחב זקרו נדבכים.
ואז יומר צחור השים
ויצלב שצל אם-הדרךכים.

יוזף ויטלין : המנון על כף מרק

רצוני להגיש לך כף מרק חמים,
הוי אחי הקפוא באדמת-נכרי!
שנסחבת שלשה חרפים ארזים
ותדד שלשה קיצים לוקטים
במרחב השדות המשמים — — —
ותצעד, ותצעד,
ותצעד כף בלי-חרף, בלי-סוף,
ותנח קדקדך על רגב רטב,
ותרקב בקרון-בהמות מצפוש,
ותכרסם בתצלות לחמה המצבש,
ויהי טבקה גללי בהמות,
ותרנה צמאונה בבצות טמאות — — —
ותצעד, ותצעד — — —
ובלי-חרף אכלוף כנים צהבות
ותשך עופרת פצצות...
עד יום בלצף המנת הזולל.

הוי, כליל הריקה המנת!
התצלפת שלשה תמוזים בצמא,
עד חרבת כנה האגם הנחמד,
המלא דמדומים בצרב הנסמה.

רצוני להגיש לך כף מרק חמים,
אולי אז מאלם קפאונה תתעורר.

אתה — שקפאת בתצלות-הדמים,
ואותך איש לא בא ממשמר לשחרר!

הוי אחי! על-מה-זה הלחם נדסקת,
למה אכלוך כנים צהבות,
למה נסבבת, נסבבת, נסבבת,
ותאכל קנים.

ותשתה מי-בצות —

זאת לא נדע גם אני, גם אתה!
(אולי לך פצם אלהים זאת? לאט).
אך אמת, אחת אדעה, אחת:
קרנע שהוא צת המנות אליך
קרב בשריון המצפה קרחי-עד,
קרב על בהונות, פה חרש, בלט —
אתה לאמה-יולדתך לא קראת,
גם לא לאביה ולאשת-חיקה,
רק מן החזה הנאוב או קראת
ורק בצוית כל גוף או שונעת,
ובליל האפל נצעת מבט,
יבדם הקופא בעורקים או שונעת:
בר-מרק! בר-מרק חמים לי הב!!
— שפיום להגישה חפצתי... לשוא.

אדולף רודניצקי : זרם מים זכים

עת יצא לרחוב, למחרת בואו לווארשה, עדיין לבש אָבל — אף־על־פי שחלפו כבר חדשים אחדים מאז גמר המלחמה — מדים של סגן־משנה, שעל־פיהם אפשר היה לזהותו כמי שהיה שבוי בעבר הלא־רחוק. היה זה גבר גבה־קומה, צנום, בעל עיניים שחורות, גולגולת כמו מעוגלת יתר על המידה, פרצוף שבו נתחלפו לסירור גים ארשת של קדרות ושל עצבות. בגלל עצבותם משכו הפנים הללו שימת־לב.

ברחוב "העולם החדש" מצא אותו סוג של חורבן כאתמול. הוא בא מלודז', הכל יודעים מה־קטן המרחב המפריד בין לודז' לבין וארשה. ערים אלו מקושרות עתה זו בזו יותר משהיו אי־פעם בעבר. אלפים יוצאים יום־יום למסעות באלפי עניינים, התנועה בין שתי הערים ערה ומתמדת. נקל היה לשער, אפוא, כי תושב העיר לודז', אף אם לא יצא מתחומי עירו, הרי על־פי השמועה בלבד יכול הוא לשוות לנגד עיניו את חזוניה של וארשה. ולא היא. עיר הרוסה כל־כך אי־אפשר לדמות.

ברגע כניסתו לווארשה, עת צצו ונגלו לפניו הבתים השוממים והשרופים הראשונים, נשתתק אָבל. התדהמה שאחזה בו גברה והלכה. הדברים הללו שחזה בהם, קשה היה למצוא להם שם, למצוא מלה מתאימה. לפי שבא מלודז', אשר נפגעה, היה בחזות הזאת משהו שאין הדעת סובלתו. שוב ושוב היה אומר בלבו: "אחרי הפינה הזאת זה ייפסק". זה לא פסק, לא אחרי הפינה הזאת ולא אחרי הפינה הבאה, חורבן־השמד לא היה לו סוף כלל. בחורבות האלו — בית אחר בית, רחוב אחר רחוב, רובע אחר רובע — טמון היה זעם קוסמי, חרון אלוהים המזדעק מצוקי ההרים. מחדרי־המדרגות הריקניים, מן החלונות הריקניים, מן האדמה התופחת מתוכם, עלו אימים וכיעור, מיאוס מבחיל של גוויות.

אתמול התבונן שעות אחדות במה שנותר מן העיר. נוף דומה לזה זכור היה לו מימי הילדות, אחרי מלחמת־העולם הראשונה. בבתים שנשרפו עד־דום גילה את פרצוף ההיסטוריה, המופר לו משפבר, החידוש, החידוש שלא־יאימן, היה כאן בפמות. בכך שפל הבתים כולם היו שרופים.

"בעולם חדש" עמדו בתים שרופים, אבל עמדו. האדמומית שביצבצה מתוך אחדים מהם הזכירה את אדמומיתם של סירים חבוטים. במקומות שבהם נעדרו בתים, שָׁנים, שלושה, אפשר היה לזכרם. תושב הסביבה הזאת, החוזר לכאן, מסוגר בתוך עצמו, יכול היה לומר: הנה כאן...

אולם כשעבר אָבל בכיכר־קראשינסקי והגיע לתחומו של הרובע היהודי לשעבר נשא עיניו לימין ולשמאל, לפניו ולאחור, ואף־על־פי שהורגל כבר לרבעיה האחרים של "העיר הזאת, החרבה ביותר בעולם", מיאן להאמין למראה עיניו. בצפותו

למראה החורבן ציפה לו לפי קנה־מידתם של שאר הרבעים, ציפה לשרידים המאפיינים שרים לשחזור את אשר עמד כאן פעם. לא היו שרידים. לא היו בתים — לא שרופים יותר ולא שרופים פחות, לא הרוסים יותר ולא הרוסים פחות, לא היו בכלל. לא היו קירות, לא היו ארובות, לא היה תוואי של רחובות, לא היו מדרכות, לא היו קווי חשמליות, דרכים, כיכרות, בשום דיוטה מוגבהת לא נשתמר דבר שתוכל העין להיאחז בו. לא היה שום יסוד מיסודי יד־אנוש מארגנת, המאפשר לקבוע היכן מצוי האדם. במרחב הזה, שאך בקושי יכול המבט להקיפו, במרחב שבו מצוי היה בעבר הקיבוץ הגדול ביותר של יהודים באירופה, לא היה דבר פרט לעי־מפולת ושברי לבנים, מכוסים זעיר־שם זעיר־שם פיסות פח צהובות ואפורות, כדמות שלחים שלא עובדו. כאן נמחקה העיר, נמחתה מעל־פני האדמה, כאוהל שהורחק מן האחו. שם, בטבור העיר, היו שרידים, ואילו כאן אף שרידים לא היו. במקום הזה נמחצה העיר, נטחנה, לא נותרה אבן על אבן. במקום בו עמדה בימים ההם עיר היו עתה תלי־מפולת. ואף־על־פי שמתחת לשדות המפולת הללו מונחים היו מתים רבים יותר מאשר במאה בתי־קברות, לא היה כאן מאומה מבית־קברות. היתה רק אפסות של עיר שנמחקה, שדמותה קצרת־הקיום, נטולת־הדיוק והמטעה, היבהבה בזכרונו של המתבונן בה. נוכח האפסות הזאת לא חש עוד אָבל צורך למצוא את הבית בו התגורר בעבר, צורך כה מובן ועמוק. עיר זו, בטרם תודק כִּלְהָ, הוטבעה בייסורים. לא היה כאן צורך לבפות את מישוהו בנפרד. הבא אל המקום התישב על ערימת לבנים. מסביב שררה דממת־מוות, וצליל החיים היחיד היה שיכשוך התעלות הזורמות מתחת לפני הקרקע. בריחוק, בין תלי המפולת, עבר טור של כמה אנשים. מעל לעיר, שהיתה לאין, נתלו שמיים קודרים וצוגנים.

כמתוך חלום שמע קול צעדים. כאשר נשא ראשו באי־רצון, ראה אשה ששמה פעמיה לעברו. ההפתעה חלפה ופינתה מקומה לבטחון, שהוא לא נתן אמון בו. הוא היה בטוח ומסופק, מסופק ובטוח לסירוגים. אף־על־פי־כן לא זע ממקומו. הוא קם רק בשעה שהאשה נעצרה לפניו, נרעשת ממש כמוהו. ואף שנדמה לו כי יזנק אליה בבכי, עמד על עמדו, שותק. רק אישוניו נתרחו וחזרו ונצטמצמו. חוויות פנימיות עמוקות מטלטלות אותו בזה האופן.

היא פרצה ראשונה בצעקה וגם עתה — כמו אי־אז בעבר — נעלמה האות ב' כליל במקרא שמו:

”אבל!”

קולו הכויב, כמו לעת הפצצה אווירית כבדה. רק מקץ שעה ארוכה השיב: ”אמליה...”

ב

תולדותיו של עידן מלחמת־הבזק, תולדות התקופה האחרונה, זו התקופה החדשה מכל־חדש בכל שדות־הקרב, ביבשה, במים ובאוויר, תולדות אלו היו אחרות לגמרי במחנות. האדם, עת החליף מיום ליום את מקום מגוריו, היה מחליף כביכול את העידן בו הוא חי. במקומות מסוימים די היה בהחלפת רחוב־המגורים כדי לסגת

בכמה עידינים של היסטוריה. בני־האדם, שהנם עסוקים־טרודים בלא הרף לפי צו הזמן החדש, בעת היותם שבויי־מחנה היו לפתע לבני־אדם הרדופים עדפי־עדיפם של פנאי, ורק אז יכלו לחשוב על דברים רבים, שלא נמצאה להם עת־מצוא בשבילם קודם־לכן.

רק במחנה — בעיירה גרמנית נקיה, קטנה, שהפכה להיות "אופלג 3 א.י.", המאוכלסת שש־אלפים איש בקירוב — החל אבל לקלוט את סגולותיה הגדולות של אמליה, שבעי־החירות הגיעו אליו בעקיפים, בדרך הכרתם של אחרים; הוא עצמו לא שם לבו אליהן דיה־צורך. הוא הכיר את אמליה בשנת 1937; אז החל את דרכו כארדיכל עצמאי. היתה זאת נערה מהורהרת, דק־גו, צעירה מאד. היא יפתה והלכה בעיניו, ובאחד הימים פסק אבל ברוחו שסוג היופי שלה אינו מן הרגילים. שחרחרת היתה, גדולה והרמונית, בעלת פנים נטולי חדות, כפני המאדונות, שנשיותן היא כאילו גם שלילתה שלה עצמה. פנים אלה הרטיטו בנוגה ובגונים דומים לאלה של פנימה של כנסייה. רקע מקרי, כיון שנפגש עם צדודיתה של אמליה — סידו של כותל, פיסת־שמיים — היה הופך ערבסקה מופלאה בפני עצמה, כיצירת אמן מופשט. למביטים בה היתה אמליה מזכירה משהו. לא מזכירה אלא מעוררת את הכמיהה ליופי, הכמיהה העתיקה כימות־עולם — זו המקנת בכל אחד מאתנו.

כל עת היותם יחדיו — שנתיים ימים, מהן שנה אחת כווג נשוי — לא הגיב אָבֶל אלא כהוא־זה על אותו יופי; עדיין לא נזקק לו. בית הוריה של אמליה — אביה היה רופא, מומחה־לריאות — היה מסוג הבתים החמימים. בתקופה הראשונה יותר משהיה מאוהב בעלמה היה אָבֶל מאוהב במשפחה, לפי שהוא עצמו גדל בבית בו לא ידע בת־צחוק, שבו האב שטם את האם ובמרצת השנים חדל מלדבר אליה. את אָבֶל כבשה אמליה בראש־וראשונה בכך שהיתה מתרגשת עד עומק־לבה ממציב־הרוח הטובים והרעים של אמה. אם אכלה האָם בתיאבון, או הלכה למספרה — עובדה שממנה אפשר היה להסיק שהיא חוזרת להתעניין בחיים, או להיפך, שאינה רוצה לראות איש — אלו היו לאמליה חוויות עמוקות. והוא שבתקופה הראשונה עורר בו ריגוש רב באבֶל.

בהיותו מאוהב במשפחה, גילה בבחירת־לבו באופן אובייקטיבי את כל שראוי היה בעיניו לאהבה. מתוך שביקש לאהוב, שיכנע את עצמו ואת אמליה שהוא אוהב. לפיכך היה אומר דברים הרבה שלא היה להם כיסוי מלא. אומר היה דברים אלה מתוך הכרה של פיצול, בהסתייגות קלילה, שמילאתו מיאוס כלפי עצמו, משום שלא היה מן הנטולים אצילות־נפש. הוא ביקש לאהוב, אולם השסתום שבנפשו לא נסגר זמן רב.

מכל־מקום, שנות השבי איטמו כליל שסתום זה שבו מדובר. החשש שביום מן הימים תגלה אמליה את ההונאה שלו נמצא חסר־שחר. במחנה התאהב באשתו בכל נפשו ובכל מאודו. הוא גילה אותה כאדם וכאשה, ורבים מן הדברים שהכאיבו לו בעבר יָקְרוּ לו רק עכשיו. זו שהיתה נשגבה־מפענח והסוֹת־רגשות, שלא כמותו, זו שידעה לגלות אופי בכל עת בה הוא חסר אותו, שידעה לשאת בכבוד טרוניות

בלתי־צודקות ביותר, בלא שתנסה להיחלץ מהן בתירוצים והסברים, כל עוד חילחל בו הכעס — אמנות שלא רבים נתברכו בה — שהשכיחה להיות מנוסה יותר, חכמה יותר, בוגרת יותר, אף־על־פי שהיתה צעירה כה הרבה יותר, שידעה להתייחס אליו כאל חולה, ואשר גילתה עוד הרבה, הרבה תכונות אחרות, תכונות יפות, תכונות וסגולות וסימנים ופרטים שנתפסו תחת מותר היומיום, רק עתה החלו לעורר בו ריגוש והתלהבות. כל מה שהיה קשור באמליה נתוסף לו טעם מיוחד משלו: טעם של שעות־בוקר מסוימות, טעם של מתיקות וכאב. הוא חש אז כאב־מה בלבו, כפי שקורה בשעה שאוהבים.

יקרה במיוחד היתה לו התקופה האחרונה של היותם יחדיו. בשנת 1939 לא חשש הציבור מפני מלחמה, כשם שהפעוט אינו מתירא מפני האקדת. את הפחד מפני המלחמה ראה אָבֶל בעיניה של אמליה. היא לא היתה מסוגלת להאזין לשיחות בנושא זה, היתה קמה ופרשת מן השולחן. אחרי נאומו של בק*, בענין ה"פרוודור", פרצה בככי. יום אחד, עם שובו הביתה, חזר אָבֶל על דברים ששמע מפי אדם מהימן, שהפולנים אינם כז'כים וכי יתפסו בנשק. למחרת, כאשר הקיץ בחדר בו שררה דממת־שחר רצחנית, היתה אמליה ערה. היא התבוננה בו בשימת־לב. מאז והלאה, כל־אימת שהיה מתעורר היה פוגש במבטה. היא לא היתה משיבה כאשר ניסה לנחמה באֶמרו שלגרמנים אין מה לאכול, שהטנקים שלהם עשויים פח ושנגליה לא תסכים לזאת. אָבֶל האמין אחר־יכן כי חשה בקרוב השואה. לא. אמת־נכון, עברה עליה שנה קשה, שהרי שנה ראשונה זו לחיי הנישואים שלה היתה גם השנה הראשונה לחייה כאשה, אבל היא אהבה את בעלה והיה לה בית. בלילות האחרונים היתה מקבלת אותו כלחם־קודש, בעיניים זפות כל־כך שלא היה יכול להביט בהן. כאשר ליוותה אותו לתחנה, בדרך העיר שנתגדשה המוני־אדם כבערב־חג, שם אָבֶל אל לבו כי קולה לבש צליל לא־מופר לו עד כה, כאילו זרם ממעיינות לא־גודעו. היא הגבירה את צליל מלותיה, כמו חזקתן, אולי מתוך חשש שלא תאמר אותן כלל. בעמדו בחלון הרכבת המתרחקת, ובהשקיפו בפעם האחרונה בדמות הגדולה והנפלאה הזאת, המכורפלת כאילו ניטלו ממנה עצמותיה, חש בפעם הראשונה פחד מפני המלחמה. והוא הבין גם את האמת הנושנה, שהפאב נוקב אותנו ביותר ובראש־ובראשונה על־ידי האדם שהוא אוהב־נפשנו.

סתומה היתה ברגשותיה, "אטימה ומחוסנת" — דבר שהיה מסעיר את רגשותיי ביתר־שאת — אולם בתקופה האחרונה הזאת נוכח לדעת כי אכן נקלטה האש אשר הצית. אז בא בטרוניה על עצמו שהוא מקבל יותר ממה שראוי לו.

כרוב השבויים, היה נזון מן המכתבים, הדפים הללו שנודעו היטב באירופה, ואשר מחציתם האחת נועדה לתשובה. אמליה הפליאתו. חרף הכל, לא ציפה ללהט כזה. הוא זכר את ההרמוניה שלה ולא פילל לאותם מכמנים של רגישות, שבאו לידי ביטוי במכתביה. לא פילל לכך, משום שהיה מן הספקנים. הוא לא פילל לכך גם

* שרה־חזן של פולין בשנים שקדמו לפלישה הגרמנית. (המתרגט)

משום שבדומה לרוב הגברים סבור היה כי היופי הגדול משביע את עצמו, אף-על-פי שהיופי משול רק לסדר-ינוחות העומדים לרשותו של אדם שהורגל בסדר-ינוחות: קליפה, בדוחק אפילו קליפה.

פעמים קורה היה שתשובותיה של אמליה היו מאחרות לבוא. אז היה הסבל קוטלף ומכריעו, כפי שיקרה לאנשים עזי-רגש. אחרי-כן, כשהגיעו המכתבים, לא הוצרך אפילו לקראם. היעדר ידיעות מאמליה היה מרחיקו מן הבריות, ממריצו להתבודד. כל מכתב, בפרט אם בא אחרי הפסקה, שוב היה מעורר בו רגשות הפוכים.

מחמת בוזם לבריות היו הגרמנים אדישים לכל מה שפתבו השבויים ולכל מה שפתבו אל השבויים. הצנזורה לא מחקה כמעט דבר במכתבים, ובמחנה ידעו על המתרחש בארץ. באוגוסט 1942 הופיע בעלון המחתרתי של המחנה מאמר על הרציחות ברובע היהודי של וארשה. אָבל חדל מלקבל מכתבים.

היה ליל קיץ, מיסר בהדר-יפיו. בשני חדרים זעירים, מחוברים זה עם זה, שכבו תשעה אנשים על מזרנים, אך איש מהם לא ישן. אָבל ישב ליד החלון. כפעם בפעם היה קם מי מן השוכבים וניגש אליו בדברי ניחומים. זה יומיים לא שמע איש את קולו. איש לא ראהו מביא אוכל אל פיו. מצומד היה אל החלון, יומם ולילה, מאזין לאותה זעקה בלתי-נשמעת של העיר הנרצחת. מעל לראשו, כמעל מקלט-ראדיו, חלף קולה של הענות הרחוקה. הוא לא היה יכול להשקיט בתוכו את הערנות והמחשבה, שבלעדיהן אין חיים. כמו בזמן התקפי-הקנאה הקשים ביותר, לא אור עוז להביט בתצלומה של אמליה, כה עז היה סילון הכאב שזרם ממנו. הפשע כלפי אמליה היה לגביו סיכום הפשעים לגבי ארבע-מאות אלף יצורי-אנוש. הוא השחיר בימים הללו. "הוא אוכל את עצמו", אמרו חבריו.

לימים קיבל שני מכתבים, שנשלחו על-ידי אשה ששמה לא-ידוע: אנה זיך. היה זה שמה החדש של אמליה. היא ניצלה. היא התגוררה ברחוב קאניובסקה, בז'וליבוז', למקרא הכתובת החדשה הזאת דומה היה לאָבל שהיא אף עברה למדינה אחרת. אחרי שני המכתבים האלה חלה הפסקה ואָבל ייסר את עצמו על שבכתבת תשובה עשה מעשה של אי-זיהרות. ממש כשם שאמליה חטאה לזיהרות בכתבתה שלה. כעבור זמן קצר נשמע קולה שוב. היא כתבה: "עברו עלי כל מיני דברים בזמן האחרון". במקום הזה כלתה נשימתו של הקורא. הכל היה שקוף, שהרי כללי היה.

אחר באה תקופה של מכתבים שלעומת העבר נתמעטו בהם השתפכויות-לב וכינויים של חיבה. במיתח זה של סבל, כך נדמה, מה משמעות יכולה להיות לכינוי-חיבה? ואף-על-פי-כן, חסרונן של המלים האלו, חסרונם של פעלים מסוימים, מיעוטם לעומת ימים-עברו, שינוי כלשהו באוצר-המלים, שיקעו את אָבל בכאב עמוק, הפעם מסוג אחר. הוא עצמו היה לא-כלום, לא-כלום כפלי-ללים, הוא התגורר יחד עם קצינים יהודים אחרים בגוש הנפרד "14 אי.", שנקרא "יודן בלוך"; רישומם המשרדי התנהל בנפרד, יום-יום ציפו לקץ. כל יושבי המחנה בטוחים היו כי גורלו של גוש "14 אי." יהיה שונה מגורל הנותרים. היא, שם, המסתתרת בצד הקרני "ארי", היתה מהלכת תחת גזר-דין של מוות, שמוציאו-לפועל יכול היה להיות כל

אדם, ובכל-זאת... ובכל-זאת, במחשבתו, בתשוקותיו ובדרישותיו, לא חדל להיות בראש-זראשונה גבר, והיא אשה.

הוא כתב שהואיל ואינו נותן לה דבר אינו זפאי גם לדרוש מאומה, והוא משחרר אותה מכל הבחינות. על זאת קיבל תשובה כה לוחטת, שטובה ממנה לא יכול היה להעלות בחלומותיו. אולם אחרי-כן השתתקה לפתע. כאשר השמיעה קולה שוב, לא נרשמו במכתב — בניגוד לצפוי — לא שם חדש ולא כתובת חדשה. לפי-שעה לא היו הפרעות חיצוניות. לעומת זאת נכתב המכתב בשלושה סוגי עפרונות. מכאן ולהבא שוב לא היתה כותבת בהינף אחד ככתחילה אלא אדרבה: ניפר היה שאינה אוהבת מכתבים אלה, שהיא אונסת עצמה ומתקשה בכתיבתם.

הקתולים, שלהם דעת-אדם שנרכשה-משפבר, טוענים כי התחום האמיתי של מאבקים ומשברים הוא נשמת-האדם. פעמים כה רבות הקפיאתו המחשבה שתסתלק ממנו, שתאבד או תלך — לא יוכל להיות אחרת — עד שבהגיעו לכלל בטחון, על סמך המכתבים שדללו והלכו, ועל סמך השיחות המכוונות ומדריכות את המחשבה, כי הנה קרה הדבר, כפי שתיאר לעצמו, הרי נשא את הדבר בשקט יחסי. כוחו של אדם מוגבל הוא; החוויה, בדומה לחום, יש לה גבול עליון. טראגדיות על רקע של בגידה היו לחס-חוק במחנה. הנשים שנשארו חפשיות קשרו יחסים חדשים, ילדו לגברים אחרים, נישאו על הגל הסגוני של חיים חיים. אחרי יאושם הנורא של השבויים שבהם פגעה הבגידה לראשונה סבלו האחרים פחות, לפי שקלטו כבר מנת-סבל ברגשי ההשתתפות והחרדה. זה היה הכלל ואבל נכנע לו, כמוהו ככולם.

באוקטובר 1944 הגיעו קצינים ממרד-וארשה. רובם לבשו בגדי אזרחים, אולם ענדו לשרוולם סרטים לבנים-אדומים. הם התבוננו בסקרנות במחנה סביבם והחלו לשאול אם יקבלו הרכה מחודשת ואם תוך ששה חדשים תונחת המהלומה האנגלו-גרמנית המשותפת על רוסיה, אלה ששילדום ללכת בשבי הבטיחו להם שעניינם אלה הם בבחינת דאי. המורדים, בניגוד לשבויים הקבועים, התעניינו רק בעסקי פוליטיקה. הם פוזרו בכל הבניינים.

עם המתקוממים בא למחנה חבר ותיק של אבל מימי האוניברסיטה, טאדיאוש מאזורק. הוא ידע רבות על אמליה ודעתו היתה כי אין להניח לבני-אדם לשגות באשליות. כן, היה מישוהו אחר בחייה של אמליה. אבל דבר זה לא הפתיע את אבל. ההפתעה האמיתית לגביו היתה — הוא עצמו. לפני בואם של המתקוממים עברה עליו תקופה של אדישות. סבור היה שפילה כבר את כל הונו הרגשי, והנה עתה נפערו לפניו שערי גיהנום חדשים. הוא השתאף לעצמת סבלו. לא פילל שטמונים בקרבו כוחות כאלה. נדמה היה לו שפכר השלים. הוא אמר לנפשו אותם דברים ככל השאר: את הנעשה אין להשיב. מתעורר היה באישון-לילה, בתחושת בהלה וכאב. גרונו היה נחנק, כאילו חסר אוויר בחדר. מצבו נראה לו מר, מר מנשוא.

מתוך שלא נותרה לו עוד אמליה, הנקל היה לשער כי גווע בו כושר החדנה. ולא היא. מסוגל היה לשמוח אפילו שמחה שובבה שפמותה אפשר להשוות רק לשמחתו של כלב המשתולל בחצר ביום החמים הראשון שלאחר החורף. בשמונה במאי

1945 ידענו את השמחה הזאת. גם אָבֵל ידע אותה בעת ההיא. משהגיעו החיילות הרוסיים אל המחנה "3 א.י."

ג

בהתרגשות גלויה-לעין, בניצוצות של טוב בעיניים, חזרה והגתה את שמו. היא קיבלה את מכתבו ואת הגלויה, ושמחתה היתה גדולה מאד. עשר פעמים כבר עמדה להשיב, אך היא עצמה אינה יודעת לתרץ מדוע לא ענתה. יתר על כן, רצה רצתה לנסוע אליו ללודז', אך מדי-פעם צצה איזו הפרעה. אולם אין היא מבינה איך קרה הדבר שהוא. בהיותו בווארשה, לא בא אליה אלא סמך על מקרה יוצא-דופן כפגישה זו. "פשוט, היית צריך לגשת".

הוא הביט בה, כשהוא חש פירפורי חדנה, שמתוכם נשמע הד כוחות שהועמו במרוצת השנים, הוא צלל בערפיליהם המיטיבים, המחווננים, הסמויים-מעין. צעד לידה, בלי צורך לדבר, בלי זה הצורך אשר יצוף רק בשעה שההתרגשות מצטננת. כאב שבא לידי דיבור הוא כבר כאב-של-חסד. בעצמתו העליונה הפאב הוא זעקה או שתיקה. הוא האזין לדבריה בלא תשוקה. היא היתה לידו.

כאשר הגיע למה שמכונה בפי הציירים רֵאִיה הכרתית, נגלו לפניו לשעה קלה שני פרצופים, כמו בתצלום אחד שצולם בו פעמיים: אותם פנים, שהיו זכורים לו, נשתרבו לתוך הפנים שבהם הביט. הוא הבחין בכמה שינויים שקשה לעמוד עליהם. היא הדהימתו בשינוי שחל ביפיה, בסוג אחר של יופי, בו נבדלה מן הקודמת הבדל חד כדרך דברים הדומים זה לזה. היא רותה עד מאד; עם זאת הורגש בה כובד אחר, גדול יותר — כמו שאדם קולט במבט-עינו את משקלם של שני מוטות מתכת שווים, הנבדלים במשקלם הסגולי. את חדותם של הפנים, שלא היתה משפבר, ריפכו קורהחוטם המעודן, הקשת הסגלגלה של השמורות, החיתוך העמוק של הפה. במרוצת החדשים האחרונים היה אָבֵל אומר לא אחת, בינו לבינו: "אינני מתנהג בסדר, אני הורג את עצמי, בשעה שאני מניח לחלומות על אמליה שיתרקמו. אין לך דבר המרפא יותר מעמידה מול האדם, המגלה תוך כדי חיים את מגרעותיו, עושה שגיאות, אותם דברים שמפניהם מגינים עליו רעבונג, בדידותו, הזדקקותו ליופי. להתרפא אוכל רק על-ידי פגישה. הנח לחיים שיקטלו את המחשבה. אין לך דבר שייטיב לפזר את אשליותיו של אדם בודד מאשר חיים חיים, שוודאי ייראו לו חריפים מדי לאחר שנגמל מהם". אף-על-פי-כן, המבט הראשון לא הנחיל לאָבֵל אכזבה במה שנוגע ליופי. אדרבה: עשרה הממו. כמלפנים, היתה הרמונית, חטובת-תווים, גדולה, עורה — שהיה מדיף חמימות, שובע ושלנה — התחנן למגע כמו פסל, כמו בטנו הערומה של תינוק. אחר שנשרפה האומה לא נראו עוד נשים כאלו.

הם דיברו בכה-ובכה, בלא סדר, כדרך ראשיתה של פגישה. אחר החלה לספר על החיים בין החומות.

"בזמן הראשון העסיקה אותנו ביותר המחשבה מה נספר לאותם אנשים שבילו את ימי המלחמה בחוץ-לארץ, ואשר ודאי ישובו בגמר המלחמה, כדי שיקבלו מושג

על חיינו, כדי שיאמינו שהיתה זאת תהום שאין לתארה כלל בעיניים שמלפני אותו ספטמבר. הכל היו בדעה אחת שצריך יהיה להראות להם את הילדים שאותם צילמו הגרמנים ופירסמו בתור 'גידולי גן־העדן הבולשבי'. בצד הפולני לא היו לנו רק ידידים. אמרו שם כי החומות — שמאחריהן כבר קצרו הטיפוס והרעב את קצירם באוכלוסיה הדחוסה כמו בחצר — יש להקיפן מעגלים של מכונות־יריה, כדי שלא יתפוררו הפלואים בריצה אם יבוא לפתע סוף למלחמה. אולם כאשר יצא ילד, לבוש בלואים ומטונף, ודפק שם על דלתו של איזה בית, כמעט בלי דעת את השפה, כאשר העדיף לעמוד שם אילם וכנוע, לא היה יוצא בלא פרוסת־לחם.

אבל זכר שכאשר הגיעו ידיעות על הרציחות לגוש "14 אי", הגיבו הכל בהתרגשות, אך איש־איש התרגש בשל דבר אחר. היו שאמרו: "את הזקנים ידחפו לתוך קרונות של סיד לא־כבוי". אחרים אמרו: "כמה בחורות נפלאות הולכות שם לאיבוד. איך אפשר להרוג נערות צעירות?" ושוב אחרים: "אל־אלוהים! רוצחים שם ילדים קטנים..."

"אי־אפשר היה להסביר לילדים מה זה עץ ומה זה נהר, כי לא היו לא נהר ולא עץ. כאשר נערכה הצגה לילדים, באולם 'פ'מינה' שברחוב לֶשְנָה, בכה ההמון. קורצ'אק אמר אז לאבא: 'אני כבר איש זקן. חשבתי שאין לי כבר תשוקות. אבל יש לי. רוצה הייתי לזכות ולראות את יום פתיחת השערים...' "

בהצביעה על ים ההריסות, אמרה:

"הנה פתיחת־השערים שלנו".

בשלב זה זרועו בזרועה של אמיליה דרך אָבֵל על האדמה הזאת, אדמת הסבל האנושי הנורא ביותר, כאילו היתה גן־שושנים. הוא מצה את מתק נכחותה, שמחקה את האמיים, כמו זכרונות. קומתה היתה כקומתו לערך. לבושה היתה אדרת־צמר שחורה מתקפלתת כמו גלי חולות. כובעה, דמוי־הצלחת, היה שמוט על עיניה; כובעה היה משמש לה נוי בלבד, כעין גמלון קישוטי שמעל לבית; כל כובעיה, שאותם זכר, היו שומטים על עיניה, כשדמותם משתנה מצדם העליון בלבד. זכרונות מסוג זה היו לו כלגימה של מתק־משנה, והוא הצמיד את פיו פעמים אחדות אל כתפה. היא הצטחקה. עינה נסתרה בצל תיתורתו של הכובע, והוא ראה רק את החוטם, שנחיריו מוגבהים כלשהו, ואת הקו המגרה של הפה, שאותו ביקש עד מאד לנשק. שעה ארוכה לא אזור עוז לעשות כן. כאשר נגע בו לבסוף מגע קל, תוך כדי הליכה, בלי לשנות מתנוחת גופו, כבה חיוכה של אמיליה. דבר זה הכאיבו. הם צעדו בין שדות של שברי לבנים, שמתוכם ביצבצו, זעיר־שם זעיר־שם, מטילי ברזל מחלידים, כמו זן חדש של שיחים.

קשה לתאר מהלכה של שיחה חיה, שהרי היא פורצת — כמו זקנם של אנשים מסוימים — לכל עבר. מקץ שעה קלה שוב החלה אמיליה להעלות זכרונות. כל מלה שיצאה מפיה היתה רוויה סבל. דבר זה נסך עוז באָבֵל. הוא סיפר על המחנה. הוא דיבר גם על עצמו, על הרגשותיו.

העוויה נצטיירה בפניה של אמיליה משפילה את דבריו. כבו ניצוצות האש הטובה.

אבל זכר ידידים, שאותם פגש מקץ שש שנים ואחרי רבע שעה לא היה לו עוד במה להסיח עמהם. "אני זר לה", אמר בלבו בנואש. "אהבה", חזרה על דבריו, בנימה משתאה, כבא־רצון. רגע קט נדמה היה לו שעשה לה עוול. אהבה, מלה שלא נשמעה זה עידן ועידנים. מלה נשכחת. המצאת־שווא, בדיה...

חש מבוכה מאותו סוג אשר יחוש הגבר המספר לאשה על תאוותו והיא משיבה לו: "איך בכך כלום, זה יעבור..." הוא שם לבו אל המלה: "בדיה". הוא הכיר את הבדיה הזאת כל־כולה... לאחר ששוחרר על־ידי הצבא האדום, חזר עם גל השב לארץ. היו אלה ימים יפים. הוא השתהה בלודז'. לודז' מצאה חן בעיניו. הכל ישר בעיניו בעת ההיא. הוא קיבל את המשרה הראשונה שנודמנה לו, לעת בוקר היה קם ברגשי־נועם לצאת לעבודה. הוא שב לתחיה. הלהבות האחרונות של המלחמה היו הלהבות של תחיה לא רק בשבילו. בני־אדם השתוקקו בכל לבם לתמורה, אחרי חשפת הפיבוש נתעוררו בהם געגועים אל האור. אולם ההתחלה הזאת לא האריכה הימים, הלילה הארוך חדר לעצמותיהם של הבריות. משחסרו מימיו של מבול המאורעות, חש אָבל שהגעגועים מכרסמים בו — כמו במחנה, החירות לא טישטשה אותם. כשם שהמאהב חש בשידור־הראדיו של הפיללה־רמונית בנשימת אהובתו המצויה שם, כך חש אָבל במציאותה של אמליה בקול הארץ. לבו נצבט בקרבו כאשר הבחינה עינו בשמלה דומה, מעיל דומה, כובע דומה, שהיו זכורים לו מלפני שנים, ואשר ודאי אינם עוד. דמיון תוויה־הפנים והתנועות לא שיעשע אותו עוד כמו אז, כאשר מצאו אצל השבויים. עתה היה הדמיון מעורר כאב בלבד. אנקת הלב לא נשתתקה. והגרוע מכל היה שלא יכול שלא לחשוב, לא יכול היה לשכוח. אמו, אשה זעירה ושבירית, היתה פורצת בבכי כשהיו אומרים באזניה: יסמין. כתום שש שנים של מלחמה לא היה יכול לשלוט בקולו כאשר נודמן לו להגות את המלה: "אהבה". לא היה יכול להביט בבני־אדם מתרפקים זה אל זה בלי לרעוד ולהצטמרר. לא יכול היה להאזין לדיבורים על אשרו של הזולת. הוא חש בלבו, כמו בכפפה שנתפרה לא לפי מידה, ובתוך הלב היה כאב מכרסם ואינו מרפה. הגעגועים נתגלגלו בקרבו והיו לרגשי־פחד. מתעורר היה באישון־לילה, פטור ונקי מפל, פרט לייסורים. הוא היה צניפה של כאב והכאב הזה הבהילו שבעתיים, משום שלא ידע כיצד להתגונן מפניו. מאין בכוחו לשכות, היה זוכר, וככל שזכר, כך סבל. הגוף זכר, הרוח זכרה, וכל שהיה זכרון — היה כאב. שאל את עצמו מה פירוש הדבר, ולא מצא הסבר. הוא נכנע להתלהבות לזהות, שלא יכול היה להפקיע עצמו ממנה. היא היתה אדמה לרגליים, היא היתה אור לעיניים, היא היתה עילה לחיים. היא חיתה בו כמציאות ראשונה במעלה, טורפנית, זנה ומכלכלת את עצמה. היא — איך אמרה — הבדיה...

אמליה:

"הרי אתה רואה מה נשאר מחיינו... זאת איננה תוצאה של התקפת חיל־האוויר הבריטי, שנמשכה חצי שעה. לא שכבנו לישון לעת לילה, ועם בוא הבוקר לא ראו הנותרים בחיים את שאנו רואים עכשיו. מותה של העיר, מותה של החברה, זה

התפרק לגורמי הזמן. בטרם יעלה העם בעשן, הפך תחילה בוך ודומן. אל תאמין, אם יאמרו לך, שבני־אדם יודעים למות; אין זו אמת. פעמיים במרוצת המלחמה הזאת ראתה וארשה שבני־אדם אינם יודעים למות. המדברים על מיתה מדברים מתוך מתיחות יתירה, מתוך מצב־רוח רע, ודבר זה שייכותו למוות היא ממש כשייכותו של אותו מוות מטאפיזי, המצוי בשפע כל־כך אצל פייטנים צעירים. מיליונים הלכו למוות, תוך כדי מסחר ואהבה, תוך כדי מזימות ושנאה, בלי לאבד אף אחד מן הרגשות על־אדמות. הם הלכו למוות — כשהם טבולים כל־כולם בתוך החיים. בשעה שחשו את טעם דמם שלהם עדיין לא חשו את נשמת־אפו של אלוהים. עד לרגע האחרון, באורח שאין להבינו, דבקו בחיים. מותם היה המנון לחיים. בהיותם בצל הגרדום, עדיין בחרו לעצמם את המאכל הטעים יותר..."

לשעבר היתה מדברת בא־ירצון, בדי־עמל. לא נמנתה — בעבר — על הדברנים. בתחילה היה אצל מננה אותה הילדה השתקנית היפה, משום שהיתה אז שתקנית עד־לְבִי־האמן. את שמו הוציאה מפיה בפעם הראשונה ארבעה חדשים אחרי נישואיהם. היא היתה מאותן נשים שלא בנקל הן מסתגלות לגבר. עתה שם אצל אל לבו כי בקולה, כמו בפניה, ניכר כוח. היא השתנתה.

המשיכה:

"המוות שכן בקרבנו ושינה הרבה ממושגינו על החיים. הגבר שהלך אל החושך, על־הרוב לא חזר. א־אפשר היה לטפח ולבנות את הרגשות, צריך היה לשלם אותם מיד במומנים. נשים התמסרו לגברים, כאילו העניקו להם צדק, כאילו באו לתקן עוול. ואז התברר כי מאה סוגים לאהבה, וכולם טובים. וכל אחד ראוי להתקבל".

גם אצל ידע על מאה סוגי אהבה. בשבועות הראשונים לחירות — המאושרים והמחוננים ביותר — האמין כי ימצא את מקומו בחיים גם בלי אמליה. סבור היה תחילה כי השואה אינה גדולה כל־כך וכי רוח האדם, שניצלה במידת־מה, תרצה להיפנות על האדמה — שאמנם היתה, יש להודות, כמצבת־קבר גדולה אחת, אלא שנדמה היה כי ייתכן לשכוח זאת. בתום המלחמה יצאו מתחת לפני האדמה, מן היערות, מן המחנות, שרידי ציבור בן שלושה מיליונים שניצלו מן המבול. מתי־מעט חזרו למקומות מגוריהם הקודמים. הם נתקבלו כשם שראוי לקבל בני־אדם שעברו עליהם סבלות כאלה. פה־ושם נשמע קול בכי של כנות משני הצדדים.

ואולם רגש הרחמים הוא רפה־הרגליים שבכל הרגשות. אותם שפגדום היה העולם חייב להסמיק, משחזרו אחרי מאה מיתות יום־יום משך שש שנים, נפלו על מפתן בתיהם מפדורים שפבר לא היו גרמניים. בדרכים ארבו להם בריות שפינו עצמם צבא והשמידום באופן הבדוק עדי־מאד — ביריה מן העורף. כאשר שכבו לישון בכפרים, בעיירות ובערים קטנות, לא היה מחרם בטוח, ממש ככימי הגרמנים. רציחות אלו התירו את רסן הפחדים האחרונים, האורכים בכל אדם, המעיין בענין כה סבוך כנטישת ארצו. אך לא היתה עצה, מותם מפבר לא היה מרעיד עוד שום איש, ומתוך כך פתחו במנוסה המונית. באחד הימים נוכח אצל לדעת שהוא חי בשממה. פוגש היה מכרים בודדים, שנסתגרו בתוך חיייהם, אך איש לא רצה

להתחיל מחדש. לא נראה שום נסיון לחידוש; נהפוך הוא: הם לא רצו בחידוש בארץ הזאת. רק באחת רצו: להימלט. והם נמלטו.
 לא פעם חשב אָבֵל כי לוֹ היה חי בחברה שפניה לחידוש־דמותה, הנקל היה לו לשכות. אולם מסביב היה שממון, הוא חי כבמדבר, מוקף גדמי צמחים מתיבשים. לא היו בני־אדם. והוא עצמו לא היה עוד נער, קרב היה לשנתו הארבעים, ואזי למי שבשנת הארבעים לחייו הוא נאלץ להתחיל בחיי־הרגש שלו מחדש, נאלץ לחפש. מה מצעמו יכול היה לתת לאדם שעתה־זה הכירו? לעומת מה שחש כלפי אמליה היתה כל הרגשה אחרת דלה, אפסית. בהיותו מסונוור מנגהה של אמליה, נראה לו כל דבר אחר אפלולי. הכל שיעממו אותו, וגם הוא היה משעמם את הזולת. מאה סוגים יש באהבה — זאת ידע — אך לא בשבילו.
 אמליה:

"השמחה היחידה בשנים שעברו (וכיום קשה כבר להבין זאת, אף־על־פי שחלף מאז זמן כה מועט) היתה להרוג גרמני. רק הדבר הזה נתן אושר. שום דבר אחר לא. האדם לא העמיד לעצמו שום משימות אחרות. משימות אחרות היו חסרות־בינה. קטנוניות. אולי יש תקופה נוחה לאהבה. זו שחלפה לא היתה כזאת..."
 אָבֵל לא הצמיד עוד את שפתיו אל מעילה. דבריה הרחיקה ממש כמו שלשעבר הרחיקו המחנה. בחושו בצדקתה, חש גם בקטנותו שלו. וגם בושה חש. לא פעם ראשונה נתן דעתו איך אין הוא מתאים למה שמתרחש בעולם. עמים ירדו לטמיון, ערים היו לעפר, הישגי עידנים היו לאל בן־לילה, והוא במה הוא מתעניין באמת. מה מעניין אותו?

ד

השמיים עטו גוֹן של בועות־סבון. בקרן־הרחובות גִּנְשָׁה ודוֹיָקָה נשתמר שערו של בית־הכלא הצבאי, קרעי חומת־גדר, ברחוק ביצבצה כנסיה ברחוב דוֹלְנָה; נשתמרו רק שרידי בתי־הכלא ובתי־הכנסיות. בשום פנים לא יכלו למצוא את המקום בו עמד ביתם לפנים — מלוא־חופן עיים בתוך הררי המפולת. בפירצה שבחומת הפלא תקוע היה עץ־אלון חשוף, עליו היתה תלויה לוחית שחורה עם צלב לבן ומתחתיה עמדו שני אנשים צעירים, גלוי־ראש. האחד דיבר, חברו האזין, שניהם תלו מבטיהם בקבר שמתחת לאלון. אָבֵל ואמליה עברו לידם. הם הגיעו לכביש, שבו עבר פעם רחוב סמוצ'יה, ואחרי־כן פנו לאחור וחזרו. התרגשותם לא פגה.
 כאשר אמרה שוב דבר־מה על הבדיה, על חיים שבהם הכל א חד הוא, ואחרי־כן פרצה בצחוק רע — צחוקן של נשים אחרי בגידה, צחוקן של נשים ששבצו רצון מתעלות מוצלח שעלה בידיהן, חש אָבֵל לפתע התעבות כלשהי בקולה, וזכר כי נעימה זו היתה דוחה אותו תמיד. הוא הביט על פיה מן הצד, כקודם, וקבע שהוא מלא חושניות. שנאה היתה בלבו. הוא אחז בידה של ההולכת לצדו וטילטל אותה בזעם. אחר כמו אומר להכותה, אולם התעשת, נעצר, נחרד מפני המחשבה שמפל שנות געגעועי הלא־אנושיים תזכור אמליה רק את פניו המעוותים בועף. ביקש

להתנצל, אולם פלט רק גימגום עילג. הוא אמר מלים שלא הבין, שלעולם לא היה יכול לזכרון. חש להבת-אש במוחו.

רוחו שבה אליו משהבחין במבטה המבוהל. שעה ארוכה חש עוד בהדי התפרצות הזעם שלו, אשר התישה אותו והפכתו לזר לעצמו. אמליה הביטה בו בשימת-לב, עיניו נמוגו, פיו הרטיט. מסוגלת היתה להשמיע הערות של התבוננות, שעה שהוא רחוק היה מתבונת-החיים הזאת ריחוק מאות פרסה. הם עמדו תחתיהם. אמליה פתחה, בלחש ובניחות:

"אבל, אתה חיית בתוך עצמך, ואילו אני לא רק בתוך עצמי. אינני עוד אותה אשה שאותה השארת אז. אני אחרת. איך אוכל להסתיר זאת מפניך? הבט סביבך, חשבו־נא מה קרה כאן... אהבה — זמן רב זרם דמי מתחת לעורי כמו נחיל נמלים, גופי היה תופח בלילות כאדמה לעת אביב, כמו נהר לעת שטפון, דווי כמו מופה. בעיני התדפק אי-השקט של נערות צעירות, המתהלכות בעולמן כנטולות-עור. סודו של האדם טמון בכך שהוא רוצה תמיד יותר ממה שהוא יכול. אהבה — ביום מן הימים צף מישהו, אדם אחד, בזרם המים הזכים שלנו. לקיים את זוך מִי־הזרם הללו, דבר זה נעשה אחר־כך משימה, משימה קשה, אבל הלב משתוקק למשימות קשות..."

היא דיברה בערנות ובחמימות, הניחה ידה על זרועו. לפתע ראה אֶבֶל כי בפניה לא ניכר עוד שום כוח. בלחיים נראתה עדינות־של־חולי, קווי־הפה נשתפלו פנימה, העיניים הסתומות־מפשר יגעו.

"שמע־נא, אבל, אני ניצלתי בזכות כך שהעגלונים הוציאו אותי מתחת לערימת זבל. אז כבר לא היתה דרך אחרת. חצי שעה עמלו אחרי־כן להחיות אותי, הייתי חנוקה כמעט. בהברקות האחרונות של הכרתי חשבתי שיטילו אותי על ערימות הזבל מעל לנהר הוויסלה. הם לא זרקו אותי, לא מתי בערימת הזבל. אבל אחרי־כן ממילא איבד הכל את משמעותו. מה שהיה עד לא מפבר ערך נעשה שטות, לעג טראגי, בדיה. יום־יום היינו מתים ויום־יום היינו נולדים מחדש, חדלנו להבין את עולם־האתמול, שנאנו אותו. כל מה שהיה רע נעשה טוב. ניתן היתר לכל הדברים שהבחילו אותנו עד לא־מכבר. בצד ההוא לא שמתי לי עוד מטרות, לא נאבקתי, לא נשאתי גלולת־רעל בארנק. קודם הייתי שואלת את עצמי: 'האם את רוצה להיעשות אחת כמו מארישה ורנר?' לא רציתי להיעשות אחת כמו מארישה ורנר. אחרי־כך נעשיתי אחת כמו מארישה ורנר, ומעולם אף לא נתתי דעתי לכך. תם זרם המים הזכים..."

היא השתקתה. ולאחר רגע:

"מה־מזור הוא שנוכח חורבן כזה, נוכח סוף־עולם כזה, עדיין שומר הלב על כל גוֹנֵי־הגוֹנִים הללו... אילו שאלו אותי עכשיו אם אני מצטערת על הוויתור, אם אני מבכה את התקופה בה התפתל גופי כמו גוף של כלב קשור ברצועה, בשם הבדיה של זרם המים הזכים, הייתי אומרת: לא, כי למראה סוף־העולם הזה, שבו אנו צופים, מה ראוי להיקרא בדיה, ומה אינו ראוי?"

התישבו על שריד של תנור — תחילה אבל, ואחר, כנמלכת בדעתה, אמליה. סחוף

גל חדש של תוחלת, ניסה אבל לסתור כל מה שאמרה אמליה קודם, שעה ארוכה דיבר, בלהט, תחילה עליה, אחר על עצמו:

"השליתי את עצמי, האמנתי שתבואי. כל-אימת שיצאתי מן הבית השארתי הודעה איפה יש לחפש אותי, צר היה לי על כל רגע. את לא באת. כתבתי, לא ענית. אחר-כך אמרו לי שאת מאושרת, ומיד האמנתי. אדם לעולם אינו מטיל ספק בדברים שעשויים לגרום לו ייסורים. ההודעה הזאת תירצה הכל. את אינך עונה, אינך באה, כי יש לך סביבך כל מה שדרוש לך לחיים. והרי בזה נבדלים המאושרים משאינם-מאושרים: האחרונים אינם מרגישים עצמם בשום מקום כבתוך שלהם. הייתי נוסע אליך, אך לשם מה? 'היא מאושרת', אמרתי בלבי, 'ובכן, הנח לה'. והנחתי לך, אף כי מה היה לי כל יום, מה היתה לי כל שעה!... ידעתי שאני יורד לטמיון, אך לא ידעתי איך אציל את עצמי. אחי כתב לי מקאזאבלאנקה; הייתי מאושר כשקיבלתי את הצעותיו. הגעתי הנה אתמול לסידור העניינים האלה. הלכתי, שוטטתי סביב ביתך, אך לא קמה בי הרוח להיכנס. מחשבתי הראשונה כאן היתה: 'איך אוכל לנסוע מכאן, שהרי במרחקים ודאי איבש...'. הגעתי כמו חורבה, באתי בפנים חתוכים, בלתי-מסוגלים לחיוך, בפה מלא אפר, בלב קפוא כקרח. והנה אני רואה מה הויה לי מרגע שאת אתי. בלעדיך, כאן כבכל מקום אחר בעולם, חיי אינם חיים. אם תעזבי אותי, הרי זה כאילו את דוחפת אותי לבור-קבר..."

תלה בה עיניו. אפילו תחנונים לא היו בהן, היתה בהן רק עדות. פניו היו מופים סבל של שנים.

היא אמרה:

"אבל, חזרה על אותם דברים אינה עולה יפה בחיים. החזרות מסופנות".

וכאשר הפציר בכל-זאת, הוסיפה:

"אבל, יקירי שלי, ומה אשיב לך אני? את הגוף הזה, את הגוף הזה, הפכוש כאדמה..."

ולא סיימה. תלתה ראשה וכך ירבה רגעים אחדים. כאשר נשאה ראשה שוב ראה אבל לנגד עיניו פנים תפוחים, נרגשים, שפתה העליונה ריטטה בצורה מצחיקה:

"הוא הלך לקברים שלו, אמרתי בלבי: אלך גם אני לקברים שלי, והנה באתי לכאן... כבר איחרנו את המועד, אבל. לא פעם חשבתי שתשוב, שניפגש, שתשפח כמו אלפי אחרים. אבל האדם מתחיל לרגע קט, וזה נמשך, וזה לכל החיים כולם, ואי-אפשר להפסיק..."

אחר הוסיפה, בקול שעליו כבר לא היתה לה שום שליטה:

"לא איכפת כבר מה עליו. אבל יש לי ילד, תינוק בן ששה חדשים. זה דבר אחר לגמרי..."

השתתקה. השתתק גם אבל. לא ביקש עוד מאומה. עטה שתיקה עמוקה מעין זו המשתררת בשעה שפכה המגע בין אדם לאדם ובשעה שידוע כי נפלה ההכרעה. הבין שאבדה לו לעד. זה היה הקץ. יס-המוות הקיפו. ואין תקוה ואין אור. הוא חלם

על אמליה כדרך שמסוגל לחלום רק אדם שידע רעב ימים רבים; גם ילדים מסוגלים אולי לחלום ככה. גוף זה לא עוד נועד לו.

לולא הבושה היה מבקש אותו, כנדבה, אך רק כנדבה היה יכול לקבלו. גוף זה, שידע רבים אחריו ועוד רבים הוא עתיד לדעת, לא נועד לו, דווקא לא לו, שהשתוקק אליו יותר מכל אדם זולתו בעולם. וזאת משום שאהבה אותו ולא היה בה הכוח, או אולי גם לא היה בה עוד הרצון, לאהבה הזאת. פרט לטעם רע ותחושת מפלה, לא יכול היה להפיק עוד שום דבר לעצמו מן הגוף הזה. כי אהבה, שהיתה פעם אהבה מרוממת ועתה אינה יכולה עוד להיות כזאת, אינה אלא התדרדרות. דווקא משום כך, משום שזרם המים הזופים של חייה קשור היה בו, לא יכלה עכשיו להשתייך לו, אף שיכלה להשתייך לכל אדם זולתו.

הוא כבש פניו בכפותיו. ידע כי בעוד שעה קלה תלך ממנו — שמחת־חיו האחרונה — ישובו ימים ולילות מלאי חרפים שבעדם יחלחלו הייאוש, חוסר־התקוה, יישמע כאב־הלב, מכרסם, בלתי־פוסק, זה המופר לו כה היטב. הבין כי פור גורלו הוטל והייסורים חרשו את חזהו. חש שהיא גרונת מעליו ובעיניה גילה דמעות. הוא חש אותן, מלזהטות, נמהלות על פניו בדמעותיו שלו. אחר הלכה. הוא לא קרא לה. הביט אחרי דמותה המתרחקת, מאובן ומיובש, ורק מדי פעם נפלטה גניחה עמומה מגרונו. זמן רב הביט בה עד שנעלמה מעיניו, בלא שתפנה לאחור אפילו פעם אחת. הוא ישב שם, בלי דעת כמה זמן. אחרי־כן, כיון שחש צינה, קם ועקר רגליו.

היה זה היום הראשון בירח־נובמבר. וארשה חגגה את "חג הנשמות" הראשון שלה אחרי המלחמה. העיר היתה מלאה קברים, משולה היתה למעשה לקבר גדול אחד, בכל מקום, בריחוק כמה צעדים זה מזה, הונחו פרחים על המדרכה, ומבין הפרחים ביצצו סרטי־אבל קטנים, היבהבו נרות. ילדים קטנים וילדות קטנות עמדו למשמר מעל לקברים. ללא נייע עמדו, כחיילים. ילדים קטנים אחרים, ששוטטו בתוך ההריסות, היו נעצרים לפניה ומנסים להצחיקם במבטים עקשניים. הרחובות היו שוממים כמעט. ברחוב דלוגה עסקו צופים צעירים בקישוט קבר. הצופים הצעירים היו מהורהרים, מהורהרים בלבד, לא היה בהירהוריהם זכר הדם החי של בני־אדם קרובים חיים. בעיני הצופים האלה היתה זאת כבר היסטוריה. בריחוק־מה משם, בתוך פירצה שבפנותל, דלק נר, על המדרכה עמדו כמה עציצים, לידם כרעה ברוך אשה שקועה במילמול תפילה, דמומה כמו כיסא. בעיניים קרועות־לרווחה, שמתוכן ניבטה השלמה עם הגורל, צפתה אל הפנים הלא־נראים של מתיה. אבל נעצר לידה. בכוונה עמוקה שבלב הצטרף אל הזקנה הזרה, שאליה חש קירבה כקירבת בן אל אמו, וכך נפרד מן העיר, מן הארץ ומשרידי התוחלת, לפני המסע הארוך, שאליו יצא, בלי קחת עמו דבר פרט לגוף־האדם המיוסר שלו.

(תרגום: נחמן בן־עמי)

בולסלב לשמיאן : הנערה

תריסר אחים חולמי-חלום אל קיר קרבו ונבואו,
מאחריו בכתה בת-קול, קול נצרה אוֹבד בַּת־הוּ.
ויאָהבו אֶת צֶלִיל הַקּוֹל וְעַל הַנְּצֵרָה הַסֶּבֶר,
ויִנְחָשׁוּ חֲתוּף-הַפֶּה בְּהִתְמוּגַג הַקּוֹל מִצֶּבֶר.
אָמְרוּ: בּוֹכָה, אִם כֵּן הִנֵּה, הַנְּצֵרָה הַמְשַׁנְעַת!
וְלֹא יִסְפוּ כָּל הִנָּה עוֹד, וְרַק לָקֵם קָשֶׁב בְּרִצְד.
בְּמִקְבוֹת אֶחָזוּ בְיָד וּבְקִיר-חֹמֶה בְּעוֹ רָצְמוּ,
וְלֹא יָדַע סוּמָא הַלֵּיל מִי כִּאֵן מִקְבֵּב וּמִי אֶחָד הוּא.
הוּי חִישׁ נֶרֶץ הַצּוֹר הַקָּר בְּטָרָם יָד אֹתָהּ הַמְנַת!
כֹּה סָח הָאִחַ הַשְּׂגִימ־צֶשֶׁר לְנִוְתָרִים אֲחֹז־צֶצְבָּת.
חֹרֵק הַגּוֹף, חֲזוּה גְּלֶפֶת, צֶלְפָּה הַכֶּף, מַחְוִיר הַמַּצָּח.
וַיִּגְוְעוּ בַּיּוֹם אֶחָד וְלֵיל אֶחָד בְּלָצֵם לְנִצָּח.

אֶף הַצֶּלְלִים — הוּי אֵל שְׂגִיא! — מִקְבֵּב מִיָּד הֵם לֹא הִנִּיחוּ.
וְרַק אַחֵר הַזְּמַן הִנֵּן, אַחֲרֵת מִקְבוֹת יְשִׁיחוּ.
יִקִּישׁ הַכּוֹד, יִקִּישׁ הַחוֹד, יִרֵם בְּצִוּוֹזוֹ כִּי רַב הוּא,
וְלֹא יָדַע סוּמָא הַלֵּיל מִי כִּאֵן הַצֶּלֶל וּמִי מִקְבֵּב הוּא.
הוּי חִישׁ נֶרֶץ הַצּוֹר הַקָּר בְּטָרָם יָד אֹתָהּ הַמְנַת!
כֹּה סָח הַצֶּלֶל הַשְּׂגִימ־צֶשֶׁר לְנִוְתָרִים אֲחֹז־צֶצְבָּת.
אֶף הַצֶּלְלִים צֶלְפוֹ שְׂתָאִם וְהַמְחֶשֶׁף בְּלָצֵם בְּנֹעַם.

ניגועו עוד פעם אחת, כי די הן אין מתים אף פעם.
 אף פעם די, אף פעם קף, קפי שגוססים יחלמו.
 ניצלמו, זכרם נשכח, וסעלם ספר עד תם הוא.

אך מקבות — הוי אל שגיא! — הן לא קרסו תחתן קצער.
 בצור הוסיפו להלם, קפצמונים המו קסער.

המו בצל, המו באור, פלגי זעת-אדם הן זבו,
 ולא ידע סומא הליל מהו מקב, לא עוד מקב הוא.
 הוי חיש נרץ הצור הקר בטרים יף אותה המות!
 כה סח מקב השנים-צשר לנותרים אחוזו צעקת.
 ניתמוטט הקיר והד צצום נשא אל מול שמים,
 ואחרי הקיר לא-כלום, לא נצרה, אף נפש אין.
 צינים אין, חתוף-הפה, ואף גורל אובר איננו.

כי קול שמעו ורק בת-קול ולא הנה עוד חוץ ממנו.
 לא-כלום, רק בכי, גזון וצל, וכליון, אכזבן תוחלת.
 הנה גורל, גורל מה-רע, הוי למה אין אחר בתלד?
 אל מול הנס שפג וגז, אל מול חלום כזוב, בן-ממר,
 הנמקבות רבצו בטור לאות צמל הובא עד-גמר.
 ונהי סיוט-שתיקות מציק, ונהי חלל במלוא רקיע.
 ולמה לחלל תלעיג, אם הוא לך לעג לא נביע?

ליאופולד סטאף : רועת האווזים

רצינות ילדותית מציינה נבטת.
המקטרן — ארוך, מכון לבאות;
היא רגליה בשביל הנפתל מכתחת,
או בבוץ העמוק, הדביק הן טובעות.
שכל סות את צרום קרסוליה חופף,
את צמת הפשתן סרט ארם לופף.
באזור — פת קבר, צטופה במטפחת.
בימינה — שוט רוצים, בשמאלה — גבעול שחת.
קר בחוץ... טרם שחר — אך זה לא נפר כה —
טרם שמש יוביש הטללים...
...היא בת-ארבע.

להקת אנזים לפניה צועדת —
טור בדמות סימני-שאלה לבנים.
כל אחד — כסיכה על גלים מתנדנדת.
הילדה תובלים?.. הם אותה מכונים,
כבשרשרת צחורה גוררים אחריהם
ולפני כל תפנית הם מפנים צואריהם
לשמרה ממכשול. דואגים כרצים,
פן תשמיט מינה את מקל-הרוצים.

(מפולגית: זאב זמירי)

פולין: יום שוק

זיגמונט גאמסקי

נחמן ליסט : צדק הקומינטרן... (א)

"האמת היא ההיפך ממנה, במרוצת הזמן".
(לורנס דארל, ז'ו ס ט י ן)

השמות המוזכרים כאן הם אותנטיים. כן גם המאורעות, אף כי סדרם הכרונולוגי אינו קפדני ביותר. אין זו היסטוריה אלא רק איזו תרומה לה, עדותו של פרט שלקח חלק במאורעות, כפי שנשתמרו בזכרונו, הצטיירו במוחו ובעיניו.

פ ת ח ד ב ר

שלוש עשרה שנה הייתי חבר פעיל במפלגה הקומוניסטית — בא"י, בסוריה, בלבנון ובצרפת, מסוג הפעילים הקרויים בז'רגון המפלגתי "מהפכנים מקצועיים". שירתי את המפלגה בכל נפשי ומאודי, במסירות ובנאמנות, כמעט כל הזמן במחתרת. למענה ישבתי בבתי-הסוהר של ירושלים ויפו, של ביירות וטרפול, חומס וחלב, באורוות של קילים ובחורבות טופראקאלה; בלילות-כפור התגלגלתי תחת כיפת-השמיים בבוץ על גבולות סוריה ותורכיה, ששיחקו בי משחק כדורגל; ומשך תשעה ימים התעניתי בשביתת-רעב בכלא ירושלים. כל זאת נשאתי באהבה, מוכן לכל קרבן וייסורים למען המפלגה.

כהרבה קומוניסטים אחרים תיארתי גם אני לעצמי את המפלגה לפי מה שהיא צריכה להיות ולא לפי מה שהנה למעשה. כמוהם התלבטתי גם אני בכל מיני מאבקים פנימיים ובעיות מצפוניות נוכח הניגודים בין ההלכה והמעשה הקומוניסטיים, אך קיבלתי עלי את משמעת-הברזל של התנועה וחייתי בתקוה שסוף הדברים להסתדר לפי טהרת הרעיון והאידיאלים, הקנאות והפיתיות זרות היו לרוחי ולבי לא היה שלם עם הגדרות כגון "סוציאליזם-פראשיזם", "אימפריאליזם ציוני" וכו'; אך בכל נפשי הייתי נגד הניצול הקאפיטליסטי והשיעבוד הקולוניאלי. האמנתי בהכרח ההיסטורי של המהפכה הסוציאליטית ותליתי תקוות רבות בסולידאריות בין המנוצלים והמשועבדים מכל הארצות ומכל האומות. משוכנע הייתי בצורך בפעולה מהפכנית לחיסול הניצול החברתי והשעבוד הלאומי, ותליתי ב"רפורמיסטים" את האשמה בכשלון המהפכה בגרמניה ובהמשך קיומם של הקאפיטליזם האימפריאליזם בעולם. נפשי סלדה מפני דוגמאות ומחשבה על דרך של ציטאטות ממארקס ולנין. מאסתי בהגזמות, בגידופים ובהשמצות כלפי יריבים; משפטי-הראווה במוסקבה, המלחמה בין טרוצקי וסטאלין, הסבו לי סבל נפשי, אך מוכן הייתי לשאתם כדבר שני-במעלה לעומת הנכס הגדול — ברית-המועצות — והמטרה הנשגבה — הקומוניזם.

שיחק לי מזלי ואני עזבתי את א"י כמה חדשים לפני המאורעות של שנת 1929, שנתפרשו עלי-ידי הקומינטרן כ"התפרצות אנטי-אימפריאליסטית של תנועת-השיח-רור הערבית". משך חדשים רבים הייתי מבודד מן הפ.ק.פ. ולא ידעתי על הוויכוח שהתנהל בה סביב המאורעות. אינני בטוח אם הייתי עוזב את המפלגה כבר אז, כי

האמונה בה עדיין היתה חזקה בקרבי ועזה היתה התקוה לתקן את הטעון תיקון. את דין ה"ערביזציה" קיבלתי עלי בכנות, מתוך הכרה ברורה שעמי ערב הם-הם נושאי תנועת-השיחרור האנטי-אימפריאליסטית בחלק זה של העולם ושעל המפלגות הקומוניסטיות כאן להיעשות מפלגות ערביות מצד תכנון האידיאולוגי והרכבן האנושי. ההוראה של הקומינטרן להוציא את החברים היהודים מוועדי-המפלגה ולהכניס במקומם ערבים לא תאמה את הכרתי הקומוניסטית על שוויון גמור בין חברי המפלגה, ולא גרסתי את חלוקת הקומוניסטים על-פי מוצאם הלאומי, אך מוכן הייתי להתחשב במסיבות המיוחדות השוררות בארץ-ישראל, ביחסים המתוחים שבין חלקיה השונים של האוכלוסיה, ברמת ההתפתחות החברתית של האוכלוסיה הנ"ל, ולהשלים עם הצורך להעמיד בראש המפלגה אנשים מבני-המקום, שיזכו לאמונם המלא. השלמתי עם הדעה שעל החברים היהודים לשמש עוזרים נאמנים לחבריהם הערבים, ומוכן הייתי לעשות זאת בציפיה ליום שבו לא יהיה עוד הבדל בין קומוניסט יהודי ללא-יהודי, ליום אשר בו יהיו הערבים והיהודים אחים. ככל שייראה הדבר פאראדוקסלי, עובדה היא שדווקא התורה הקומוניסטית הזו על הצורך הטכסיסי החלוף, כביכול, באפליה בין קומוניסטים יהודים וערבים, ובייחוד תורת הקוסמופוליטיזם, שהתפתחה לאחר זמן, הן-הן שהגיעוני בעיקר להיפרד מן המפלגה הקומוניסטית ומתורתה. כיון שנמצאתי לכוד בדילמה קשה: להכיר בצדקת התורה הקומוניסטית בנוגע לקוסמופוליטיזם ולעזוב את המפלגה — או להתכחש לתורה הנ"ל ולהישאר במפלגה, החלטתי לבסוף לחדול מהיות קומוניסט, להתקרב אל עמי ולעזוב את המפלגה.

חלק ראשון: ציונות וסוציאליזם

נולדתי ציוני, כביכול, אולם מאז נולדה בי מחשבה ציבורית קסם לי הסוציאליזם. בגיל 12 הייתי עורך עלון של "פרחי ציון" ובטרם אהיה בן 16 שנה שימשתי בתפקיד של מזכיר "צעירי ציון" באמור ע"י קאטרנינוסלב, כיום דניאפּוֹרטורבסק. בגיל 19 שירתי בשורות הצבא האדום, במלחמה נגד כנופיות מאכנו¹ וצבאות דניקין.² אמנם, "עמדותי על פלטפורמה דמוקרטית"³, כביטוי הימים ההם, אך מכל המחנות המזוינים שפעלו אז ברוסיה היה זה הצבא האדום שלא עשה פרעות ביהודים, פרט למקרים בודדים, בעוד שכל האחרים — בין שנתקראו אנארכיסטים, "סאמוסטיאניקים"⁴ או פטריוטים רוסים — כולם עשו שחיתות נוראות בקריאה: "הכו ביהודים, הצילו את רוסיה!" או: "הלאה רוסיה, תחי אוקראינה!" עובדה זו קירבה אותי כבר אז אל הבולשביקים, והזכרונות הנעימים שהשאירו בי תקופות שירותי בגדוד-הפועלים-המוסקבאי ה-365 באודיסה ועל-יד אוצ'אקוב, בסיס ימי לא רחוק מאודיסה, או בפלוגה המיוחדת ("אוסובי אוטריאד") שרדפה אחרי מאכנו בדרכים-לא-דרכים מאובקות באוקראינה, קירבוני אליהם עוד יותר, פועלי מוסקבה, חיילי הגדוד, התייחסו בחיבה רבה אלי, הצעיר בחבורתם והיהודי היחיד בתוכם, אהבו לשמוע את שיחותי על המאקסיזם ועל תנועת-הפועלים בעולם ועשאוני

"לקטור" (מרצה) במחלקה הפוליטית — פוליטאוטדיאל בלעז — של החטיבה שאליה השתייך גדודם. באוצ'אקוב נתמנית לתפקיד "נאצ'אלניק שטאבא" (ראש המטה) של חיל-המצב הרגלי (היו שם גם מלחים). ידיעותי הצבאיות וכשרונותי המנהליים היו קלושים ביותר, אם לא להביא בחשבון את התפקיד שמלאתי בדרוזינה⁵ של אָמור בתוקף היותי מזכיר ועד צעירי-ציון ומזכיר ועד-הקהילה שם ונציגם בוועדת-הבטחון-הציבורי ליד עיריית אָמור — ניוֹני־דניאָפּרופּטרובסק. אולם גם מפקדו של חיל-המצב לא היה אלא מפקד-כיתה בצבא הצאר. בחור נחמד היה, עדין-נפש וביישן מופלג, שאיבד עצמו לדעת מסיבות רגשיות. פניו היו נקודים אבעבועות, והדבר העיקר עליו מאד. נדמה היה לו שהנשים מתרחקות ממנו בגלל זה. מכאן גם באה ביישנותו. אגב, גם לא היה צורך בידיעות צבאיות. שום דבר לא אירע במקום משך שני חדשי כהונתי הנכבדה שם, פרט להתאבדותו של המפקד. כל פעולותי הצטמצמו בשליחת דו"חות יומיים לאודיסה על מספר האנשים המקבלים את כלכלתם ממשק הגדוד, על מספר החולים והנעלמים (היו גם כאלה), ובעיקר — בהכנת ההרצאות שהייתי משמיע אחת לשבוע, במעון חיל-המצב, באזני החיילים ותושבי המקום, בעיקר הנוער... וברחצה בים, כמובן.

קל, משפר ומלהיב היה זה "לעשות קריירה" ב"פוליטאוטדיאל" של הצבא האדום בימים ההם. ההתעניינות בכל הנוגע לתנועת-הפועלים ולמתרחש בעולם הגדול היתה רבה, כנה ונוגעת-עד־לב. הנהייה אחרי חזון הסוציאליזם בקרב אנשי הגווארדיה האדומה שהכרתי אז היתה מיסטית ממש. די היה בידיעות כלשהן בשטחים אלה, בכשרון-תפיסה ובכשרון-דיבור כלשהו כדי להלהיב נפשות אחוזות להט מהפכני "ו מירובום מסשטאבה" (בהיקף עולמי), כמימרה השגורה בפי אחד מגיבורי המחזה "ברוניאָפּוֹיֶזֶד" (רכבת משוריינת) מימי המלחמה נגד ה"אינטרנצ'וֹ" צי"ה הזרה בסיביריה.

מקץ חדשים הציעו לי לשמש סגן למנהל הפוליטאוטדיאל של הבריגדה וכיבדוני בהשמעת הנאום הראשי בחגיגה צבאית גדולה שנערכה באודיסה ביום האחד במאי. אולם מצפוני דרש ממני השתתפות קרבית ברדיפה אחרי הפורעים. לפי בקשתי הועברתי לחטיבה המיוחדת לחיסול כנופיות ה"באטקו" מאכנו", אשר בראשה עמד מי שעתידי להיות יועצו הצבאי של צ'אן־קאיי־שק שעה שהיה הלז בברית עם הקומוניסטים, ואחד מגדולי מצביאיו של הצבא האדום, גיבור ההגנה על גבולות בריה"מ במזרח הרחוק נגד היאפנים, המרשל בליכר, שנספה בתקופת "פולחן האיטיות".

ימים על לילות רדפנו אחרי ה"טאצ'אנקות", העגלות הקלות על שני גלגלים המצוידות בתת-מקלע, נשקם העיקרי של חילות ה"באטקו". הכנופיות דהרו במעגל על סוסים ואנו רדפנו אחריהן ברגל. רק מפקד-הפלוגה שלנו וסגנו רכבו על סוסים כחושים. אהובתו והחיילים החולים נסעו בעגלה, אשר בה נמצאו גם ספרי הפלוגה ורכושה. כל-אימת שהיינו נכנסים לכפר היינו מוצאים שם כתבות: "ניאָ פּוּימאַניש, אַ פּוּימאַש... וּזמִיש", כלומר — לא תשיגנו, ואפילו כן... (כאן באה מלה גסה)

תפוס. הפריים, שרבים מהם היו מחסידי ה"באטקו" ואוהדיו, היו מוסרים לנו במתכוון ידיעות כוזבות על תנועות הכנופיות, ואנו היינו פונים ימינה כשהכנופיות נעות שמאלה. לפעמים היו מופיעות באופק דמויות של פרשים, סיירי ה"באטקו", שהיו נמוגות בטרם נספיק להסתכל בהן. למרבה הטראגי-קומיות של האפופיאה שלי ברדיפה אחרי מאכנו, נדע לי אחר-כך שבמטה-הראשי של ה"באטקו" נמצא היה אז חבר-נעורי, חיים רייכמן. היה זה בן יחיד להורים אמידים ואדוקים, שהיתה לו חולשה בלתי-מובנת לרפואה. הוא חבש כובע של סטודנט בפ'קולטה המדיצינית ואהב להציג עצמו בתור כזה ולעבוד כל מיני עבודות של חובש. היה מבלה שעות רבות בבית-החולים היהודי ב'קאטרינוסלב בעזרת ידידים ומטפל בחולים ברשות או שלא ברשות. חולשה זו היא שאיבדה אותו. רחוק היה מאנארכיזם כרחוק מזרח ממערב, בייחוד מן האנארכיזם של מאכנו. אך בין שנפל בשבי אצל ה"באטקו" בין שהוא עצמו יום את הדבר — עובדה היא שנעשה רופאו הפרטי של מאכנו ושילם על כך במחיר חייו.

אחרי כמה שבועות של רדיפה במעגל, בצקו רגלי. קיבלתי חופשת-מנוחה, ובזאת, למעשה, נגמרה הקאריירה הצבאית שלי. עוד הספקתי לבלות כמה שבועות בפוליסט-אוטדיאל של הפריגדה באורייכו-בו-ז'ויבה, בחיפושים אחר חומר בשביל המרצים הזכנת "תזיסים" בשבילם, ו"נשרתי" מן הצבא באורח טבעי, אם אפשר לומר כן, כשנסעתי בשליחות ל'קאטרינוסלב, וכשחזרתי לאורייכו-בו-ז'ויבה לא מצאתי שם את הפוליטאוטדיאל, חדשים עברו עלי בשירותים שונים ב"וויאנקום" (הקומיסריון הצבאי) ב'קאטרינוסלב עד שקיבלתי שיחרור. בראשית 1922 שמתו פעמי יחד עם החברה ליזיסיה והחבר אברהם מינדלין המנוח לארץ-ישראל.

רומנטיקה חלוצית

הנטיעה נמשכה חדשים, כולל חניות מרובות וממושכות בטאגאנרוג, רוסטוב, טיפליס, באטום וסוכום, שלא לדבר על הציפיות הארוכות לרכבות, שהתנהלו אז בעצלתיים ובצורה מקרית ביותר. אחרי שהות של חדשים בקושטא ובמושבה מסילה חדשה, לא רחוק מן הכרך התורכי הגדול, מקום שם עברנו מעין הכשרה חקלאית אצל המתישבים היהודים, הגענו סוף-סוף לתלאביב בדרך ביירות וכפר-גלעדי. הערב ירד על בירת "השומר" כאשר הגענו שמה בלווית לבנוני שהעבירנו את הגבול. באור הזעום שבקע מחדר-האוכל רקדו בחורים ובחורות, כשאחד מזוקן בעל-משקפיים מתופף על פח ושר: "עורה, עורה, עורה ישראל..." למחרת הובילונו לצפת בעגלה בחור חסון לבוש "רובאשקה" (חולצה רוסית) ובחורה בעלת צמות ארוכות ועיניים יפות-להפליא. כעבור כמה שנים פגשתיה באסיפות הפריפ'ריה של הפ.פ. תפקידה בעגלה היה לשוות לטרנספורט ה"בלתי-ליגליים" אופי של טיול רומנטי. היה לה קול יפה וכשרון לשיר. היא שרה שירים אוקראיניים ואנו נדרשנו להילות אליה ואל הבחור העגלון כל-אימת שהיינו נתקלים במשמר אנגלי.

על החולות השוממים והלוהטים, שהפכו עכשיו כרך מודרני גדול, מצאתי או מקלט באהלו של חברי בוועד צעירי-ציון באָמור, דוד בויאנובר, שקדמני בארץ בשנתיים. הצטרפתי אל קבוצתו. קבוצת "הכוח", וניגשתי לבנות את הארץ. עוד אזכור את הלילה הראשון באוהל ואת יום-עבודתי הראשון באחד הבניינים הראשונים של המרכז המסחרי, בדרך-יפו. לא הרחק מן האוהל עמד אז אחד הבתים המעטים שנמצאו אז מאחרי רחוב נחלת-בנימין. אותו לילה חגגו בבית ההוא את חתונת בתו של גרובסקי עם בנו של הנציב סיר הרברט סמואל, אם אין זכרוני מטעני. מן הבית שפעו אורות, בקעה המולת כוסות מורקות, עליצות ושירים בעברית, רוסית ואנגלית מילאו את החלל. אני שכבתי עייף ורצוף מיום-העבודה הראשון שלי בבנין על מיטת קרשים נטויים על ארגזים כששמיכה צבאית תחת, באוהל דל מואר בעששית-נפט קטנה. הניגוד היה חזק כדרכך שהוטבע כמו חי במוחי, אך זכור לא אזכור רגש כלשהו של קנאה או קיטרוג מקנן בלבי בלילה ההוא. להיפך. אפפתי מין רומנטיות, שמקורה ודאי בגילה-הנעורים ובחלומות הרעננים של הימים ההם. אותו רגש רומנטי שמור בי עם זכרון יום-העבודה הראשון שלי בארץ.

משך שמונה שעות הגשתי לבנים לקומה השנייה. עמוס משא כבד צעדתי על מדרגות כשחברי מלמעלה ומלמטה מאיצים בי, החלוץ ה"ירוק", ולא רק בי. הרצון להיות פועל טוב, שאינו נרתע משום עבודה קשה, היה אז נחלת רבים, בפרט מן החדשים. נוסף לזה היתה העבודה בקבלנות והמאמץ היה כללי. פלגי זיעה שטפו את פני מחוסר הרגל ומרוב מאמץ, ניגרו על צווארי ועל גופי, שהיה כה רטוב עד שהגופיה והמכנסיים הקצרות דבקו אליה. ברצון בלעתי את הזיעה שירדה אל פי. צמא הייתי, וגאה במעמדי החדש כפועל. עוד כיום עולה בי משהו מרגש זה כשאני עובר על-פני בנין וריח הבטון, הלבנים והסיד נישא ממנו, או כשאני קולט את ריחו המלוח של הים בתל-אביב, בטיילי על חופו.

עולם מלא עולה או בזכרוני: סיפוק מ"זאמשקה" שהצליחה ועייפות ממנה ("זאמשקה" קראו לתערובת הבטון). מערבלים מיכניים לא היו אז, על-כל-פנים לא בארץ; ניצבים היינו, כמה פועלים אוחזי מעדרים, סביב ערימת החול והמלט. אחד היה שופך מים והשאר היו הופכים ומערבבים את החומר במירב הזריזות, שומרים בקפדנות שלא יצא המלט עם המים, ורקעים ברגליהם סביב כל זה, עד שהיו נעליהם הגסות מתכסות שכבת בטון עבה פחות או יותר. וחיים בזכרוני הסיפוק והעייפות מיציקת בטון (גם עבודה זו, הנעשית כיום במכונות, דרשה אז מאמץ פיזי כביר). יום היציקה היה יום מיוחד. העבודה היתה מתחילה עם אור הבוקר. הפועלים היו ניצבים על "רישטובאניה" בגובה הבנין, לפעמים פשוט על סולם, והיו מוסרים מיד אל יד דליים מלאי בטון ליציקת הגג, בקצב מהיר ככל האפשר ובצעקות "יאללה" מחרישות-אזניים. כי הבטון היה צריך להגיע אל יעדו טרי בטרם ייקרש, והמסירה בכמויות קטנות — ובכל-זאת כבדות — בהכרח היתה אטית, אף שהדליים היו "עפים" ממש. וסיפוק מן המקלחת שהייתי עושה לי אחרי יום-עבודה כזה. כי רק מי שטעם טעם עייפות גדולה מעבודה פיזית יכול ליהנות

הנאה שלמה כל-כך מזרם המים המרעננים, מתחושת השתחררותו של הגוף מן הזיעה המהולה אבק-לבנים. סיד ומלט.

ריח ימה של תל-אביב מחנה בזכרוני לילות נעימים של שירה, ריקוד, ויכוחים ואהבים על חולותיו. וכשאני זוכר את אלה מבין אני לרוחו של אותו סופר צרפתי, קלוד סימון, מחבר הספר "דרך פ'לנדריה", מי-שהיה לוחם הבריגדה הבינלאומית בספרד, שהתרחק מכל פעילות מדינית ולא חשב עוד על האפופיאה אשר בה לקח חלק. ביום בהיר אחד נתקל באקראי בתחנת-הרכבת בעירו נארבון במהגרים ספרדים האורזים את חפציהם. ריחן של מאדריד וטרואל עלה באפו. ישב וכתב בפרק-זמן של שיא רומן מעניין ביותר על התקופה ההיא בשם "הארמון".⁶

ככה עברו עלי החדשים הראשונים של חיי בארץ. בנינו את בית ביאליק ובתים רבים אחרים. סללנו כבישים ברחובות פינסקר, מחוסרי-דירות (כיום בוגרשוב) ובן-יהודה, ישרנו חולות בנורדיה, צבענו גגות בקסקטי האנגלים בצרפנד, אכלנו לשובע, כשהיתה הפרוטה מצויה (מפליא ממש כמה לחם, דייסות, תפוחי-אדמה, בורשצ'ים, מרקים וקציצות היינו מסוגלים לבלוע בימים ההם!), ורעבנו, או הסתפקנו במרק "פתקים" בכלות הפרוטה מן הכיס, ולא שמנו לב. מכל-מקום, ימי זורעב לא השאירו בי זכרונות מיוחדים. אם אני זוכרם הרי זה משום שאני רואה את ליבל וילקין, חברי הטוב, כיום "ג'נטלמן פ'ארמר" בסביבות לוס-אנג'לס, יושב אתי בצריף הרעוע, ששימש פעם מחסן לכלי-עבודה, מאחרי רחוב גאולה, מסלסל בשפמו ומפוס בלי הרף בידידי: "תמול חלף-עבר, אפל הוא המחר, אזי אם קצת מן היום קיים עודנו — בל נשחיתנו..."

בימים ההם ומשך שבועות רצופים היינו חיים על לחם, תפוזי "ברארה" וקומפוטים, שליבל היה מכין ממים וקצת שזיפים. הוא אהב זאת.

ב. קוצת-בורוכוב

ברוסיה הייתי פעיל ב"צעירי ציון". כל זמני ומרצתי לפעילות זו, שהתבטאה בעיקר בתעמולה למען ציון, בהפצת לשון-עבר ובארגון משחקי ספורט, אסיפות-עם ונשפים אין-ספור. שאיפתי היתה לעקור לארץ-ישראל ואת עתידי לא תיארתי לעצמי אלא שם. "שני אידיאלים נאבקים ביניהם: האחד — פלשתינה, ואת השני מיצגת את, בדמותך" — כך כתבתי אז בחרוזי-תרום אל אהבתי הראשונה, ליובה גוטמנסקי בת ה-16. היו לה פנים מלאי עצבות ושובבות כאחת וצחוק זך מצלצל כפעמוני-בדולת. תלת-לימשי ריחפו מעל פניה והליכתה גם היא היתה קלה, כמו מרחפת, שבירה, כולה אזורירית, אלוהית. הסתר ש עצמותיה היו אכולות שחפת. בערב חרפי אחד, בשנת 1919, הובלתיה לקבורה בעגלה רתומה לסוס תשוש נהוג בידי אביה. השלג היה מכסה את הארון ואני ניקיתי אותו כאילו שמרתי עליה מקור. איש לא היה ברחוב. היה זה אחד מאותם ערבים ללא שלטון, כשצבא אחד נסוג והשני עדיין לא הגיע, והעיר, שרויה באפלה ובדממה מבשרת-רעות, סגורה מאחרי דלתות ותרסיס מוברחים, היתה עוצרת נשימתה מעוצר-חרדה. אחרי מות ליובה ביליתי

לילות שלמים בחדרה בקריאה בשיריו הרגשניים והעגמומיים של נדסון: "אהה. השינה נודדה מעיני. בלילות עטופי יגון מחשבות נוגות את שנתי שוברות". גם כתבתי חרוזים בנוסח זה, בהשתפכות־נפש רבה.

משהגנתי לארץ־ישראל, נשארתי זמן־מה מחוץ לכל מסגרת מפלגתית. פשוט לא נמשכתי תחילה. רציתי להיכנס לתוך המציאות החדשה. כאשר חברי בויאנובר, שנמנה עם יוזמי "ועדת האירגון" ומארגניה, ושכני באוהל סמוך, אייזנברג, אחד מבנאי קבוצת "הכוח" (בחור מסבסטופול, שנתגלגל אחר־כך לשורות פ.פ.פ., למד ערבית ועבד שנים אחדות בדפוס המחתרתי של המפלגה. גורש מן הארץ לברה"מ, ושם נאסר ונספה באחד מטיהורי סטאלין־ניז'וב בשנות ה־30, למרות כל וידוייו ו"עדויותיו" נגד חבריו מהפק"פ), היו מאיצים בי שאצטרף אל "פועל־ציון שמאל", או 'קבוצת בורוכוב', הייתי דוחה אותם בטענה: "הניחו לי עד שאהיה פועל ממש". אולם בתנאים ששררו אז בארץ — כשהמציאות כולה היתה רוויה פעילות מפלגתית או קבוצתית ("השומר הצעיר", "גדוד העבודה" וכו'), שאותה הביאו ה"חלוצים" כשהיא דבקה אל כפות־רגליהם ואשר לה זקוקים היו הן לשם קבלת עבודה הן לבילוי זמנם החפשי — לא היה מנוס ממנה לכל מי שהשתוקק לחיי רוח וחברה. כי בתל־אביב, המלאה עכשיו בתי־קולנוע, תיאטרונים, מועדוני־לילה, בתי־קפה ואולמות־ריקודים, לא היה אז אלא קולנוע אחד, "עדן", וגם הוא לא משך את הבריות — קצת בגלל הסרטים הזולים שהיה הקולנוע ה"מונופוליסטי" (שאיכסן אחר־כך גם את האופרה הארצישראלית הראשונה של מרדכי גולינקין) מגיש למבקריה, ויותר מכך בגלל חוסר מוון. את זמנם החפשי מעבודה, ואת התקופות הממושכות של אבטלה, היו הפועלים מבלים בעיקר בוויכוחים אינ־קץ ליד מטבח־הפועלים, שעמד אז בפינת רחוב אלנבי—כיכר־בעלי־מלאכה (כיום כיכר־מגן־דוד), או ליד הבית שממול, בקרן אלנבי—נחלת־בנימין, אשר בו שכנה אז כבוד מועצת פועלי יפו—תל־אביב. חסרי־עבודה היו רובצים על משכבותיהם עד הצהריים כדי לחסוך ארוחה.

נמצאתי מקורב ל"קבוצת בורוכוב" והצטרפתי אליה, מה־גם שחדרי המשותף עם בויאנובר ועם מינדלין המנוח (ברחוב אלנבי 95) שימש מקום־ועד לקבוצה. יצחקי המנוח, שעמד אז בראש קבוצת־בורוכוב, שלח אותי לפעולה באגודת־המתכת. חיש־מהר סללתי לי בה דרך אל הוועד והייתי לאחד מראשי המדברים וליו"ר תמידי כמעט באסיפותיה הכלליות של האגודה, שהתקיימו אז כמעט בכל יום־שבת אחה"צ.

שם החלה גם התקרבותי אל "פרקציית הפועלים" מיסודה של פ.פ.פ. מספרם הכללי של חברי אגודת־המתכת בתל־אביב לא עלה בימים ההם על כמה עשרות. עשרים או שלושים מהם היו באים בתמידות לאסיפות. היו אלה בעיקר נפחים מאוקראינה, שרברבים ומסגרים מפולין, שלא הספיקו עדיין ללמוד עברית על בוריה. אני דיברתי אליהם יידיש, ואף כי דברי היו מכוונים בעיקר ל"הפרדה בין הפונקציות הפרופסיונליות והקונסטרוקטיביות" בהסתדרות, היו הללו תומכים בי על אף שהיו רובם־ככולם חברי הקואופרטיבים אשר נגדם ניתכה הריטוריקה

שלי. כשאני מהרהר בדבר עכשיו אינני יכול לתרץ זאת אלא בכך שאני הייתי מדבר אליהם בשפתם בעוד שיריבי — מזכיר-האגודה אלדובי, חבר-הוועד מולדבסקי, קיצים ולוביאניקר ממזכירות מועצת פועלי יפו—תל-אביב — שהיו באים לאסיפות כשעמדה האגודה בפני הכרעה חשובה או כשהיתה ההמולה בה גדולה ביותר, הם היו מתעקשים לדבר עברית ומוציאים מפליהם את אלה שלא הבינוה. נוסף לזה היו באים לאסיפות הללו גם חברי "גדוד מגיני השפה", שלא מהאגודה, וביניהם "קרימצ'אקים" (יוצאי קרים) שלא דיברו אלא רוסית. הללו היו צועקים: "ניאָ פֿו יידיש" (לא ביידיש), על משקל "ניאָ פּוּיאָדיש" (לא תסע, ברוסית), כשה"גדודאים" עוזרים להם ומסעים אותי. ברוב המקרים היו הנפחים מאוקראינה משתיקים אותם, אולם קרה וגם הם לא יכלו למפריעים, ואז הייתי נאלץ לדבר עברית. כדי להתנגם במ ולהבאיש את ריחם, הייתי אוחז בתחבולה, זורק מלה או פתגם ביידיש כאילו אני מתקשה לתרגםם, ופונה אל יריבי שיעזרו לי.

הבחורים התמימים והצעירים (היו בהם חברי "הנוער העובד", שמילאו אחר כך תפקידים מרכזיים ב"הגנה" והם עומדים כיום בראש מפלגות), כפי שסיפר לי שנים רבות אחר-כך אחד מהם שנתגלגל גם הוא לפ.ק.פ. למשך זמן קצר (והוא כיום כימאי נלהב, השקוע כולו בחיפוש נוסחות להמתקת מי-ים), היו אצים לבוא לעזרתי והיו מתרגמים את הדברים לעברית. אני הייתי משתמש בכך כדי להוכיח שהם מבינים יידיש, מקומם נגדם את חמת הנאספים, ורוכש לי אהדה נוספת.

מאבקי זה, וגישתי המעמדית לשאלות האגודה, הפנו אלי את תשומת-לבם של חברי הפרקציה: מירקין, שכעבור שנים נעשה פקיד גבוה בג.פ.או. במוסקבה ונספה שם בידי חבריו; גולדשטיין, בחור שקט ונעים שנרצח במאורעות בארץ; חברי הטוב יעקב רבינוביץ', שאתו נפגשתי במסיבות דראמתיות בצבא הצרפתי בקרב עם הגרמנים ליד סואסון (הוא חי עכשיו בארץ), ואחרים. הם משכו אותי אל מועדון הפרקציה, בדירתו של ר., לא הרחק ממסגד חסן-בק, מקום שם היה נערך עתון חי מדי יום-ששי בערב. נעשיתי משתתף קבוע בעתון זה, אף כי מאמריהם של שותפי לדבר, בייחוד מפרי-עטם של משה ומנחם, מראשי הפרקציה בימים ההם ומן הממוררים ביותר (אחר-כך נודע לי שהם היו באופוזיציה בתוך המפלגה, לא ארכו הימים והם עזבו את הארץ. משה תפס עמדה חשובה במפלגה הקומוניסטית בפולין. הוא טבע, ויש אומרים שאיבד עצמו לדעת), לא מצאו חן בעיני. אך אהבתי את ההקשבה הדרוכה של המאזינים ל"עתון החי" ואת האהדה החמה אשר בה הקיפוני. מצאתי את ידידי החדשים, רובם יוצאי פולין, נעימים מאד, ומשכתי אל המועדון אחדים מחברי יוצאי רוסיה: רחל מבאקו, בחורה יפה להפליא; את חברה סיומה, חשמלאי ב"סיליקט" (שניהם עזבו את הארץ לאחר זמן קצר); לוצקי, הביישן הגדול, יליד רוסטוב, שחזר גם הוא לבריה"מ והוא שם כיום אחד המומחים הגדולים בענייני המזרח התיכון. הם כמעט לא הבינו יידיש, ובכל זאת ליווני תמיד למועדון הפרקציה בלילות-שבת, ועשו מאמץ גדול להבין את המדובר שם (לא תמיד בהצלחה, כפי שהיה מתברר לי לאחר-מעשה משיחותי אתם).

ב"פרקצית הפועלים"

בתחילה הקדשתי את עטי לרעיון האגודה המקצועית הטהורה, שהיה קדוש בעיני עוד מימי הרצאותי בפני חיילי הצבא האדום. לא התכחשתי עקרונית לתפקיד של "בנין הארץ", אך לא הייתי מוכן לוותר למענו על הגישה המעמדית. נוכחותם של בעלי-מלאכה עצמאיים ומעבידים אחרים — חברי הקואופרטיבים — באגודה אחת עם השכירים היתה בעיני אבסורד גמור, מעין חילול קדושת הסוציאליזם.

חיש-מהר נסחפתי גם לפעולה התרבותית במועדון הפרקציה. נעשיתי שחקן ואפילו בימאי — חולשה שהיתה בי עוד ברוסיה — השתתפתי בנשפים ספרותיים ותיאטרונים וניהלתי. באחת ההצגות נפלה על ראשי אבן שנזרקה מן החוץ עלידי חברי "גדוד מגיני השפה" שעה שמילאתי על-הבימה תפקיד של משוגע. מרוב כאב צעקתי מרה, ממש כמשוגע.

בינתיים היה הציבור גדל והולך — ואתו גם הבעיות. הוויכוח במחנה הפועלים על דמותה של ההסתדרות ועל דרכי פעולתה, סביב עקרונות "בנין הארץ" ו"עבודה עברית", על היחסים עם האוכלוסיה הערבית ושלטונות המנדט, החרף והלך. מצב העבודה התערער; בטלה, רעב וייאוש כירסמו בשורות הפועלים. פרצו שביתות מלוות התנגשויות עם המשטרה והתערבות קולוניאליסטית אכזרית מצד האנגלים, שהוועקו עלידי המעבידים היהודיים וראשי עיריית ת"א. בכברה ובעפולה אירעו מריבות והתנגשויות עם בדווים ופלאחים, שלא רצו לעזוב את האדמה שמכרו האפנדים לק"ל. כדי להילחם ברעב יזמה ההסתדרות, שפיסה ריק, כל מיני עבודות באמצעות ה"משרד לעבודות ציבוריות", קודמו המסכן של "סולל בונה" האדיר. העבודה היתה מתחלקת לפי תור ועושיה היו מקבלים תשלום פעוט של כמה גרושים ליום, וגם זה — מחוסר מזומנים — בפתקים העוברים לסוחר במטבחי-הפועלים ובחנויות "המשביר" בלבד.

בוויכוחים סביב כל זה מצאתי עצמי קרוב ל"פרקצית הפועלים" ברוב-רובן של השאלות, ואם גם בהסתייגויות מסוימות. כאמור, לא התכחשתי לתפקיד של "בנין הארץ" ולא שללתי את רעיון ה"קונסטרוקטיביזם" כשהוא לעצמו, אך חשוב חשבתי שהפועל אינו יכול להעמיס כל זה על כתפיו. די לו, אמרתי, שהוא מגשים את בנין הארץ בעמל-כפיו; על הבורגנות לספק את האמצעים הכספיים הדרושים לכך. הנה על כן דרשתי, יחד עם הפרקציה, "פירוד מוחלט של הפונקציות הפרופסוריות גליות והקונסטרוקטיביות בהסתדרות, והפעלת לחץ מעמדי על ההנהלה הציונית ועל מוסדות הישוב, וגם על שלטונות המנדט", ברוח זו.

לא התנגדתי ל"עליה" ולא ביטלתי את מאמצי-הקליטה של ההסתדרות, כרוב חברי הפרקציה או, אך יחד עם רבים משוכנע הייתי שהמאבק לשכר-עבודה גבוה ולתנאי-קיום טובים לפועל הוא לטובת העליה והקליטה יותר מכל מאמץ אחר. גם הפרקציה טענה רשמית לתיוזה זו בפירסומיה, אף כי הלך-הרוחות בתוכה שלל את העליה ולעג לקליטה. בכל נפשי ומאודי התנגדתי ל"כיבוש העבודה" ו"כיבוש הקרקע". נישול פועלים ערבים מעבודתם אצל יהודים והתישבות על קרקעות שהיו

מעובדות בידי פלאחים היו בעיני פגיעה קשה ברעיון הסולידריות בין העמלים, מכה ניצחת לתקוות האחנה בין שני העמים בארץ, אשר בלעדיה לא תיארתי לעצמי את אפשרות כינונו וקיומו של "בית לאומי" בא"י.

עוד בחו"ל נהגתי לראות באוכלוסייה הערבית חלק בלתי־נפרד מנוף הארץ ומאפיה. סיפורי "ח'ואג'ה מוסא" חיזקו בי את הרעיון הזה. את היחסים בין הפועל היהודי והפועל הערבי דימיתי לי רק על יסוד של שוויון גמור ואחזה, ובשני חלקיה העיקריים של האוכלוסייה ראיתי שותפים למשימה אחת של פיתוח הארץ והפרחתה. רחוק הייתי אז מלגרוס את גירוש האנגלים, אולם רגשי האהדה שהתעוררו בי כלפיהם בעקבות הצהרת־בלפור התנדפו בי עם בואי ארצה, למראה יחסם הסנובי והרברבני אל תושבי הארץ מכל העדות ונוכח מדיניותם המתעלמת מן הצרכים החיוניים של המשק, מזכויותיהם האלמנטריות של התושבים, מצרכי פיתוחה הכלכלי והחברתי של הארץ. לא הייתי מוכן לתת יד למאבק נגד נותני הצהרת־בלפור, הוועד־הפועל הערבי של מוסא קאזום פחה סימל בעיני כת של אפנדים ושל פורעים, אך בכל לבי תמכתי בדרישה של אוטונומיה לרשויות מקומיות נבחרות. הקלת עול המסים וניצולם לצרכים יצרניים, אף קיומיות שמסביב לדרישות אלו יותן לכונון את האחנה בין היהודים והערבים.

אמרתי שנמצאתי מקורב לעמדת הפרקציה. האמת היא שמבחינה רעיונית הייתי אז קרוב ל"פועל־ציון שמאל" יותר מאשר לרבים מחברי הפרקציה והפ.ק.פ., שהיאושו מן הציונות השניא עליהם את הארץ והשנאה לציונים נעשתה להם אידיאולוגיה קומוניסטית. ואולם כושר־המעשה של קבוצת־בורוכוב דל היה בימים ההם ביותר, ואילו פעילותה ומרצה של הפרקציה, ומסירותם של חבריה, האפילו על מגרעותיה. הנכונות הלהט לפעולה בין חברי הפרקציה בארץ בשנות ה־20 היו, לדעתי, מן הגבוהים ביותר אפילו בתוך הארגונים הקומוניסטיים, המצטיינים בכך. לא מצאתי דומה להם, חוץ מאשר בשורות הבולשביקים בשנות המהפכה ברוסיה, אלא בקרב הקומוניסטים הארמנים בלבנון.

נוסף לכך התרחקתי מקבוצת־בורוכוב גם בגלל יחסה למאבק האנטי־אימפריאליסטי וליידיש. להלכה היתה הקבוצה מתנגדת חריפה לאימפריאליזם, אך היא היססה אז להפנות את מחוסרי־העבודה אל שלטונות המנדט מחשש — שהיה מוצדק, אגב — שמה ישתמשו הללו בכך כדי להפסיק או לצמצם עוד יותר את מכסת הסרטיפיקטים למהגרים מחוץ־לארץ. והוא הדין בנוגע לדרישה של אוטונומיה לרשויות המקור מיות: הקבוצה היתה משלמת מס־שפתיים לעקרון זה אך נשמרת מדרישה ממשית, מפחד הרוב הערבי ומתוך אי־אמון גמור במנהיגיו.

יחסה של קבוצת־בורוכוב ליידיש היה שלילי. אני לא הייתי קנאי לשפה זו, ולא היה לי ספק שהעברית נועדה להיות שפת הארץ, אך סלדתי מפני המלחמה ביידיש. אהבתי שפה זו והערצתי את יצירותיהם של סופריה הגדולים — מנדלי, שלום־עליכם, פרוץ, אנוכי, רייזין, שלום אש, זלמן שניאור ואחרים — ונקשרתי אליהן בחיבה ובהערצה. בקבוצת־בורוכוב של אז לא היה מקום לרגשות אלה. יצחקי

המנוח היה אמן השפה העברית, מוקסם ממנה וקוסם בה. ד"ר וייסמן לא דיבר יידיש. צבי ארמון, איש העליה השניה, שנא אותה. הוא היה חבר פעיל ב"גדוד מגיני השפה", ממש משוגע לעברית. השאר היו אדישים לה. ואם היה בהם אחד שאכן אהב לדבר יידיש — שרמן שמו, חבר פועלי-ציון מאמריקה — הרי היה דוחה אותי בלעגו למארקסזום. "עם מארקס לא עשיתי שום חוזה", היה אוהב להתלוצץ, והדברים לא היו מוצאים חן בעיני, אם גם נאמרו ביידיש. שרמן זה חזר לאמריקה, וכפי ששמעתי הצטרף לרביזיוניסטים.

ככה נפרדתי מקבוצת-בורוכוב ונסחפתי יותר ויותר אל הפ'רקציה. עוד בטרם אצטרף אליה רשמית הוזמנתי לאסיפותיה הפנימיות ואף לוועידותיה. נבחרתי לעמוד בראש רשימה בבחירות למועצת פועלי יפו—תל-אביב, שנועדה להיות בלתי-מפלגתית, משותפת לתומכי רעיון האיגוד המקצועי הטהור. ניהלתי משא-ומתן על כך עם צאלוויץ המנוח, בונדאי מאגודת-האופים; עם רמרז (קרוב לפועלי-ציון-שמאל) מאגודת-המתכת, ועם אחרים ששמותיהם נשכחו ממני — אלא שהרשימה נפסלה. בינתיים עזבתי את מקצוע הבנין, ולאחר חדשים ארוכים של חוסר-עבודה נקראתי לכהן כמזכיר של קואופרטיב עובדי האופרה הישראלית הראשונה ולשמש באיכות לעובדים בוועד-הציבורי-למען-האופרה, שבראשה עמד גולדוואטר ואחד מפעיליו היה מנהל-החשבונות הראשי של הסוכנות. מר בהרל.

מזכיר האופרה

העבודה היתה מעניינת: ארגונית, ציבורית... ומוזיקלית. מתפקידי היה, בתוך השאר, להגן על כבודם של חברי המקהלה והתזמורת מפני הסולנים, שאינם מצטיינים בדרך-כלל בעדינות יתירה. מרדכי גולינקין, מארגנה ומנצחה של האופרה, היה כוח מוזיקלי כביר, אולם לא קל היה לאיש שניהל את האופרה הממלכתית בפטרסבורג, מנצחו החביב של פ'ידור שאליאפין, לעצב צוות לפי טעמו ורוחו מחומר אנשים שהם בעלי רצון טוב וגם קולות נעימים אך חסרי השכלה מוזיקלית מספיקה. ככה נדרשתי פעם לברר עם גולינקין מדוע העליב את חברות המקהלה וקרא להן "פרות". המנצח הדגול לא היה נטול גמישות וחוש-הומור. "לא אמרתי 'פרות', טען, "אלא 'כמו פרות'". ("למה אתן גועות כמו פרות?" — דייק).

כהונתי באופרה לא מנענתי מהמשיך בפעילותי בפ'רקציה ולא עיכבה את התפתחותי שמאלה. ניתנה לי האפשרות להתקרב עוד יותר אל חבריה עליידי שחילקתי ביניהם כרטיסי-חינם להצגות האופרה, להנאתי ולהנאתם. היו בהם שאהבו והבינו מוזיקה, ואחרים שהיו משקיסים את רעבונם באריות.

על הפ'רקציה עברה אז אחת התקופות הקשות ביותר. הכרוז שהופץ סמוך לכך בשם ועד הפ.ק.פ. בתל-אביב, נגד גירוש הפלאחים מאדמות העמק, עורר על הקומוניסטים ואנשי הפ'רקציה זעם כללי ומר. ההסתדרות הוציאה את הפ'רקציה משורותיה וחרם כבד, חברתי ותעסוקתי, סגר על הפ'רקציונרים.

עלי עשה הדבר רושם כביר. ראיתי את חברי הפ'רקציה מנודים, מופים ומגורשים

ממטבח-הפועלים. ראיתים גם בשורות הראשונות של הנאבקים בעת השביתה הגדולה בבנין שמואל דוד. עודני רואה את הלל בן-יהודה, בחור יפה-תואר שחיוך מלבב נסוך על פניו (גם הוא נספה בברה"מ), כשהוא זבדום, מובל מוכה ופצוע בידי שוטרים אנגליים, שהזועקו למקום השביתה על-ידי עירית תל-אביב. דמותו עמדה לפני כסמל של גבורה מהפכנית.

באחד הערבים בסוף 1924, אחרי איזה גשף במועדון של פרקצית-הפועלים בתל-אביב, הזמין אותי לשיחה יוסף ברזלי, החי כיום בתוכנו אחרי שבתו 22 שנים בבתי-הסוהר ובמחנות של ברה"מ. טיילנו בסימטות מנשיה ויוסף מסר לי שהוא בא אלי מטעם הוועד המרכזי של פ.ק.פ. בהצעה להצטרף אל המפלגה. עוד קודם-לכן פנו אלי בהצעות כאלו הלל בן-יהודה וסזניה רוגינסקאיה (בחורה חביבה מאד, משכילה, ששירתה כספרנית בספריה העירונית המרכזית בתל-אביב. גם היא מתה בבית-הסוהר בברה"מ במסיבות דראמטיות ביותר. היא יצאה מדעתה כתוצאה מעינויים אכזריים בבית-הכלא בלנינגרד ומתה שם בשנות 1937/8), אך היסטתי אם לקבלן. הסתייגויותי בשאלת יחס המפלגה לתנועה הערבית הלאומית, לעברית ולקבוצה, עמדו בעינין. נוסף לכך סלדה נפשי מן המריבות שהוסיפו להתנהל בין חברי "פרקצית הפועלים" לבין החברים-לשעבר של "הפרקציה הפרולטרית" גם אחרי איחודן, בין חסידי משה-מנחם ומתנגדיהם, בין ה"ליקוידאטורים" למיניהם, ששללו את עצם קיומו של מעמד-פועלים יהודי בפלשתינה, קראו לו בלעג בשם "חלוציון", "לומפן-ציוניסטלאך" וכדומה — והאחרים, שהתרכזו סביב דניאל אורבוך, מיסדה האמיתי של פ.ק.פ., מנהיגה ובעל-ההלכה שלה עד לראשית שנות ה-30.

לא הסתרתי את טענותי מאיש-שיחי, ויוסף, שהיה פעם ממיסדי "הפרקציה הפרולטרית" ועבר אחר-כך בלב תמים לצדו של דניאל, שאתו יחד עמד בראש המפלגה עד 1930, טען כנגדי שהמפלגה לא זו בלבד שהיא מכירה בקיומו של מעמד-פועלים יהודי בארץ אלא גם מיחסת לו תפקיד מהפכני ממדרגה ראשונה בכל המזרח התיכון. הוא תיאר לפני את המאמצים הנעשים על-ידי מרכז המפלגה לגיבושו של רעיון זה בקרבה וקרא לי להצטרף אליהם. יוסף דיבר אלי על התפתחות המאבק לשיחרור לאומי בהודו ובסין; על הקשרים שהקומינטרן מקיים עם העומדים בראש המאבק הזה, שאותם תיאר לפני כפרוגרסיביים המוכנים לשתף פעולה עם התנועה האנטי-אימפריאליסטית בעולם; על התסיסה במצרים ובסוריה; על הסיטואציה המהפכנית בגרמניה, הרדיקליזציה של תנועת-הפועלים באנגליה, התנועה הכבירה בעולם סביב ענין סאקו-וואנצטי, וכו'.⁸

המצב העולמי הצטייר אז במוחי בצבעי-קסם מהפכניים. בימים ההם נוסד הוועד המאוחד האנגלו-רוסי של הטרייד-יוניון עם ה"פרופסיון" הסובייטי, ובעיני היו אלה כשני ענקים הלופתים יסודות עולם. ראיתי את פועלי אנגליה מושיטים יד גם אל פועלי א"י — שטח המנדט הבריטי — ולבי המה אליהם כאל שותפים במאבק נגד הקולוניאליסטים בני-עמם. אותה עת נודמן לארץ אחד מפעילי הטרייד-יוניון, תומסון, נציג ה"פרופאינטרן", שניהל כאן מו"מ על הקמת אופוזיציה

מאוחדת בהסתדרות שתכלול את הפירקציה ואת פועלי-ציון. שליחותו נכשלה, אך אנגלי קרמוזג זה הספיק בינתיים, בתנאים המתוארים למעלה, להלהיב לבבות מהפכניים ולהתלהב מתוך המגע עמהם. זכור לי לילה אפל אחד: צללים נעים, פרושים בדומיה רבה על חולות תל-אביב, אי-שם בין רחובות ארלחורוב וז'בוטינסקי של היום, מקשיבים לדבריו של האורח האנגלי. סביב ייללו תנים ואנו היינו נישאים על כנפי הדמיון אל הכרכים הסואנים — מנצ'סטר, ליברפול, לונדון — מקשיבים לפעמי המהפכה הסוציאלית הקרבים והולכים עם קום החזית המאוחדת של פועלי אנגליה וברה"מ, חולמים על הפרולטריון האנגלי האדיר המושיט לנו יד במאבק נגד האימפריאליזם הבריטי...

ככה הצטרפתי לפ.פ.

בשירות המפלגה

תפקידי הראשון במפלגה, שנשאר חרות בזכרוני, היה לעמוד בראש רשימה, "בלתי-מפלגתית" כמובן, בבחירות לעיריית תל-אביב. התכוננתי למסע-בחירות ולקאריירה מוניציפלית, אך הרשימה נפסלה בגלל "חתימה בלתי-כשרה" אחת. המועמד השני ברשימה, אחד דוקמן, איש העלייה השנייה, פועל חקלאי ותיק, נאסר, ואתו חברי הטוב משה הורנשטיין, שאותו הכרתי בקבוצת-בורוכוב ועוד קודם-לכן באסיפות של "אחדות העבודה", מפא"י של הימים ההם, כשהוא חבוש מגבעת אוסטרלית. הורנשטיין הוא אחד היחידים מחברי הפ.פ. (שבה הקדימני) הפעילים ששרדו בארץ ולא עזבוה. הוא גם לא גורש ממנה על אף כל מאמצייה של המשטרה. שנים רבות סבל קשה עד שהגיע להבולת זיפוזף על חמור. אחר עלה לעבודות-אבן וכיום הוא אחד המומחים המעולים בארץ בשטח זה. אהבתיו בשל התלהבותו ומסירותו. הוא הוצא מן הפ.פ. אחרי מאורעות 1929 על סירובו להכיר במאורעות הללו מעשה מהפכני, כדרישת הקומינטרן. זמן רב השתדל לנסוע לבריורביגן, אך מזלו שיחק לו וקנוניות אישיות נגדו עמדו לו והוא נשאר בארץ. עכשיו הוא אב למשפחה נעימה ובעל חווילה יפה ורחבת-ידיים.

אף כי חברי לרשימה שוחררו כעבור יומיים, פקדה עלי המפלגה לרדת למחתרת. עזבתי את האופרה באמצע ההצגה. נחום סוקולוב והלורד מלצ'ט ישבו אותו ערב באולם "עדן" בשורה הראשונה ונהנו מן האריות של ג'ורניני והר-מלה. הסולנים של האופרה, ב"טראביאטה" או "ריגולטו", כשבאו אלי מאחרי הקלעים והודיעוני ששוטר שואל לי. אולי רצה בכרטיס-כניסה, אך אני יצאתי בדלת אחורית ולא חזרתי עוד לאופרה. צימחתי לי זקן והסתרתני בצריף בכרם-התימנים אצל חבר נאמן למפלגה. משם עברתי לכמה ימים לדירתם של חברי-נעורי הטובים והנאמנים: אברהם מינדלין המנוח, שאת שמו כבר הזכרתי, וברוך גוריאצ'קוב, ברחוב פינסקר פינת טרומפלדור. בינתיים צירפוני לוועד של פ.פ. בתל-אביב ואני השתפנתי כבוד בחדרו הקונספירטיבי של לשצ'ינסקי, מזכיר הוועד, בבית ערבי על שפת הים בשכונת מנשיה.

גיוניו (נחמן) לשצ'ינסקי היה בחור נחמד, נראה כפרופיסור בבגדי חלוץ. גבוה היה ומכנסיו לא היו מגיעות עד כפות-רגליו, ודבר זה הבלט עוד יותר את נעליו הארוכות נטולות השרוכים. הוא היה סגפן במלוא מובן המלה, תמים ונד-נפש. בהיותו חלוץ לא היסס מלשאת פעמיו מעירו באוקראינה — קריבנירוג — בדרך פרס כדי להגיע ארצה, ומשהפך קומוניסט עשה ימים כלילות ושינן את תורת מארקס על בוריה. עוד בטרם הפירי אותו ראיתיו מתהלך ארוכות על שפת-הים עם דניאל אורבוך ושותה בצמא את דבריו.

דיבורו היה יבש, כחיצוניותו, אך רציני ומלא-דעת. רציני היה גם באהבתו. בבקרים, כשהיתה קאטיה חברתו באה אל חדרנו, ראיתים יושבים על המיטה ואוחזים זה ביד זו באהבה, בחינת פול ווירז'יני. קאטיה ה"גדודניצה", ילידת אוקראינה, בהירת-השער ותכולת-העיניים, היתה מדברת ברוך, שופעת אהבה והערצה גם יחד, והוא היה עונה לה בנעימה הפרופיסורית שלו היבשה ורק משקפיו, שהיו עולות ויורדות על חטמו, העידו על התרגשות פנימית, עמוקה.

לשצ'ינסקי היה זה שחיבר את הכרוז ההיסטורי של פ.ק.פ. נגד ה"נישול" מאדמות עפולה, שעורר התמרמרות רבה בציבור העברי. בשמעו שחברי הפרקציה מגורשים ומופלים בשל כך, במטבחי-הפועלים ובמקומות אחרים, ראה חובה לעצמו להיות נוכח בשרדה המערכה. ראיתיו עומד ומתווכח בעברית — שאותה כמעט לא ידע אז, וגם אידיש לא למד עדיין דיהצורך — אך לא עלה בידו לזכות במפות. כנראה בגלל מראהו הפרופיסורי ואופן דיבורו השקט והמתון.

משהגיעו אל אנזיו שמועות על חיי ההוללות של הסוכן המסחרי הסובייטי הראשון בתל-אביב, קם לשצ'ינסקי בישרו ובתום-לבבו ובא אליו להוכיחו על התנהגות הנוגדת את האתיקה הקומוניסטית ומעוררת התמרמרות בקרב חברי הפרקציה, שרבים מהם רעבו ללחם. הסוכן פשוט גירש אותו משרדו.

גיוניו זה, כשגורש מן הארץ והגיע למוסקבה, עלה — ובצדק — למעלת "פרופיסור אדום" בקוטרו" (אוניברסיטה קומוניסטית של עמלי המזרח). היה חביב על תלמידיו ומקובל על הקומוניסטים בבית-החרושת המוסקבאי הגדול "שאריוקו-פודשיפניקי", שם שימש מזכיר התא הקומוניסטי, כהונה חשובה ומכובדת מאד בימים ההם, עד שנאסר, עונה קשה, נשבר ומת ממחלה בדרך לסיביריה. קאטיה חברתו, שנאסרה גם היא, ישבה חמש-עשרה שנה, שוחררה אחרי מות סטאלין והיא חיה במוסקבה יחד עם בנם.

גרתמתי לפעילות של ועד פ.ק.פ. בתל-אביב והייתי משתתף בישיבות ואסיפות, מקיים פגישות ושיחות, מנהל חוגי-נוער וחוגים אחרים, עורך עלונים וכרוזים. בשעות הפנויות מעבודה, האחר בלילה, הייתי מבלה בחולות שהפרידו אז בין תל-אביב ונוה-שלום, סמוך לים. הפרקציה הצטיינה אז גם בכך שהיו בשורותיה בחורות יפות. קורה היה שרומנטיקה זו היתה מופרעת על-ידי אורחים בלתי-קרואים, שהיו מסתובבים בשטח. פעם לבש הדבר אופי רציני, האורח גילה כוונות תוקפניות גלויות. רציתי ללוות את חנה, שאתה טיילתי, עד למקום-מבטחים, אך

היא התנגדה לכך בכל תוקף. "אתה הרי קונספירטיבי", טענה, "והמפלגה זקוקה לך. תסתלק אתה ואל תדאג לי". הסתלקתי. וחזרתי על עקבותי. ראיתי את חנה הולכת בצעדי־און וה"אורח" אחריה במרחק נכבד. חנה היתה בחורה גבוהה וחזקה וזרועותיה כשני מטילי־ברזל. תוקפנותו של "האורח" נמוגה. כנראה, למראיה... אז גם נקשרו קשרי אל אניוטה, חברתי בחיים.

בפעם הראשונה פגשתיה בנשף ספרותי של ה"פרויען גרופע" (ארגון הנשים), בו קראתי מיצירותיו של י. ל. פרץ. פנים חדשים בעלי חותם רוסי מובהק וטרי, על־אף ה"פפיה" שעטרה אותם, יצאו, בתום ההקראה, בדיבורים נגד הספרות ה"קרת־נית", ה"ישנה", בזכותה של הספרות החדשה, הפרולטרית, המהפכנית. אניוטה, שבאה ארצה מברח־מחדשים מספר קודם־לכן, היתה שיכורה מן השירה הרוסית: נסנין ומאיאקובסקי היו אלוהיה.

נרתחתי. בפירקציה ובפריפריה שלה נתקלתי לא פעם בכאלה שמהפכנותם באה להם רק מתוך זיקה נפשית לתרבות הרוסית. רובם אף לא ידעו קרוא יידיש או עברית. הערצתם למארקס ולנין נבעה לא מטעמים אידיאולוגיים אלא מסגידתם לסופרים הרוסים ולמשוררים הסובייטים. אף כי גם אני הערצתי את הספרות הרוסית, לא יכולתי להסכים לזילזול גם כזה בספרות יידיש. קרתנות היתה זו בעיני, אף גם חוסר־תרבות.

מצאתי שעת־כושר לומר כל זאת, ובלשון בוטה. ככל שהרביתי להתבונן בחנה ובפיה של אניוטה, כך נעשתה תשובתי חריפה ועוקצנית יותר. היא לא הבינה הכל. דיברה רק רוסית. בתום הנשף קפצה אלי ופלטה, ספק ברצינות ספק בשובבות: "יא ואם ישצ'ו אטפלאצ'ו" (עוד אשלם לך) — ונעלמה. מאז ועד היום היא מוסיפה לשלם. ברגעים הקשים ביותר בחיי היתה לי עזר־שכנגד, במלוא מובן המלה.

משחק־תולדות־עכבר עם המשטרה

חדשים מספר אחרי צירופי אל ועד פ.פ.פ. בתל־אביב הוטלה עלי האחריות להפגנת האחד־במאי. היה זה ב־1925.

ההפגנה נועדה לצאת בשעה קבועה מ"כיכר־בעלי־מלאכה" עד שפת הים, במורד רחוב אלנבי. ההכנות להפגנה נעשו בקדחתנות על־ידי כל חברי המפלגה והפירק־ציה. כל הבאים בחשבון למלאכת־קודש זו גויסו וחולקו לקבוצות בנות 5—6 אנשים ופוזרו בחדרים ובצריפים סמוך למקום, בכרם־התימנים ובמנשיה, לא הרחק מן המטה הקונספירטיבי שלי. אני מתעתד לשלוח את סוכני־הקשר שלי — נערות חביבות מגדוד "עמל", תלמידות "הרצליה" ו"גאולה", רובן בנות־טובים — עם מתן אות ההתחלה, והנה בא אלי בן־יהודה דחוף ובהול ומוסר לי שלפני רגעים מעטים עברה במסלול המתוכנן תהלוכת פועלי־ציון והמקום מלא עכשיו שוטרים.

ברור היה שחברינו לא יוכלו אפילו להגיע למקום הנועד וההפגנה תפוזר עוד בטרם תזוז ממקומה. במוחי ניצנץ רעיון נועז: הוריתי ששתי קבוצות מן החברים

החברות המסורים ביותר במפלגה תצאנה לשדרות־רוטשילד ובהגיעם לשם יוצאו האנשים את הדגל האדום ויצעדו בשירת האינטרנציונל אל בנין העירייה, שעמד אז במקום בו נמצאת עכשיו האנדרטה לזכר מיסדי העיר ואשר בו שכן אז כבוד מטה משטרת תל־אביב. במטה קמה בהלה. השוטרים הוזעקו בחיפזון מן המסלול בו צריכה היתה להתקיים ההפגנה האמיתית. הם הקיפו את קומץ המפגינים — כ־15 איש ואשה — שבשדרות־רוטשילד ואסרו את כולם, פרט ל"יאפונצ'יק", ספורטאי זריו שהספיק לברוח עם הדגל, בהתאם להוראות החמורות שניתנו לו. בר־בזמן בדיוק התארגנה ההפגנה בכיכר־בעלי־מלאכה ועברה ללא תקלה עד שפת־הים. רק טננבאום (ארזי) המנחה, שהיה אז ממונה על המלחמה בקומוניסטים במשטרת תל־אביב, ליה אותה על אופניים במרחק ניכר, שרק וצעק "להתפזרו!" בלי שאיש ישים לבו אליו. המפגינים שרו מלוא הגרון, בן־יהודה סיים את נאומו בשקט, ולא ידעו מה לעשות: לפי התכנית היתה ההפגנה צריכה להתפזר אחרי התקפת המשטרה ותוך מאבק אתה, אך הסיום הזה איחר לבוא. סוף־סוף באו השוטרים, היכו ואסרו בהתאם לתכנית.

ושוב הסתתרת בפקודת המפלגה, בתוך השאר גם בחוות בן־שמן. כעבור חדשיים שלח אותי הוועד המרכזי לירושלים והטיל עלי את תפקיד מזכיר־הסניף שם. החברה מכלה (חיה כיום בברה"מ) מסרה לי את חדרה הקטן — שפה אהבתיו — בקומה העליונה של בית ערבי (היחיד העומד עוד על תלו מאחרי בית־בצלאל, ממש כמו שהיה), יחד עם מיטת־קרשים, שולחן קטן, שני ארגזים במקום כיסאות והפרימוס, החיוני מכל כלי־הבית בימים ההם. יחד עם דוד פיש ("פישל בעל־מלאכה") הקימוני — אני, אניטה ועוד שני חברים — קבוצת־בנין. עשינו בלוקים ויצקנו גגות על פסטיברזל כבדים מאד שאותם היינו מעלים בכוח עלומינו, לפי סידוריו והוראותיו המחופמים של פישל־בעל־מלאכה. פישל היה איש־מעשה ומומחה לכל מיני עבודות, אולם "לא הלך לו". רווחיו היו זעומים ביותר והיו לו אשה ובת. לימים נעשה מחלק־נפט עד שעזב את הארץ ונסע לבירוביג'ן. האיש שהמלאכה היתה חיוו נספה שם באחד הטיהורים.

העבודה בירושלים

סניף המפלגה בירושלים היה שרוי אז בתרדמה עמוקה. הקרקע החברתית בבירה לא היתה יפה לפעולה קומוניסטית, עוד פחות מאשר בכל עיר אחרת בארץ בימים ההם. אנשי קיצבה ו"חלוקה", בחוריי־שיבות ושוליות של בת־מלאכה, גם הם דתיים מאד, פקידי השלטון המנדטורי וההנהלה הציונית, אלה היו רוב מניינו ובניינו של הציבור העברי שם. השכבה הפרולטרית היתה צרה ביותר: מספר פועלים מביהח"ר למתכת של זלצמן, ומאות אחדות של פועלי־בנין, חוצבים, סתתים וחברי הפלוגה של גדוד־העבודה, שעשו כל מיני עבודות קשות. לרבות סבלות. אהדה לקומוניזם וטענות מרות נגד פ.ק.פ. והפ'רקציה דרו בכפיפה אחת בין השמאליים ביותר שבהם, גם בין חברי המפלגה, בעיקר מה"גדוד": רחוקה

המלאה חן ותבונה, גברית ונשית כאחת, שלבושה המרושל לא יכול היה להסתיר או להחליש את קסמה השובה לב (היא היתה אישיות ב"גדוד"), אחיותיה המקסימות כמותה וכמותה מרושלות בלבושן (אגב, לא היה מה ללבוש בפלוגת ה"גדוד" בירושלים בימים ההם. שמלה אחת שימשה לרבנות, וזוג נעליים במצב תקין היה חזון לא־נפרץ); מיינה עליאס הפיקחית, בת הרב שידעה פרק בגמרא, ואחיה בנימין (גם היא נספתה בכלא בברה"מ, אחרי שמילאה שם תפקידים חשובים מטעם המפלגה); דרפל הנעים, הארי שבחבורה, אהוב על חבריו החוצבים ומזכיר אגודתם, מי־שהיה עסקן פועלי־ציון עוד בחור"ל (הוא היה ציר לוועידת ההסתדרות ב־1927, חזר לרוסיה ושם נעלם ב־1937, אחרי שעבד זמן־מה בסוכנות־הידיעות־הסובייטית טא"ס בברלין, לפי השמועה הואשם בקשרים עם הטרוצקיסטים בגרמניה); צפורה בריל, החכמה והנעימה; קאטיה, חברתו של לשצינסקי; אפרים ה"שוויצער"; ה"קקה" לנדסמן, שאותו פגשתי בברלין ב־1928 כשהוא ממלא תפקידים חשובים במפלגה הקומוניסטית הגרמנית; בקל הקטן, ועוד. הלכירוח פרו־סובייטיים והערצה לספרות הרוסית רווחים היו בין רבים מהחוצבים, אולם את הפרקציה לא אהבו והתרחקו ככל האפשר מפעילות מפלגתית או מדינית. ה"שליא־פוט" — שלושה בחורים חובשי מגבעות רחבות־שוליים נוסח ליאון בלום — שאתם התיידד אז גם אברהם שלונסקי, עזבו את הארץ ב־1927. אחד מהם, סיִמה, בחור־כארז ויפה־תואר, הגיע לברה"מ, הצטיין שם בבנין ה"מטרו" במוסקבה כמנהל־עבודה, קיבל פרס נכבד... ונאסר סמוך לזה כ"חבלן ציוני". הוא מת בטיפוס בבית־הכלא. עוד "שליא־פה", משורר בעל כשרון, ראשון הפייטנים הפרולטרניים בארץ, התגולל זמן ממושך בחו"ל, וסבל שם קשה עד שהגיע לפולין אחרי מלחמת־העולם השנייה. שם נתקע, משום שלא הורשה להיכנס לברה"מ, ארץ־מולדתו, והוא חזר לארץ עם גל יוצאי פולין ה"גומולקאית".

(המשך יבוא)

כל הזכויות שמורות למחבר

הערות:

1. מאכנו, "באטקו" (אבא באוקראינית): נלחם נגד כל השלטונות תחת דגל האנארכיה. סביבו נאספו, בצדם של כמה אנארכיסטים בעלי־הכרה (וולין ואחרים), כל מיני ליסטים, פורעים ופושעים שערכו טבח באוכלוסייה היהודית. ה"באטקו" זכה לפופולאריות רבה בקרב האיכרים בדרום אוקראינה וגרם צרות רבות לצבא האדום.
2. דניקין: גנרל צאָריסטי שעמד בראש צבאות ה"לבנים" נגד הצבא האדום. זכה לנחונות חשובים. מסעו היה המסוכן ביותר להפכת־אוקטובר.
3. "פלאטפורמה דמוקרטית": נגד דיקטטורה, בעד משטר פרלמנטרי.
4. "סאמוסטאיניקים": חסידי העצמאות, ה"ספאראטיסטים", באוקראינה.
5. "דרווינה": פלוגה, כינוי להגנה־העצמית היהודית בשנים שלאחר מהפכת־אוקטובר.
6. Claude Simon: "Le Palace". Édition de Minuit, Paris 1962.
7. "ועדת הארגון": קמה ביוזמתה של קבוצת־בורוכוב למען ריאורגניזציה של ההסתדרות.
8. סאָקו וואנצטי: שני אנארכיסטים איטלקים שנאסרו בארה"ב באשמת טרוריום בשנת 1920 והוצאו להורג ב־1927. גורלם הסעיר זמן רב את דעת־הקהל הליברלית בעולם, שלא האמינה באשמתם, ועורר גל הפגנות של פועלים להגנתם בכל ארצות אירופה.

שלמה אבינרי : מלחמה ועבודות ב"אוטופיה" של תומס מורוס (ב)

פרק רביעי

אין שום ספק שגם אם לא נתקבלה פרשנות הפוח הגרמנית ל"אוטופיה" הרי יצרה אי־אלה ספקות לגבי תקפן של הפרשנויות ה"מסורתיות". אך טבעי היה זה שהכנסיה הקתולית נרעשה, אולי יותר מזולתה, מפני החשש שמא תימצא בתורתו של מורוס פגימה מוסרית חמורה. ב־1886 הכריז האפיפיור ליאו ה־י"ג על הביאטיפיקציה של מורוס וב־1933 הכריז פיוס ה־י"א על הקאנוניזציה שלו. ההכנות להקדשתו של מורוס חפפו אפוא מבחינת הזמן את פריחתה של הפרשנות הגרמנית, והכנסיה צפויה היתה לגלות שקדושה האחרון הוא מן הסוג המקיאבלי. הענין במורוס התחדש אפוא בשיעור בולט משנות ה־30 והלאה בייחוד בחוגים קתוליים.

לאמיתו של דבר, מאזרומעולם היתה לפנסיה הקתולית גישה אמביואלנטית למורוס, ובפרט ל"אוטופיה". קשה היה לפעמים לישוב את עובדת קידוש־השם של מורוס עם כמה מהצעותיו ב"אוטופיה" — כגון הטפתו לשיתוף קניינים, גירושים, ואפילו איבוד־עצמי־לדעת, נקודות שהן בניגוד מוחלט לדוקטרינה הקתולית הרשמית. לכן לא אבו פרשנים קתולים מעולם לראות ב"אוטופיה" מדינה אידיאלית מכל־וכל והצביעו על כך שאין להבין כל דבר באוטופיה כפשוטו: סוף־סוף יש בספר משהו מן המשחק האינטלקטואלי, ומצד שני, בגלל אופיו הדיאלוגי, לא תמיד יודעים אנו אל־נכון מתי מביע מורוס את דעותיו ומתי מבקר הוא אולי דעות קיימות.¹

פרשנות "דיאלוגית" זו ל"אוטופיה", שהיתה תמיד ברקעה של הגישה הקתולית לספר, הופכת עכשו להיות נקודת־המוקד של הגישה הניארו־קתולית או ה"דיאלוגית" למורוס. אם קודם־לכן אפשר היה להניח את כוונתו הסופית של מורוס בערפיליה, הנה ההתקפה ה"גרמנית" על עצם הבסיס המוסרי של תורתו חייבה התקפת־נגד חזיתית. הקדוש הקתולי ומחבר ה"נסיד", שספריו נכללו ב"אינדקס", הכרח היה להפקיעם מן הזיווג שפפו עליהם מחברים גרמנים. זאת ועוד: קיומה של רוסיה הקומוניסטית חייב גם הוא להבהיר באיזו מידה צידד מורוס בביטול הקנין הפרטי.

האופי הדיאלוגי של "אוטופיה" נעשה אפוא מפתח להבנת כוונותיו. הודגש כי התיאור הסיפורי של מדינת־אוטופיה אינו בא מפיו של מורוס אלא מפיו של היתלודיאוס: יתר על כן, מורוס עצמו מביע כמה ספקות ביחס לאי־אלה הסדרים הנהוגים במדינה האוטופית. הנה על כן, כך טענו, אין הדיאלוג ב"אוטופיה" אמצעי ספרותי בלבד אלא הוא מסמל התנגשות־דעות אמיתית בין מצדדה של אוטופיה (היתלודיאוס) לבין משקיף אוהד אך ספקני (מורוס), שלעולם אינו משוכנע לחלוטין אף הופך הוא בקרתי יותר ויותר לגבי ההסדרים האוטופיים ומביע ספקות מפורשים באשר לדרכי המלחמה ולשותפות־הקניינים.

על-פי גישה ניאורקתולית זו אין הוויכוח בין היתלודיאוס לבין מורוס ויכוח שולי של-מהבכף, כבין אנשים החולקים על פרט זה או אחר, אלא ויכוח יסודי הוא הנוגע בעקרונות ראשוניים. לפי הביוגרפיה הקתולית של כריסטופר הוליס אין זה אלא עוד ויכוח נוסף בסוגיה הקלאסית של תבונה והתגלות.²

לפי גישה זאת אין דברי היתלודיאוס והמדינה האוטופית עצמה מיצגים כלל את האידיאל הסופי של מורוס אלא הם באים להורות על מירב הישגה האפשרי של התבונה האנושית שעה שאיננה נעזרת בגילוי-שכינה. אין כל ספק שזהו הישג גדול, אולם מעצם מהותו מוגבל הוא ופגום. העבודות והאימננטיות של המלחמה מסמלות, בפירוש זה, אותם צדדים בחיי אנוש שאינם יכולים לבוא על תיקונם מפוח התבונה החילונית עצמה. אוטופיה היא אפוא תמונה של אידיאל חילוני ראציונליסטי, המבוסס על המידות הקלאסיות של תבונה, אומץ-רוח, ריסון וצדק, אלא שאין בו מן המידות הנוצריות של אמונה, תקווה ואהבה. לכן תמיד לוקה האוטופיה בחסר.³

כיוצא בזה אין התיאולוגיה הטבעית של האוטופאים אמונתו של מורוס אלא היא מבטאת את דעתו של הומניסט על דת תבונתית, שהיא בהכרח בחזקת הגבלה חמורה לתשועת-נשמתו הסופית של האדם. לא די שאין מורוס מותח בקורת על המסורת הנוצרית ההתגלותית ועל הכנסיה הנראית אלא שהוא חוזר ומשמיע את הדרישה לתיווך ממוסד של חסד נגלה.

כמה מן הגרסות הניאורקתוליות מרחיקות לכת עד כדי למעט בערכה של פילוסופיה חברתית המבוססת על תבונה אנושית מופשטת: קמבל בספרו על אראסמוס, טינדל ומורוס מגדיר את היתלודיאוס כ"תיאורטיקן, חסר-נסיון, חסר-סבלנות ובלתי-מעשי... מורוס, לעומת זאת, הרחיק לכת לאחר חיים של משמעת עצמית חמורה לקראת קומונסנס פוליטי".⁴ לפי קמבל מתנגד מורוס לקומוניזם של היתלודיאוס בגלל אפיו הכפייתי והאתאיסטי והוא מעדיף עליו את הקומוניזם הוולונטארי של הכנסיה. לפי פירוש זה נסב עיקרו של הוויכוח בין "קומוניזם כפייתי" ל"וולונטאריזם נוצרי".

הקומוניזם של אוטופיה אינו אפוא תכלית רצויה אלא אידיאל חילוני המועבר תחת שבת הקורת, כאשר מגבלותיו מתבררות לאורה של ההתגלות האלוהית. אם קמבל אינו אומר במפורש שהקטע על המלחמה ניתן להסבירו בדרך זו, הרי פרשנים ניאורקתוליים אחרים רואים בענין המלחמה דוגמה נוספת לפגמותה של האוטופיה מחמת מצבה "חסר-האלוה".⁵

ה"אוטופיה" של מורוס "היא אפוא לא-מקום, ולא הארץ היעודה".⁶ לא יהיה זה מופרז לומר כי הגישה הניאורקתולית, המתבססת על אפיו הדיאלוגי של החיבור, הופכת את "אוטופיה" לאנטי-אוטופיה, בחינת "1984" נוסח המאה הט"ז.

ברוח דומה לזו מצייר הביאוגרף המקיף ביותר של מורוס, צ'יימברס, את כוונותיה של "אוטופיה", וכך הוא אומר בספרו, שהופיע ב-1935: "כאשר קתולי בן המאה הט"ז מצייר מדינה פאנאנית המבוססת על תבונה ופילוסופיה, מובן שאין הוא מציג את האידיאל הסופי שלו".⁷ אולם שעה שלדעת רוב המחברים הניאורקתוליים

מתבקשת מכאן המסקנה שכוונתו של מורוס היתה להפריך את אפשרות קיומו של מוסר הומאניסטי חילוני בלבד, הנה צ'יימברס, שאינו כותב מנקודת־מבט קתולית אף שהוא מקבל את הגישה ה"דיאלוגית", רואה את כוונתו של מורוס באפיק אחר: "האוטופאים אין להם אלא התבונה שתדריכם; ואילו אנו, הנוצרים האנגליים, אנו הנוצרים האירופיים, לא הגענו לקרסוליהם!" "אוטופיה" היא אפוא הטפת־מוסר ומחאה כאחת "נגד האידיאה החדשה של שליט אוטוקרטי שהכל שרוי לו". פירוש זה מתישב יפה עם הסיבה הסופית למות־הקדושים של מורוס: הוא סירב לקבל את ההפרדה המקיאבלית בין מדינאות ומוסר ואת ביסוסו של עקרון עליונותו של הכוח החילוני וכפיפותה של הכנסייה, כפי שהתבטא ב"חוקי העליונות" של תומס קרומול. מעניין לציין שאפילו ה"כהונה ה"נאטורליסטית" של האוטופאים משוחררת מהתערבות ממלכתית.

כאן ראוי להעיר שפירוש ברוח זו מדגיש יסודות אוגוסטיניים חזקים במשנתו של מורוס: אם נכון הוא, הרי שה"אוטופיה" זהה עם "העיר הארצית" של אוגוסטינוס, "שאינה חיה לפי האמונה אלא שהיא שוחרת שלום ארצי ותכליתה היא אחוה מוסדרת של ציות אזרחי ושלטון".⁸ אף ש"עיר ארצית" זו יש לה שלום משלה ומוסר משלה, אין הללו שרויים אלא במישור מוגבל ויחסי בהכרח, מישור הנחות בהרבה מן המצב האידיאלי של חסד נגלה, שבו "אלה החיים על־פי האמונה מצפים לאותן ברכות שהובטחו". ה"אוטופיה" של מורוס היא אפוא ציון־דרך נוסף בתולדות השניות הטבועה בנצרות, המציבה את התבונה מול ההתגלות אך המבססת באורח דיאלקטי את מושג החסד שלה על הנחות מוקדמות ראצינוליות: מישור החסד נמצא מעבר לתבונה, אך הוא כולל אותה בעצם התגברותו עליה.

ואולם הסבר זה אינו מישב בכל־זאת את הקשיים בקשר למלחמה, שפן תמונת המלחמה המוצעת ב"אוטופיה" אין לקרוא לה אפילו אידיאל חילוני ראצינולי: סוף־סוף הפרק על המלחמה מנוגד גם לכל תפיסה חילונית של מוסר. אשר על כן אין צ'יימברס מזכיר את הבקורת הגרמנית אלא בחטף, אין הוא מנתח כלל את הפרק על המלחמה, ובאשר לקטע על הקולוניזציה הוא אומר כי "האוטופאים מתישבים רק במקומות שבהם יש שממה וארץ לא־נושבת" ומקבלים כאזרחים כל אותם תושבים המוכנים להצטרף אליהם. "טוב היה לו התנהלה כל הקולוניזציה של המאה הט"ז באורח הומאני כזה".⁹ קשה לקבל הסבר זה ולהסתפק בו, שפן צ'יימברס אינו מציין כי אותם ילידים שאינם מוכנים לחיות תחת השלטון האוטופי מגורשים מאדמתם, מוכנעים, ואפילו מושמדים פיזית. קשה להסכים עמו שזהו טיפול "הומאני".

התקפה אחרת על הגישה ה"גרמנית" באה בעת מלחמת־העולם השניה מצדו של ה.וו. דונר, בספרו "אקדמות לאוטופיה". ביסודו של דבר מסכים דונר לטיעון הניאור־קתולי: אוטופיה היא "דמות חברה שאליה יכול האדם להגיע ללא התגלות".¹⁰ אולם מצד שני אין לקבל את ההנחה הניאור־קתולית כי ניתן לחלק את "אוטופיה" באופן מיכני, לפי קן התיחום של הדיאלוג, לאותם קטעים שיש לראות בהם ביטוי

לדעותיו של מורוס ולאותן דעות המיוחסות להיתלודיאוס, שמורוס חולק עליהן. דונר מסביר כי מורוס "באופטימיזם אפייני הניח לקוראיו להחליט איזה חלקים מספרו יש לקבל ברצינות ואיזה הם מעשי-קונדס... ואם הוטעו אחדים מקוראיו, הרי אך מוסיף היה הדבר לבדיחות-דעתו".¹¹

אין דונר מודה בכך, אולם זוהי למעשה כניעה מוחלטת; בעיקרו של דבר הריהו אומר שלעולם אין לנו סיכוי לדעת: זהו יאוש מוחלט מן הכושר הראציונלי של הבקורת. גישה זו כמה כסובייקטיביזם קיצוני, שלפיו לעולם אין לדעת אם פירוש מסוים ל"אוטופיה" נכון הוא או מוטעה. עם כל שמחופם יהיה הסבר זה שמציע דונר, הרי בכך נותן הוא גט-כריתות לעצם האפשרות של פירוש. שפן אם יש לה לפרשנות הניארו-קתולית לפחות קריטריון אובייקטיבי — בזהותו של הדובר בדיא-לוג — המורה כיצד יש לתלות רעיון מסוים בדעותיו של מורוס עצמו, הרי נוקט דונר את שיטת הבחירה החפשית. בדונו בפרק על המלחמה אומר דונר דברים דומים לאלה שפבר אמרם קאוטסקי בשעתו: "אין שום ספק שהתיאור הוא אירוני והוא בבחינת פארודיה ברורה על יחסי-המלחמה האירופיים בזמנו, וממש לא יאומן שאפשר היה שלא להבין זאת ברוח זו... טיעונו נגד הצפולטים רק חוזר על כיוון הטיעון נגד חיל-שכירים בספר הראשון. גועל-הנפש של מורוס גלוי-לעין. אין זה שייך לאידיאל שלי".¹²

לעומת זאת, תיאור הקולוניזציה האוטופי הוא, לדעתו של דונר, חלק אינטגרלי מן האידיאל של מורוס, וקשה לראות אם יש איזה קריטריון, פרט לשרירות-לב מוחלטת, שיוכל להסביר מה הניע את דונר לבחור כאשר בחר. דונר מוסיף כי "ההתפשטות אינה על חשבוננו של שום אדם"¹³ — וזה בניגוד בולט לדבריו המפורשים של מורוס באותו קטע. בסופו של דבר רואה דונר סאטירה באותם קטעים שאין הוא מסכים עם תכנם, ומתיחס "ברצינות" לאותם דברים שהוא מסכים עמם. אפשר רק לשאול אם אמנם סבור הוא שתהליך סלקטיבי זה היה גם הוא "מוסיף לבדיחות דעתו" של מורוס.

פרק חמישי

הגיוון והעושר של הרעיונות השונים והמנוגדים המוצעים להסברת כוונתה של "אוטופיה" מצרפים ספר זה לרשימת החיבורים הבעיתיים בתולדות המחשבה המדינית, בצד ה"פוליטיאה" של אפלטון ו"הנסיד" של מקיאבלי, למשל. המנסה למצוא את דרכו בסבך הפרטים והפירושים יסיק אל-נכון כי הגישה ה"מסורתית" (ותהיה זו הומאניסטית, נוצרית או סוציאליסטית), הרואה ב"אוטופיה" אידיאל חד-חולק, שוב אין בה כדי לספק. גישה זו משאירה בגדר שאלות פתוחות את סוגיות המלחמה, הקולוניזציה ואף העבדות, ואינה משיבה על השאלה איך זה יכול היה מורוס לראות אידיאל רצוי בסוגי המלחמה שהוא מציע. הגישה ה"גרמנית", אם נוטלים ממנה את עוקצה האנטי-בריטי ואת הזדון האצור בה, יש לזקוף לזכותה שהטילה ספק בפשטותה ונאיביותה של הגישה המסורתית, אולם

אף היא נראה שאין בה כדי הסבר הולם. לפי עצם הגדרתה הריהי נזקקת כלי־כך להערכה שלאחר־מעשה ולספקולציה a posteriori עד שאין היא יכולה לתת תשובה מניחה־את־הדעת מבחינה היסטורית לגבי משמעותו של ספר שפורסם ב־1516. אפילו נודה שהאימפריאליזם הבריטי נהג לעתים בדרך המוצעת על־ידי מורוס, עדיין אין זה נובע מכך שהקיסרות הבריטית נוסדה במודע לפי המתפונת האוטופית אף לא שהתכוון מורוס לחבר טיוטה להתפשטות קיסרית. מיכאל פרוינד עצמו הוא שעמד על אנאכרוניזם זה וחיהו דעתו שהיתה כאן הצצה דיאלקטית מצדו של מורוס אל מעבר לפרגוד, בחינת "ערמת התבונה". אפשר שכך הוא, אך ברור שאי־אפשר להסיק מסקנות כלשהן לגבי כוונתו המודעת של מורוס אם הקטעים היחידים שהם בעלי־משמעות בספרו הם אלה המציגים באורח בלתי־מודע את ידה הנסתרת של ההיסטוריה הפועלת בהיחבא בעת־ובעונה־אחת במוחי של מורוס ובפוליטיקה הבריטית. גם אם אולי היתה חפיפה מסוג זה בין מורוס ובין ההיסטוריה האנגלית שלאחר זמנו, אין בכך משום הסבר לתורתו של מורוס עצמו, שהרי בסופו של דבר אין לקרוא את ההיסטוריה אחרנית.

אפשר לטעון כי הגישה הניאורקטולית ה"דיאלוגית" מצביעה על איזה מוצא מן הסבך. מסקנתה כי "אוטופיה" אינה מיצגת את האידיאל של מורוס אלא מדינת־תבונה ראציונלית־חילונית (Vernunftstaat), שהיא הלא מטבעה בלתי־מושלמת, עשויה למצוא לה אישור בהערתו של מורוס עצמו בקטע־הסיום של הספר שבו הוא אומר: "שעה שרפאל סיים את סיפורו עלו על דעתי דברים רבים, מארחות־חייו של העם הזה, ממנהגיו ומחוקיו, שנראו לי תמהים ובטלים: לא בלבד דרכם במלחמות, הטכסים שלהם ועבודת־הקודש, דתם ושאר תקנותיהם ומוסדותיהם, אלא ביותר גם יסודה של חוקתם כולה, כלומר — חיייהם בשותפות גמורה של נכסים ועבודה, בלא עסקי ממון" (ע' 223). הקומוניזם, המלחמה וההתפשטות הם אפוא גורלו של עם החי מחוץ לחיק הכנסיה ו"אוטופיה" איננה אידיאל של מלומד אלא כתב־פולמוס נגד שיחורום של הפוליטיקה והחיים החברתיים מן הדת הנגלית.

יש להודות כי גישה זו יש לה כוח־משיכה מרובה, אבל ספק אם נעלה היא מכל ערעור. אם כך היתה כוונתו של מורוס הרי כך גם צריכים היו להבין אותו לפחות כמה מבני־דורו, ולמיצער כמה מידידיו. כבר ראינו כי הירונימוס בוסליידן מביע את תקוותו, במכתב־האיחולים שלו אל מורוס, כי כל המדינות תנהגנה כאוטופיה. אפשר שבוסליידן לא הבין את מורוס נכונה, אבל העובדה שמורוס הדפיס את מכתבו של בוסליידן כנספח למהדורת־הפיזליו הבאולאית של ה"אוטופיה" (1518) ודאי שהיא מרמזת על כך שמורוס הסכים עם פירושו של בוסליידן. יתר על כן, פטרוס אגידיוס, המופיע בדיאלוג שבספר א' ולו מוקדשת ה"אוטופיה" למעשה, הוא עצמו כותב לבוסליידן וממליץ לפניו על קריאת ה"אוטופיה", ואין במכתב דבר העשוי לרמז כי יש להבין את האוטופיה שלא כאידיאל.¹⁴ גם מכתבו של אגידיוס נדפס במהדורות מאוחרות של ה"אוטופיה" בהסכמתו של מורוס, וקשה להניח שמורוס היה מסכים שספרו יוצג באור זה אלא אם כן היתה זו גם דעתו שלו.

יתר על כן: אין לראות מה טעם היה מורוס צריך להצניע את בקרתו על ההטעיה החילונית־הראציונליסטית בפוליטיקה, אילו רצה להתפלמס עמה. המנתח את הדיאלוג ב"אוטופיה" (שעליו מבוסס עיקר הטיעון הניאור־קתולי) ימצא שפאשר יש חילוקי־דעות אמיתיים, כמו בספר א' / לגבי אפשרות מתן עצה טובה למלכים, הרי הדיאלוג הוא דו־שיח של ממש, אולם בספר ב' / המתאר את סדרי החיים באוטופיה, אין כלל דר־שיח אף לא ויכוח: היתלודיאוס מסיח לפי תומו ואין בני־שיחו נכנסים לדבריו. כאשר רצה מורוס לכתוב דיאלוג אמיתי, חילופי־דברים של ממש, הרי עשה זאת במפורש, כמו למשל ב"דיאלוג הנחמה" (Dialogue of Comfort against Tribulation שלו: שם מתפלמסים אנטוניוס ווינסנס פולמוס של ממש. אם ביקש מורוס לקבור את אוטופיה ולא להלל אותה, הרי אין ספק שעשה זאת באופן מרושל ביותר, ואם כל חבריו הבינו אותו שלא כהלכה — אפשר היה לצפות לכך שינסה להעמידם על טעותם. אף מכתביו של מורוס אל ויליאם וורהאם, אל אנטוניו בונסיבי ואחרים,¹⁵ שבהם מוזכרת "אוטופיה", אינם מרמזים על שום כוונה נסתרת או משמעות "דיאלוגית".

ועוד: האנטינומיה שבין תבונה להתגלות אינה מוכחת כלל מתוך עצם הטקסט של "אוטופיה". בקטע שהוזכר כבר, זה שבו מביע מורוס את ספקותיו בקשר לכמה מהסדרים של אוטופיה, הרי הוא אומר שהסדרים אלה "seem to be instituted and formed of no good reason" — וברור שזהו ניסוח בלתי־מתאים למדי להבעת בקורת על אִפִּיה התבונית־החילונית של אוטופיה מנקודת־הראות של הדת הנגלית. נוסף לכך, היתלודיאוס עצמו, אף שהוא מתאר את הדת האוטופית כתיאולוגיה טבעית, הריהו רואה בהסדר הקומוניסטי לא פתרון תבוני בלבד אלא הסדר המבוסס, באופן בלתי־אמצעי, "על דעת ישו גואלנו" (ע' 222). הוא מוסיף ואומר שהסיבה לכך שאורח־החיים האוטופי עדיין לא נתקבל על־ידי עולם ומלואו נעוצה ב"ראש כל הצרות, אבי־אבות כל הפורענויות העומד לנו למכשול — והוא הגאווה". אם *superbia* היא זו המונעת מן העולם לחיות לפי חוקי אוטופיה, הרי שחוקים אלה עצמם חייבים להיות מבוססים על ענוה (*humilitas*), כלומר: על עקרונות מוסריים נוצריים. מכאן שאין אוטופיה מדינה חילונית סתם, אלא היא נושאת בחובה מידות נוצריות.

האנטינומיה שבין חילוניות ובין חסד היא אפוא דבר שמיחסיים אותו ל"אוטו־פיה" בלא שיהיה לכך ביסוס בגוף הכתובים או בגישתו של מורוס לבעיה. הבקורת שמשמיע מורוס בעקפים בפרקי־הסיום של הספר נראה שאיננה בחזקת סממן ספרותי סתם — או שמא התכוונה להעלות הסתייגות מסוימת מהסדרים שהוצעו על־ידי מורוס אלא שלגביהם עדיין לא נקט עמדה מחייבת.

נראה כי התמיהה נשארה בעינה, ממש כשהיתה בטרם יצטרפו הניאור־קתולים לפולמוס. בקטעים הבאים של עבודה זו ננסה להציע פתרון לבעיית המלחמה והעבדות מתוך עיון כללי בטבעה של החברה האוטופית.

נראה כי תכופות מדי שוכחים אנו שאילו נעשה נסיון לסווג את החברה האוטופית

על-פי הקריטריונים המקובלים של הסוציולוגיה או תורת המשטרים המשווה הרי שבצד ה"פוליטיאה" לאפלטון היתה "אוטופיה" נכללת בקטגוריה הטוטאל-ליטרית. אופי טוטאליטרי זה בא לידי ביטוי בצדדים שונים של החיים האוטר פים: בהסדר המדוקדק של פרטי החיים היומיומיים, בשיגרה היומית האחידה, באינדוקטרינציה החינוכית, בפיקוח החמור על נישואים וגירושים, בחיוב לקבל היתרים מיוחדים לנסיעה בתוך גבולות הארץ, ב-Gleichschaltung של הזמן הפנוי — כל אלה מצטרפים למסגרת חברתית שבה היחיד משוור בחברה עד כדי כך שהקו המפריד בין החברה ליחיד, כמו גם בין חירות לכפייה, נעלם כליל. אין זה מענייננו לבחון בשלב זה אם יסודות הגישה הזאת הם אפלטוניים או נוצריים-כיליאסטיים, או שהם מושפעים מן הרוח הקורפורטיבית של ארצות-השפלה. האספקט הטוטאליטרי הזה דומה שהוא חלק בלתי-נפרד מן החיפוש אחר אוטופיה, אחר החברה האידיאלית והמושלמת.

לשון אחרת: לפי עצם הגדרתה, אוטופיה היא הארץ של האידיאל הפוליטי הנעלה ביותר. אשר לזאת חייב כל יסוד חיובי בנפש אנוש להגיע באוטופיה לידי מקסימ-ליזציה, ומקסימליזציה זו הכרח שתהיה מונצחת במיסוד מתמיד ונוקשה. הרעיון הנוצרי של "עליה-לרגל מתמדת" יוצא מן ההנחה שהמצב הנוכחי הוא בלתי-מושלם וכן גם כי יש תקוה לשינוי מודרג לטובה. אצל מורוס עומדים אנו מעבר לשלב הזה. מרגע שהושג ה-summum bonum אין היתר לשינוי, שכן כל שינוי יכול להיות שינוי לרעה בלבד. מכאן האופי הקפוא, הסטאטי, חסר-היצירה ומטיל-השיעמום של תיאור החיים האוטופיים.

זהו הפאראדוקס של הפרפקציוניזם, כאשר שלמות פירושה לא תכונה פוטנציאלית אלא מצב שהושג. צדו האחר של פאראדוקס זה נוגע לצדדים הנחותים של החיים האנושיים. המחשבה האוטופית אינה מניחה בסופו של דבר כי הטבע האנושי הנתון הוא מושלם: נהפוך הוא, יש לטהרו ולנקותו מן הרע הטמון בו ביסודו. וכך אם מבודדים את היסודות החיוביים שבנפש האדם, מעצמים וממסדים אותם, הרי יש לגרש את הצדדים השליליים אל מחוץ למדינה האידיאלית. לכן אין אוטופיה יכולה להיות אוניברסלית, שכן הרע חייב לשכון מחוץ למדינת-האזרח.

מכאן מוסבר היחס לפושעים באוטופיה: אדם העובר עבירה באוטופיה הריהו גולש ממצב שלמותו למצב של חטא ומספן בכך את החברה כולה, שכן הוא הופך אותה לבלתי-מושלמת. לכן יש לחלץ את הפרושע מן הזיקה המדינית, להטיל עליו חרם ולנדותו מקרב חבריו האזרחים: גורלו הוא גורל של "פאריה" מוסרי ומצב העבדות יש לו משמעות מוסרית יותר מאשר חברתית. מורוס מדגיש בעצמו שאין תכלית כלכלית למוסד העבדות האוטופי וכי העבדים זוכים ליחס הומאני. אין העבדות אלא פגם מוסרי, שכן העבדים "מוחזקים בני-עוולה, מושחתים ומרעים, וראויים לעונשין למופת... שהרי גידולם היה במידות טובות והורו להם מעשים טובים, ואף-על-פי-כן עמדו הם ויצאו לתרבות רעה ולא גדרו עצמם ממעשים מגונים" (ע' 173). "והיה מחנך טהור": העבד הוא המנוחה המוסרי, ולכן מוטלות עליו כל אותן עבודות

שאינ זה רצוי כי יעסוק בהן האוטופאי עצמו: העבדים עוסקים, למשל, בשחיטה. "שכן אין דעתם של האוטופאים סובלת שהאזרחים שלהם יתרגלו לטביחת בעלי-חיים" (ע' 139).

הדיאלקטיקה של השלמות יוצרת — או, ביתר דיוק, מחייבת — מצב של ניוול והשחתה מוחלטים מחוץ לתחומי המדינה האידיאלית, כשתחום זה מוגדר בשני מישורים, גיאוגרפי וסוציאלי. אם בכל חברה רגילה חיות הקדושה והשחיתות זו בצדה של זו, נדונות לפי אותן אבני-בוחן וכפופות לאותן תקנות, הרי אוטופיה מפרידה את הקדושים מן הרשעים כשם שהפריד המלך אוטופוס את מדינתו משאר העולם על-ידי תעלה מלאכותית ובכך הפך את המדינה לאי המופרש בבירור מעולם-ומלאו.

אוטופיה היא אפוא הפנינה שבגל האשפה האנושי. כנוצרי מאמין אין מורוס יכול לסלק את החטא מן העולם הפנומנלי: אולם הוא יכול לדחוק אל מחוצה לארץ, לתחומי עמים אחרים, בדרך מיוחדת-במינה של גאולה-על-ידי-הזולת יכולה אוטר-פיה לשמור על טהרתה משום שכל הזיבורית נזרקה מתוכה למקום אחר.

ענין זה עשוי להסביר גם את פאראדוקס המלחמה: אין המלחמה פרי מקרה המתרחש בניגוד לרצונם של האוטופאים. מורוס מיטיב לדעת כי "מלחמה פורצת כאשר אתה רוצה בכך". אותם עמים המצויים מחוץ למיסוד השלמות האוטופי הם מושחתים לפי עצם הגדרתם: לולא היו כן הרי ממנורבו היו הופכים להיות חלק מאוטופיה. לכן, אם הם מסרבים לקבל את הצעתם של האוטופאים לחיות עמהם בקהיליה אחת, אפשר להשמידם, שהרי עצם סירובם להשתייך למדינת-השלמות מעיד על השחתתם המוסרית. כאשר מגיעים הדברים למלחמה בין בני-אור לבני-חושך, אין ריסון מוסרי חל על עם-הבחירה. מכיון שמעיקרה הלחימה נוטה להשחית את נפש האדם, מעדיף מורוס שבני-הברית והצפולטים המושחתים כל-כך ילחמו את מלחמות האוטופאים: כפי שכבר ראינו, אין האוטופאים נלחמים בעצמם אלא במקרים הקיצוניים ביותר, כי מוטב להם שלא להשחית את עצמם בתועבת המלחמה; ומתוך שאותם עמים הנלחמים בעד האוטופאים הם בהכרח מושחתים בתכלית, אין פסול בכך שיוגרו לפי חרב: אין זה אלא מעשה נוסף של טיהור.

האוטופיה אפוא אינה יכולה שלא להיות צודקת. כל-אימת שהיא נמצאת בקשרי-מלחמה — וזאת על אף ש"המלחמה תועבה היא לאוטופאים" — בהכרח היא צודקת. מהיותם מה שהנם, אין האוטופאים יכולים שלא להיות צודקים. עקצו של ענין הוא שאין כל סתירה בין התיעוב המוחלט שמתעבים האוטופאים את המלחמה לבין הדרך שבה הם מנהלים את מלחמותיהם המרובות. המלחמות שהבחירים מנהלים אינן רגילות, אלא הן מלחמות ישרי-הדרך, מעשי רחמים, ולעיתים אף גאולה.

זהו הצד הטראגי של פאראדוקס השלמות. אם אתה פותח בהנחה שקבוצה חברתית נתונה היא מושלמת, מכיון שאין בה חטא ופשע, הרי נוטה המעגל להיסגר במהרה על-ידי שתאמר כי אין בה חטא ופשע משום שהיא מושלמת. השלמות שוב אינה מצב מתואר שהושג על-ידי ארגון חברתי מסוים אלא היא הופכת להיות

עצם טבעה ומהותה של הווייתו. מיוזג מוחלט זה של מהות מושלמת והווייה אַמפירית (שפה מרוחקים הם זו מזו בעולם התופעות) הוא המצמיח את הפאראדוקס המאפשר למורוס לברוא את האוטופאים בצלם-אלוהים, שעה ששאר העולם נשאר במצב הסר-מגן וחסר-אלוה ואות-קין טבוע קבוע במצחו. מתברר כי החיים באוטופיה יכולים להיות אושר נצחי רק משום שבכל מקום אחר הם solitary, poor, hasty, brutish and short, אם לנקוט את לשונו של תומאס הובס.

*

תולדות הפרשנות של "אוטופיה" הן אודיסיאה מיוחדת-במינה. ראינו שדמותה השתנתה מדור לדור וכל דור שתל בתוכה את בעיותיו, תקוותיו, יאושיו וחלומותיו. אך מסתבר שכך גורלה של רוב הכתיבה ההיסטורית, ואפשר אפילו שזו מהותה. אולם מפיון שמורוס חודר לעמקן של כמה מן הבעיות היסודיות והמכריעות ביותר של החיים החברתיים, זכה ספרו שיתפרש לכאן ולכאן יותר מיצירות אחרות. אולי אפשר לטעון שההסבר המוצע כאן הוא עצמו מושפע מרוח-הזמן שלנו לא-פחות מפפי שהושפעו הסברים אחרים מרוח-זמנם הם. המחבר יהיה האחרון שיכחיש האשמה זו. אבל אולי משום שדורנו דומה מבחינות כה רבות לתקופתו של מורוס, בהיותו דור של התנגשות אַלימה בין מסורת מתפוררת לבין "עולם אמיץ חדש", הרי אפשר יש לו לפירושו שמץ תקוה לתפוס את רוח כוונותיו של המחבר — wie es eigentlich gewesen war — כפי שהיו באמת.

(סוף)

הערות:

1. כן למשל: T.E. Bridgett: *Life and Writings of Sir Thomas More* (London, 1891)
2. ר' 75, C. Hollis: *Sir Thomas More* (London, 1934), p. 75
3. ר' 117, F. Brie: *Machtspolitik und Krieg in der Utopia des Thomas Morus*, Historische Jahrbuecher, Bd. 61 (1949), p. 117. לענין זה, כמו גם לסוגיות אחרות הקשורות בפרשנות ה"אוטופיה", ר' א. שמואלי, "אנשי הרינוסנס", כרך ב' (ת"א, תשי"ד), עמ' 94—68.
4. ר' 92, W.E. Campbell: *Erasmus, Tyndale and More* (London, 1949), p. 92
5. ר' 124, E.E. Reynolds: *Saint Thomas More* (London, 1953), p. 124
6. ש.מ. ע' 125, J.W. Allen: *A History of Political Thought in the Sixteenth Century* (London, 1957), p. 159
7. ר' 128, R.W. Chambers: *Thomas More* (London, 1938), p. 128
8. ר' 17, Saint Augustine: *The City of God*, trans. M. Dodds (N.Y., 1950), Bk. XIX, ch. 17
9. ר' ציימברס, ע' 142.
10. ר' viii, H.W. Donner: *Introduction to Utopia* (London, 1945), p. viii
11. ש.מ. ע' 17.
12. ש.מ. ע' 5—44.
13. ש.מ. ע' 63.
14. ר' איגרת אגידיוס מ' 1.11.1516, נספח למהדורה העברית של "אוטופיה", ע' 236—238.
15. ר' 85—88, The Correspondence of Sir Thomas More, ed. F.F. Rogers (Princeton, 1947), pp. 85—88

במת קוראים

אליהו אגסי : באזני הדואגים למיזוג

מונח לפני מאמרו של מר גדעון שפיגל, "מיזוג עדות בלי כפפות משי", שהופיע ב"קשת" י"ז (סתיו 1962). בצדם של תריסר דברים שהוא מונה במאמרו זה לשלילה, הוא מונה לחיוב שנים־שלושה דברים, שלדעתו הם עשויים להביא לידי הגשמתו של המיזוג בין העדות בארצנו.

אחד הדברים הללו הוא ההתבוללות־ההשתכנוות. ראוי אפוא לחקור מהי השתכנוות זו, ומיהו "האידיאל־טיפוס" האשכנזי, ומה על בן־מזרח לעשות כדי "להשתכנו". האם עליו לחקות, להידמות, להיות "כמו" אשכנזי, או להיות אשכנזי ממש? בנסותנו לענות על שאלה זו ראוי שנעביר בנגד עינינו את הגלריה המגוונת של טיפוסים המצויים בחברה האשכנזית. מי בהם ייחשב אידיאל־טיפוס? ומה דינם של האחרים כלפיו? האם הם חייבים להתעלות אליו? מי דורש מהם זאת, ומה נגרע מהם אם אינם מתעלים? או אולי חובת התעלות זו חלה רק על המזרחיים? ואם כן, מדוע?

ושאלה אחרת: כי צד משתכננים? ומהם שלביו השונים של תהליך ה"השתכנוות"? האם כותב הטורים האלה, למשל, הגיע כבר לשלב גבוה או נמוך בהשתכנוות? האם ד"ר נ. שוראקי (יסלח לי על נקיטת שמו) סיים כבר את תהליך השתכנוות? ומהו קנה־המידה של השתכנוות? שמא תקום ועדה עליונה לקבוע מבחנים ולתת ציונים לחפצים להשתכנו? האם יהיו חבריה אשכנזים טהורים, או משתכננים, או מזרחיים? או שהרגשתו של כל אשכנזי לחוד, ושל כולם יחד, היא שתקבע בנדון?

נטול־נא לדוגמה מקרה שעליו סח לי אחד מידידי הטובים. יריד זה בא לכאן מארץ מזרחית בהיותו בן עשר, ובזכות הוריו האמידים גר בשכונה אשכנזית, סיים בית־ספר עממי "אשכנזי", תיכון "אשכנזי" ואוניברסיטה "אשכנזית", עבד עם אשכנזים, נשא אשה אשכנזיה והתהלך בחברה אשכנזית. בנו הלך באותה דרך, הגיע לצבא, וקרה מקרהו לשכב בבית־חולים. הלכה אמו לבקר אצלו. כתום הביקור ניגש רופא אשכנזי אל הבן ושאל בתמיהה: "הגד לי, זאת באמת אמא שלך? והלא אתה ספרדי?"

מעשה קטן מעין זה בא ללמדך שאשכנזיות היא עובדה ביולוגית, שאין לקנותה אלא מכוח השתייכות ביולוגית לשני הורים אשכנזים. אפשר שאם יתמזל לו המזל לבנו של ידידי וישא גם הוא אשכנזיה הרי יהיו בניו אשכנזים. אך מי יודע? אם האשכנזיות היא ענין כה חשוב הרי יש סכנה שתיעשה יותר ויותר קנה־מידה עליון ויחדני לייחוס ולאריסטוקרטיה, לעמדות־מפתח ושלטון, ואז יש סכנה שיקומו לה מגינים קנאים ובעלי אינטרסים משוריינים שיארגנו תנועת "אשכנזים טהורים" — ובדרך־הטבע תקום תנועה נגדית של "מזרחיים טהורים", ואז היכן יעמדו נכדיו של ידידי?!

*

אכן, ברבות הימים הספיק להיולד בארץ דור שלישי ורביעי להורים אשכנזים ולהורים מזרחיים, ואלה וכן אלה עודם נחשבים כמדומה אשכנזים ומזרחיים. העם האמריקאי אף הוא עברה עליו תקופת־זמן מסוימת עד שנוצר הטיפוס האמריקאי, ומשנוצר — הוכיחו חקירות מדעיות שנוצרים בני הגזע הלבן שאינם אנגלו־סקסים אינם מצליחים "להתאמרק" אלא כעבור שנים־שלושה דורות. מכאן אפוא שלא צדק ש. ג. אם סבר שמיזוג אינו תהליך התובע זמן ממושך, אך צדק בהחלט אם סבר שאין לסמוך בנדון זה על הזמן בלבד, שפן חשובים ומכריעים הם כאן

המחשבות והדיבורים והפונות והמעשים במשך הזמן הזה, כי באלה הדברים אפשר להגביר תהליכי מיווג — ואפשר להגביר תהליכי פירוד. באמרו "השתכנוות", אולי בכל־זאת צדק בחפשו דווקא בין האשכנזים אידיאליטיפוס שהתקרבות אליו תקרב את המיווג. נסכים שזה חייב להיות אדם בעל־הכרה ובעל השכלה ומחשבה מכוונת וגישה תכליתית מערביית. חושב אני שידידי ש.ג. עשוי לסעון שבדיוק לדבר זה התכוון באמרו "השתכנוות". אם כן, הריני שמח שפיונתי לדעתו. ועוד אני סבור שש.ג. יסכים אתי שבקטיגוריה זו אפשר לכלול את כל מנהיגי־המפלגות, החל ביערי וכלה בבגין. אולם מה דינם של הרבה אשכנזים שיש להם מידה מועטה או זעומה של הכרה וידיעה והשכלה כנ"ל? ומה דינם של בני־מזרח שיש להם אותן מידות גדושות או זעומות של הכרה וידיעה והשכלה וכר?

דומה כי לא אטעה אם אומר שאשכנזים רבים לא יפקפוק לצרף את הראשונים לקטיגוריה של האידיאליטיפוס האשכנזי — הרי אי אפשר לתבוע שכל אשכנזי יהיה גאון! ואילו לגבי השניים — הרי אלה עודם מזרחיים! מה עוד כלול באשכנזי שמזרחי אינו יכול לקנות לעצמו? — באשכנזי כלולה גאנה אשכנזית. גאנה על היותו שייך לאירופה, להיסטוריה ולקידמה האירופיות. וגאנה על היותו שייך לקיבוץ אנרשי שהוא, בכללותו, ש"הקים את המדינה". גאנה זו מצמיחה דעות־קדומות ויחסים מסוימים אל מי שאינו שייך לקבוצת האשכנזיות ואל האדם שאינו שייך לקבוצה האירופית.

ועוד: המדע קובע ששני יסודות באישיותו של אדם אינם ניתנים לשינוי — יסודות ביולוגיים־תורשתיים ויסודות שהוקנו על־ידי סביבתו, ובייחוד משפחתו, מיום היולדו עד גיל ארבע־חמש. מכאן שילד להורים אשכנזים קונה לו יסודות נפשיים מסוימים, וילד מזרחי קונה בביתו יסודות נפשיים אחרים שאין ביניהם אלא הבדלים של סגנון, ובכללם יסודות של מבטא. של טעם ומבט רגשי באוכל ובתפילה ובמוזיקה, בהבעות־פנים ותנועות־ידיים, ויסודות של הרגלי חיים ומחשבה וכר...

עד כאן מנינו שלושה יסודות באשכנזיות שאינם ניתנים להישג על־ידי מאמצי "השתכנוות". היוצא מזה, ידידי ש.ג., שאם באמרך "התבוללו — השתכנוו" אתה מתכוון לומר "היו כמו אשכנזים", הרי פירושו תמיד ולעולם פחותים מן האשכנזים הנחשלים ביותר, תמיד ולעולם שונים ובלתי־ממוזגים!

הנה זהו שעולה למיווג על דרך ההנחה שהאידיאליטיפוס הוא אשכנזי, ועל דרך התביעה להתבולל־להשתכנו. ועתה הבה נבדוק את הדרכים החיוביות האחרות שש.ג. מצביע עליהן כדרכים למיווג: נישואים בין־עדתיים ושיכונים בין־עדתיים. בדוננו בענין זה של השתכנוות ראינו שאפילו אמא אשכנזית לא גרמה שיהיה בנו של ידידי חדל מהיות ספרדי־מזרחי. ואף־על־פי־כן, ואם לא תידרדר חברתנו ליצירת "מעמד" של מולאטים חלילה, הרי נישואים בין־עדתיים הם ערובה נכבדה למיווג של ממש.

ואולם, בדרכם של נישואים בין־עדתיים יש מכשולים, שש.ג. מנה אותם בחלקם: נישואים של אשכנזי עם מזרחית נחשבים ירידה לזה ועליה לזאת, ונישואים בין מזרחי לאשכנזי נחשבים עליה לזה וירידה לזאת. המזרחית, למשל, חושבת שבעל אשכנזי יכבד אותה יותר, והאשכנזית חושבת שבעל מזרחי יכבד אותה פחות. על כך אפשר להוסיף שמזרחי חושב שאשכנזיה עשויה יותר להצמיח לו קרניים, ומזרחית חושבת שבעל אשכנזי עלול יותר לחפש ידידות נוספות. בצד כל אלה קיימת ההתנגדות של הורים אשכנזים לירידתו של בנם או בתם, והחשש של הורים מזרחיים לצרות והפתעות בלתי־נעימות.

הנה, לחששות האלה האחרונים יש יסוד במציאות. מחקרים חלקיים הוכיחו שנישואים בין אשכנזי למזרחית עולים יפה יותר מנישואים בין אשכנזיה למזרחי, כי האשה המזרחית נוחה היא, סתגלנית ונאמנה, ואילו האשכנזית — לא דוקה. ובכלל, הרי יש לדעת שהתנגדותה של החברה לנישואית-ערובה, ובכלל זה אפשר לכלול במידה מסוימת נישואים בין בני עדות שונות, נובעת לאמיתו של דבר מתוך נסיון של דורות, האומר שנישואים כאלה עולים יפה פחות מאשר נישואים בתוך העדה. הסיבה לכך פשוטה בתכלית: נישואים מוצלחים פירושם שותפות מתוך הסתגלות הדדית. ברור על כן שפכל שגדול השוני בין הנישואים כן קשה ההסתגלות, כן קטנים סיכויי ההצלחה, וכן קשים חיי הזוג וחיי הילדים! לכן אין פלא, אם גם הבל על כך, שנישואים בין-עדתיים לא נעשו עדיין אצלנו דרך-המלך של המיווג.

אם הנסיון האנושי והמציאות עומדים ומוזהרים מפני נישואים בין-עדתיים בסיטורנות ובבהילות, ואם ראינו שגם נישואים בין-עדתיים אינם מובילים להשתכנונות, הרי גם בענין של שיכונים בין-עדתיים באו המדע והנסיון האנושי ואמרו כי הללו הם מקור למתיחויות נוספות וכי אדם כיון שהוא עומד בפני מציאות שונה מזו שהוא מורגל בה טבע הוא בו שיהיה מחפש קירבתם של אלה שעמידתם כעמידתו, כדי לשאוב מן הקירבה וה"יחדויות" אתם שיווי-משקל נפשי הדרוש לו. הן לעמידה זו והן להליכה מופרעת פחות בדרך ההסתגלות אל המציאות החדשה. מכאן ההסבר לתופעת העדתיות (גם בין האשכנזים גם בין המזרחיים), לתופעת השיכון העדתי והעויבה של בני העדות האחרות.

*

כיון שאילצני ידידי ש.ג. להעמיק יותר במחשבת המיווג (ואני מודה לו על כך), חושב אני שפדאי שנתעכב לרגע קט ונשאל את עצמנו אם לאור כל האמור בזה, ולאור העובדה שמאז נפגשו יהודים מזרחיים ואשכנזיים בארץ (ובכל ארץ אחרת) לא נוצר טיפוס של יהודי ישראלי או אנגלי וכי' שאיננו אשכנזי ואיננו מזרחי, אפילו לא במשך שמונים השנים האחרונות של ההתישבות החדשה — אם לאור כל זה אין מתבקשת המסקנה שאין לנו סיכוי למיווג מלא ושמעתה עלינו לכלכל עניינינו בדרכה של אומה הבניה שתי חטיבות, ולא נאמר עוד "השתכנון" או "התמזרחן" או "התמזוג" אלא נאמר: "התלכדו, התקדמו, התרוממו, התפתחו". מסקנה כזו עשויה להוציאנו ממבוך חמור וקשה שבו אנו נתונים אל איזו שהיא דרך-מלך שבה אפשר להתמצא. לקבוע כיוונים ולמנוע מתיחויות הרות-פורענות. אולם לא הייתי רוצה להגיע למסקנה כזו בטרם נתן לעצמנו, אשכנזים ומזרחיים כאחד, הזדמנות לנסות את מולנו במיווג על דרך-ביניים הנבדלת בטיבה מן המבוך שהלכנו בו עד כה.

כדי לעלות על דרך-ביניים זו דומה כי קודם-כל על האשכנזים לבדוק את גישותיהם לגבי משימה זו שקוראים לה "מיווג". בראש-וראשונה חייבים הם לחדול מלחשוב שהאידיאל-טיפוס המתאים, המבטיח מיווג, יכול להיות אשכנזי. ככל שיושם הדגש ב"אשכנזיות" לא תחדל "מזרחיות" מן הארץ. כל האומר: "אני אשכנזי", אומר ממנו-רובו: "אתה מזרחי". כל האומר: "אשכנזיות היא יתרון" מביא לידי השתמרותה והתבצרותה, גודר את עצמו מחברו המזרחי ודוחף את חברו זה להתגדר במזרחיותו.

בדיקה זו עצמה עשויה להביא לידי המרתה של הרגשת-עליונות בהרגשת-חובה, הנובעת מהרגשת-אשמה. להרגשת האשמה והחובה יש יתרון עצום באשר היא בלבד ערובה לצניעות, לנכונות אמיתית להתקרב, להבין, להסתגל, לרכוש אמן —

ילקרב, ואמנם אשמים האשכנזים סוף־סוף בדחיקת רגליהם של המזרחיים מארצות־מושבם הקודמות, כי הקמת המדינה, אף שהביאה לידי הצלתם של הרבה רבבות יהודים מאירופה, העניקה ליהודים במקומות אחרים את הברירה להשתקע במדינת־ישראל או להישאר באשר הם שם ולהזין את גאנתם היהודית בעובדת קיומה של מדינת־ישראל ובתרומותיהם למען פיתוחה, הרי בתוך כך, ובשביל יהודי הארצות דוברות־הערבית, יצרה לא רק הכרח של היעקרות אלא גם חובת השתרשות בתנאים שאינם נוחים ביותר לקליטתם ולהתפתחותם.

כידוע, מתחיל הילד המזרחי לעשות דרכו אל החברה הישראלית־האשכנזית כשלאחובתו רשומים כמה וכמה מינוסים, ובהמשך הדרך נקשרות לרגליו "אבני־האטה" נוספות: (א) ביתו וסביבתו, העניים ברוח ובחומר, מוסיפים להאט את צעדיו; (ב) הלחישה שהוא מתחיל לקלוט מן האוויר: "אתה מזרחי", "אתה נחות", "אתה אינך מסוגל להגיע להישגיו של האשכנזי" מביאתו לידי רפיון־ידיים; (ג) הגן, בית־הספר, הגנת, המורה והספרים — שהם כידוע גזורים, לפחות להלכה, לפי גזירתו הרוחנית של הילד האשכנזי — מכל אלה נובעים שיתוק היצר להתמודד, שיתוק כוחות נפשיים, פיגור שכלי מדומה, והתוצאה: הפרש גדול בהישגים. למרבה הצער נמשך תהליך זה גם כל שנות בית־הספר התיכון והמקצועי והשירות הצבאי. אי לזאת, יש להודות שנער מזרחי שהגיע להישג כלשהו בגיל ארבע־עשרה, או עשרים, ודאי השקיע בכך כוחות נפשיים גדולים הרבה יותר מילד אשכנזי, נחות שאילו הושקעו בתנאים נוחים יותר ודאי היו מביאים אותו להישגים יותר גדולים. וכן, ילד מזרחי שהשיג פחות הוא בהכרח מוכשר יותר ממה שהישגיו מעידים עליו. וכאן מתבלט א־הצדק שבקנה־המידה ההישגי המוחלט הנדרש על־ידי הרבה אשכנזים טובים, המוכנים לתת תגמולים רק לפי גודל ההישגים.

ואם בילד כך, הרי במזרחי המבוגר הדרך קשה שבעתיים. המציאות האשכנזית־הישראלית מערטלתו מכל אשר לו: לא טוב הוא שנוול בארץ מזרחית; לא טוב הוא שבא רק עכשיו; לא טוב הוא מה שהביא אתו; לא טוב הוא משלח־ידו; לא טובים מנהגיו; לא טוב טעמו; לא טובים ערכיו, והוא פחות ונחות ונבער, ואין לו לא היסטוריה ולא אישים ולא ייחוס — ולא־כלום.

מה נשאר מאישיות כזו? הרי היא קורסת־נופלת ונשברת לרסיסים! האפשר לבנות אישיות כזו מחדש לפי דוגמת מבנה אשכנזי? האם פלא הוא שהיא מסרבת ליהרס? האם אין לברך על כך שהיא מסרבת ליהרס? היש ריוח כלשהו למישהו מאישיות הרוסה? האם השפעתו של הרס זה, או של איום־הרס, אינה עוברת אל בני־המשפחה הצעירים?

*

"מזלם הרע של בני עדות המזרח", כתב ש. ג. "הוא שבוויכוח על 'מה לקבל ומה לתת' ידם על התחנות". האמנם על כך הוויכוח? האם המזרחיים עומדים על המיקה ואומרים: "קבלו מאתנו מנהג זה או אחר, ונקבל מכם מנהג זה או אחר?" הלא הם אומרים: "קבלו אותנו, קבלו את האדם היהודי־המזרחי, כיהודי־מזרחי שאינו יכול להיות בדור זה אלא יהודי־מזרחי, גם אם יסיים תריסר פ'קולטות, ואינו יכול להיות אלא מזרחי גם בדור הבא, מפני שגם אז יהיה בנם של מזרחיים ואתם תסרבו לראות בו אשכנזי". ומה המענה? — כאמור, הופכים אותו לגל של גרוטות ואומרים לו: "היה אשכנזי!" ולא עוד אלא הופכים אותו כל ימי־חיו נושא להסתכלות: איך הוא לבוש עכשיו — כמזרחי או כאשכנזי? איך הוא אוכל עכשיו, איך הוא מדבר, איך הוא חושב, איך הוא פועל...? כך הוא נשאר תלוי כל ימיו, לשבט או לחסד, במשפטם של האשכנזים, ואם יש שהאשכנזים אינם מעוניינים

שהמזרחיים יגדלו להם "למעלה מטבורם" — הרי אין תימה שהמסקנה היוצאת לנו מכל זה, שנוסחה בבהירות קטלנית לא על-ידי מזרחי כושל במעברה אלא על-ידי מזרחי מצליח ברמת-גן, היא זו האומרת: "מה בעיראק היינו בגלות, אף כאן אין בגלות. מה שם כל גוי שיכול היה 'לדפוק' אותנו 'דפק', אף כאן כך. מה שם התאמצנו בכל כוחותינו להקדים 'לדפוק', אף כאן עלינו לעשות כן. אלא ששם היתה לנו אנה יהודית, ערך-עצמי יהודי, וכאן — גלות בין אחים — גלות קשה שבעים-ושבעה!"

אם היהודי המזרחי כשלעצמו וכמו שהוא אין לו כל ערך אנושי, תרבותי וחברתי, מדוע יהיה לו ערך פוליטי? ש. ג. אומר לערך כך: "אילו הייתם תנועת-המושבים, היינו מודים בזכותכם לייצוג בכנסת, אולם מכיון שאתם רק יהודים מזרחיים, אין לכם זכות כזו!" וכן יכול היה לומר למשל: "אילו הייתם אגודת-ישראל..." משמע ציבור כלכלי או דתי יש לו זכות להתארגן ולהגן על האינטרסים שלו, ואילו ציבור המזרחיים אין לו זכות להתארגן ואין לו זכות לתבוע לעצמו ייצוג, ואם כך יעשה הרי הוא, כדברי ש. ג., רק חולה במחלת ה"ייצוגיזם". כאן רואה ש. ג. רק תפקיד מכריע לשאיפות אישיות, רק הדגשה מוגזמת של הפליות וקיפוחים, ולחזיון טענותיו מביא הוא ראיה מהתנהגותן של המפלגות בענין זה של מלחמה על קולות והעלאת "מוכתרים" ונושאי-כלים מזרחיים לדרגת נציגים. האם סילוף של דמוֹ קרטיה ושל דמות נציגים בידי מפלגות אשכנזיות הוא טענה לגיטימית נגד זכות לייצוג? ואם אתה מכיר בזכות-ייצוג לבעלי אינטרס כלכלי או דתי חלקי, מדוע לא תכיר בזכות-ייצוג למי שטוען בשם האדם המזרחי בכללו, באשר הוא מזרחי, ובשם זכותו להשתחרר מהרגשת גלות-בין-אחים במולדת?

שלושים-ארבעים אחוז של מזרחיים מוכשרים בכנסת ובעמדות דומות הם אמצעי חשוב להשתחררות מהרגשה רעה זו. הם גם אמצעי חשוב לחינוכם של האשכנזים ולהכוונת ענייני-פנים של המדינה לשם יצירת תנאים נוחים יותר לקליטה רוחנית-חברתית של מזרחיים ולליכודו של העם לחטיבה אחת.

בדברו על שיתוף פועלים בהנהלת מפעלים אמר פעם פנחס לבון כי חזקה על ציבור גדול של פועלי-תעשיה שיימצאו בו מוכשרים להשתתף בהנהלות אלו. אולי אפשר לומר דבר כזה גם על המזרחיים? או שאף כאן, בישראל, יפה כוחה של אותה אנקדוטה ויימארית שאמרה: "בגרמניה כל גרמני עשוי להיות מיניסטר, אבל יהודי-גרמני חייב להיות גאון לשם כך!"

הדרוש לנו כדי להשתחרר ממצב ביש זה הוא, כאמור, הרגשת-אשמה אשכנזית והצבתו של אידיאל-טיפוס ישראלי, לא במהדורה אחת בלבד אלא במהדורות שונות, ובתנאי שעובדת היותו אשכנזי או מזרחי תהיה חסרת-ערך. או אז יגלו האשכנזים שהרבה-הרבה מזרחיים קרובים לאותו אידיאל-טיפוס והם שותפים שווים-ערך בבנין המדינה והעם ובהבטחת שיגשוגם וקיומם. ועוד יהיו מגלים שענין זה של מיזוג מצמצם בשתי חובות בלבד: חובת קבלתו של האדם המזרחי בשלמותו כאת, כשותף שווה-ערך (ד"ר שוראקי קורא לזה בפשטות: "ואהבת לרעך כמוך"), וחובת קידום של הנחשלים בעם.

אילו כך עשינו כי אז לא היה האדם המזרחי רואה כורח לעצמו להילחם על צלם-האדם שבו, והיינו מחלישים מאד את הרגשת ההכרח שבהתגבשות חטיבתית לצורך מאבק מריר על הרגשת שוויון-הערך עם אחים במולדת. בתוך כך היינו יוצרים אווירה אחרת, חמה ומעודדת יותר, מסביב לנישואים ולשיכונים בין-עדתיים, ומחלישים יותר את תהליכי ההתלכדות.

ספרים

עור בעד עור

אל מומו, גיבור "עור בעד עור", התודענו מיד עם קריאתנו בסיפורו הראשון של י. אורפז (סיפור שהתפרסם עוד ב"קשת" ג); לאחר־מכן שבנו ופגשנוהו בקובץ שנקרא "עשב פרא", על שם הסיפור ההוא, ועתה פגשנו בו כגיבור שסביבו סובבת יריעת הרומן כולו. ניכר בו במחבר שיגבור זה רודף אחריו ואי־השקט שבו דבק אף במִּחבר, עד שלא היה מסוגל לעמוד מול שפע החמרים שפירנסו את ספרו ולהחליט מה מהם תואם את מגמת יצירתו זו ומה עליו להותיר ולפתח ביצירותיו הבאות. הרומן כמו שהוא מוגש לקורא הריהו גדוש יסודות שונים ומגמות סותרות, והקריאה בו משולה למירוץ־מכשולים בנוף חדש ומרתק. מומו הנו אחיהם של ה"זרים" או ה"אחרים" המאכלסים את ספרות המערב בזמננו. הוא רוצח ללא מעצור מוסרי כ"זר" של קאמי, והוא שואף להיאחו אי־בזה כ"עוזר" של מלמוד, ועם זאת הוא גם עמיתו של הפיקרו שהתגלגל עד לספרות מינו. אורפז אינו מוותר אף על אחד משלבי נודדיו והוא מוליכנו עמו ממקום למקום, כשתגובתו של מומו על הסובב אותו היא מעין בבואה סובייקטיבית חדשה ומעניינת בה משתקפת סביבה מוכרת. עתים אף הופכת תגובתו של מומו סאטירה קולעת פחות או יותר על יסודות מקודשים של הברה ומוסר. ואם אין די בכך, הרי גולש אורפז, ללא אזהרה וללא כל טעם מתקבל־על־הדעת, ממישור תיאורי ריאליסטי (הגובל לעתים בנאטור־ליזם) למישור גדוש סמלים (המתערבבים לעתים ביסודות אלגוריים), ועל אף כל הכוונות הטובות קשה לקרוא להבין מתי מומו הוא טיפוס שמקפל בדמותו ובהתנהגותו מטען של משמעות ומתי הוא סתם מומו, אדם אחד ממיליונים שהתנהגותו

מקריית ויחס הסובב אליו מקרי. אם מצליח הקורא למצוא קו הגיוני כלשהו בתהליך "התפתחותו" של מומו הריהו נמצא תועה ללא מצא ברצותו להבין את פשר הופעתם של הגיבורים הנלווים אליו והנתקלים בו. לו היה בנו שמץ של רישעות היינו יכולים לסמן השפעות ברורות עד כדי אי־נוחות של יצירות־מופת בנות־זמננו, השפעות שעל־הרוב לא עוכלו עד־תום, ומאחר שמקורות השפעה אלה שונים הם זה מזה הרי אין לתמוה על בליל הסגנונות והמשמעויות. אלא שהתחקות אחר מקורות אלה לא תסייע בהערכת הספר, שכן חרף הליקויים הרבים, וסטיות ותמיהות הרבה, יש בספר זה משום בשורה כלשהי.

אורפז, שאינו בן גילם של "הצעירים הזוֹעִים", ושעל־פי חינוכו ונסיגו אינו יכול להימנות על הבעוטים בכל, מתקומם, מצד אחד, על תופעות מושרשות בחברתנו — ומצד שני הוא מנופף לנגד עינינו (ממש כראשו הפרות של התרנגול, או כעיניו של החמור סטשק בהזיותיו של מומו) בעובדת קיומם של אנשים שונים תכלית־שינוי מאלה שקנו להם שביתה בספרות הישראלית ובעולם־המושגים של ה"משכיל" הישראלי. אורפז מנסה להתמודד עם העולם האחר הזה, המִּעוֹן בנוף שהוא ספק־מדברי ספק עירוני־מזרחי, ולחשוף את מהות אי־השקט שבו ואת המניע להתנהגותו. במקביל לכך הוא משיע עלינו שפע של רמזי בקורת וזכרי סאטירה על המעוות המקיף אותנו.

מומו הוא גידול־פרא, בנה של מישיה שזוהתה אינה מוגדרת: ספק זונה, ספק אשה רגילה; וזכרון אביו מטושטש בו; מכל אלה שהטביעו חותמם בהתפתחותו נותר האב־החורג, הפורץ הנרקומן, ובני שכונת־השוק, חלפאים מוזיהמים ומזרחיים מאד. כמוהו כגיבורתה של רחל איתן התגלגל אף הוא במסודות שונים, אף פקד את תנועת־הנוער (בקרתו על צביעותה ודאי תהנה את כל הנתקלים עד היום בצדקנות של "צאצאיה"). מרגע שעמד על דעתו החל לברוח מן הגורל של ילדות־ללא־בית ומכ־פיית מושגיהם המגבילים של מוסדות־צדקה.

הוא מחפש לו אחיזה, אך אי־השקט שבי, מרירותו, מושגיו (שהם פרי נסיון בלתי־רגיל), מונעים כל אפשרות של היאחזות. מלחמת־סיני משמשת כביכול נקודת־מפנה בחייו, ומובילתו אל עולם שפולו בריחה; בית־החולים וחוליו, גורלו של מי שאחרים מטפלים בו, המגע עם בריות שלעולם לא היה פוגש בהן בדרך הטבע, משמשים רקע ליצירת אווירה של הימלטות. מציאות העבר פורצת אל הווה האשליות, הנסיון להינתק מן העבר מופרע על־ידי נציגי העבר וזכרונותיו, המביאים אותו לידי התפרצות לתוך מצודתם של אלה המקובלים כבעלי האוטוריטה בחברה. עליבותם וצב־עותם מעוררות בו זעם ורצון להינקם על הגורל שנפל בחלקו. הגורל מהתל בו ובמי שרצה לפגוע לא פגע, ונמצא מי שמשחררו מכל עונש עד ששוב הוא עומד לבדו מול עולם זר ועיון. התגלותם של ידידים רבים המתבבים אותו אינה מסייעת לו להיקלט בעולם, החברה על הידיה מצטיירת לו כעולם־רפאים סודריו נקבעים על־ידי שטן מתעתע (מקור שמו של הספר בדברי השטן באיוב), ולא נותר לו אלא לצעוד לקראת המוות המשחרר.

אין ספק שלאחר שפרק אורפו מטען כבד זה של רשמים והערכות, ולאחר שיעכל את ההשפעות הרבות שרישומן ניכר כל־כך ביצירתו, ישמש החומר שממנו נבנה "עור בעד עור" יצירות מלוטשות יותר, בעלות משמעות בהירה יותר, ומיידוע אם לא מתגלה בהן ראייה חדשה ורעננה של מציאותנו.

א. ז.

בורות הנמים

שלושת הסיפורים בספר זה מספרים על אנשים שעולמם חרב עליהם. סובבים האנשים בשולי החיים, נאחזים במשהו, ומשהו זה נשמת מידיהם ללא תקנה.

• יצחק אורפז: עור בעד עור; הוצאת מסדה, 1962; 252 עמ'.

גיבורו של "בורות הנמים", הסיפור הראשון והארוך בשלשתם, הוא ג'ונה וינג'י, מלח אמריקאי בן ארבעים־ואחת, נשוי ואב לשלושה ילדים, שאחד מהם, המזמר, חביב על אביו במיוחד. בהגיע אנייתו לחיפה עולה ג'ונה בערב ראש־השנה היהודי לירושלים לבלות בה את חופשתו (לא מטעמי דת), מחפש מסבאה, מוצאה במוצאי החג, נקלע לחברת שתיינים ירושלמיים, אנשי חברה גבוהה־כביכול, ומכיר צעירה מבנות הישוב הישן, מלכה ברונפמן, פקידה משרכת דרכיה, שנמאסה על מאהביה. ג'ונה מתאהב במלכה, נוטש את אנייתו למענה, מבזבז עליה את כל כספו, וכך מעלה את ערכה וחינה מחדש. כשאול כספו הוא משתפר למחייתו במלצרות במסבאות מפוקפקות. מלכה, אף שאהבתה אליו אינה פגה, זונחתי לאחר שמאהבה האחרון מחזירה אליו לשאתה לו לאשה. ג'ונה אינו שב לים, הולך מדחי אל דחי, מתפרנס מעיסוקים לעת־מצוא, מבלה רוב זמנו בשיטוט בסמטות ירושלים, בשתייה ובהתחברות עם יצאנית זקנה ובלה. במקביל לפרשה זו מסופר על ביתה המסור רתי של מלכה ועל אביה מוכר־הדגים, המבקש למנוע את נישואי בתו ל"גוי". הסיפור שזור תיאורים של ירושלים "הישנה" כלאימת שזוכרים בורות־מים של העיר מעוררים הם בדמויות למיניהן אסוציאציה ציה עם הים וכמיהה אליו, ואילו הים מעורר אסוציאציה עם ירושלים וכמיהה אליה. יש בכך, כפי הנראה, גם משום סמל למשיכה שבין ג'ונה, שבא מעבר־לים, לבין מלכה, בת העיר היבשתית. מסתכל מן הצד מספר סיפור זה בגוף ראשון. המסתכל הוא יורד שלמי שהיה ימאי ואחרי־כן חזר לעירו, ללמוד באוניברסיטה ולהיעשות פקיד.

אף שלכאורה אין המספר גיבורו של הסיפור, ניכר שהווייתו והנפשיות של הדמויות העיקריות והלך־רוחן שלו הם. משום כך אין דמויות אלו מתגבשות כדי היווי חינוש את עצמו. לא זו בלבד: האסוציאציות ורשי־הלב פרטיים הם מאד, ולא רק שאינם הופכים נחלתם של גבורי הסיפור אלא שאף בלב הקורא אינם מעלים הד של ממש. כדוגמה ישמש המוטיב העיקרי —

המספר, המופיע בספר כדמות צדדית כביכול ואין אנו יודעים דבר על ענייניו מחוץ למסופר, מתהלך שחוח ונדכא, ופעמיים נמאס עליו: "ליאות תקפה אותי, ליאות. נמאס לי, נמאס" (ע' 28). ושוב: "לפתע נמאסו עלי בורות המים במחשכים..." (ע' 44). שואלים אנו: על מה ולמה? קשה להאמין שצער הוולת החשיך את עולמו בעדו.

גם המשל הישר נמצא לוקה. וכי הגיוני הוא, למשל, שהמספר, בהיותו בירושלים, יודע לתאר פרטי־פרטים של אניה בווהמתה כפי שראה אותה ג'ונה בהימצאו עליה בחיפה, ידע שג'ונה, בחיפה, בלבשו "נקיים של אניה", "נראה... צעיר יותר מאשר בחליפה כהה" (ע' 30). וראשו שקע עד שנדרס ונסטרו העקשני נפל על חוור.

בסיפור השני, "החלון", מסופר על אדם בשם קירשנבוים, אשר בלמדו באוניברסיטת סניטה בירושלים נודע לו שמשפחתו נספתה בשואה. הוא נוטש את לימודיו והי חיי בדידות ודלות עד שמזדמנת לו צעירה נוטה למות. הוא מתאהב בה, נושא אותה לו לאשה, מסתדר בעבודה ומוצא אושר בחייו. האשה מתה בחליה כעבור חצי שנה בעודה הרה. קירשנבוים חוזר לבדידותו, אלא שיצרו מציקו והוא נתקף תאוה אל עלמה המתגוררת בבית שחלונו פונה אל מול חלון ביתו. הוא רואה אותה כמעט תמיד כצללית בעד הווילון התלוי על חלונה, אם בצוות עם גבר אחר ואם ביחידות. מתברר לו שמחזרה הראשון עזבה ובא אחר במקומו, ואף הוא ארעי בחייה. לילה אחד, בשובה שתויה ממסיבה, נוטלה קירשנבוים לביתו ומתוחד עמה. בבוקר היא עוזבת לצמיתות, וקירשנבוים, שאינו יכול לעמוד בעיניו תשוקתו, עוקר למקום אחר.

עד למותה של האשה טוב הסיפור. כתוב הוא בענוה ומתוך השתתפות בגורל הנפשות. וממילא הקורא מזדהה עם המתרחש. עיצוב דמותה של האשה, על אף המעט המסופר עליה, נוגע עד הלב, המלנכוליה הנסוכה על כל הפרשה, מתחילתה ועד סופה, כנה ומובנת. אוירתה של ירושלים משתלבת יפה במתרחש, ואף מבנה יש כאן. אולם

בורות־המים הירושלמיים, המעוררים, למר־בהתמהמה, אסוציאציה עם ים. הוא הדין בדימויים כגון: "כמו שיבשה נפרדת מא־ניה... בלי יכולת לרוץ אחרי האניה" (ע' 30), או "האניה עמדה לי על הראש כמו קבר" (ע' 31). אפשר היה, אולי, להשלים עם מצב־עניינים זה לו לפחות חשנו כנות בהגיגתו של המחבר, אך מתקבל רושם שהוא ליבה בקרבו, באורח מלאכותי, ריגשת יאוש זו האופפת את הכתוב, ריגשה רוויה אלכוהול, מין והוללות. דומים הדברים, לע־תים, להשתלהבותו של תלמיד־גימנסיה לשמע דברים שבניבול־פה או למראה מעשים אסורים בעד חור־המגע.

אין בסיפור הגיון פנימי, ואף הגיון ענייני פשוט אין בו. הצירוף המשונה של ימאי מידרדר במדרון העוזבה — עם ירושלים, שדווקא בה מוצא הוא קרקע פורה לאורח־חיים מופקר זה, מניח מקום למחשבה שהמחבר, המכיר כנראה יפה את ירושלים ומיטיב לתאר את סמטותיה ושכונותיה, על אוירתן המיוחדת, ביקש הזדמנות להפגין בקיאות זו וכפה על הפרשה שתרחש בעיר־הקודש. ואכן, תיאורים אלה של בני הישוב הישן המשובצים בהם, הם מיטב הסיפור. אף־על־פי שהדגשת "ניהוחים" מסוימים חוזר והדגש אין בה להוסיף מאומה לשלמות התמונה. על כך יעיד, למשל, הקטע הבא: "לא עץ שם, ורק פה־ושם עציצי נענה. מנתה ורגניום מעבר לשמשות סגורות של חורף, מוגנות בסורגי־ברזל עבים כבבית־כלא, וריח מובהק של אבן ואבק ושל שתן תלוי באוויר הקמרונים הטחובים... נדדנו בסמטאות... והלונות גדולים ולועי מרתפים נפתחים עליהן, מדיפים ריח עוני; זיעה וכלי־שינה ובתי־שימוש ערביים ופלפל ושמן מטונג עד חריכה; רוח פראית מצפון־מערב נושבת פתאים על הריחות ומגרתם רגע, אבל הם הזורים ועולים ביתר שאת; ולפתע כמו מיבב גם ריח שתן תינוקות, הנושמים שלושה־ארבעה במיטה אחת בתוך המרתפים" (עמ' 9—58).

* יוסף בר־יוסף: בורות המים; הוצאת "אלף", 1962; 96 עמ'.

העת כנר נגרת

אין זה רומן; ואלריה שטארק אינה מנסה כלל לתאר את גיבוריה בהתפתחותם. אין היא מנסה גם לרקום את מערכת יחסיהם עם סביבתם המשתנית. אין זו אוטוביוגרפיה; מדת הניכור של הכותבת כלפי המסופר היא הנותנת, שהרי לא ייתכן שפך יתכחש המספר לעצמו. שלא כאחד ק. צטניק, הצולל לתוך זכרונותיו ודולה נתחי אימים ומעלה אותם מתוך שיכרון על הנייר, ושלא כא. אפלפלד המאזין לרחשושי המיתם של ניצולים ומנסה ללמוד מהם על התהום ממנה יצאו, נהגת ואלריה שטארק ליטול במלקחיה קטעי הווית"אדם, רגעי עליה ונפילה, ולפרשם כשהם מנותחים היטב באיומלו של רופא. דומה שגם לולא ידענו ששטארק רופאה היא היינו משערים זאת. האיבחון הענייני של תופעות ומצבים שאליהם הגיבורים נקלעים מזכירים לנו במשהו את ז'. דיאמל. אולם בעוד שדיאמל עוקב אחר התרקמותה של התופעה, התפתחותה וסיימה, כשהוא נהנה מחריפותה ודקוּתה של מלאכת האיבחון, הרי ו. שטארק כאילו בעל־כרח היא נזקקת לכלים הקרים של איש־המדיצינה, שהרי לדעתה אין דרך אחרת להתמודד עם גילויי התנהגותם, תגרי־בוֹתיהם ותהפוכות־גורלם של הפרטים והק־בוצות המשמשים "חומר־גלם" ליצירתה זו. הספר מחולק לארבע פרשיות. החלוקה לפרשיות אינה משמעותית, החלוקה לפרקים הנה משמעותית יותר. כל פרק מורכב אפ"י זודה אחת. חלק מן האפיוֹדוֹת עיצובן מרוכז ומשמעותי, מיעוטן מיותר כמעט. הקשר בין האפיוֹדוֹת הוא כרונולוגי. ו. שטארק מוותרת מראש על הנסיון להתחקות אחר הגיונם הפנימי של הקשרים. המציאות של שנות ה־30 ושנות ה־40 אינה נתפסת כמציאות שניתן להתחקות אחר הגיונה. הסיפור מובא כאילו נכתב בעיקרו בידי הגיבורה, ההולכת וכלה במחלה הסוכרת־מרפא, גיבורה שאינה מבררת לעצמה את טעם כתיבתה. כתיבתה היא מקוטעת, כמעט אין קשר בין הכותבת לבין המציאות הדראמטית בה היא שרויה (זמן הכתיבה — שנות סיום המאבק עם הבריטים). מסגרת זו הופכת במשהו את דרך

משמחאלמן קירשנבוים מתקלקלת השורה. גם פה, כבסיפור הקודם, אין אנו יכולים להימנע מלחשוב שהמחבר לא דאג להיכנס לנפשו של גיבורו אלא השאיל לו חוויות לא־לו. דמיונו המשתולל של קירשנבוים בכל הנוגע לענייני מין חורג מן המשותף לבריות בדרך־כלל, והלא אין אדם זה יוצא־דופן. קשה ליחס לו מיני הזיות פרועות כמסופר. לקראת הסיום מתישירים ההדורים ושוב לפנינו תמונה כנה של העלמה, המת־פכחת משיכורתה. ללא הסברים מיותרים חשים אנו היטב בייאוושה ושאר־נפששה כפי שהם מרומזים.

שני סיפורים אלה אינם מעוררים אהדה לגיבוריהם. הראשון בשלמותו והשני בחלקו, משום שכתובים הם מתוך ראייה סובייקטיבית־פרטית ו"משונה". כמעט אין בהם דבר שיביא את הקורא בסוד המתרחש מבחינה נפשית ואסוציאטיבית. דבר אחר הוא הסיפור השלישי, "השולחן". עניינו — יהודי זקן, דל ואביון, המתגורר במרתף ששימש מחסן פחמים. פליט־השואה הוא 'שרול', שפל משפחה אבדה. בימיו הטובים היה נגר אומן. בירושלים הוא נתפס בשברונו לשיכ־רות מכלה, ואף שמדבר הוא על יכלתו הרבה במקצועו ומתפאר כי לו רק ניתן לו הדבר היה מוכיח את כוחו, אינו מסוגל להשתחרר מן השתייה האוסרת את ידיו. המספר מזמין אצלו, כדי להיטיב עמו, שולחן, קונה עץ־גלם לביצוע המלאכה, ומשלם מקדמות על חשבון הרהיט המוגמר. המקדמות מתבזבזות על משקה, ובהזיות השיכרות שלו מבטיח 'שרול' הרים וגבעות בדבר מלאכת־המחשבת שיוציא מתחת ידו. לבסוף הוא מת הלום־יין.

סיפור זה משובח הוא בעלילתו ובנימה האנושית השורה בו. 'שרול' אדם חי הוא וסבלו סבל של ממש המעורר חמלת־אמת, אם גם לא חסר הבוסר בסיפור, בעיקר בשיחות.

נראה שפירונו של הסופר מיטיב לבוא לכלל ביטוי בדרך הכתיבה האובייקטיבית, כפי שמרמו הסיפור האחרון, המגלה סימני יכולת אמיתית.

ש. ל.

כתיבתה ל"מהימנת" יותר. יתר על כן, נראה שהמספרת רוצה להדגיש באמצעותה שבעוד הנעשה בארץ־ישראל של אותן שנים הגיוני הוא, למרות מורא־תו (ראה הניתוח ההגיוני של בעית הסרג'נטים הבריטים המוחזקים כבני־ערובה), הרי אין כל דרך לברר את אשר היה בגיא־השמדתם של היהודים. עקב תנאים ומסיבות שאין זה המקום לבררם עיצבה הספרות העברית החדשה דמות מעוותת למדי של היהדות האירופית. המנסה ללמוד על יהדות אירופה של המאות הי"ט והכ" נדמה לו שיהדות זו מתמצית בקלסטרן של היהודי מ"תחום המושב". לאחרונה מנסה נעמי פרנקל להתמודד עם הוויתתה של יהדות גרמניה ערב חורבנה, וא. אפלפלד העלה דמויות יהודיות שמקורן מחצבתן הוא בוקובינה. ו. שטארק מעלה את הוויתת מחזות־השוליים של ממלכת אוסטרו־הונגריה לאחר התפוררותה. בעיות הלאומים (הונגרים, סלובקים), שקיעת הפי"אודליוס ההונגרי, דפוסי חברה ותרבות בפרובינציה גאה מצוריים בקוים ברורים; פראג של שלחי שנות ה־30, המנסה לשמור על ההילה שעטרו לה ברוד, ולטש, צוייג ואחרים, מתוארת כנברת מתבלה; אנשי "משמר־הליניקה" ופאשיסטים הונגרים, איכ"רים, פועלים ואנשי אינטליגנציה מתוארים כשהם נתונים במערבל של שנות ה־40 באזורי־גבול ובמחנות־השמדה. התיאורים הם דראמטיים־כבדים, ובפרקיו האחרונים של הספר מצויות תמונות שכמו לוקחו מן ה"תופת".

2 מחזות על אהבה

על העטיפה קראנו "שני מחזות", ובפנים אף מצאנו שתי כותרות־משנה: "גולת הבדולח" ו"המשחק האחרון". מן העטיפה ניבטים אלינו שני זוגות עיניים שהתבונה והיגון משחקים בהן חליפות, ומתוך הדפים מזרקרים רישומים רבי־רושם של רות צרפתי.

* ואלריה שטארק: והעת כנר נגרעת; "עם הספר", 1962; 251 עמ'.

זה בשורה חדשה, אף רצו לראות בו ראשית עלייתו של הגיבור היהודי בספרות האמריקאית.

ייחודו של ספר זה מזדקר מיד עם ראשיה הקריאה בו. הספרות האמריקאית יודעת גיבורים לא מעט שמבחינה סוציולוגית ניתן לשייכם לשולי החברה. הוויתן של שכבות שוליים שימשה לסופרים רבים חומר לעיצוב הפסיכולוגיה והסוציולוגיה של האדם המת-נוון. גיבורים אלה נמנו על-הרוב על תושבי הדרום ועל אנשי האזורים החקלאיים. יתר על כן, נראה כי במידה ששכבות-השוליים עינינו את הסופרים הרי נזקקו להן לצורך חשיפת האפלים שביצרי האדם והצבעה על "עדריהו".

הרקע לעלילתו של "העוזר" הוא רובע דהוי של ניו-יורק. גיבוריו נמנים על נידחי החברה, אין בדמותם ובמושגיהם שום דבר משותף עם שאר בני-האדם שלמסגרתם הם שייכים כביכול. התנהגותו של פראנק אלפיין, בן למשפחת מהגרים מאיטליה, והתנהגות בני משפחת בובר, המהגר היהודי מרוסיה, אינה מונעת על-ידי דפוסים מוסד-כמים והשקפות-עולם מסורתיות שניתן לקשרם למוצאם היהודי או האיטלקי. כל קשריו של פראנק אלפיין אל עברו האי-טלקי-הקתולי מתמצים בזכרון סיפור המיוחס לפרנציסקוס מאסיוזי. ייחודו של מוריס בובר כיהודי מתמצה בחששותיו מפני מגע עם כל שאינו נמנה על הכלל היהודי; הוא אינו שומר-מצוות (עובד בשבת וטועם כפעם בפעם קדל-חזיר), אף אינו משתייך בחייו למסגרת יהודית כלשהי.

לגבי פראנק אלפיין הצעיר ומוריס בובר הזקן, החברה האנושית היא מין מבין שפל המתחיל לתעות בו נגזרים עליו נדודים שאין להם תכלית. אולם בעוד שלמוריס בובר היתה נקודת-מוצא, עיירה יהודית במזרח-אירופה שגם בפירפרי גסיסתה שמרה עדיין על אי-אלה דפוסים ומוסכמות משלה, והוא נולד וגודל במה שהיה דומה לבית, הנה פראנק אלפיין מיום שהיה ברי-הכרה נדד מלא-בית אחד (בתי-יתומים) אל לא-בית אחר (משפחות מאמצים). מוריס בובר מרגע שהגיע לארה"ב ניסה לתקוע יתד

באולמך הסגור והאפולוי שמיד עם היכנסך לתוכו אתה נתקף דיכאון ואזלת-יד, ומועקה לא מוצא... (ע' 37). האלמנטים ה"סור" ריאליסטיים וה"סמליים" (הופעתה של לילך ההווה, חיק הצלוליד — "גולת הבדולח"); מתרוקנים חיש-מהר ממשמעותם הלא-ריאלי לית כביכול והופכים מגוחכים. דברים אחרים דים היוצאים מפי הגיבורה יכלו לשמש מוטיבים לשירים ליריים נשיים, אי-אלה רמזי-מעשה יכלו אולי לשמש שלד לסיפור אפיוזי קצר, אולם צורת המחזה שנכתבה על אותו מלל חסר-פעולה וחסר-התפתחות היא כפויה ויומרינית.

אסוציאציות בלתי-נימיות מעורר המחזה השני, המוקדש לזכרה של דמות ידועה, שאישיותה המורכבת וסופה הטראגי עוררו בשעתו הד בחוגי מעריציה ומכריה הרבים. אידה צורית לא די שהקדישה את המחזה לזכרה אלא אף תיארה את דמותה כפי שהיתה. אכן, גם לולא ידענו מהי האפיוזיה ששימשה רקע ל"משחק. אחרון" היינו תמהים על רוב המלים הסרות-המשמעות, על האליגוריות שב"סמלים" השקופים בפשט-טנותם, על ההתמודדות השטחית עם הפרוב-למטיקה של הגיבורה, ועל העיצוב הנדוש של הגיבורים שמסביבה.

א. ז.

העוזר

הופעת ה"עוזר" בארה"ב עוררה הדים רבים. בבתי-אחוז הופנתה תשומת-לבו של קהל הקוראים אל דמותו התמהונית קמעה של המספר היהודי הצעיר, ברנרד מלמוד. מצויים בו בספר זה הרבה מן היסודות המגרים את המבקר לחטט ולחפש אחר משמעויות גלויות ונסתרות. ואמנם, הבקורת הספרותית האמריקאית עטה על הספר ורבים חילוקי-הדעות על משמעותו. העובדה שאחדים מגיבורי הספר הם יהודים גרמה שחוגי האינטלקטואלים היהודים החלו לחפש בספר

• אידה צורית: שני מחזות על אהבה; הוצאת "עקד", 1962; 88 עמ'.

מרגע שהחל פראנק לחיות את צרכי גופו ונפשו, החל להימשך אל הלן בתו של מוריס. בו בזמן שמוריס, אביה, חש עצמו קשור לאותם שרידי הוויה רוחנית שאספו את ביתו שבמזרח-אירופה, הרי ביתה של הלן אינו אלא בית במשמעות של ארבעה כתלים שביניהם היא חיה עם מי שהגורל יעדם להיות הוריה הפיזיים. כמוה כפראנק אלפיין אין היא יודעת לבור לה דרך, לא מובן לה מה נדרש ממנה לעשות על-מנת שתחוש עצמה אדם הבא על סיפוקו ועל אָשרו. כמוה כפראנק אין היא מוכנה לטשטש את זהותה. אך בעוד שהחנות משמשת לפראנק גירוי לחיזיונותו, הרי הלן אינה מצליחה להיאחז בשום דבר. היא בודה לה מין תשוקה להשכלה גבוהה ולחיי רווחה, אך קשרה הפיזי לביתה, ופחדה לצאת ממנו, מונעים אותה מלהגיע לשום מקום. הלן הקוראת את דוסטויבסקי, הלן הנאָה, דבוקה אל ביתה, הסוגר עליה, ואינה מסוגלת להבין את עצמה ואת זולתה. פראנק, שאינו זקוק ליניקה ממקורות שמחוצה לו, חש את הלן, את גופה ואת נשמתה ומנסה לסייע לה. כמו שפראנק ומוריס כמו הגיעו לידי אחוה והבנה, אף פראנק והלן כמעט הגיעו לידי כך, כביכול מצאו כאן ברובע העלוב והדהוי את תקנתם, כאילו דווקא כאן גילה כל אחד מהם מעין נסתר המחדשו ומרעננו. אלא שפראנק מתנגש עם מוריס, ופוגע בהלן. סוף־דבר: עד שמוריס אינו נפטר מן העולם, ועד שהלן אינה מכירה בכך שאת חייה היא חייבת לפראנק המחזיק בחנות ומפרנסה, ההורס את בריאותו על-מנת להסב לה אושר, הופך פראנק אלפיין תעתיק של מוריס בובר, אף מל הוא את בשרו. סגנונו של מלמוד הוא ענייני ורבגוני כאחד. אווירת הרובע מתוארת להפליא. חנותו העלובה של בובר מעוצבת כאילו היא תפאורה שעל אף אכזריותה הדחויים וחסרי־המשמעות מתעצבים על רקעה גורלות אדם. תפאורת ההתרחשות דומה שהיא מזכירה, משום מה, את בקט. המתרגם א. יבין הצליח להעתיק את סגנונו של מלמוד, על רבגנותו.

באיוה מקום, ולו יהי מיבנהו רעוע, ואילו פראנק אלפיין אינו חדל מנדוד. וכשם שעגינתו של בובר בחנותו היא עגינה מקרית וחסרת־פשר, כך גם נדודיו של פראנק אלפיין הם נדודי תועה ללא־תכלית וללא כל אפשרות אחיזה. שיגרת חייו של מוריס בובר היא שיגרת יום־עבודה בחנות, ופעילויותיו השונות בתוכה אינן תולדה של צרכי העסק. לעתים מתרץ מוריס עיסוק זה או אחר בצרכי הפרנסה, אך למעשה אין הוא גורע ואף אינו מוסיף על השגור עליו. חנות קטנה זו, ששכחה מכבר את הימים בהם הצליחו בעליה להתפרנס ממנה, משמשת נקודת־אחיזה לפראנק אלפיין והיא לו כאותו זינו בים של תוהו המקיפו. אין לו שום הסבר הגיוני להידבקו בחנות נידחת זו, והוא תר אחר עילות להימצא בה ולהשקיע בה את כל חיזיונותו. דומה שפל יצריו ותשוקתו מופנים לאפיך זה הסובב את חנותו של בובר.

הפגישה בין מוריס לפראנק היא רבת־משמעות לגבי מוריס. משמעותה היא יציאה מן הקפאון וראשית הסוף של תהליך הכליון הפיזי. לגבי פראנק משמעותו היא קפאון בתעיותו הממושכת וחסרת־הפשר וראשית הפניית תשומת־הלב לצרכי גופו ונפשו. פגישה מוזרה וגורלית זו מחייבת את שני הגיבורים לתהות על עולמם ולהזהיר את פשר הזדקקותם זה לזה. לראשונה מנסיבם הם להטביע על התנהגותם את חותם המו־דעות (ההכרה). מאחר שאי־אפשר להסביר על דרך ההגיון את הידבקותם של שני אנשים זה לזה, ואת היאחזות גורלותיהם, הם נאחזים בהסברים דתיים. לצורך הסברו נזקק כל אחד מהם לאותו תרהיכר שמיחד את הדת שאליה הוא שייך. המשמעות המלאה שבעולם האמונה הנוצרי ובעולם האמונה היהודי נעלמת מהם. איש־איש מהם מגיע, בדרכו, ליסוד ההקרבה וליסוד הרחמיב שבתו. יסודות אלה משמשים מעין גשר של הבנה בין שני האנשים הזרים.

* ברנרד מלמוד: העוזר; תרגום: א. יבין; הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1962; 216 עמ'.

הנבחר

"הנבחר" הופיע במקורו בשנת 1951, כשהיה המחבר בן שבעים וחמש. ואכן, ניכרות ביצירה חכמת-זקנים וחדירה מעמיקה. כרקע לסיפור שימשה למחבר האגדה המצויה ב-"Gesta Romanorum"¹ ואף בצורת אפוס בשם "גריגוריוס", שנכתב על-ידי המשורר הגרמני בן המאה ה"ב — הרטמן פון אוואה. מן מספר לנו אגדה זו בדרך של סאטירה מבודחת, תוך הארת הדמויות מפנימיותן ומתן הנמקה פסיכולוגית לפעור לותיהן.

סיפור-המעשה, כבכל אגדה, אינו מסובך. בן ובת היו למושל באחת ממדינות-השפלה בימי הביניים. השנים התאבדו זה בזה ולאחר מות האב הם חיים חיי-אישות. כשאהבתם החוטאת נושאת פרי וסיבילה הרה לאחיה, נגזר על וילגיס לצאת בשליחות של תשובה לכפר על העוונות. בדרכו זו הוא מת. הבן הילוד מושלך לתעלת-לאמאנש, כשהוא נתון בתוך חבית. לאחר שהוא צף ימים מרובים במים הוא נאסף לבית-מנזר באחד האיים. בו הוא נטבל לנצרות ונקרא בשם גריגוריוס. משגדל והיה לנער הוא יוצא לחפש אחר הוריו על-מנת להתירם מעוונם, על כי בחטא חוללוהו. גריגוריוס מגיע לטירה נצור, בה, משחררה מאויבים ונושא לאשה את הנסיכה — היא אמו. עד שנודע להם החטא שהוסיפו על פשעם חלפו שלש שנים. בפרק-זמן זה נולדו להם שתי בנות. גריגוריוס יוצא לבקש תשובה ושבע-עשרה שנה הוא מתענה על שן-סלע, רתוק לשלשלת. בעי-נויים אלה הוא ממרק את עוונותיו עד כדי כך שזכה לחסד-ממרום החסד האלוהי והוקדש כאפיפיור של רומא.

שני ציירים מרכזיים עוברים בספרו של מן: החטא, שמקורו הגאון, והתשובה, המביאה להענקת החסד האלוהי. הגאון — היא גאותם של בני גרימלד, אשר לדעתם אין

* תומאס מאן: הנבחר; עברית: מרדכי אבי-שאל; ספרית פועלים / ספרי מופת, 1962; עמ' 244. בסוף הספר הערות ופירושים מאת המתרגם.

איש שיהלמם יותר משהם הולמים זה לזה, אף שבני אב אחד ואם אחת הם. הם חשים את עצמם נבחרים ומיועדים זה לזה, הן על-פי מוצאם הנעלה הן על-פי גוי מראיהם. גאון זה הוא שמביאה לחטא גילוי-ערויות, לחורבן ארצם ולמותם של תושבים שלווים. מן מדגיש בספרו כי חטאיהם לא נבעו מדחפים רגועים של התלקחות התשוקה כי אם מתוך שיקול-דעת קר ונבון שבני-הזוג תואמים זה את זה. אפילו בשנים הארוכות בהן מתענה גריגוריוס על פסגת-הסלע, כדי לכפר על עוונותיו, מהבהבות בו התקוה ותחושת הבטחון כי אכן נבחר הוא ונעלה על אחרים, ואשר על כן יסלח לו האלוהים וירוממהו על פני זולתו. ואמנם, הסוף הטוב, שעה שגריגוריוס נבחר אפיפיור, מעיד כי אכן צדק בכך.

השאלה הנשאלת כאן היא, כמובן: אדם החש את עצמו נבחר, כלום באמת רשאי הוא לעבור על איסורים שנאסרו בידי אדם? לכאורה משיב על כך המחבר עצמו בסיומו של הספר, שהוא אופטימי למראית-עין.² ה"אני המספר" מזהיר את הקורא לבל יחטא מתוך הרגשה שהוא נבחר, ושתי סיבות לכך: דרך התשובה הרי קשה היא ודורשת סבלנות רבה, ולא כל מי שחש עצמו נבחר הוא באמת נבחר.

"הנבחר" רצוף הומור וסאטירה, המושגים בעזרת כמה וכמה סממנים ספרותיים. ה"אני המספר" הוא הניזיר קלמנס, המספר את הדברים, כביכול, באובייקטיביות ומתוך ניכור, עובדה המאפשרת לקורא לשפוט בעצמו את התנהגות הגיבורים. צורה זו של הרצאת-הדברים מאפשר למחבר להתערב בדיגרסיות שנונות, שאפשר לפרשן לכמה

¹ אוסף סיפורים ואניקדוטות מסוף המאה ה"ג. פירוש השם בלטינית: "פעולות הרומאים".

² עיין גם במאמרו של פרופ' ב. קורצווייל: "הנבחר בקשריו עם סיפורי מן ובמיוחד עם הדוקטור פאוסטוס", בעיקר עמ' 355 בקובץ "מסכת הרומן" מאת הנ"ל (הוצאת שוקן, תשי"ג).

יותר מקוננו, "הנושמת חרות". אבל אפשר שאת הנמשל מבין עתה מעצמו כל הקורא רוסית. עדיין מוצא לו מקום בקובץ-שירה רוסית חדשה פומון של-מה-בכך, המוקדש ל"חיללי יחידות הצבא הסובייטי בגרמניה", פרי עטו של ולאדימיר סולוחוין. הדים לעידן-החלל עולים משירו של ולאדימיר קופטרוב, "בני האדמה":

לופתת המהירות במתח רבי-דריכה
ספינות,
מחשבות
ואברי הנשימה.
עלינו הן לעזו על כוח-המשיכה —
אהבתה של אמה אדמה.

לאזני קורא מערבי ודאי מזורה תהיה אותה תהודה "פונקציונאלית", המדברת על שלי-חותה החברתית של הספרות, ואשר אין כמעט שיר אחד בקובץ שיהיה נקי ממנה. אבל גם בתחום זה חזקה התיאוריה מן ההישג-בפועל. שירה פונקציונאלית, בעלת "שליחות" — אה, פשוט, שירה המגיבה על שאלות-השעה — איננה דבר נדיר בעברית. הדוגמות הטיפוסיות לכך הריהן "הטור הש"ביעי" של אלתרמן, או הפרקים הנודעים ב"ספר הקיטרוג והאמונה" לאצ"ג. לא נפריז כלל אם נאמר, שהישגיה של השירה הרוסית הצעירה, אף בתחום עיקרי זה, אינם עולים על אלה של נפתלי הרץ אימבר — בהשוואה לשירה עברית חדשה.

אם אפשר לדבר על "אביב" בשירה הרוסית בת-זמננו, הרי אביב זה הוא בעצם הזכות לדבר בכלל. הנושאים הנועזים ביותר הם ציוריו של פיקאסו, או ההיתר לקרוא בסיפור ריו של המינגווי, או הזכרתן של בדרניות סטריפטזי; ועדיין נמשך הוויכוח על "פזר" מאליוס", וגם הוא נושא מסוכן ביותר — לגופו של הכותב. כסופראז'יסטית ממש מופיעה יוליה דרונינה, היוצאת חוצץ להגנת זכותה של נערה לנעול נעליים גבהות-עקב, או להשתמש בשפתון:

על פני רחוב גורקי מי ככה חולפת! — /
כשוט המפרש יעלת-הן מפלגת. / תסרוקת

פנים. גיבוריו של מן משוחחים אגב שימוש בניבים מקומיים, מצד אחד, ומצד שני בצרכים הם למלים מופשטות כדי להביע רגשות-אנוש פשוטים. סתירה זו מעוררת את הקורא להתיחס בלעג הן לדבריהם של הגיבורים הן לרגשותיהם.

א. ב.

מחרוזת

הרושם הראשון המתקבל מקריאת מחרוזת-שירים זו אינו גדול. עיון שני מביא לכלל היראהור: כלום חסרים אנו מגמגמים על-גי' לשון ודלי-מחשבה "משלנו" שזה בא להוסיף עליהם מן המתורגם?

אם אביב חדש פוקד עתה את בריית-המועצות ולא רק "הפשרה" של "עידן-הקרח הסטא-ליני" — כפי שמסביר לנו המהדיר, אברהם יסעור, מפי יבנני יבטושנקו — הרי זה ענין להערכות של פרשנים מדיניים, שרק לעתים רחוקות הם באים לכלל דעה אחת.

המקור אינו ידוע לנו, אולם אין סיבה לשער שהוא טוב כלל התרגום, שודאי נעשה ביד אמונה, ובדרך כלה הוא שוטף וצילצולו טבעי למדי. מצד ה"מתח" הלירי אין בה הרבה, בשירת "הדור הרביעי", כפי שמכונה השירה הצעירה ברוסיה של ימינו. לא צורות חדשות, לא תכנים מרטטים בדקותם, לא עצמת ביטוי המעידה על "תור-זהב" חדש.

בלה אחמדולינה, החותמת את הספר, מיוצגת כאן בשיר שנושא דו-קרב. היא, כמוכן, מתיצבת ל"צד" פושקין ולרמונטוב, כיריבתם של דנטס ומרטינוב. אבל העיצוב הוא יל-דוטי; ממש בוסר. מעניינים יותר תיאורים של יבטושנקו, רשמי ביקורו בצרפת ("אבני מרצפת של פריז" ו"מרק הבצלים"), שיש בהם לפחות מרעננות התרשמותו של תייר. מעין וריאציה על נושא "אינטרנציונלי" אפשר לראות בשירו של ויקטור גונצ'ארוב, המוקדש לבנו של לוממבה; פחות או יותר לפי הקו הרשמי — אולם עם יחס כמעט "אישי", המתריס נגד עינויים של אסיר פוליטי; נושא שמשל קונקרטי לכיוצא בו היה המחבר יכול למצוא בשטח קרוב הרבה

אבני בדק

תופעה מוררה היא בבקורת הספרות העברית שחוקרים שלכל הדעות יש להם מה לומר על זרמים והתפתחויות בספרות החדשה מפזרים דבריהם בהרצאות שבע"פ ובפירוור מאמרים ובמסות לעת-מצוא על-פני במות שונות, והרצה להתחקות אחר השקפותיהם חייב לפשפש בכתבי-עת, בסטנסילים ובחוב-רות, או באסופות-מאמרים שרק קשר מקרי בין פרקיהן השונים לבין עצמם. כך אירע לשלושת בעלי הקתדרות בספרות חדשה, פרופ' ב. קורצווייל, ש. הלצין וד. סדן. ממילא לא נותר לו לעוסק בספרות ולקורא המשכיל אלא לברך על כל קובץ מסות ומאמרים המופיע, גם אם אין בו כדי למלא את הצרכים.

קובץ המאמרים של ד. סדן ממלא כמעט אחר דרישות המחקר הספרותי, אולם העידית שבו (כמסת-המבוא) מעורר תמיהה מה טעם לא עמד לו העורך שבו להשמיט את הויבורית.

דמותו של ד. סדן היא דמות מופלאה של אוטודידאקט. האינטואיציה המדהימה שלו, זכרוננו הפיניומנלי וסקרנותו הרבה, הביאוהו לידי כך שיעסוק בכל תחומי המחקר הספרותי (הגנטי, הסגנוני, ההיסטורי ועוד), כשהוא מקדיש תשומת-לב רבה לפרט הטפל, כביכול, ולכולל בעל-המשמעות. לאחר קבצי מאמריו העוסקים בענייני פולקלור, לשון, זכרונות ועיונים ביצירות סופרים עבריים ואידיים, כינס ב"אבני בדק" את מסותיו, רשימותיו ונאומיו שעניינם זרמים בספרות, בעיות תרגום, היחס בין הספרות העברית לספרות היהודית בלועזית ובנושאים קרוי-בים.

המסות והרשימות מצטיינות בסגנון המדויק והחריף, ובגילוי ידיעה והתמצאות פינור מגליות בתחומים הנדונים. אלא שהואיל וסדן מעצם היותו הוא איש-הבעל-פה ורשיר מת-סוף-השבוע, לא השכיל לרכז את עיקרי רעיונותיו שפיזר משך עשרים שנה, וכך אירע שתחת קובץ שיטתי, הנותן ביטוי להשקפה אחידה, לא נתן סדן אלא זכרי שיטות בקורת ורמזי עמדות בכלל הנושאים

— כדין לה. / וסודר — כדין לה. / וגון השפתון — הלילך העדין לה. / פועלת הולכת ולא כובת-חסד, / נולדה זו הבת בימי המלחמה, / חוזרה מסדנה (חזותה — אל תראה) / נתון לא ניתן כי צבועים יעלבוה! / לוא חוד העקב לה, / ארנק — "האופנה" / לוא גם לא תגע עד ברכיים שמלה — נו, מה כאן גרוע?

כל אלו בעיות פנימיות של ברית-המועצות, שהשירה הצעירה אינה מוסיפה הרבה להבי-נתן; אבל אולי עצם העלאתן יש בה משום העזה, וסובלנותה של הצנורה כלפי "עזות" זו באמת יש בה מן החידוש. בייחוד מעניין בתחום זה שירו של יבטושנק "באבי יאר", המתריס בתוקף נגד האנטישמיות. אבל על נושא זה כבר נשפך מבול של דיו, ואין טעם להוסיף ולדוש בו כאן.

ראויה לציון העובדה שלמרות כל מדבר התמיטקה הפונקציונאלית עולים פה-ושם גם צלילים של ליריקה אמיתית. כאלה הם, למשל, חרוזי ה"רקויאם" של רוברט רנו-דסטבנסקי, שהמתרגם — אריה אהרוני — מביא ממנו שמונה קטעים.

השלם ביותר בנושא ובבנין הוא, כמדומה, שירו של קונסטנטין וישנקין, "ענבת שיי-חיים", המסתיים בהירהורים על חשבון-הנפש לעתיד-לבוא:

בין דברים שאירעו,

ייתכן שאני אזכר אז אקרוץ מירק-עשבים ואדחק אחרים למחשך ולקרן-זווית. הן אפשר כי בזכור לבבך שחור-ברקי שראית,

טרם מיט אחרון ואפל יצווה לא להיות, לא על זאת תהא מצר כי אי-שמה אימה לא עשית,

כי על זאת

שאותי לא קטפת היום.

מ. ג.

* מחרות מן השירה הרוסית הצעירה: מרוסית: אריה אהרוני; בשולי המחרות: אברהם יסעור; ספרית פועלים/שירה, 1962, 115 עמ'.

העברית ידעה "גשירה" רבה של יוצרים רבים שעברו ללשונות אחרות, ושל יוצרים שזנחו לגמרי את המסגרת החברתית-התרבותית היהודית וניסו להשתלב במסגרות התרבותיות של ארצות-מגוריהם. דרכו זו של סדן מוליכתו להערכה מחודשת של הספרות היהודית הכתובה אידיש, לאדינו וערבית ולקביעת עמדות אידיאיות בלתי-מקובלות לגמרי בכל הקשור ליחס אל ספרות יות אלו.

כאמור, סדן הוא חוקר חשוב. ראייתו הע"שירה וידענותו הרבה יכלו לסייע הרבה לקידומו של מחקר הספרות בישראל, אף כי קשה להניח שעמדותיו האידיאיות תתקבלנה. אלא שעד כה לא ערך סדן את השקפותיו כדי שיטה אחת סדורה, ותחת זאת צירף לספרו העיוני פרפראות שנונות כגון זו על הצנזורה, ורשימות-אקראי מיותרות כגון זו על האנתולוגיה "את אשר בחרתי".

שבהם היתה הבקורת הספרותית הישראלית צריכה לעסוק.

לא נותר לקראת אלא לדקדק בקריאה ולשער מה היתה עמדתו של סדן כלפי תופעה זו או אחרת אילו פיתח האיש והרחיב את השקפתו בנושא. דוגמה מובהקת לכך הוא הפרק "אל השיתין" במסות-המבוא, בו מנתן סדן את התיאוריות השונות על-אודות אי-שיותו היוצרת של ביאליק ועל-אודות סולם החשיבות של יצירותיו השונות. לצורך זה הוא נעזר בכל האמצעים העומדים לרשות החוקר המודרני — הפסיכולוגיה, הפילוסופיה של הלשון, החקר הגנטי ועוד — אלא שתחת שיבוא ויפתח את בקרתו, יציג את עמדתו בהרחבה וינקוט עמדה ברורה כלפי יצירות בודדות וכלפי תופעות משורות ומפרידות ביצירות ביאליק ובני-דורו, מסתפק הוא בהברקה או בקטע מפופח — וסותם. וכך קורה שמעריצים של אוארבך ולק וקאר אינו מעו, או אינו מסוגל, ללכת אחריהם עד הסוף במסקנותיהם בחקר הספרות, וזאת על אף שאין לנו ספק שפריגוע הוא היחיד המסוגל לעשות זאת.

בין אם נסכים עם סדן ובין אם לא, ברי הוא שתפיסתו המתנגדת לשרירותיות בקביעת ראשיתה ומקורותיה של הספרות העברית החדשה, וההתעלמות ממכלול הגורמים הפנימיים והחיצוניים שהשפיע על עיצובה, שקולה היא יותר מגישותיהם של קלויזנר, לחובר ותלמידיהם, שהרי לא תיתכן בקורת ספרותית הגוורת על עצמה, מטעם אידיאולוגי זה או אחר, להתעלם מקיומן של תופעות חברתיות ותרבותיות. התמודדות עם מכלול התופעות הללו יכולה להביא את החוקר להערכות אידיאיות שונות. סדן מנסה לבחון את השפעת הרומים הרחוגים ביהדות האירופית של המאה הי"ח, ואת השפעתן של תופעות תרבותיות בתחום הספרות האירופית של או, על ההתפתחות השונות בספרות העברית החילונית. יתר על כן, סדן הוא החוקר היחיד שאינו מתעלם מן העובדה שהספרות

ספרים חדשים! יהודים באמנות החדשה

מאת
ל. קניג

תרגם: י.ד. אברמסקי

מונוגרפיות על טובי הציירים והפסלים היהודיים של המאה ה-19 וה-20: אנטר קולסקי, ליברמן, סוטיץ, מודיליאני, גוטליב, פיסרו, י. אדלר ואחרים.

הספר מלווה תמונות. המחיר 4.50 ל"י.

ל. א. סנקא

כתבים נבחרים

מלטינית

א. א. קמינקא

הספר כולל את מיטב מסותיו של סנקא וכן שלושים ושלושה ממכתביו

כריכה נאה. המחיר 4.50 ל"י.

הוצאת דביר

* דב סדן: אבני בדק; הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1962; 288 עמ'.

הגיאוגרפיה של המקרא

"הגיאוגרפיה של המקרא" מאת דניס ביילי, בתרגומו של דניאל שר ובעריכת מגשה הראל, הוא חיבור גדוש פרטים, שאינו פוסח על שום קפלי־קרקע או רכס כורכר סינוני ואשר דומה כאילו עד לדהף האחרון הוא נקלע בין שמירת־אמונים לתכניו המקורית של המחבר לבין שרירות־לבם של מהדיריו העבריים. מלכתחילה התרכזו מר ביילי במ־סירת תיאור גיאוגרפי מקיף ביותר, תוך כדי הבלטת הויקה למאורעות ופסוקים הגז־כרים במקרא ונסיגות לתהות על טיבן של הבעיות הגיאוגרפיות שהמקרא מעמיד. אלא שהמהדירים זכרו כנראה את ספרו של מיכאל אבי־יונה על הגיאוגרפיה ההיסטורית של תקופת־בית־שני החליטו מן־הסתם כי ספרו של מר ביילי יצלח למלא את החלל שיוצר היעדרו של ספר עברי מקביל לגבי תקופת המקרא. דומה כי רק כתוצאה מאי־הבנה זו זכה הספר שלפנינו לתרגום עברי שלם.

כדי למנוע אי־הכנות נוספות יש להדגיש כי אין כלל בדעתנו להצטער על אי־הבנה זו. אמת נכון שאין הספר שלפנינו מתעמק בתולדותיהם של היישובים השונים מתקופת התנ"ך, באיתורם או בשאלות זיהויים, ומבחינה זו אין מקום להתחסס אליו כאל גיאוגרפיה היסטורית. אף־על־פירכן, הכנסת מימד הזמן לתוך ממדי המרחב של הסקירה הגיאוגרפית היא דבר הקובע ברכה בפני עצמו.

נוכל להדגים זאת בכמה דוגמות. "הגיאור־גרפיה של המקרא" היא מסגרת מתאימה ביותר לביורר בעיות רבות, כגון הסיבות להבדל ההיסטורי, האדמיניסטרטיבי והאתני בין שני אזורים אחידים מבחינה גיאוגרפית כמו השרון וחוף־הכרמל. מתוך התבוננות במפה טופוגרפית בלבד דומה עלינו חוף־הכרמל כשלוחה של השרון בלבד. מובדל הוא אפילו לגמרי מעמק עכו על־ידי המחסום הגבוה של הכרמל. עם זאת, עובדה היא שפמעט משך כל ההיסטוריה כולה היה חוף זה קשור לגוש הפיניקי, או לתחום עכו של ימי אגריפס והפרוקורטורים, מר

ביילי מסביר כי עובדה זו נגרמה על־ידי הביצות של נחל־התנינים, שניתקו למעשה את חוף־הכרמל מאזור השרון והתוו לו אפיק־גורל היסטורי ואתני מסוג אחר לגמרי.

בדומה לכך מצליח המחבר להסביר גם את יתרון מעמדה המיוחד של מגידו בהשוואה לתענך או ליקנעם, שגם הן כמוה שומרות על דרכי־מעבר הרריות המחברות את השרון אל צפון הארץ. יתרון זה תולה מר ביילי בתפיחת קרקע המתרוממת בלב העמק, באזור עפולה — תל־עדשים מול מגידו, ובכך היא מקילה על התנועה באיזור זה ופוטרת את האיזור מביצות.

אולם יותר משאנו מוצאים ענין בספר עצמו, מעניינת התגובה הציבורית שעורר סביבו. מר ביילי ממשיך בסגנונו, ובדרך הערצתו את ה"אובייקט" הנסקר, במסורת רושמי־המסעות האנגליים מן המאה הי"ט. אף הוא כמוהם אינו חושש לערבב מחקר עם פאתוס ותיאור אובייקטיבי עם הריצת־משפט מוס־רית, עד כדי כך שעד היום הזה סדום היא בשבילו "סוד הארוה". תיאורו היבש מתרומם לדרגה של פאתוס כשהוא בא לתאר את מסעו הלילי של שאול מלך־ישראל, העושה דרכו ברוח נכאה אל בעלת־האזב בעין־דוד, או בתארו את ישו הנוצרי, "מלך ישראל האמיתי, שהנביאים השתוקקו לראות בבואו", ושגילה לדבריו בכפר נעים — היא לין הסמוכה לעין־דוד — "את שלי־טונו על המוות", כפי המסופר בלוקאס ז', 11—15. אין פתיעה בדבר שקטע מעין זה עורר את המתם של קצת בעלי־בוקרת בעתונות העברית, אולם המדאיג הוא שנת־פסו לה גם חוגים הרחוקים מאידיאלוגיה דתית, מר עזריה אלון, המפרסם דבריו ב"למרחב", יצא קצפו על "הברית החדשה" בכלל, אשר "לא די שהיא זרה לנו במהותה אלא היא מלאה נסים ומעשים שלמעלה מן הטבע — ניגוד גמור לתנ"ך". יוצא מכאן שמר אלון משוכנע בתמים שקריעת ים־סוף, מתן־תורה ומעשה־סדום־ועמורה היו באמת מאורעות היסטוריים — או גיאוגר־פיים, לכל הפחות.

מצדנו, סבורים אנו שזוהי בעיה רצינית.

האמבט של ספרי האבנגליון — אשר בין אם נכתבו במקורם, או בחלקם, עברית (כפי שסבורים חוקרים אחדים) ובין אם לא, אין ספק שהם מעורים בקרקע הנוף וצומחים ממנו ממש כמו הסיפור על שאול. העובדה שמר אלון ביקר אמנם בנין ואף-על-פי-כן לא הצליח לקשר את המקום בהרגשתו אל המעמד המתואר בלוקאס מעידה לכל היותר על חינוך חד-צדדי. שלא בטובתו יהיה נאלץ, בסופו של דבר, להדיר עצמו משמות כמו כפר-נחום, כורזין, גבתא וגת-שמנא, אם יתעקש לינוק רק ממקורות מסוג אחד — ואחר. מי שאין לבו להבחנות תיאולוגיות אל לו, כמדומה, להיתפס להבדלות ממין זה.

ח. ב.

השאלה היא אל מה חייב אדם החי וגדל בארץ לקשר בהרגשתו מקומות כמו נעים ועין-דור. יש להניח כי שעה שהמדובר הוא בתנ"ך יודע איש כאלון להבחין בין טפל לעיקר. אין לחשוך בו כי בשעה שהוא מזדמן לעין-דור הוא מהרהר באלוהים אשר מאס בשאול מהיות מלך על ישראל. חבל רק שבעת עברו משם אל גין הסמוכה מערכת הדימויים הדתיים שלו נעשית מגורה עד כדי כך שהוא ממהר בחמת-זעמו להשליך את התינוק מבית-לחם יחד עם כל

* דניס ביילי: הגיאוגרפיה של המקרא; תרגום: דניאל שר, עריכה: מנשה הראל; הוצאת מסדה, 1961; 304 עמ'.

ה מ ש ר ד ה ר א ש י :

תל-אביב, רח' הרימני 1, טלפון 8/5616

חלוציות וחייספר

הספר משמש הרצאה, כמו גם מדריך ביב-ליוגרפי, להכרת הספרות של תקופות ההתנחלות באר"ב על עיקרי שלביהן ושטחיהן, וכן הפג הוא להצביע על מספר אנאלוגיות, כמו גם הבדלים, בין התפתחויות אלו לבין סימפטומים שאותם מצא המחבר, או דימה למצוא, בישראל ובהלוציה. הרצאתהדברים מוגשת בתימצות רב ויש בה כדי להקנות מושג ראשוני בלבד על החומר השייך לנושא. במקומות אחדים משתמש המחבר בקטיגוריות רחבות כמו: מורשת הספר — אדמה, אומה ורוח, וכאן הוא מכליל קשת מקיפה מאד של סופרים ומשוררים, עד שלעתים אין הקורא יודע עוד מה הגבול המפריד בין חלוציות־הרוח לבין הגניוס הלאומי בכללו. בכך אולי מתרחק הוא כבר מן הגישה הראשונית של חיבור זה, שעיקרה בהעלאת חסיבות מתקופת ההתנחלות: רוח הספר האמריקאי, "פראות" מול "ציביליזציה" בכתבי קופר. האינדיאני האמריקאי — רומנטיקה ומציאות. גוודים: בדידות וצחוק, מדניאל בון עד דיווי קרוקט. הקאובוי הגלמוד. המערב התיכון — המרידה בכפר, היוצרות אומת־האומות. גילגולי האזוריות בספרות. שירטוט המפה הספרותית של אר"ב, ופרק מיוחד לספרות הדרום.

מקום ברור בספר, אף כי לא מכריע, יש להשוואה עם הספרות הישראלית והארצית־ישראלית. מתוך טיפולו בנושא האמריקאי, ביקש המחבר למצוא מקבילות, או ניגודים, לדרך ההתפתחות של הספרות בארץ. קטעים אלה, המוצגים לעתים בצורת שאלות ובעיות ולעתים בתוך ההרצאה עצמה, לא תמיד עומדים הם על הגובה מבחינת קשרם לנושא ומבחינת חוש ההערכה והבקורת־העצמית שהיה המחבר חייב לנהוג בבואו להעלותם על הכתב. יש מקומות בהם התרשמתו של

המחבר מוכיחה על גישה "ירוקה" לתופעות שנתגלו לפניו במציאות הישראלית ואשר בהן דימה לראות סימפטומים לשרשים עמוקים יותר ממה שמצי באמת, כמו למשל הבאת קטעי־תחונות המתארים את התישבותם של חלוצי־הנגב בתור "קאובויים" והנסיון לקשור לראשם כתרים שלא תמיד נמצאו מאפיינים תקופו; שלמה; למשל — "בשיחה עם אורח מאחד הקיבוצים בנגב — אשר לא אחת השווהו למערב האמריקני — נמצאנו למדים לקורת־רוחנו כי באזור זה יש בוקרים־פרשים נושאי־גשק הנקראים 'קאובויים' כיון שאין להם שם עברי נאות" (ע' 235). אולם יש ונזרקם גם רעיונות מעוררי־ענין, כמו ההצעה בדבר "מפה ספרותית" לישראל והשאלה אם אפשר כבר עתה לסכם פרקים אחדים בגילגולי הלוֹקא־ליות בהיסטוריה הקצרה־הארוכה של התפתחות הספרות בארץ־ישראל.

הספר מלווה תמונות ועיטורים, שאלות ובעיות, מפה ספרותית של אר"ב, נספחים של הערות, אנתולוגיה קצרה של קטעים נבחרים בלשון־המקור, רשימת ספרים מומלצים לקריאה, מפתח עברי הכולל את כתב כל השמות האנגליים וכן מפתח נפרד לשמות אלה. יש בספר כדי לתת מושג ראשוני ומעניין על נושאו, אולם כמה מחלקיו אינם מתקבלים על הדעת, אם בשל התימצות הרב בהרצאה עצמה, אם בשל גודש הפרטים אשר באמצעי־העזר הנלווים לספר, ואם בשל חוש־מידה לקו' וכן חוסר גישה סלקטיבית באותם מקומות בהם טיפל המחבר בגילויים מן המציאות הישראלית וספרותה.

א. ב. ע.

קיסרי רומא

ההיסטוריון האנגלי אדוארד גיבון כתב פעם כי נפילתה של רומא היא חידה שפל דור פותר אותה על־פי דרכו. למקרא תולדות הקיסרים של איבר ליסטר מטרידה אותך חידה ממין אחר לגמרי: איך בכלל הצליח: רומא להתחזק מעמד. בסך־הכל מדובר כאן ב־45 קיסרים, ממאריוס ועד קונסטאנטינוס. תהליכה עגומה של עריצות וטימטום, שאתה

* ד"ר שלום י. כהן: חלוציות וחייספר בספרות אר"ב; תירגם מאנגלית: אברהם בירמן; הוצאת יחידו, תל־אביב, 1962; 307 עמ'.

כדוגמה לגישה מודרנית לבעיות תרגום, ובייחוד תרגום יצירות קלאסיות, לעברית. לשון התרגום ושומרת על הקצב המקורי של היצירה ומשתדלת למסור בבהירות ככל האפשר את עניינו של המקור. עם זאת מצוינת לשון התרגום בשל שגולות נוספות: שימוש ברובד לשוני של עברית "קלאסית", שהיא בעצם היסוד הדומיננטי ביצירה — "ללקחי האזינה" (ע' 216), "יאכלמו" (ע' 226), "צוננים משבריהו" (ע' 338), ואין אלו אלא דוגמות מעט מהרבה; שמירה על אחידות במינוח מדעי ופילוסופי לכל השמות והמושגים החוזרים בהרצאת

מתיגע בה עוד לפני שתגיע לאמצעיתה. לגופו של ענין אפשר היה להעמיד את סיפורו של ליסנר על מחצית גיבוריו בלבד, ומכאן אתה למד כמה גדול החסד שעשתה ההיסטוריה עם קיסרי רומא שהניחה להם להתקיים מחוץ לכל פרופורציה ספרותית נחוצה. אף-על-פי-כן נעים לחשוב כי אפשר להכניס "איוו שיטה בשגעון הזה". אפילו בני-הנעורים, שבשבילים נועד הספר, יבחינו בוודאי בחוקיות המשונה, שכלל שהקיסרים הגונים כך מצבה של רומא נואש יותר, עד שהכריעה הדבר סופית. המחבר מצדו אדיש אמנם לכל חוקיות שהיא, ואולם ניכר בו כי אמת-המידה שהיה משתוקק להחזיק בה היא "התנצרותם" של הקיסרים, או התפתחותה האטית של רומא עד שהיא נעשית ראויה לקבל עול-מלכות-שמיים. אולי אין זו השקפה מוטעית בתכלית, ורק צר שלא השתדל המחבר יותר לתמוך אותה בעובדות. מבחינת מבנה הספר הולך המחבר בעקבות המחברים העתיקים שקדמוהו, כגון סוטונר יוס ואחרים. כל קיסר מוצג לפני-ולפניו, כולל כל זריותיו וחובותיו המשונות, ממש כאילו היה כוכב-קולנוע או נשיא של ארצות-הברית. בסך-הכל, לפנינו ספר מעניין, מתאים לבני-הנעורים, אף שאולי מסוכן הוא להמליץ עליו לפניהם, שמא יאמצו להם אגב קריאה כמה דעות מסולפות בנוגע לתפקידים ומגרותיהם של השלטונות המוסמכים.

ח. ב.

על טבע היקום

יצירתו של המשורר וההוגה הרומי טיטוס לוקרציוס קארוס, בן המאה הראשונה לפני הספירה, כתובה במיטב ההקסאמטר הדאקטיילי ומרצה את משנת אפיקורוס על התהוות היקום. הקורא העברי ירווה נחת מן הספר מכמה וכמה סיבות. תרגומו של שלמה דיקמן הוא כלי מחזיק-ברכה כשלעצמו,

* איבר ליסנר: קיסרי רומא; תרגום: עליזה נצר; הוצאת "הדר", 1962; 356 עמ'.

חכמת חדשה על

הסנה

מיזם

1 בנובמבר 1962

ביטוח - ח"ם

עד לסכום של 10,000 ל"י

בלי בדיקה רפואית

חלק מרמי הביטוח
מוחרים לך ע"י מס ההכנסה.
בטח בחברת

הסנה

חברת הביטוח הגדולה בישראל

פרטים והרשמה: בסניפי הסנה ואצל סוכניה.

בנשמת האדם ולנימוקים המוכיחים שאין היא בת־אלמותות כי אם יסוד בן־חלוף, הקשור קשר אמיץ בכללות הגוף החי. רק לאטומים יש קיום נצחי, ואילו הרפכם משתנה. וכך הנשמה כלה במות הגוף ואילו היסודות הגופניים האחרונים לעולם אינם כלים אלא ממשיכים להתגלגל במחזוריות החומר הנצחית, אשר יסודותיה האחרונים הם האטומים. הפחד מפני המוות הוא אפוא פחד־שווא — באשר המוות הוא סופי ומוחלט ואין נשמה שתישאר כדי לסבול ולהתענות אחר כלות הגוף. רעיונות אלה הם רק חלק ממכלול התפיסה האפיקוראית השואפת להביא את האדם לידי ה"אט ר א כ ס י ה", שלוות הנפש, ושלוה זו יכולה לבוא מתוך הרחבת ההבנה כלפי העולם. בדיון במוות רואים אנתנו דוגמה אפיינית ביותר לגישה הכללית. ליסוד ההסבר המדעי יש תשומה ברורה בחיי־הנפש של הפרט.

הספר הרביעי עוסק בחייו הפנימיים של האדם: החושים והרגשות, על פעולותיהם ותגובותיהם. לוקרציוס נוגע בבעיית ההכרה ומוכיח כי עדות החושים עדות־אמת היא ובסיס עיקרי להכרת המציאות. בסוף הספר הרביעי נודעות לנו דעותיו של לוקרציוס באשר לתשוקה המינית והאהבה. נביא לדוג־מה קטע קצר מתוך המסכת השנונה, רווית הפיסקות והרגש כאחד. "הן כמשפט רעותיה אף היא בכל יום מתמרחת / בתמרקים הנבזים והצחן נודף מסביב לה. / כל אמהור־תיה בלעג נסתר נמלטות מפניה. / אך אהובה מקונן על פתחה — לראותה לא תתנו. / את מפתנה בורים יקשט, הוא ציצים לה שוטה, / את המשקוף הגאה הוא מורח במור וישק לו. / כי אלמלא הכניסתו — מיד תמרוקיה הריח / ובנימוס או ביקש אמתלה וברח מן החדר!" (ע' 228)

הספר החמישי נוגע בבעיות הקוסמולוגיה, בתולדות שמיים וארץ, בהולדת החי והאדם בכלל זה. ההרצאה מביאה רעיונות על התפתחותו ההיסטורית של האדם מתוך גישה אבולוציונית ומאטריאליסטית, הדומה בכמה נקודות לשיטתו של דארווין. הספר הששי והאחרון מסביר את מהות התופעות הנדירות או המוזרות בטבע ומסתיים בתיאור מגיפת

שיטתו של לוקרציוס, וכן שימוש במלות־קישור המקובלות מתחום תורת־ההגיון, המ־תימטיקה וההנדסה: "יתר על כן", "משום כך", "לפיכך", "זאת ועוד", ו"לסיכום הענין"; ניצול אפשרויותיה של העברית המדור־ברת, או לפחות זו שאינה בגדר "קלאסית" עדיין, כדי להשיג במקומות מסוימים אפקט של טייתר וענין: "כולה מותק", "פעוטנות" (ע' 228). צירוף של סגולות לשוניות אלו הוא המשווה לתרגום את טעמו המיוחד ועושהו נוח לקריאה ומהנה. דווקא הניגוד בין קלאסיקה שרית ליובש מדעי, או בין שני רכיבים אלה לסגנון המתחנחן־לעיתים של הרחוב — ניגוד זה הוא המחייבה את שורות היצירה ומקרב אותה ללב הקורא.

"על טבע היקום" הוא שירה הגותית הנחלקת לששה ספרים, המרצים כסדר את משנתו של הפילוסוף היווני אפיקורוס, בן המאה הרביעית לפה"ס, כפי שנתפסה והובנה על־ידי לוקרציוס בשעת־הוא. עיקר שיטתו של אפיקורוס הוא ההסבר האטומיסטי לטבע היקום, על כל המסקנות הנובעות מכך בתחומי המדע והפיזיקה, הפילוסופיה, הדת, תורת־המוסר ותורת־הנפש. בשני הספרים הראשונים ניתן תיאור מפורט של עולם האטומים, צורותיהם, מבניהם ותנועותיהם; מוסברים טבע הבריאה, כוללות היש והאיני־סוף, התהוות הנמצאים והילופיהם בלי הנחת התערבותם של האלים או של כוחות "שמי־מיים". אין הגישה האטומיסטית של אפיקור־רוס (ולוקרציוס) זקוקה להנחת חוקיות תבו־נית בטבע אלא מנסה להכיר כל התהוות רק על־פי המקרה החל על צירופי אטומים ומגיע לידי התגבשות וקביעות מסוימת. בכך קרובה גישה זו מאד לגישות מדעיות בפיזיקה ובמדע המודרני בכלל, וכך גם טמון בה היסוד לרעיון העמוק של כפירה באלים מתוך השקפת־עולם מדעית. הספר השלישי מוקדש לבעיות הקשורות

* טיטוס לוקרציוס קרוס: על טבע היקום; תירגם מרומית והוסיף מבוא, הערות ומילון: שלמה דיקמן; מוסד ביאליק / ספרי מופת מספרות העולם; ירושלים, תשכ"ב; 493 עמ'.

קצרה ליצירות פילוסופיות, היסטוריות ושיריות מן הזמן העתיק, שהן בבחינת מקור, או הארה והרחבה, לנושאים בהם דן לוקר ציוס בספרו. נוסף על כך מובא מילון מפורט לשמות ועניינים. בסיום באה ביבליוגרפיה על לוקרציוס, מקורותיו, תרגומיו השונים, מלאכת העריכה וההגשה כמו גם אמנות התרגום המשוקעות במפעל זה ראויות לכל תהילה.

א. ב. ע.

הדבר באתונה, הלקוח מתוך ספרו של ההיסטוריון תוקידידס.

היצירה מוגשת בצורה מדעית נאה, שאינה מפריעה לשטף הקריאה ולערך הספרותי. המתרגם הקדים מבוא מפורט ובו ביוגרפיה קצרה של לוקרציוס, דיון בראשי-עניינים מתוך היצירה, וכן סקירת מקורותיה וההשרעות הנמשכות ממנה. לאחר גוף היצירה בא נספח מדעי הכולל הערות מפורטות לכל פרק על-פי מספרי שורותיו, ואנתולוגיה

הספר החדש שעליו מדברים

שבת טבת שפע וחרדה מסע בארצות הברית

בפעם הראשונה בספר עברי נדונה כאן תרבות החומר האמריקאית, לשכמותה חותרות אומות רבות ואותה משתדלת גם ישראל לחקות.

כלום כה הרחיקה האומה האמריקאית בשפע ובנוחות עד כי איבדה לשון משותפת עם יתר אומות העולם? כלום כה התערו היהודים בחברה האמריקאית עד כי איבדו לשון משותפת עם יתר הקיבוצים היהודיים?

שבת טבת ערך השנה סיוור ממושך בארצות הברית וביקר בחמישים אוניברסיטאות. הוא דן כאן בהרחבה בתחושתו של הדור היהודי הצעיר באמריקה למדינת ישראל, במידת שותפות הגורל שלו עם העם היהודי, בזיקתו לתכנים ולמסורת יהודיים, על רקע חברת השפע האמריקאית.

308 עמודים, כריכה נאה, המחיר 6.80 ל"י.

ש

הוצאת שוקן / ירושלים ותל-אביב

להם כסוי פנימי כלשהו אצל הנוטל, ולולא הייתה התוצאה קאריקאטורית ממש כמעט בכל מקרה ומקרה.

מר קשתן ברי לו, למשל, שהרגשה צובטת לב של תלישות ואי־שייכות היא מסימניה האותנטיים של שירה מודרנית, "צעירה", ואולי באמת לא קשה לו לגלות משהו מאותה צביטה גם בלבו שלו. התוצאה השירית ("גוע", עמ' 9—67) היא משהו כזה:

גועי שלי — ונגדע, / פמוטי הכוסף —
 גוע האור, / ...עלה הניגון ברכב הסוסים
 השחורים / אל גבהי האור הגנוו.
 — — — גועי שלי, אבא, / אני לא
 גוע / אני לא חוטר. / אני גרופית אני, /
 עלה של סתיו, / השט על נהרות האין
 — ללא עין. / — — — / סומא אני
 ללא פמוטות של חג. / אתה פמוטו של
 החג. / אתה החג.

וכך עד ל"קרשנדו" שבסיום הנוראי:

מחל נא לי, אבי הסליחות, שאני יודע
 להתפלל. / אני אילם אני. / אבל אני
 שומע ניגון גבבהים, / והוא מפכה בי
 כדונג עצבונות, / כאפרסמון של יגור
 נות...

— — — יתקדש שמך בערלת קונכייתי
 — בנחלי־עדיני ניגוניך. / יתקדש שמך
 בשחץ רואותי — באגמי עיניך־נרותיך. /
 יתקדש שמך בשסע גידי — בקמיע גוער
 החסידי.

עד כאן, נניח, מה שנוגע ל"תודעה יהודית"
 וכל כיוצא בזה. אבל כיסופי־השכינה וגע־
 גועי־האלהים יש להם פה גם גילויים
 אוניברסליים יותר, כמו למשל — בצילצול
 מתכתי־מיתולוגי כאחד — בשיר "מוסיקה
 אלקטרונית" (מודרני, נכון?). בע' 17:

תופים מחושמלים בימבוקו ביערות תת־
 הפרתנו / נחילי מטוסים בירברו אל
 קרחוני הזמן — מעל לשכלנו המתכ־
 תי. / — — — / הזמן בלם מעצוריו. /
 בנו־צדק נדרס בין גלגלי כלימה וכסיל, /
 שתיקה צבעונית־צפופונית. / נחשי האור
 יונקים חלב אמם המורעל משדי תיהמת
 [יא! — המעתיק] / — — — / הפסנתר

מלכידם

עדיין לא הוסבה שימת־הלב די־הצורך אל תופעה כבדת־משמעות הנותנת אותותיה בנופה של הספרות העברית מזה 5, או 10, או אף 15 שנה: עלייה מודרנת אך מתמדת ברמתה, בתכניה ובבגרותה של הפרווה, שראשיתה, אך לא מכבר, היתה מיצירה וקרנתית כל־כך בכללותה — וכנגד זאת דילדול נמרץ ומוחש ביותר ברמתה, בתכ־ניה ובהישגיה של השירה, שבעשור שקדם לישראל העצמאית היתה, כמדומה, אינטנסי־בית ופוריה, אף גאֵה ותמירה משכמה־ומעלה, מן הפרווה אחותה. במסגרת הערת־אגב בתוך בקורת קצרה על קובץ־שירה כלשהו אין ענין זה ניתן, כמובן, להידרש אפילו במעט ממידת הרצינות שהוא מחייב, אולם די לנו אם נזכיר כאן את העובדה, הידועה והמקובלת דייה, שכמה וכמה מן המאורות שהאירו לנו, עוד לפני שנים לא רבות, ברקיע הפיוט — בין שהיו מאירים למרחוק ובין שהיו מאירים לקרוב בלבד, בין שהיו נרות־לרבים בין שהיו נרות לקומץ נפשות קסומות — נסתתרו כליל, או שלקו ליקוי גדול, או שנתעממו עדי־ההשיך. משוררים שבאו אחריהם עדיין אין בהם, כמדומה, כדי להגיה את האפלה באמת. לולא סגולתם הפנימית של אחדים, הן ותיקים הן חדשים, או לולא רמזי־הבטחה־לבאות המתרמוזים פה ושם, כמעט ואפשר היה לקרוא על כך אותה קריאה נושנה ונכאֵה: "ה־ראלוהים שחרב — שועלים הילכו בו..."

רמתה הכללית של שירת־דור ניתנת להימדד לא רק על־פי מיטב מעפליה אלא גם על־פי תכלית־שפלי־ירידותיה, ואם על כך נס־כים, הרי ספק אם נמצא לנו בשנים האחרונות והרזות האלו צרור־שירים היפה להדג־מתה של מדידה זו יותר מ"מלכידם" של ישעיהו קשתן.

צרור זה יפה לענייננו מפני שבעליו נזקק למכלול מגוון ביותר של "נושאים" שיריים נכבדים, יסודיים, ראשוניים ממש, ומפני שידו שלוחה ליטול ממכמני סמלים וצורות של גדולים ממנו וקדמונים ממנו — דברים שאולי לא היה במ רע כשלעצמם אילו היה

תכריך כחול, וגושמת אומללות-אביונים יתומה, נואשה, כלואה וחנוקה.

כשם שהחוברת עצמה דקה היא כך גם שיריה דקים וקצרים, ושורותיהם רובן קצרות ונשימתן קצרה; תכופות דומה צילצולן כשל צעקה חטופה, קטועה וצרודה, כשל אנחה, כשל חירחור, כשל יבבה — על-כל-פנים, קולות היוצאים ממעמקי אמתו וכאבו של אדם, שירת הבשר-הנישא-בשיניים.

ישראל הר אינו בא להתמודד עם בעיות גורל ונצח, ציבור ויקום, גם אינו מתאמר לתרום תרומה לוויכוח אידיאי או לדיון אמנותי כלשהו. בתא-עולמו הצר, הלבן, הגבוה והעירי הוא עומד ושופך את מרי-שיחו וצקוין-לחשו — נהי אהבה-לא-באה, אנקת חיים-ניגרים-לתוהו וכשלא-אין-אונים. תפילה לעני כי יעטוף. בכוח הענות, בכוח הכנות, בכוח החלישות הזאת, יש אשר יעביר צמרמורת בגבו של הקורא וישים מחנק אף בגרונו של זה. אם תרצו, אין בזה הישג "אידיאי"; אולי אפילו אין בזה הישג "אמנותי" מיוחד; אבל בלי ספק יש בזה משום הישג של ביטוי-עצמי ושל "קומר" ניקציה" כאחד — ואם לא זו היא תכליתה של יצירה שירית, אין אני יודע מהי...

ישראל הר אינו שר אלא את "מצבו", כעדותו התמציתית של השיר "מצב" (ע' 10), המסתכם ונחתם בצמד השורות המסיימות, המחרידות בפשטותן, באי-אמצעותן:

האגדות כולן כבר נהיו,
רק אני — עודי בדיה.

ובדומה לכך, סיומו של השיר "הורים" (ע' 10):

עושר לא עשיתי
בית לא בניתי
אשה לא נשאתי
באוֹבוֹת לא דרשתי —
למאום לא נכספתי. עתה
הגעתי עד הלום.

מה נורא המקום הזה!

גם מצבה-העניינים באהבה איננו מרנין הרבה יותר מזה, כפי המסתבר לנו מתוך 27

המכושף צועק בכל מנועני לבו השנה" בי. / כל הטלפונים מתפללים אל אלוהים — ללא מענה.

באין מענה מן החלונות העליונים, אפשר לנסות ולפנות אל משהו "ארצי" יותר. כי על כן, אם חסר עוד משהו להשלים הנאתו של הקורא, הרי מוקטרת פה גם קטורת-מנחה למין מיליטריום ריק ונבוב שספק אם עדיין נותר על עפר משלו, ופיטום-הקטורת הזה טעון-הסמלים הוא אף המעניק לספרון זה את שמו, "מלכי דם" (ר' השיר "שחור ולבן", עמ' 3—41, ובפרט ע' 43):

מת המלך — / יחי מלכידם שראשו נמלא רסיסי דם. / מאדמה צמחו הפרשים כשדה כידון. / צריחים הרימו ראש כתרנגול לקרב. / הריעו הצוצרות הכוסף לפולחן. / תופים סהרורים הרעימו גאולת הדם. / ירחיו מנגד.

בכליל-שיריים, "מוזמורי האתר" (עמ' 9—47), מוצאים אנו, בצד מוזמורים "לבני כושים", "לבני אסיה" ו"לבני יהודה", גם "מומור לבני האור" — והמבין יבין מי הם אותם בני-אור. חטיבת-פיוט זו, כך שונה:

שיר מוזמור בני האור הברים כחמה: / כלתנו — אדמה, / שושבינו — השמש. / עבדים היינו לבעל פרת וירדן. / איילים אנחנו למטרות היש. / היינו פרי עץ הדעת. // ברוך בורא פרי עדן תרבויות.

אכן, פרי-עדן.

פרי-עדן-רבויות.

ש. ב.

אביון לפני הניצה

ישראל הר, שאת שירו הראשון פירסם ב"קשת" לפני ארבע שנים ויותר, קיבץ את מעט השירים אשר כתב בחוברת דקה, חמורה ונקיה בצורתה, מעוטרת רישומים שופעי-אווירה משל י. ברגנר, עטופה

* ישעיהו קשתן: מלכידם (שירים); הוצאת "פיוט", ת"א, תשכ"ב; 69 עמ'.

הזרועים למכביר בכל שירתו של הר, מעלים לעינינו תמונה עגומה, ונאמנה, של אהבה חדלת-אונים, קצרת-ידי, אילמת, ערטילאית, חסרת-סיכוי מעיקרה. כי על כן מעיקרה הרי זו אהבה שאף היא "עודה בדיה". חתימה הולמת לצרורה-השירים הלזה היא הפואימה "מוות בתל-אביב". בתל-אביב סיוטית, מאקאברית, של "רחובות ריקים מאדם" ו"פנס־רחוב כבים", הולך המשורר ומהלך, "עטוף־חושך, ספוג־חושך, נושם־חושך", עדי אבדן חרוץ עם־שחר:

עם שחר ראיתי את עצמי. / גופי היה ישר כמטיל־פלדה שהוצן. / ידי על ראשי. עורי מתוח. / פני מוסבות אל מבוא־השמש. / שני הערוצים שסגרו על פי מלאוים לבנבן־ירקרק. / על חזי רבץ חתול שחור / וציחצה את שניו בצוק סנטרי. / למראשותי דלקו שני נרות. // אהה, אָלֵי, חמול עלי.

אכן, מה־נורא "המקום הזה".

אבל — מה־נאמן שירו של הניצב בזה!

צ. ק.

השירים של המחזור "אביון לפני הניצה", שממנו שמו של הקובץ והוא־הוא עיקרו. "אוצרות שבזותי / ממערת התקוה הטובה — / על רציפים שוממים פרקתי" (ע' כח. ההדגשות כאן ואח"כ שלי. — צ. ק.); "לא כבצלאל אשר עשה / את המשכן ומת; / חלפו מרבית ימי / ורק הרעב חפר בי" (ע' ל); "אני מביט בעיניך / ורואה / ושומע / וידי קצרות" (ע' לא); "אצבעותי חושקות את זרועך / אילמות כשפתי" (ע' לח); "עייפתי / מן ההליכה הלוהטת / מן הכשל" (ע' נו); "לראות האור / ולא להגיע / ... אנחנו מחטיאים זה את זו / חוטאים זו לזה" (ע' סא); ואף הדברים הנאמרים לאהובה, ביום כבלילה, הם "מלים נעות בחלל / ... צונחות איך־אונים / ... נעות בחלל כעטלפים. / כנביחת הפלב שאיבד את אדונו" (ע' סח). כל הניבים האלה, הדימויים האלה, ועוד כמותם

* ישראל הר: אביון לפני הניצה; הוצאת "תחיה", 1962; ע"ה ע"מ.

ק ש ת

הרבעון לספרות, עיון ובקורת

להשיג במספר מצומצם

כרכי הרבעון מארבע שנות הופעתו הראשונות

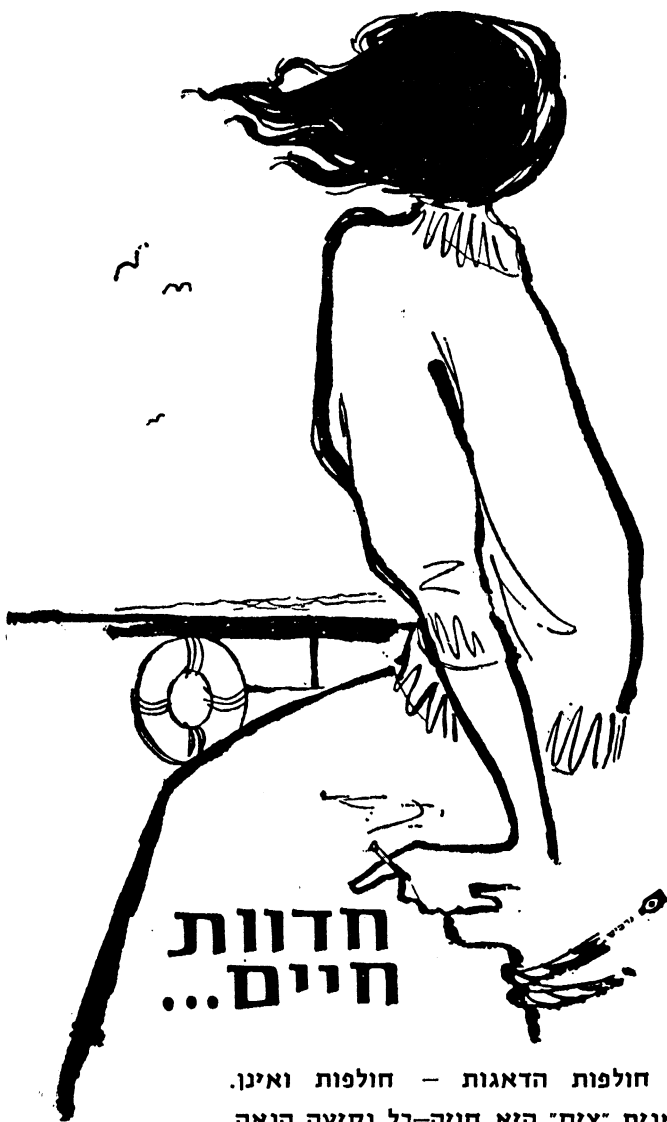
כל כרך, בכריכת עורית: 12 ל"י

ארבעת הכרכים ביחד: 45 ל"י

אנו מקבלים לכריכה חוברות משנים קודמות

במחיר 2 ל"י הכריכה (כולל משלוח)

עם הספר, מו"לים ומפיצים בע"מ, רח' ביאליק 9, טל. 67244, ת"א

**חדוות
חיים...**

במרחבי ים חולפות הדאגות - חולפות ואינן.
כל הפלגה באנית "צים" היא חוויה-כל נסיעה הנאה.

עשה חיים-סעב-צים

המשתתפים בחוברת

פרק-הפתיחה למסתו של שלמה אבינרי, מן האוניברסיטה העברית, נדפס ב"קשת" יז (סתיו 1962). אליהו אגסי הוא כיום מנהל בית-ההוצאה הערבי שליד הסתדרות העובדים. פעל שנים אחדות בקליטה תרבותית, במסגרת המרכז-לתרבות-וחינוך. יאיר בורלא, בן 43, עוסק במינוח (במסגרת צה"ל) וידוע כמתרגם פורה, שהריק לעברית עשרות מחזות וספרים, מפרסם מסיפוריו לפרקים בכתבי-עת. אברהם ברטורא משלים בזה את רשימות-יומנו של מנהל "בית-ספר לא הרחק מן הגבול", במושבה הגרמנית בירושלים. רשימות אלו כבר עוררו הדים בחוגי המחנכים כמו גם ברשויות החינוך. משה גיורא, עתונאי ומשורר, מוכר כבר לקוראינו ממסות קודמות על יצירתו של י. שנהר, על "ברית נוער המרי", ועוד. שולמית הר-אבן, העושה עתה בפאריז, היא חברת מערכת "על המשמר". לא מכבר הוציאה בספרית-פועלים קובץ שירים, "ירושלים דורסנית". תיאודור התלגי עסק, עוד בקובץ א של "קשת", בבעיותיה של הספרות הפולנית של השנים האחרונות. הוא שעיב, במידה רבה, את "המדור הפולני" בקובץ זה. יוזף ויטלין, יליד 1896, הוא משורר ומספר פולני ממוצא יהודי. הוא גם שהעניק לספרות הפולנית תרגומים מעולים של "גילגמש" ו"אודיסאה". יבגני וינוקורוב, יליד 1925, הוא מן הבולטים במשמרת העולה, "המשתחררת", בשירת רוסיה. שירו, "אנוכי מכבד" (בתרגומה של מרים ילן-שטקליס), מובא מתוך האנתולוגיה של "סיפורים רוסיים בני זמננו", שהופיעה באחרונה בהוצאת "עם הספר". יחיאל חזק משמש עתה מורה בבית-הספר שבמשקו, אפיקים. יוליאן טובים (1894—1953) נחשב גדול יוצריה ומחדשיה של השירה הפולנית בתקופה שבין שתי מלחמות-העולם, לפנים — הרוח החיה בירחון הספרותי "סקאמאנדר", בטאונה של השירה הפולנית הצעירה, המורדת. אף הוא יהודי במוצאו. נחמן ליסט, הפותח בזה ב"קשת" בפירסום זכרונות מתקופת-היים של פעילות קומוניסטית, התוודע אל קוראינו בסיפור מקיף מימי פעילותו ב"ליגה האנטי-אימפריאליסטית" בצרפת של שנות ה-30 ("קשת" טו). בולסלב שמיאן (1938—1979), אמן הפלדה, היה משורר פולני-יהודי שנודעה לו השפעה עמוקה על השירה הפולנית החדשה. ליאו-פולד סטאף, שמת לפני שנים מספר בשיבה טובה, היה מאבות השירה הפולנית החדשה ומראשוני הסימבוליסטים הפולנים. אנטוני סלונסקי, יליד 1895, היה מבחירי השירה הצעירה בפולין של תקופת "בין-המלחמות", ממיסדי קבוצת "סקאמאנדר" המפורסמת ומעורכי העתון הספרותי "ויאדמושצ'י ליטראצקה". ידוע גם כפרוזאיקן וכפיליטוניסט מעולה. המספר הצעיר עמוס עוז כבר פירסם מסיפוריו לא אחת ב"קשת" ובמקומות אחרים. ז'י פוטראנט מתאר בספריו את המציאות הפולנית לפני 1939 ("המציאות", "ספטמבר" ועוד). כמי שנמנה בחילה על חוגים שמרניים, עורר הפתעה בפולין בהיספחו בשנות ה-30 לקבוצה של סופרים שמאליים. בימי המלחמה עשה בברית-המועצות, וכיום הוא חבר ההנהלה של איגוד-הסופרים-הפולנים. אדולף רודניצקי, פרוזאיקן ממוצא יהודי, הוא מן הבולטים בספרות הפולנית שלאחר המלחמה. בעת האחרונה ייחד יצירתו לגורלו של היהודי בגיטו, או בצד ה"ארי", הנרדף לא רק עלידי הכובש הגרמני אלא גם עליידי סביבה פולנית עוינת. נתן רוטנשטרייך, ראש החוג לפילוסופיה באוניברסיטה העברית בירושלים, חבר מרכז מפא"י ומעורכי דרשה-שבועון "מן היסוד", מרבה לדון באחרונה, כידוע, ביסודותיה הערכיים של החברה הישראלית בעתות-התמורה-והמבחן שהיא נתונה בהן. רשימת בקורת על ספרו האחרון ("סוגיות בפילוסופיה", הוצאת "דבר"), ר' ב"קשת" טו. ישראל רינג, איש עין-המפרץ, כותב בקביעות על נושאים ספרותיים, בעיקר ב"על המשמר". לא מכבר הוציאה ספרית-פועלים קובץ שירים מפרי-עטו, "שירי יהלום".

התצלומים של יצירות האמנות בחוברת זו הם מעשה הצלם י. צפירי.

"עם הספר" : סיפורים בני-זמננו

סדרה בת 6 אנתולוגיות

בעריכתו הכללית של אהרן אמיר

הופיעו עד עתה :

סיפורים עבריים בני-זמננו

22 סיפורים מאת 18 מספרים, בבואה הולמת להתנערותה של הפרוזה העברית הצעירה. מיטב הסיפורים שנדפסו ב"ק ש ת", בשנים 1958—1962. ס. יזוהר, א. ב. יהושע, י. אורן, מ. טביב, נסים אלוני, עמוס עוז, גדעון תלפז, אהרן אמיר, עמוס קינן, עדי צמח, אבי עתניאל, יורם קניוק, יצחק אורפז, יצחק בן נר, עליזה עמיר, אמציה פורת, הדה בושם, מלאכי בית-אריה

עריכה ומבוא : א. אמיר

335 עמ'. 9 ל"י. למנויי "ק ש ת" : 7 ל"י בלבד

סיפורים רוסיים בני-זמננו

16 מספרים רוסיים בשלל יצירות שנדפסו בשנות ה"דה-סטאליניזציה". כרך נכבד מבחינה אמנותית, מאלף ומעורר-מחשבות מבחינה חברתית, רעיונית, מדינית. מ. שולוחוב ו. דודינצב, ו. טנדריאקוב, יו. נאגיבין, גאלינה ניקולאייבה, ק. פאוסטובסקי, ק. סימונוב, ש. מרשק, ב. יאמפולסקי, ד. גראנין, ב. קאורין, ג. טרויפולסקי, יו. סמיונוב, ו. גרוסמן, יו. בונדארייב, ו. דודינצב.

עם צרור שירים מאת 6 משוררים : י. וינוקורוב, י. יבטושנקו, א. אכמאטובה, ב. סלוצקי, א. ווזניסנסקי, א. טווארדובסקי

העורכים : י. ברזלי (ברגר), י. גלבווע, מ. גפן, מבוא : י. ברזלי (ברגר)

336 עמ'. 10 ל"י. למנויי "ק ש ת" : 7.50 ל"י בלבד

סיפורים צרפתיים בני-זמננו

מבחר מעולה ממיטב יצירתם של 10 מגדולי הספרות הצרפתית במאה העשרים, מהם שעדיין הם כמעט בגדר נעלמים לקורא העברי. מרסל איימה, ז'ן קוקטו, קולאט, פרנסואה מוריאק, ורקור, ז'ורז' דיאמל, רומן גארי, אנדרה ז'יד, ז'ן פול סארטר, אלבר קאמי.

מבחר, מבוא כללי והקדמה לכל יצירה : יובל רון. עריכה : אהרן אמיר.

303 עמ'. 9 ל"י. למנויי "ק ש ת" : 7 ל"י בלבד

מוסד ביאליק ספרים חדשים

האנציקלופדיה המקראית. כרך רביעי. כבד-מלתחה. למעלה מ-1200 עמודות, מלוות מאות תמונות, ציורים ומפות. כרכי האנציקלופדיה נמכרים בהתימה בלבד. מחיר כל כרך, לרבות הכרך הרביעי, 30 ל"י.

שאל ליברמן: יוונית ויוונית בארץ-ישראל. המחבר, שהוא מגדולי חכמי המחקר התלמודי בימינו, מבלט בספר זה יחסים וזיקות שבין הספירה התרבותית היהודית ובין הספירה התרבותית הלא-יהודית בארץ-ישראל בתקופת המשנה והתלמוד. 321 עמ' בכריכת-בד. 12 ל"י.

משה לייב הלפרן: טווס הזהב (שירים). תרגמו מיידש ה. בנימין וא. סיון. הקדים מבוא: אליעזר גרינברג. הקורא בשיריו של הלפרן הרגשת-תמיד בו, כי מדבר אליו אנטי-רומאנטיקן רומאנטי, כופר מאמין, אי-שמסתורין ריאליסטי, והכפילות האמנותית מולידה את המתיחות והדראמטיות בשירים. 180 עמ'. 6 ל"י.

הוצאת מסדה בע"מ

אנציקלופדיה "החבר"

עומדים להופיע חמישה כרכים ראשונים של האנציקלופדיה.

האנציקלופדיה כולה מכילה 15 כרכים ושונה מכל האנציקלופדיות האחרות בכך שאין בה תוכן אחיד המכוון לגיל או לחוג קוראים מסויים. היא מיועדת לכל הגיליים, החל בילדי הגן וכלה במורי והורי הילד.

בכל אחד מן הכרכים משתתפים טובי הסופרים והמחנכים — איש איש במקצועו ובתחומו.

15 הכרכים מחולקים ל-3 מגמות נפרדות:

5 כרכים מיועדים לבני הגיל הרך מגן הילדים ועד כתות ג-ד'.

6 כרכים הם ספרי מדע שמושיים לענפים שונים, כגון: מדעי הטבע, אמנות, תעשייה, ספורט וכו'.

4 כרכים מכוונים להורים ולמורים, ודנים בבעיות החינוך מיום היוולדו של התינוק ועד גמרו את ביה"ס העממי.

בהוצאת עם עובד הופיעו

י. ברזלי : זוהר כחצות

אסירים יהודים בצפון הסובייטי

פרקי הסתכלות בחיי ברית המועצות מבפנים, מוגשים עלידי אחד ממיסדיה ומנהיגיה של המפלגה הקומוניסטית הארץ-ישראלית לשעבר, שבילה למעלה מעשרים שנה בבתי-סוהר ובמחנות-הסגר סובייטיים.

230 עמודים : 4.70 ל"י

ב"ספריה לעם"

יגאל מוסינזון : יהודה איש קריות

פרשת יהודה איש-קריות מסופרת בגירסה חדשה, שלפיה לא בגד יהודה בישו ואף לא התאבד. בלשון עברית מודרנית מעלה המחבר את דמותו הטראגית של יהודה, איש מחתרת יהודית נגד השלטון הרומי, בתוך עלילה מסועפת שבסופה הוא מוקע אל הצלב ולאחר מותו נודע בשם גרימוס הקדוש.

הספר הבא ב"ספריה לעם" — הרומן "חירות או מות" לניקום קאזאנצאקי (בתרגום מנשה לויין) ובו כ-500 עמודים — יופיע בכרך כפול

צבא הגנה לישראל
הוצאת "מערכות"

הופיע

"היום הארוך ביותר"

הספר אינו היסטוריה צבאית, אלא סיפורם של בני אדם שהשתתפו בפלישה לאירופה ביום ה-6 ביוני 1944. עשר שנים שקד המחבר על עיון במסמכים, ביניהם יומניהם האישיים של פון רונדשטט, רומל, ויומני מלחמה וקשר שלא פורסמו לפניו. תוך שנה להופעתו זכה הספר בארה"ב בלבד לשמונה מהדורות.

*

"אזרח ומדינתו"

מהדורה שניה מורחבת
מאת עו"ד שולמית אלוני

הספר מתאר את סדרי השלטון והמשפט בישראל, ואת יחסי הגומלין שבין האזרח לרשויות השונות.

משרד הנושאים - הוצאה לאור

הוצאת הקיבוץ המאוחד

תל-אביב, רח' סוטיץ 27, טל. 231271
רח' אלנבי 91, טל. 64905

ספרים חדשים

יהושע רכינוב: ברקים בחלון

שירים

מבחר שירתו של המשורר למן "בשדמות יורעאל" ועד עתה. שירה שפניה אל יום של חול ולבה הולם עם לב העולם.

אברהם ב. יהושע: מות הזקן

קובץ ראשון מאת המספר, המכיל שבעה סיפורים על גופים של דמיון.

ולאדקה: משני עברי החומה

מיידש: צבי ארד

זכרונותיה של קשרית במחתרת היהודית בגיטו וארשה.

מ. ברסלבסקי: תנועת הפועלים הא"י כרך ד'

דן בתקופה שמראשית מלחמת-השיחרור ועד לשנת-הששים.

הוצאת ספרים ע"ש מאגנס

האוניברסיטה העברית, ירושלים

ספרים חדשים

י"ג אפשטיין

מבואות לספרות האמוראים.

(בשיתוף עם "דביר"). 20.50 ל"י

אריסטו

המידות, ספרים א—ב.

תרגם ח"י רות. מהדורה שניה. 2.00 ל"י

ת. הובס

לזיתן (או החומר, הצורה

והשלטון של קהילה).

תרגם י. אור. 6.00 ל"י

א"פ קליינברגר

המחשבה הפדגוגית של

המהר"ל מפראג. 5.00 ל"י

*

המכירה הראשית:

"יבנה", אלנבי 82, תל-אביב

המשטרים הפוליטיים באירופה

בעריכת טיילור קול

הופיעו בתרגום עברי מעולה, בהוצאת "יחדיו", שני מחקרים חשובים!

תולדות ארצות הברית

מאת צ'רלז מרי
וויליאם בירד

ספרית פועלים בע"מ

הופיע:

מאכס פריש

הומו פאבר

עברית: עדנה קורנפלד
הרומאן הנוקב על קיום אנושי בעידן המתהווה, ממייטב הפרווה החדשה.

פריץ מארקיש

דור הולך ודור בא (א—ב)

עברית: אליהו מייטוס

רחבות אפית ברומאן של משורר יהודי סובייטי; ימי מלחמת האזרחים ואימי הפוגרומים בעיירות אוקראינה.

יוכבד בת-מרים

שירים

מלווה ציוריו של זוזיק
הספר מכיל את רוב שיריה של המשוררת.

מרים אורן

אחר הדברים האלה (שירים)

רישומים: יוסל ברגנר

להשיג בכל בימ"ס לספרים
ואצל מפיצי ספרית פועלים

"עם הספר" : ספרות מדינית

תיאודור א. וייט: הדרך לבית הלבן
The Making of the President — רב־מכר אמריקאי שנעשה תוך שנה אחת היצירות הקלאסיות בספרות המדינית של ארה"ב. ניתוח חי מעמיק ומרתק כאחד, של המדיניות הפנימית, המבנה המפלגתי וההווי הפוליטי באמריקה
תרגום: שמעון אבידל

ליאונרד שפירא: המפלגה הקומוניסטית הסובייטית
ההיסטוריה המקיפה והמושלמת ביותר של "המפלגה", כתובה בידי סובייטולוג בעל־שם, פרופיסור למדעים סלאבונים באוניברסיטה של לונדון. למעלה מ־500 עמוד, עם שפע תצלומים נדירים
תרגום: אהרן אמיר

קוואמה אנקרומה: גאנה — אוטוביוגרפיה
סיפור־חיו של המנהיג הגאנאי. מפתח להבנת "אישיותה" של אפריקה, התעוררותה ותהפוכותיה בעולם המודרני. כרך מהודר בן 256 עמ', עם 31 תצלומים ומפת גאנה
תרגום: אהרן אמיר

ג'. מ. גילברט: יומן נירנברג
מסמך יחיד־במינו. רישום יומימי של שיחות עם רבי פושעי־המלחמה הנאציים. מאת מי־שהיה פסיכולוג־בית־הסוהר מטעם האמריקאים בעת משפטי־נירנברג. 368 עמ'
תרגום: איתמר אבן־זוהר

מילובאן דו־ילאס: שיחות עם סטאלין
צמרת השלטון הסובייטי והנהגת הקומוניזם הלאומי בראייה "מבפנים"
מסמך של הסתכלות חריפה ויושר־לב. 176 עמ'. עם תמונת המחבר
תרגום: אהרן אמיר

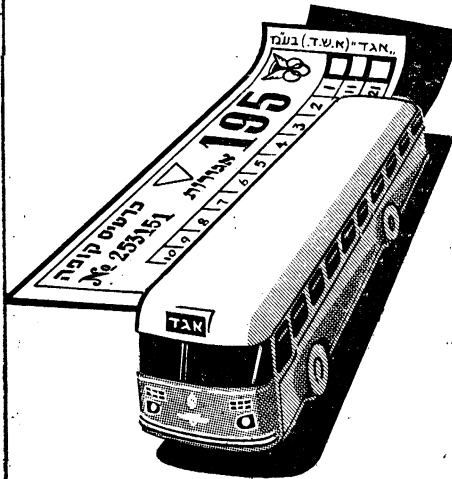
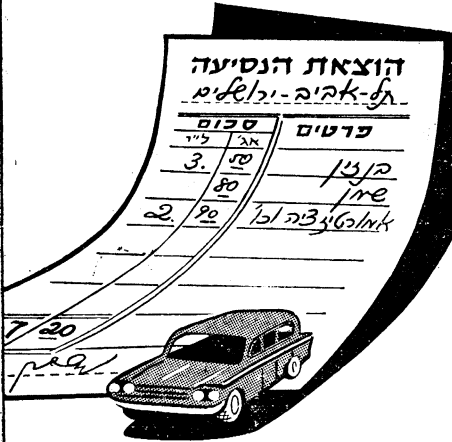
מפעלי ישראל לחבלים בע"מ

רמת־גן

תעשיות יוטה לישראל בע"מ

בני־ברק

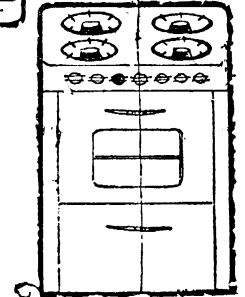
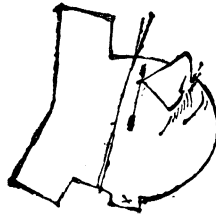
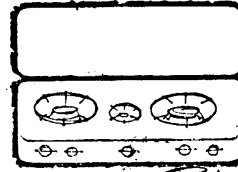
האט כזאי טק?

"תאגיד"

חליפין

נידיים בתנוד

מזיעה **פזגאס**

תנאים בכל סניפי החברה בארץ

ציון

חברה לביטוח בע"מ

תל אביב, ירושלים, חיפה
ובכל ערי הארץ ומושבותיה

המשרד הראשי:

רח' אלנבי 120, טל. 67701, ת"א

החברה הישראלית למסחר ולהשקעות בע"מ

הון מניות נפרע וקרנות
מעל ל-13,000,000 ל"י

*

המשרד הראשי:

ת"א, רח' לילינבלום 39, טל. 67803

סניף:

חיפה, רח' אלנבי 12, טל. 2259

חברות בת:

פחר בע"מ
מרכז לשיווק בע"מ
צידוניה חברה להשקעות בע"מ
חברה ישראלית מרכזית
למימון ולאחסנה בע"מ
אורדן מפעלי מתכת בע"מ
תובל חברה להובלה כללית בע"מ
"מבצע" קונסורציום להשקעות בע"מ

בעלות חלקית במפעלים:
מפעלי מלט פורטלנד ישראליים נשר בע"מ
שמשון חברה לצמיגים ולגומי בע"מ
כיתן דימונה בע"מ

מנועי "ויליארס"

לשימוש בתעשייה, חקלאות ותחבורה

מלאי מכל המידות

אצל הסוכן הבלעדי לישראל:

"טכניקה" יעקב בוקשטין

רח' רמב"ם 22 ת"א, טל. 63216

ספריות עירוניות בתל-אביב-יפו

שעות השירות לקהל באולמי הקריאה		שעות השירות לקהל בחדרי ההשאלה	
ביום ו'	בימים א'-ה'	ביום ו'	בימים א'-ה'
1. הספרייה העירונית המרכזית "שער ציון", שד' שאול המלך 25			
12.00—9.00	21.00—11.00	12.00—9.00	21.00—11.00
2. בית מיכה יוסף רח' הירקון 52 א'			
12.00—9.00	19.00—13.00	12.00—9.00	19.00—13.00
3. ספריית פייטלוביץ רח' ויתקין 10			
—	19.00—16.00	—	—
4. הספרייה לילד ולנוער רח' להגארדיה 23			
14.00—10.00	18.00—12.00	14.00—10.00	18.00—12.00
5. ספריית בית התרבות לנוער רח' הכובשים 84			
12.00—9.00	18.00—12.00	12.00—9.00	18.00—12.00
6. ספריית מרכז יפו שד' ירושלים 32			
12.00—9.00	20.00—14.00	12.00—9.00	20.00—14.00
7. ספרייה לנוער בכפר שלם בית הגדנ"ע רח' ב'			
—	—	—	19.00—15.30
8. ספרייה לנוער בבית רחל לאה רח' הספינה 3, יפו			
14.00—11.00	19.00—13.00	14.00—11.00	19.00—13.00
9. ספריית שכ' שפירא רח' בעל העקידה, ע"י בי"ס ויתקין			
12.00—9.00	18.00—12.00	12.00—9.00	18.00—12.00
10. ספריית שכ' התקוה ליד גן-התקוה			
—	18.00—13.00	—	18.00—13.00
11. הספרייה המוסלמית שד' ירושלים 82			
—	20.00—16.00	—	20.00—16.00
12. הספרייה ע"ש הרמב"ם רח' מזא"ה 22			
13.00—10.00	13.00—10.00 18.00—15.00	—	—
13. בית ביאליק רח' ביאליק 22			
13.00—9.00	13.00—9.00 19.00—15.00	—	—
14. ספרייה מרכזית למוסיקה רח' הוברמן, היכל התרבות			
14.00—10.00	יום א' 20.00—12.00	14.00—10.00	יום א' 20.00—12.00
	בימים ב'-ה' 13.00—10.00 18.00—15.00		בימים ב'-ה' 13.00—10.00 18.00—15.00